

Svenska framtidsutmaningar

SLUTRAPPORT FRÅN REGERINGENS FRAMTIDSKOMMISSION

REGERINGSKANSLIET

Statsrådsberedningen

Svenska framtidsutmaningar

SLUTRAPPORT FRÅN REGERINGENS FRAMTIDSKOMMISSION

Ds 2013:19

Svenska framtidsutmaningar

Slutrapport från regeringens Framtidskommission

REGERINGSKANSLIET

Statsrådsberedningen

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-598 191 91
Ordertel: 08-598 191 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss – hur och varför. Statsrådsberedningen (SB PM 2003:2, reviderad 2009-05-02)

– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som ska svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/>

Omslag: Blomquist Annonssbyrå.
Omslagsbild: Barn i bollhavet på Sommarland i Leksand.
Foto: Ulf Palm / Scanpix.

Tryckt av Elanders Sverige AB
Stockholm 2013

ISBN 978-91-38-23915-5
ISSN 0284-6012

Förord

För fyrtio år sedan var Sverige på många sätt ett annat land än det är idag. År 1970 började Sveriges Television sända i färg över hela landet, och riksdagen fattade beslut om att korta normalarbetstiden till 40 timmar per vecka. Att välja skola var ett privilegium för ytterst få och det gick inte att ringa med någon annan operatör än Televerket. De kommande åren sänktes myndighetsåldern från 20 till 18 år, aga förbjöds, föräldrapenningen infördes, och homosexualitet avskaffades som sjukdomsbegrepp. Europa var delat och präglat av det kalla kriget mellan västvärlden och det kommunistiska östblocket.

Den tiden känns avlägsen idag. Sverige och världen har genomgått stora förändringar. Inte minst vad gäller befolkningsutveckling, teknik, globalisering, välfärd, valfrihet, kommunikation och synen på miljön. Vad säger det om de kommande fyrtio åren? Vilket Sverige kommer vi och våra barn att leva i år 2050? Vilka utmaningar kommer det svenska samhället att stå inför?

De flesta människors liv handlar framför allt om vardagliga frågor. Sådant som behöver hanteras i nuet, idag eller imorgon. Men hur kommer vår vardag att påverkas på sikt? Vilka processer inverkar på oss som samhälle och den värld vi lever i?

Om vi ska stå väl rustade inför framtiden behöver vi höja blicken. För att identifiera viktiga utmaningar som Sverige står inför på längre sikt, framåt 2020 och 2050, tillsatte regeringen hösten 2011 Framtidskommissionen. I ett och ett halvt år har Framtidskommissionen talat med och lyssnat på människor runt om i vårt land. Genom ett 40-tal seminarier, många samtal i personliga möten och i sociala medier, och i projekt som involverat hundratals gymnasieelever och kommuner från Trelleborg till Arjeplog, har människor diskuterat, debatterat och uttryckt många kloka tankar kring sin egen och Sveriges framtid.

Den här boken är Framtidskommissionens slutrapport. Särskilt fokus ligger på utmaningar kopplade till hållbar tillväxt, demografisk utveckling, integration på arbetsmarknaden, demokrati, jämställdhet och social sammanhållning. Slutrapporten täcker långt ifrån allt. Den kommer inte med förslag på hur framtidens utmaningar ska mötas. Det var inte heller syftet. Snarare identifierar den en rad utmaningar som Sverige kan komma att ställas inför. Detta kan därför ses som ett viktigt steg i det ständigt pågående arbetet med att utforma en politik för framtidens Sverige.

Framtidskommissionens medlemmar har bidragit med värdefulla synpunkter och infallsvinklar. Vi vill tacka Viveca Ax:son Johnson, styrelseordförande i Nordstjernan, Klas Eklund, ekonom och professor, Helena Jonsson, ordförande i LRF, Pekka Mellergård, docent i neurokirurgi och överläkare, Eva Nordmark, ordförande i TCO, Johan Rockström, professor och chef för Stockholm Resilience Centre, Mernosh Saatchi, vd för Humblestorm, Lars Trägårdh, professor vid Ersta Sköndal högskola, och Stina Westerberg, generaldirektör för Statens musikverk för många intressanta diskussioner och samtal. Vi vill även tacka alla de människor vi kommit i kontakt med och som delat med sig av sina framtidsvisioner.

Tack också till Framtidskommissionens sekretariat, med bland annat de fyra ämnessakkunniga Mårten Blix, Petter Hojem, Patrick Joyce och Charlotta Levay som skrivit delutredningarna om demografi, om hållbar utveckling, om integration, delaktighet och jämställdhet samt om rättvisa och sammanhållning. Slutligen vill vi tacka professor Jesper Strömbäck, Framtidskommissionens kanslichef och huvudsekreterare, som på ett föredömligt sätt hållit ihop arbetet. Jesper Strömbäck har också skrivit den här slutrapporten, i samråd med oss. Det är vi fyra som står bakom rapporten. Men vi vill tacka Jesper Strömbäck för att i text ha fångat de framtidsutmaningar som Framtidskommissionen har identifierat.

En slutrapport är till sin natur avslutande. Så även den här. Den sätter punkt för Framtidskommissionens arbete, men vi hoppas att den också är början på en samhällsdiskussion om vilket Sverige vi vill ha i framtiden – och hur vi ska nå dit. Vi tar med oss de utmaningar som Framtidskommissionen har identifierat i vårt fortsatta arbete med att utveckla politiken för Sverige, och vi hoppas att Framtidskommissionen har stimulerat en samhällsdiskussion som Sverige behöver. Vi kommer att fortsätta föra den

diskussionen i politiken. Men den behöver också föras i skolklasser, runt köksborden, på arbetsplatser, i företagens styrelserum, hos kommuner och myndigheter, i det civila samhället, och i många andra sammanhang.

Stockholm i mars 2013

Fredrik Reinfeldt, statsminister och
ordförande i Framtidskommissionen
Jan Björklund, utbildningsminister och vice statsminister
Annie Lööf, näringsminister
Göran Hägglund, socialminister

Innehåll

1	Med sikte mot framtiden	13
	Inledning.....	13
	Framtidskommissionens uppdrag.....	14
	Sverige i ett internationellt perspektiv.....	18
	Värderingar i Sverige i ett internationellt perspektiv.....	22
	Bakgrund och utgångspunkter.....	28
	Att analysera framtiden.....	29
	Rapportens disposition.....	31
2	Ett Sverige i förändring	35
	Inledning.....	35
	Sverige och världen 1970.....	35
	Befolkningsförändringar 1970–2010.....	37
	Familje- och jämställdhetsförändringar 1970–2010.....	39
	Utbildningsförändringar och etablering på arbetsmarknaden 1970–2010.....	41
	Förändringar av den svenska ekonomin 1970–2010.....	43
	Ett annat land.....	50

3	Globaliseringens och teknikutvecklingens utmaningar	51
	Inledning	51
	Globaliseringen av politik, ekonomi och samhälle	52
	Teknikutvecklingen	65
	Utmaningar inför framtiden	79
4	Den hållbara tillväxtens utmaningar	83
	Inledning	83
	Den ekologiska utvecklingens utmaningar	86
	Ekosystemtjänster och värdering av naturkapital.....	95
	Sverige och den ekologiska hållbarheten.....	100
	Utmaningar – och nya möjligheter.....	104
	Vägen mot en hållbar ekonomi.....	106
5	Den demografiska utvecklingens utmaningar	109
	Inledning	109
	En åldrande befolkning	111
	En stigande demografisk försörjningskvot	114
	Urbaniseringen och den demografiska utvecklingen	118
	Urbaniseringen och den demografiska försörjningskvoten.....	121
	Demografisk försörjningskvot och ökad försörjningsbörda	126
	Den demografiska utvecklingen och framtidens välfärd.....	127
	Den demografiska utvecklingen och framtidens kompetensförsörjning.....	130
	Framtidens välfärd och ett förlängt arbetsliv.....	133

6 Migrationens och integrationens utmaningar	139
Inledning.....	139
Immigrationen till Sverige ur ett historiskt perspektiv	143
Sverige – ett invandringsland.....	146
Utrikes födda på den svenska arbetsmarknaden	149
Integrationen på den svenska arbetsmarknaden.....	153
Framtidens migration och integrationsutmaningar	162
Utmaningar och möjligheter	172
7 Utmaningar för demokratin och jämställdheten	173
Inledning.....	173
De politiska partierna.....	176
Medieutvecklingen och dess demokratiska utmaningar	179
Allt mer komplexa beslutsprocesser	185
Ökande deltagandeklyftor?	188
Hot, våld och extremism	193
Korruption.....	195
En levande demokrati?.....	196
Jämställdheten mellan kvinnor och män.....	199
8 Den sociala sammanhållningens utmaningar	207
Inledning.....	207
Den svårfångade sociala sammanhållningen	209
Social sammanhållning i dagens Sverige.....	210
Sverige och den nordiska modellen.....	218
Nya utmaningar och ökade skillnader mellan grupper	221

Civilsamhället och nära relationer	234
Den sociala sammanhållningen och hållbarheten	237
9 Svenska framtidsutmaningar	239
Inledning	239
Den hållbara tillväxtens utmaningar	241
Den demografiska utvecklingens utmaningar.....	244
Migrationens och integrationens utmaningar.....	246
Utmaningar för jämställdheten.....	249
Den sociala sammanhållningens utmaningar	251
De demokratiska utmaningarna.....	253
Framtidsutmaningar – och framtidshopp	256
Referenser	259
Presentation av Framtidskommissionen	291

1

Med sikte mot framtiden

1 Med sikte mot framtiden

”Det enda jag egentligen begär av framtiden är att den tar lång tid på sig att komma.”

Anonym gymnasieelev, 18 år, från projektet Framtidens Sverige

Inledning

Om man vägrar se bakåt och inte vågar se framåt måste man se upp.¹ Detta hävdade Tage Danielsson i en av många träffande liknelser. Vad det lyfter fram är att både den historiska och den framtidsinriktade analysen spelar en stor roll för att förstå var Sverige befinner sig idag, vad som har format Sverige och vart Sverige är på väg.

Sverige är idag på många sätt ett bra land att leva i och vi står starkt i olika internationella jämförelser. Historisk framgång är dock ingen garanti för fortsatt framgång. Både Sverige och världen står inför stora framtidsutmaningar på olika områden, och förändras ständigt i olika dynamiska och komplexa processer samtidigt som den globala konkurrensen är mycket hård. För att Sverige ska kunna vara framgångsrikt även i framtiden och bli ett ännu bättre land att leva och verka i ställs det därför stora krav, inte minst på analysen av olika förändringsprocesser och vilka utmaningar de för med sig. Ytterst handlar det såväl om att möta dessa utmaningar som att vi inte kan ta de svenska framgångarna för givna.

Mot den bakgrunden tillsatte regeringen i november 2011 Framtidskommissionen, vars syfte har varit att identifiera de samhällsutmaningar som Sverige står inför på längre sikt. Särskilt fokus har riktats mot fyra områden: (1) den demografiska utvecklingen, (2) hållbar tillväxt, (3) integration, jämställdhet, demokrati och deltagande, samt (4) rättvisa och sammanhållning. På vart och ett av dessa områden har särskilda delutredningar genomförts.

Genom att identifiera några av Sveriges långsiktiga utmaningar är förhoppningen att bidra till en mer framtidsinriktad debatt och att möjliggöra för regering, riksdag och andra delar av samhället att i ett

¹ Citerad i Alm & Palme, 2008, sid. 6.

tidigt skede kunna fatta beslut som gör att Sverige kan möta utmaningarna på bästa möjliga sätt.

I arbetet med att identifiera olika utmaningar som Sverige står inför i framtiden har Framtidskommissionen haft åtta sammanträden, ordnat 40 öppna möten, seminarier och workshoppar i olika delar av landet, publicerat tolv underlagsrapporter och en debattantologi samt genomfört fyra delutredningar (se nedan). Därutöver har ledamöter av Framtidskommissionen och dess sekretariat deltagit i en lång rad andra seminarier och möten med olika myndigheter, organisationer, företag och enskilda forskare. I ett särskilt delprojekt – Framtidens Sverige – bjöd Framtidskommissionen in Sveriges samtliga kommuner, landsting och regioner samt ett urval gymnasieklasser runt om i landet att skicka in sina tankar och visioner för framtiden, och dessa publicerades på framtidensverige.se. Framtidskommissionen har också genomfört en särskild bloggstaffett och öppnat upp hemsidan framtidskommissionen.se för gästskribenter, samt varit aktiv på ett urval sociala medier. Allt detta har syftat till att göra processen så öppen och inbjudande som möjligt och att bidra till en mer framtidsinriktad debatt i olika delar av landet.

Utifrån detta arbete syftar den här slutrapporten till att ge en bred beskrivning av ett urval olika framtidsutmaningar som Sverige står inför på vägen mot 2020 och 2050.

Framtidskommissionens uppdrag

Inför framtiden står Sverige inför en rad utmaningar på olika områden. Ett sådant område handlar om globaliseringen, där Globaliseringsrådets arbete för några år sedan öppnade för en diskussion om Sveriges möjligheter att hävda sig i en allt mer global värld med ständigt hårdnande konkurrens. Globaliseringsrådet bidrog till att väcka flera viktiga frågor och till att belysa områden där Sverige kan behöva fortsatta reformer inför framtiden.² Det handlar ytterst om hur vi i en allt mer globaliserad värld kan möjliggöra en varaktigt hög sysselsättning, främja en hög produktivitetstillväxt, stärka det svenska näringslivets konkurrenskraft samt främja en långsiktigt hållbar tillväxt.

Samtidigt som globaliseringen fortsätter håller den världs-ekonomiska och världspolitiska balansen på att förändras. USA:s

² Ds 2009:21; se också Braunerhjelm et al., 2009.

dominans i världsekonomin och världspolitiken håller på att minska, på samma gång som framförallt Kina men även de andra så kallade BRICS-länderna Brasilien, Ryssland, Indien och Sydafrika växer sig starkare såväl ekonomiskt som politiskt. Även många afrikanska länder, vid sidan om Sydafrika, har hög tillväxt. Parallellt med detta plågas Europa och EU av såväl ekonomiska som politiska problem och utmaningar kopplade till finanskrisen och dess konsekvenser. Globalt pågår en förskjutning av inflytande från norr och väst till syd och öst. Världen blir samtidigt allt mer multipolär.³

Till detta kommer att människans verksamheter har en allt större påverkan på vår miljö, våra ekosystem och vårt klimat. Sett ur ett globalt perspektiv råder det ingen tvekan om att mänskligheten i många avseenden lever över jordens tillgångar och att utvecklingen är långsiktigt ohållbar.⁴ Det råder också stor enighet bland experter om att människan har bidragit till en allt högre global medeltemperatur, och att den globala uppvärmningen utgör en av de viktigaste framtidsutmaningarna.⁵ Dessa klimatförändringar, men också brist på rent vatten, mat och energi samt fattigdom, ofrihet och pandemier är globala utmaningar som även Sverige påverkas av och kan påverka.⁶

Sverige står emellertid inte bara inför globala utmaningar, utan kommer också att möta utmaningar på det nationella planet. Det handlar inte minst om områden som rör demografi, integration, social sammanhållning samt demokrati och delaktighet.

Den demografiska utvecklingen handlar ytterst om att allt fler lever allt längre. 2012 levde för första gången mer än 9,5 miljoner i Sverige, varav närmare 1,8 miljoner var över 65 år. Bara mellan 2001 och 2011 ökade antalet personer över 65 år med cirka 250 000. Fram till 2030 beräknas medellivslängden öka för kvinnor från 83,8 till 85,9 år, och för män från 80,0 till 83,1 år. Antalet personer över 65 år beräknas öka från närmare 1,8 till nästan 2,4 miljoner.⁷ Livsfasen efter den traditionella pensionsåldern blir allt längre för allt fler. Samtidigt sjunker andelen i yrkesverksam ålder, vilket innebär att allt färre ska försörja allt fler. Denna demografiska

³ Braunerhjelm et al., 2009; Eklund, 2011b, 2013; Zakaria, 2011; Randers, 2012; NIC, 2012.

⁴ Jackson, 2009; Stern, 2009; Rockström, 2013; World Bank, 2012.

⁵ Eklund, 2009; Stern, 2009; Wijkman & Rockström, 2011; Randers, 2012; Farnsworth & Lichter, 2012.

⁶ NIC, 2012.

⁷ SCB, 2012a, sid. 211, 229.

utveckling reser nya utmaningar bland annat när det gäller finansieringen, utformningen och tillhandahållandet av olika välfärdstjänster, men också när det gäller hur vi ser på arbetslivet och livets olika faser. Samtidigt pågår en intern migrationsprocess med växande skillnader mellan stad och land, bland annat när det gäller var personer i olika åldrar och med olika utbildningsnivåer och skattekraft bor. Det reser också nya utmaningar för stad och land.

Att Sverige trots sin rikedom brister i integration, och att det finns många människor som lever under knappa förhållanden och i socialt utanförskap, visar att frågor kring rättvisa och social sammanhållning också rymmer centrala framtidsutmaningar. En utmaning handlar om att sysselsättningen fortfarande är betydligt lägre bland människor med utländsk bakgrund än bland dem som har svensk bakgrund.⁸ Det begränsar deras livschanser samtidigt som det innebär att kompetens inte tas till vara och att det uppstår risk för sociala slitningar. Att de som föds i hem med knappa ekonomiska marginaler och svag förankring i samhället ofta i sin tur lever och riskerar att få barn under liknande förhållanden visar också att det sociala arvet alltför ofta begränsar människors livschanser.⁹ Vid sidan av gamla socioekonomiska skillnader riskerar nya skillnader att uppstå.¹⁰ Detta är processer som behöver motverkas i sig, men de kan om de förstärks också leda till ett Sverige som glider isär, vilket skulle försämra den samhälleliga sammanhållning som är viktig för att ett land ska fungera på ett bra sätt.

Sverige tillhör de länder i världen där jämställdheten mellan könen är som störst. Men Sverige är fortfarande inte ett land där kvinnor och män har likvärdiga villkor på arbetsmarknaden. Fortfarande innehas de högre befattningarna i arbetslivet oftast av män, och löneskillnaderna mellan könen har minskat ytterst lite de senaste 20 åren.

Även demokrati och delaktighet är framtidsfrågor som behöver belysas. Samtidigt som demokratin är djupt rotad, inte minst i ett vitalt civilsamhälle, och de demokratiska institutionerna är starka finns det många som inte känner sig delaktiga.¹¹ Valdeltagandet

⁸ Eriksson, 2010; SOU 2011: 11; SOU 2010: 88; Segendorf & Teljosuo, 2011.

⁹ Björklund & Jäntti, 2011; Oskarson et al., 2010; Inspektionen för socialförsäkringen, 2012; Rädda Barnen 2012.

¹⁰ Oskarson et al., 2010; Skolverket 2012; Jacobsson, 2010a.

¹¹ Oscarsson & Holmberg, 2008; Oskarson, 2012, 2013; Jacobsson, 2010a.

skiljer sig exempelvis mellan olika grupper, liksom andra former av deltagande. Ofta är det grupper som i andra avseenden har svagare social förankring – exempelvis invandrare, unga, arbetslösa och låginkomsttagare – som deltar i mindre utsträckning i olika demokratiska och politiska processer. Det finns en risk för ökande skillnader mellan olika grupper när det gäller det politiska och demokratiska deltagandet. Ökande skillnader i medieanvändning riskerar också leda till växande kunskaps- och deltagandeklyftor, färre gemensamma referensramar och minskad social sammanhållning.¹²

Vad dessa olika processer har gemensamt är att de väcker frågor om vad som utmanar en långsiktigt hållbar utveckling och vårt sätt att organisera samhället. Ofta diskuteras hållbar utveckling som om frågan handlade om ekologisk hållbarhet, men i grunden handlar det, för att använda FN:s definition, om att tillfredsställa dagens behov och möta dagens utmaningar utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov.¹³ I en vidare mening handlar hållbar utveckling därmed om i vilken utsträckning som utvecklingen är bland annat ekologiskt, ekonomiskt och socialt hållbar, och i vilken utsträckning som de institutioner och beteendemönster som bygger upp, håller samman och ger samhället dess styrka är långsiktigt robusta.

De områden som har stått i fokus för Framtidskommissionens arbete med analysera vilka framtida utmaningar Sverige står inför är (1) den demografiska utvecklingen, (2) hållbar tillväxt, (3) integration, jämställdhet, demokrati och delaktighet, samt (4) rättvisa och sammanhållning. I det arbetet har 2020 och 2050 funnits med som riktmärken. På vart och ett av dessa områden har särskilda delutredningar genomförts.¹⁴

Att Framtidskommissionen har fokuserat på dessa områden ska inte tolkas som att det endast är i dessa avseenden som Sverige står inför olika framtidsutmaningar. Även när det gäller exempelvis företagande, arbetsmarknad, utbildning på olika nivåer, kompetensutveckling och forskning, hälsa, innovationsförmåga, säkerhetspolitik och den europeiska integrationen står Sverige inför olika utmaningar. Flera av dessa diskuteras också i den antologi som

¹² Strömbäck et al., 2012; Shehata & Wadbring, 2012; Sternvik & Wadbring, 2010.

¹³ UN, 1987.

¹⁴ Blix, 2013; Hojem, 2013; Joyce, 2013; Levay, 2013.

publicerats som en del av Framtidskommissionens arbete.¹⁵ Ingen utredning kan emellertid behandla alla dessa frågor.

Givet svårigheterna att analysera framtiden finns det inte någon självklar modell för hur ett sådant arbete ska bedrivas. I vissa fall kan det vara fruktbart att arbeta med olika scenarier, men i andra fall lämpar det sig mindre bra. Inom Framtidskommissionens olika delutredningar har arbetet bedrivits på olika sätt, men på en generell nivå har det handlat om att analysera samtiden och försöka förstå vilka utmaningar Sverige står inför redan idag, analysera olika pågående förändringsprocesser och mekanismerna bakom dem, och utifrån detta analysera vart Sverige är på väg och vad som är de framtida samhällsutmaningarna.

Sverige i ett internationellt perspektiv

För att förstå och kunna analysera vilka utmaningar Sverige står inför i framtiden är det viktigt att veta var vi befinner oss idag och hur Sverige förhåller sig till andra länder. En sådan jämförelse visar att Sverige på många sätt är ett mycket bra land att leva och verka i, vilket nyligen lyftes fram i tidskriften *The Economist*.¹⁶

När det gäller demokratins och de medborgerliga rättigheternas tillstånd visar undersökningar av såväl *Freedom House* som *The Economist Intelligence Unit* att Sverige är ett av de mest demokratiska länderna i världen.¹⁷ På samma sätt visar studier av *Freedom House* och *Reportrar utan gränser* att pressfriheten i Sverige hör till de starkaste i världen.¹⁸ Sverige är också ett av de minst korrupta länderna i världen, enligt undersökningar av bland annat *Transparency International*.¹⁹ Det är en viktig nationell tillgång, med tanke på att korruption genomgående har negativa effekter på hur bland annat demokratin, marknaden och välfärdsstaten fungerar.²⁰

Inte bara när det gäller demokratin och de demokratiska institutionerna är Sverige ett bra land att leva och verka i. Också när det gäller välstånd, konkurrensförmåga, miljö och hållbar

¹⁵ Strömbäck, 2013.

¹⁶ *The Economist*, 2–8 februari, 2013.

¹⁷ *Freedom House*, 2012a, sid. 18; *The Economist Intelligence Unit*, 2011, sid. 3.

¹⁸ *Freedom House*, 2012b, sid. 13; *Reporters Without Borders*, 2012, sid. 14.

¹⁹ *Transparency International*, 2011, sid. 4; Rothstein, 2011.

²⁰ Rothstein, 2011.

utveckling, handel och näringslivsklimat står Sverige starkt i den internationella konkurrensen. Enligt OECD:s så kallade välståndliga, som mäter köpkraftsjusterad BNP per capita, tillhör Sverige ett av världens tio rikaste länder.²¹ Enligt World Economic Forums *Global Competitiveness Index*,²² samt International Finance Cooperation och Världsbankens *Doing Business Index*,²³ är Sverige också ett av världens mest konkurrenskraftiga länder, med ett av världens bästa näringslivsklimat. Förutsättningarna för att bedriva gränsöverskridande handel är också bättre i Sverige än i de flesta andra länder, enligt World Economic Forums *Global Enabling Trade Index*.²⁴ Även när det gäller innovationsförmåga och innovationskraft tillhör Sverige ett av världens ledande länder enligt flera undersökningar av bland annat Europeiska kommissionen²⁵, European Business Schools²⁶ och handelshögskolan INSEAD²⁷. Sveriges främsta styrka är att förutsättningarna och infrastrukturen för innovationer är goda, även om det finns brister när det gäller resultatet av satsningarna i form av faktiska innovationer.

Sverige tillhör också ett av de ledande länderna när det gäller institutionella regler, utbildning, innovation och infrastruktur kopplad till den allt viktigare informationsteknologin och kunskapssamhället. Det visar bland annat Världsbankens *Knowledge Economy Index*²⁸ och World Economic Forums och handelshögskolan INSEAD:s *Network Readiness Index*.²⁹ När det gäller ekonomisk frihet visar en studie från Heritage Foundation att Sverige kommer på 18:e plats,³⁰ medan en studie av Fraser-institutet visar att Sverige kommer på 30:e plats.³¹ En förklaring till den senare placeringen är att en stor offentlig sektor och långtgående arbetsmarknadsregleringar av Fraser-institutet bedöms som negativa för den ekonomiska friheten. Ett område där Sverige

²¹ <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=PPPGDP>;

²² Sala-I-Martin et al., 2011, sid. 14.

²³ World Bank & The International Finance Corporation, 2012, sid. 6.

²⁴ Lawrence et al., 2012, sid. 9.

²⁵ Europeiska kommissionen, 2012c, sid. 12.

²⁶ López-Claros & Mata, 2010, sid. 25.

²⁷ Dutta & Benavente, 2011, sid. 18.

²⁸ http://info.worldbank.org/etools/kam2/kam_page5.asp

²⁹ Dutta et al., 2011; Dutta & Bilbao-Osorio, 2012.

³⁰ <http://www.heritage.org/index/country/sweden>

³¹ Gwartney et al., 2012.

dock faller sämre ut handlar om utbildning, där OECD:s så kallade PISA-undersökningar visar att Sverige kommer först på 28:e plats.

Enligt *Global Creativity Index* bedöms Sverige samtidigt som ett av världens mest kreativa länder. Indexet mäter bland annat hur teknologiskt kunnig befolkningen är, arbetskraftens kapacitet och kompetens samt öppenheten för nya idéer, vilket sammanfattas i form av tre T: teknik, talang och tolerans. I de senaste undersökningarna rankas Sverige som det mest kreativa landet. Vi hamnar på femte plats när det gäller teknik, andra plats när det gäller talang och sjunde plats när det gäller tolerans.³² Dock är bilden av svenskars kreativa förmåga inte helt entydig. När OECD inom ramen för sina så kallade PISA-undersökningar tittade på elevers förmåga till problemlösning kom Sverige en bra bit efter länder som Sydkorea, Finland, Japan och Kanada.³³ Samtidigt visar andra studier att Sverige tillhör de ledande i världen när det gäller kulturutövande, vilket är ett viktigt uttryck för kreativitet.³⁴

Minst lika viktiga som dessa aspekter är graden av mänsklig utveckling och välmående och under vilka villkor olika grupper i samhället lever. Ett land kan vara rikt, men om rikedom är förbehållen vissa grupper och alltför ojämnt fördelad bidrar den mycket lite till att förbättra levnadsvillkoren och välbefinnandet för människor i allmänhet.

Även när det gäller välstånd – där måtten förvisso är mer begränsade och inte fullt lika utvecklade – står Sverige starkt i olika internationella jämförelser. Enligt exempelvis *Human Development Index*, som sammanställs av FN:s utvecklingsprogram UNDP, hamnar Sverige på tionde plats, och på femte plats om indexet justeras för graden av ojämlikhet.³⁵ Jämställdheten och situationen för kvinnor och barn är också bättre i Sverige än i de flesta andra länder, enligt bland annat World Economic Forums *Global Gender Gap Report*³⁶, Rädda Barnens *Mother's Index*³⁷ och UNDP:s *Gender Equality Index*³⁸.

³² Martin Prosperity Institute, 2011, sid. 15; Florida, 2012.

³³ Skolverket, 2004.

³⁴ Bergquist, 2012.

³⁵ UNDP, 2011, sid. 127, 135. Definition av HDI justerad för ojämlikhet, sid. 169–171.

³⁶ Hausmann et al., 2011, sid. 8.

³⁷ Save the Children, 2012, sid. 52.

³⁸ UNDP, 2011, sid. 139.

Tabell 1.1 Sveriges placeringar i olika internationella rankingar.

	Sveriges placering	Antal jämförda länder
Democracy Index (2011)	4	167
Freedom of the Press (2011)	1	197
World Press Freedom (2011–2012)	12	179
Corruption Perceptions Index (2011)	4	182
Köpkraftsjusterad BNP per capita (OECD) (2011)	8	34
Doing Business Index (2012)	14	183
Global Competitiveness Index (2011–2012)	3	128
Innovation Union Scoreboard (2011)	1	27
Global Innovation Index (2011)	2	125
Innovation Capacity Index (2011)	1	131
Global Enabling Trade Index (2012)	4	132
Knowledge Economy Index (2012)	1	73
Networked Readiness Index (2012)	1	142
Global Creativity Index (2011)	1	82
Economic Freedom of the World (2010)	30	144
Human Development Index (2011)	10	187
Human Development Index (2011) (justerat för ekonomisk ojämlikhet)	5	187
Global Gender Gap Report (2011)	4	135
Mothers' Index Rank (2012)	3	80
– Women's Index Rank	7	81
– Children's Index Rank	2	83
Gender Equality Index (2011)	1	187
Programme for International Student Assessment (OECD) (2009)	28	65

Men inte heller här är bilden entydig. I internationella jämförelser ligger svenska barn i topp när det gäller faktorer som socioekonomiska förutsättningar och tillgång till hälsovård, men

när det gäller självupplevd hälsa och relationer till föräldrar och kamrater har svenska barn det sämre än i många andra länder.³⁹ I ett pågående statsvetenskapligt forskningsprojekt undersöks varför de skandinaviska välfärdsstaterna endast har en medelposition när det gäller barns och ungdomars subjektiva välbefinnande, trots goda materiella förutsättningar.⁴⁰

En annan aspekt när det gäller Sverige i ett internationellt perspektiv handlar om den ekonomiska jämlikheten. Sverige är det land inom OECD som lägger störst andel av BNP på offentliga tjänster som bidrar till mer jämlika levnadsvillkor, exempelvis utbildning. Räknar man in dessa välfärdsutgifter är Sverige det land som har minst inkomstspridning (se kapitel 8).⁴¹ Det vanligaste måttet på ekonomisk ojämlikhet är den så kallade Gini-koefficienten som mäter inkomstspridningen i samhället. Den sträcker sig från 0 (om alla har identiska inkomster) till 1 (om alla inkomster går till en person). Enligt OECD är Gini-koefficienten i Sverige 0,259, medan genomsnittet för OECD-länderna är 0,314. Lägst är inkomstspridningen i Slovenien, följt av Danmark, Norge, Tjeckien, Slovakien och, på sjätte plats, Sverige. Sverige är med andra ord ett av de ekonomiskt mest jämlika länderna. Sedan 1980-talet har inkomstspridningen dock ökat i nästan alla länder, inklusive Sverige.⁴² Det beror framförallt på teknikutvecklingen, att kapitalinkomster blivit allt viktigare och de allt större kraven på kunskap som globaliseringen för med sig.⁴³ De bäst betalda, som verkar på en global arbetsmarknad, har dessutom ökat sina inkomster mer än andra.

Värderingar i Sverige i ett internationellt perspektiv

Såväl de ovanstående som andra internationella jämförelser visar att Sverige ofta tillhör de ledande länderna i världen, även om vårt samhälle fortsatt har stora brister inom en rad områden. En viktig förklaring till varför Sverige klarat sig så bra i internationella jämförelser är att vi varit förskonade från krig, större natur-

³⁹ Lindblad & Lindgren, 2010, sid. 20–21.

⁴⁰ Olofsdotter Stensöta, 2010, 2011.

⁴¹ OECD, 2011a. Se även Jonsson et al., 2010.

⁴² OECD, 2011a. Siffrorna för svensk del avser 2008 exklusive kapitalinkomst. Se även Björklund & Jäntti, 2011.

⁴³ OECD, 2011a; Björklund & Jäntti, 2011.

katastrofer och stora samhällsmotsättningar. Efter andra världskriget hade Sverige en i stort sett oförstörd produktionsförmåga samtidigt som andra länder låg i spillror och efterfrågan var stor. Det lade grunden för en god ekonomisk utveckling under de första decennierna efter andra världskriget, vilket via olika investeringar i såväl fysisk infrastruktur som i utbyggnaden av utbildningsväsendet och olika välfärdssystem fortfarande påverkar oss. Samtidigt är en viktig del av den svenska modellen en strävan att lösa meningsmotsättningar genom förhandlingar, avtal och försök att nå konsensus snarare än genom öppna konflikter.⁴⁴ Många stora politiska beslut har också fattats i bred politisk enighet. Detta har bidragit till en samhällsutveckling präglad av begränsade konflikter och en hög grad av delaktighet från olika delar av samhället. Delvis tack vare detta lyckades Sverige också hantera den ekonomiska krisen på 1990-talet på ett sätt som inte bara kortsiktigt var framgångsrikt utan också lade grunden för en ekonomiskt långsiktigt hållbar utveckling.⁴⁵ Exempel på sådana reformer är pensionsreformen, reformeringen av budgetprocesserna och att Riksbanken fick lagstadgad självständighet.

Sverige är internationellt särpräglat också genom att vi förenar ett stort offentligt välfärdsåtagande med en betydande grad av individualism och ett dynamiskt näringsliv. Genom bland annat särbeskattning, utbyggd förskola och ett juridiskt och ekonomiskt ansvar för de äldre har staten en – i internationell jämförelse – stor roll som i andra länder legat inom civilsamhället eller familjesfären. Det innebär inte att familjen eller civilsamhället inte har stor betydelse – tvärtom. Sverige har samtidigt ett mycket livskraftigt civilsamhälle och familjen är viktig i en rad hänseenden. Välfärdsystemen och skatterna har historiskt utformats för att understödja människors egenförsörjning, vilket även det bidragit till individens självständighet. Parallellt med en stor offentlig sektor har Sverige både haft internationellt framgångsrika storföretag och ett i övrigt förhållandevis dynamiskt näringsliv. Privata företag och ideella aktörer spelar också en stor och växande roll för att tillhandahålla offentligt finansierade tjänster.

Denna kombination av ett starkt offentligt välfärdsåtagande, goda förutsättningar för näringslivet och en stark betoning på att

⁴⁴ Schön, 2012; SOU 1990:44.

⁴⁵ Bergh & Henrekson, 2012.

den enskilde ska kunna försörja sig själv bidrar till att utjämna livschanser och ger varje person både frihet och trygghet.

Den i huvudsak positiva utvecklingen i Sverige kan alltså förklaras av en rad orsaker, inklusive kloka politiska val och lyckliga omständigheter. Det påverkar också människors prioriteringar och värderingar. Självklart finns det stor spridning av åsikter, värderingar, och livsprioriteringar bland dem som lever i Sverige. Vi har olika bakgrund och olika framtidsdrömmar. Att mäta värderingar och dra slutsatser utifrån dessa mätningar är både svårt och intressant.

De värderingsskillnader mellan befolkningen i olika länder som ibland framställs i olika internationella undersökningar kan vara värda att reflektera kring. Undersökningarnas resultat ska dock inte tas till intäkt för att Sveriges befolkning har en homogen eller enkelt sammanfattad uppsättning värderingar. Värderingsskillnaderna mellan befolkningarna i olika länder kan heller inte betraktas som statiska eller som något samhällsutvecklingen också i framtiden kommer att styras av. Den allt mer genomgripande globaliseringen (se kapitel 3) innebär att nationsgränser och nationella särdrag blir allt mindre betydande. Migrationen innebär också att mångfalden av värderingar ökar inom nationsgränserna.

För att ändå åskådliggöra internationella skillnader i värderingar kan den världsomspännande undersökningen *World Values Survey*, som under ledning av Ronald Inglehart har genomförts flera gånger sedan 1980-talet, vara intressant.⁴⁶

I dessa undersökningar lyfts särskilt två dimensioner fram för att analysera skillnader över tid eller mellan länder.⁴⁷ Den ena dimensionen handlar om hur traditionella (*traditional*) respektive sekulära (*secular-rational*) värderingar människor har. Traditionella värderingar innebär exempelvis en stark religiös tro, att man tycker att familjen är mycket viktig, och att man tycker det är viktigt att visa respekt för auktoriteter. Sekulära värderingar innebär att man exempelvis tycker att religiös tro, familj och respekt för auktoriteter är mindre viktigt.

Den andra dimensionen handlar om i vilken grad människor bär på vad som betecknas som överlevnadsvärderingar (*survival values*) respektive självförverkligande frihetsvärderingar (*self expression values*). Överlevnadsvärderingar handlar bland annat om att

⁴⁶ Inglehart, 1997; Inglehart & Welzel, 2005; se också Halman et al., 2008.

⁴⁷ Inglehart & Welzel, 2005, sid. 53–55.

prioritera ekonomisk och fysisk trygghet och säkerhet, medan självförverkligande frihetsvärderingar bland annat innebär att man prioriterar självförverkligande och livskvalitet. I undersökningen framkommer en tydlig koppling mellan ett lands utvecklingsnivå och de värderingar som befolkningen ger uttryck för.

I dessa undersökningar framkommer att de svarande från Sverige sammantaget tillhör dem som har den starkaste kombinationen av mer sekulariserade och självförverkligande frihetsvärderingar.⁴⁸ I ett internationellt perspektiv har svenskarna lägre respekt för traditionella hierarkier och auktoriteter, vill bestämma själva och värdesätter det individuella oberoendet högt. Svenskar är också öppna och toleranta för olika sätt och leva, och sätter stort värde på saker bortom det materiella. Det gäller också i relation till andra avancerade postindustrialiserade och rika länder, eller andra länder med vilka Sverige delar en kulturell och religiös historia.

Att svenskarnas värderingar på vissa sätt utmärker sig i en internationell jämförelse, innebär inte att traditionella värderingar helt försvunnit eller ens anses vara oviktiga. Snarare speglar Sveriges, liksom andra länders, placering sannolikt den ekonomiska utvecklingen som gjort att frågor om överlevnad inte längre behöver prioriteras på samma sätt. Inom varje nation finns alltid en spridning av åsikter och värderingar, samtidigt som värderingar och värderingsmönster förändras över tid. Utvecklingen är inte rätlinjig. Det framkommer bland annat av SOM-institutets undersökningar, enligt vilka andelen som anser att "självförverkligande" är mycket viktigt ökade från 29 procent 1988 till som mest 32 procent 2002, för att sedan sjunka till 25 procent 2011. På likartat sätt ökade andelen som anser att "ett behagligt liv" är mycket viktigt från 54 procent 1988 till som mest 65 procent 2002, för att sedan sjunka till 59 procent 2011.⁴⁹

Vissa traditionella värderingar är fortsatt starka även i Sverige, inte minst när det gäller familjens betydelse. De allra flesta svenskar ser familjen som mycket viktig, enligt *World Values Survey*. Detta stämmer också med SOM-institutets undersökningar som visar att familjetrygghet är ett av de viktigaste värdena. Trygghet i familjen anses exempelvis vara betydligt viktigare än självförverkligande. Ett

⁴⁸ Inglehart & Welzel, 2005, sid. 48–77; Inglehart & Welzel, 2010; se även Berggren & Trägårdh, 2006, 2012; Trägårdh, 2013.

⁴⁹ Oscarsson, 2012.

annat exempel är att samtidigt som religionen ur ett samhällsperspektiv har en annan roll idag än vad den hade förr är den av fortsatt stor betydelse för många människor. Det visar sig bland annat genom att en stor andel av befolkningen är troende och att över två tredjedelar är medlemmar i något religiöst samfund.⁵⁰

Ett annat utmärkande drag för Sverige ur ett internationellt perspektiv är en ovanligt hög grad av social tillit (se kapitel 8).⁵¹ I den senaste *World Values Survey* svarade 68 procent att man kan lita på de flesta andra människor. Det kan jämföras med det globala genomsnittet på 26 procent.⁵² Även undersökningar från SOM-institutet visar att svenskarna präglas av en hög och stabil social tillit. Forskning visar också att det finns ett samband mellan en generell välfärdsstat och en hög social tillit,⁵³ samtidigt som Sverige har ett mycket starkt och livaktigt civilt samhälle.⁵⁴

Sverige karakteriseras också av en generell öppenhet och tolerans för andra och deras sätt att leva och vara. En fråga i *World Values Survey* som brukar användas för att undersöka detta handlar om vilka man *inte* vill ha som grannar. Visserligen vill de flesta helst inte ha alkoholmissbrukare eller narkomaner som grannar, men däremot har de flesta i Sverige inget emot att ha personer med aids, homosexuella, eller personer med en annan religion eller etnisk tillhörighet som grannar. Här är vi betydligt öppnare än i många andra länder (se figur 1.1). Över tid har vi dessutom blivit mer toleranta. Mellan 1996 och 2006 sjönk andelen som inte vill ha homosexuella som grannar från 11 till 4 procent.

⁵⁰ Mellergård, 2013.

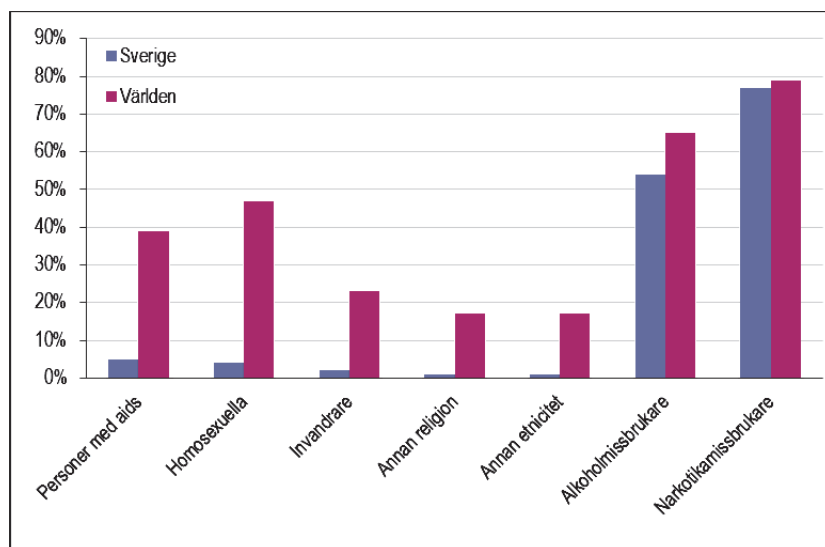
⁵¹ Inglehart & Welzel, 2005, sid. 72; Rothstein, 2003; Green & Janmaat, 2011.

⁵² Oskarson & Rothstein, 2012.

⁵³ Rothstein & Uslaner, 2005; Bergh & Bjørnskov, 2011; Rothstein, 2011; Bergh, 2009.

⁵⁴ Harding, 2012; Levay, 2013; Rothstein, 2002.

Figur 1.1. Grupper man helst inte vill ha som grannar.

Källa: World Values Survey, 2005–2008.

Att Sverige ligger bra till i olika internationella jämförelser när det gäller demokrati, pressfrihet, marknad och företagande, kreativitet och mänsklig utveckling har många förklaringar. En viktig sådan är samspillet mellan politiska och institutionella strukturer och reformer å den ena sidan och civilsamhälleliga strukturer och människors värderingar å den andra, format av Sveriges sociala, kulturella och politiska historia. Den politik som bedrivs i ett demokratiskt land måste alltid vara förankrad i människors värderingar. Långsiktigt går det aldrig att bedriva en politik som strider mot människors värderingar och grundläggande värden. Exempelvis har historien i Sverige av att värdera jämlikhet högt varit en förutsättning för utbyggnaden av de generella välfärds-systemen, vilket i sin tur har befäst och förstärkt värderingar som handlar om vikten av jämlikhet.⁵⁵ På samma sätt har den höga värderingen av frihet varit en förutsättning för olika valfrihets-reformer, vilket i sin tur befäst värderingar som handlar om vikten av individuell frihet. Det illustrerar vikten av att se och förstå samhället som en integrerad helhet – som ett politiskt, socialt,

⁵⁵ Rothstein, 1994; Berggren & Trädgårdh, 2006; Rothstein & Uslander, 2005.

kulturellt och ekonomiskt ekosystem – där olika delar hänger samman och både påverkar och påverkas av varandra.

Därmed har alla – politiska beslutsfattare, företagare, ideella organisationer, individer – ett delat ansvar för att bidra till formandet av framtidens Sverige.

Bakgrund och utgångspunkter

Sverige är på många sätt ett mycket bra land att leva i och vi står starkt i olika internationella jämförelser. Historisk framgång är dock ingen garanti för fortsatt framgång. För att Sverige ska kunna vara fortsatt framgångsrikt och bli ett ännu bättre land att leva och verka i ställs det stora krav, inte minst på en aktiv analys av olika förändringsprocesser och vilka utmaningar de för med sig och av hur hållbar den svenska modellen och de svenska framgångarna är.

Syftet med Framtidskommissionen har därför varit att analysera vilka framtida utmaningar Sverige står inför, och den här slutrapporten syftar till att ge en bred och sammanfattande beskrivning av vilka dessa utmaningar är, med särskilt fokus på några utvalda områden (se nedan). Rapporten syftar dock inte till att ge svaren på hur var och en av dessa utmaningar ska mötas. Hur de ska mötas är en viktig, men separat, fråga, och förutsättningen för att kunna hitta rätt sätt att möta utmaningarna är att analysen kommer först. Det kan låta självklart, men alltför ofta präglas den politiska debatten av krav och förväntningar på förslag och åtgärder utan att en ordentlig analys först har genomförts.

I debatten tolkas utmaningar ofta som problem. Perspektivet i den här rapporten är ett annat. Med framtidsutmaningar avses i första hand konsekvenser av olika förändringsprocesser i samhället, liksom i världen bortom Sverige, vilka svensk politik, svenska företag och ideella organisationer samt alla medborgare kommer att behöva förhålla sig till. Fokus ligger inte på dagspolitiken – vad som görs eller borde göras – utan vilka utmaningar som väntar i framtiden som en konsekvens av olika förändringsprocesser. Dessa processer kan innebära problem, men de kan också öppna upp möjligheter. Just därför, för att kunna möta problemen och ta vara på möjligheterna, är det viktigt att identifiera de framtida samhällsutmaningarna.

Den här rapporten präglas av tre övergripande utgångspunkter. Den första utgångspunkten är att samhället hela tiden förändras.

Det ställer krav på en aktiv analys av olika förändringsprocesser och vilka utmaningar de för med sig. Det ställer också krav på öppenhet, flexibilitet och förmåga att ompröva gamla ståndpunkter. Även om de grundläggande värden som bör främjas inte förändras måste medlen anpassas till sin tid och de utmaningar Sverige står inför.

Den andra utgångspunkten är att politiskt beslutsfattande och en fruktbar politisk diskussion måste vila på respekt för fakta och vetenskap. Det kan låta självklart, men i en komplex värld där det finns ett enormt överskott på information har det många gånger blivit svårare att identifiera vad som är sant och relevant.⁵⁶ Det har också gjort det enklare att isolera sig från och ifrågasätta fakta och vetenskapliga rön, att utnyttja osäkerheter och att framställa åsikter som fakta.⁵⁷

Den tredje utgångspunkten är att Sverige är och förblir en integrerad del av världen. Det beror inte bara på medlemskapet i EU, vilket leder till att Sverige både påverkar och påverkas av beslut som fattas inom EU. Det beror också på att bland annat handel, investeringar, kapitalflöden, informationsflöden, miljöproblem, kulturella uttryck och människor rör sig allt mer över olika länders gränser. Såväl Sverige som nation och svenska företag, organisationer och enskilda människor verkar i en integrerad och global miljö. Globaliseringen måste därför ses som ett faktum, även om dess inriktning påverkas av såväl politiska beslut som teknisk utveckling och människors värderingar. Dess intensitet och uttryck kan och kommer med all säkerhet att förändras, och protektionism eller nationalism kan medföra bakslag, men globaliseringen och vårt beroende av omvärlden kan inte tänkas bort.⁵⁸ Den måste finnas med i varje framtidsanalys (se kapitel 3).

Att analysera framtiden

Samtidigt som det är viktigt att identifiera och analysera olika framtida utmaningar är det en utmaning i sig att analysera något som ännu inte har skett. Historien är full av misslyckade försök att

⁵⁶ Kovach & Rosenstiel, 2010; Bjereld & Demker, 2008.

⁵⁷ Sunstein, 2007; Oreskes & Conway, 2010; Mohammed, 2012.

⁵⁸ Braunerhjelm et al., 2009; Ds 2009:21; Castells, 1998; Björvatn et al., 2008; NIC, 2012.

förutsäga framtiden.⁵⁹ Antingen har innehållet i förutsägelsena visat sig vara felaktiga, eller så har förändringarna inträffat mycket senare än vad som förutsågs, eller så har man missat att förutse sådant som faktiskt inträffade.

Ett av de kanske bästa exemplen på en förutsägelse som visade sig vara felaktig är Malthus' teori, formulerad i slutet av 1700-talet, om att befolkningen skulle komma att öka mycket snabbare än produktionen av föda. Det skulle leda till ökande matbrist och svält. Han hävdade även att fattigdomen och bristen på mat aldrig skulle kunna besegras genom ökad produktivitet.⁶⁰ Vid den tiden uppgick världsbefolkningen till cirka en miljard människor. Drygt 300 år senare består världsbefolkningen av cirka 7 miljarder människor, men även om fattigdomen fortfarande är utbredd i stora delar av världen råder det enighet om att problemet inte handlar om bristen på mat i sig.⁶¹ I takt med att världsbefolkningen har ökat har även produktionen av mat ökat. Mellan 1970 och 2010 fördubblades matproduktionen globalt sett, och statistik från FN visar att medan världsbefolkningen ökade med cirka 10 procent mellan 1999 och 2009, ökade produktionen av mat under samma period med 21 procent.⁶²

Historien uppvisar också flera exempel på händelser som inte förutsågs innan de inträffade, men som visade sig eller fortfarande kan komma att få mycket stor betydelse. Exempelvis var det mycket få som förutsåg murens fall 1989, terrorattackerna mot USA 2001, den globala finanskrisen 2008, eller den arabiska våren 2011. I andra fall kunde händelserna men inte deras kort- och långsiktiga konsekvenser förutses. Dit hör exempelvis orkanen Katrina och översvämningen av New Orleans i USA 2005, USA:s invasioner i Afghanistan och Irak 2001 och 2003, och jordbävningen i Japan våren 2011.

Det finns flera skäl till att det många gånger är omöjligt att förutsäga framtiden. Det viktigaste skälet är att framtiden per definition är okänd. Om exempelvis framtida innovationer skulle kunna förutsägas skulle de inte tillhöra framtiden. De skulle uppträffa nu och tillhöra nutiden. Vi kan inte veta idag det vi kommer att veta först imorgon.

⁵⁹ Benford, 2010; Gerholm, 1999; Taleb, 2010; Watts, 2011.

⁶⁰ Malthus, 1798.

⁶¹ UNDP, 2011.

⁶² Randers, 2012, sid. 130; UN 2010a, sid. 9, 293.

Dessa resonemang ska inte tolkas som argument mot försök att analysera framtiden. Människan har alltid varit fascinerad av framtiden, och genom att försöka förutsäga framtiden kan såväl individer som olika organisationer skaffa sig beredskap för och ökad förmåga att forma framtiden.⁶³ Just därför att framtiden formas i ständigt pågående processer är det viktigt att försöka vara steget före så att handlandet idag bidrar till en bättre utveckling imorgon.

Samtidigt är det viktigt att vara ödmjuk inför uppgiften att analysera framtiden och att förhålla sig skeptisk till dem som alltför tvärsäkert uttalar sig om hur framtiden kommer att se ut. Det är också viktigt att göra en distinktion mellan att *analysera* och försöka *förstå* framtiden respektive att i strikt mening *förutsäga* hur framtiden kommer att se ut.

Framtidskommissionens arbete handlar om att analysera framtida samhällsutmaningar, inte om att i detalj förutsäga hur framtiden kommer att se ut.

Rapportens disposition

Det här inledande kapitlet har kort beskrivit Framtidskommissionen och dess uppdrag och hur Sverige idag står sig i förhållande till andra länder när det gäller exempelvis demokrati, mänsklig utveckling, jämställdhet, marknadens funktionsförmåga och konkurrenskraft samt innovationsförmåga.

Hur Sverige ser ut idag och var vi befinner oss i jämförelse med andra länder, samt våra styrkor och svagheter när vi blickar mot framtiden, kan inte förstås utan hänsyn till vår kulturella, sociala och politiska historia. I kapitel 2 – *Ett Sverige i förändring* – ges därför en översiktlig beskrivning av hur Sverige i några olika avseenden har förändrats under en liten del av vår historia: perioden 1970–2010. Den perioden omfattar 40 år, vilket på det stora hela motsvarar tidsperioden fram till 2050.

En av utgångspunkterna i Framtidskommissionens arbete är att verkligheten ständigt förändras i ett komplext samspel mellan politiska beslut, teknikutveckling, marknadsprocesser och företagande, olika aktörer inom det civila samhället, samt värderingar och beteenden. En del förändringar har politiken större

⁶³ Alm, Palme & Westholm, 2012.

inflytande över medan andra i huvudsak sker bortom den nationella politikens räckvidd. Det gäller exempelvis teknikutvecklingen. Samtidigt sker en del förändringar framför allt inom Sverige, medan andra processer är globala. Mot den bakgrunden kommer kapitel 3 att beskriva och analysera två processer som är av global natur och som dels är centrala i sig själva, dels har betydelse för de utmaningar som står i fokus för våra analyser: *Globaliseringens och teknikutvecklingens utmaningar*.

En av de framtidsutmaningar som Sverige och världen står inför handlar om behovet av att verka för en utveckling som både ekologiskt och ekonomiskt är långsiktigt hållbar och för en grön tillväxt. Det handlar bland annat om att minska utsläppen av växthusgaser, att motverka den globala uppvärmningen, att bekämpa förlusten av biologisk mångfald och att hitta sätt att bruka snarare än förbruka naturkapitalet. Vilka dessa utmaningar är diskuteras i kapitel 4 – *Den hållbara tillväxtens utmaningar*.

Kapitel 5 kommer att fokusera på *Den demografiska utvecklingens utmaningar*. Ytterst handlar dessa om att vi lever och är friska allt längre, vilket i sig är oerhört positivt. Samtidigt innebär det att andelen av befolkningen som är i yrkesverksam ålder sjunker, vilket leder till nya utmaningar när det gäller de offentliga välfärdssystemens hållbarhet. En annan del av den demografiska utvecklingen handlar om urbaniseringen, vilken leder till växande skillnader mellan stad och land. I kapitlet beskrivs och analyseras både den historiska och den prognosticerade demografiska utvecklingen och vilka utmaningar detta för med sig.

Nära kopplad till den demografiska utvecklingen är frågan om migrationen och integrationen på arbetsmarknaden. Under de senaste decennierna har Sverige omvandlats till ett land som präglas av en stor mångfald när det gäller varifrån människor kommer, och analyser visar att en bättre fungerande integration är viktig när det gäller att möta de demografiska utmaningarna. I kapitel 6 – *Migrationens och integrationens utmaningar* – analyseras därför vilka de nutida och framtida utmaningarna är när det gäller migrationen och integrationen på arbetsmarknaden.

Under de senaste decennierna har demokratin varit på fram-marsch världen över, och aldrig har antalet formella demokratier varit lika högt som nu. Till och med auktoritära länder ordnar ofta någon form av val, ett tecken på att demokratin har större legitimitet än andra styrelseskick. Inom Sverige har samtidigt jämställdheten ökat under de senaste decennierna. Framgångarna

för demokratin och jämställdheten kan dock inte tas för givna, utan också här står Sverige inför olika framtidsutmaningar. Kapitel 7 – *Utmaningar för demokratin och jämställdheten* – ägnas därför åt att analysera olika framtida utmaningar när det gäller den svenska demokratin och jämställdheten.

För att ett land ska fungera krävs det gemenskap och social sammanhållning på olika nivåer: nära relationer, civilt samhälle och mer övergripande på samhällsnivå. Det sistnämnda behövs bland annat för att det ska finnas något som binder samman människor som annars inte har några relationer och för att människor ska vara villiga att följa olika lagar och regler. Samtidigt finns det en oro för att ökade skillnader mellan grupper kan leda till att samhället splittras upp. Mot den bakgrunden kommer kapitel 8 – *Den sociala sammanhållningens utmaningar* – analysera vilka utmaningar olika processer innebär för den framtida sociala sammanhållningen.

Det nionde kapitlet – *Svenska framtidsutmaningar* – ägnas åt att sammanfatta och analysera resultaten och de viktigaste slutsatserna.

Framtiden formas varje dag, och det finns därför alla möjligheter att forma en framtid som är bättre än det land och den värld vi lever i idag. Just därför är det viktigt att analysera samhällsutvecklingen och vilka de framtida utmaningarna är. Just därför tillsatte regeringen Framtidskommissionen. Den här slutrapporten blir förhoppningsvis ett viktigt inslag i en fortsatt framtidsinriktad debatt som fokuserar på de frågor som är långsiktigt avgörande för Sveriges framtid.

”När jag är trettio ska jag ha allt, jag ska vara nöjd med mitt liv och inte ha missat något. Jag ska kunna berätta för mina barn hur det ser ut runt om i världen. Jag vill vara världsvan.”

Frank Wagner, 18 år, Linköping, från projektet Framtidens Sverige

2

Ett Sverige i förändring

2 Ett Sverige i förändring

”Jag är en av dem som 2050 kommer att vara något äldre än Framtidskommissionärerna är nu och jag kommer se tillbaka på det som nu är min osäkra framtid. Vad kommer jag att se?”

Alva Snis Sigtryggsson, Sveriges Ungdomsorganisationer, gästbloggare

Inledning

Framtidskommissionens uppdrag är att identifiera utmaningar upp emot 40 år framåt i tiden, till 2050. För att sätta den perioden i ett historiskt perspektiv går det här kapitlet ungefär lika långt bakåt i tiden, till 1970. Syftet är att ge en kort och översiktlig beskrivning av hur Sverige har förändrats under de senaste 40 åren när det gäller demografi, familjeliv och jämställdhet, utbildning samt ekonomi och näringsliv. Många andra viktiga förändringar har också skett, exempelvis när det gäller civilsamhället och det samhälleliga deltagandet, medielandskapet, transportteknologin, hur vi bor, äter och tillbringar vår tid. Förändringarna gäller också de politiska och ekonomiska institutionerna. En del av dessa kommer att diskuteras i kommande kapitel. Fokus i det här kapitlet kommer dock vara demografi, familjeliv och jämställdhet, utbildning samt ekonomi och näringsliv.

Sverige och världen 1970

År 1970 präglades världen av det kalla kriget mellan västvärlden och det kommunistiska östblocket. Sovjetunionen och dess satellitstater inom Warszawapakten – Bulgarien, Polen, Rumänien, Tjeckoslovakien, Ungern och Östtyskland – var kommunistiska enpartistater, liksom Kina, Nordkorea, Vietnam, Laos, Kuba, Mongoliet och Albanien. I USA var Richard Nixon president medan Leonid Brezjnev var statschef i Sovjetunionen och Mao Zedong styrde Kina. EU bestod av endast Belgien, Frankrike, Italien, Luxemburg, Nederländerna och Tyskland, och hade vid den tiden mycket begränsad makt. Något EU-parlament fanns inte. Den mest fram-

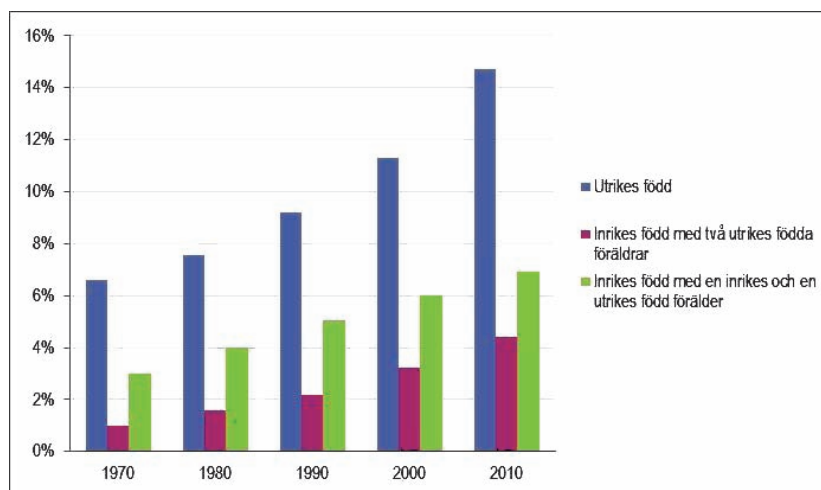
trädande internationella konflikten var Vietnamkriget, och 1970 utökades den genom att USA lät invadera Kambodja. Samma år avslutades inbördeskriget i Nigeria genom att utbrytarstaten Biafra kapitulerade, Rhodesia blev självständigt från Storbritannien, inbördeskrig utbröt i Jordanien och Anwar Sadat blev president i Egypten. I Peru ledde en jordbävning till att flera städer lades i ruiner och att cirka 67 000 personer omkom.

I Sverige upplöstes den svenska tvåkammarriksdagen efter 104 år och ersattes av den enkammarriksdag som Sverige fortfarande har. Till de större händelserna detta år hör att Sveriges Television börjar sända i färg över hela Sverige, sambeskattningen avskaffas, och riksdagen fattar beslut om att korta normalarbetstiden till 40 timmar per vecka. Energifrågan stod högt upp på dagordningen. I mars infördes en månads elransonering, och senare under året inleds provkörningen av Sveriges första kommersiella kärnkraftverk. För första gången sedan andra världskriget inför regeringen allmänt prisstopp. Under 1960-talet hade Sverige en genomsnittlig ekonomisk tillväxt på 4,7 procent, men 1970–1971 sjönk den till 2,4 procent. Efter flera decennier av hög tillväxt rankades Sverige som världens fjärde rikaste land mätt som BNP per capita, men i historiens ljus vet vi att övergången till 1970-talet markerade övergången till en period av lägre tillväxt. Det visste man dock ingenting om då, och 1970-talet blev trots oljeprischocker, kreditåstramningar och en internationell och nationell lågkonjunktur en period med omfattande reformer. Till 1970-talets reformer hörde bland annat införandet av lagen om anställningsskydd och medbestämmandelagen, sänkningen av myndighetsåldern från 20 till 18 år, utbyggnaden av kärnkraften, införandet av föräldrapenningen, förbud mot aga samt avskaffandet av homosexualitet som sjukdomsbegrepp. Dessa reformer åtföljdes av en rad andra under de cirka 40 år som gått sedan 1970. Detta och andra förändringar bortom politikens omedelbara räckvidd har gjort att Sverige 2013 på många sätt är ett annat land än det var 1970. Förändringarna gäller exempelvis befolkningen, familjebildningen, jämställdheten, ekonomin och arbetsmarknaden.

Befolkningsförändringar 1970–2010¹

År 1970 bestod den svenska befolkningen av 8 081 299 medborgare, varav 93 procent var inrikes födda. Under de kommande decennierna och fram till 2010 växte befolkningen till 9 415 570 medborgare, samtidigt som andelen utrikes födda ökade från 7 till 15 procent av befolkningen. Parallellt ökade andelen inrikes födda med två utrikes födda föräldrar från 1 till 4 procent av befolkningen, och andelen inrikes födda med en utrikes född förälder från 3 till 7 procent av befolkningen (se även kapitel 6).

Figur 2.1. Andel av befolkningen med utländsk bakgrund.

Källa: SCB:s befolkningsstatistik.

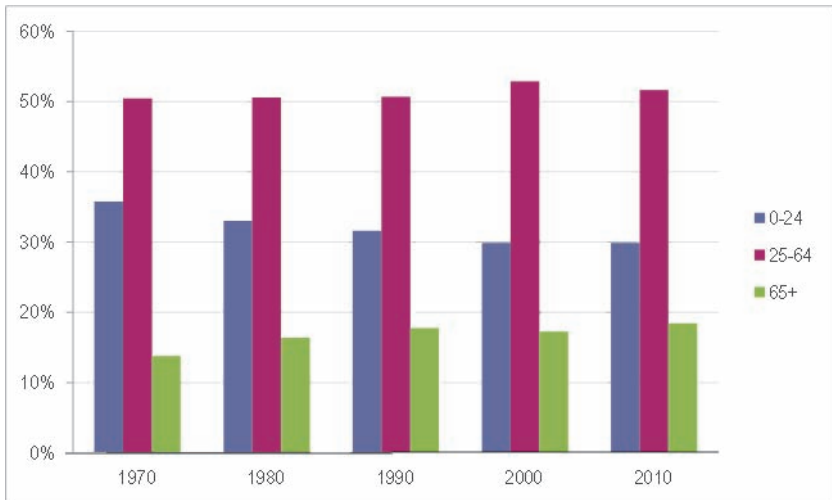
Samtidigt har befolkningens sammansättning förändrats vad gäller ålder och återstående medellivslängd. Mellan 1970 och 2010 sjönk andelen av befolkningen i åldrarna 0–24 år från 36 till 30 procent medan andelen 65 eller äldre ökade från 14 till 18 procent. Parallellt ökade den återstående medellivslängden vid födseln från 71,9 till 79,1 år för män och från 76,8 till 83,2 år för kvinnor. Den beräknade återstående medellivslängden för dem som är 65 år – den traditionella pensionsnormen – ökade under samma period från 14

¹ I den utsträckning ingen speciell källa anges till statistiken kommer den från ett underlag som tagits fram av Statistiska centralbyrån på uppdrag av Framtidskommissionen.

till 18 år för män och från 16,4 till 20,9 år för kvinnor. Den samlade medelåldern ökade från 38 till 42 år för kvinnor och från 36 till 40 år för män.

Sett ur det här perspektivet har den svenska befolkningen under perioden 1970–2010 blivit allt större, allt äldre, och präglad av allt mer mångfald vad gäller ursprung. Allt fler lever allt längre och livsfasen efter det som traditionellt räknas som pensionsåldern har blivit allt längre, samtidigt som andelen yngre i befolkningen har sjunkit och medelåldern har stigit (se även kapitel 5).

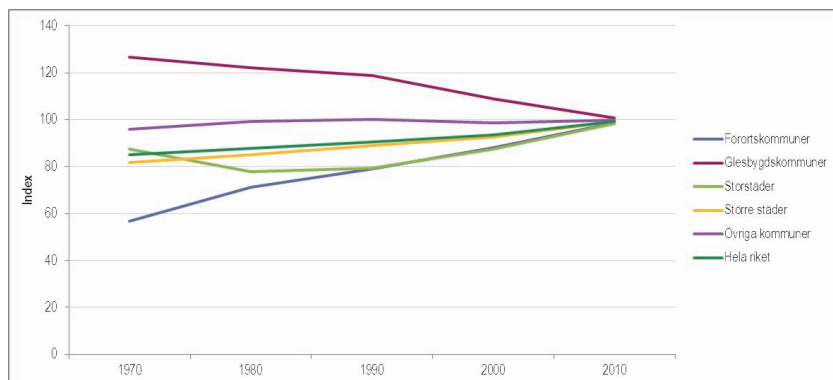
Figur 2.2. Andel av befolkningen inom olika åldersgrupper.

Källa: SCB:s befolkningsstatistik.

Samtidigt har befolkningen allt mer koncentrerats till de tre storstadslänen Stockholms län, Västra Götalands län samt Skåne län. Från 1970 till 2010 ökade andelen av befolkningen som bor i något av dessa län från 44,4 till 51,8 procent. Andelen som bor i Storstockholm, Storgöteborg eller Stormalmö ökade från 33,1 till 38,6 procent av befolkningen. Parallellt har andelen som bor i glesbygdskommuner sjunkit. En illustration över detta är SCB:s befolkningsindex, där 2010 har fått indexvärdet 100. Indexet ska läsas på så sätt att ett indexvärde på 127 för glesbygdskommuner år 1970 betyder att de 1970 hade en folkmängd som var 127 procent av den folkmängd som de hade 2010.

Figur 2.3. Faktisk befolkningsutveckling efter kommungrupp.

Källa: SCB:s befolkningsstatistik.

Familje- och jämställdhetsförändringar 1970–2010

Också när det gäller hem och familj har det skett betydande förändringar mellan 1970 och 2010.² Andelen gifta kvinnor och män har sjunkit från 48 till 34 procent, samtidigt som skilsmässofrekvensen bland personer i åldrarna 30–59 år har mer än tredubblats, från 6 till 22 procent. Under samma tidsperiod ökade andelen ensamhushåll från 25 till 49 procent. Det genomsnittliga antalet barn per hushåll ligger oförändrat på cirka 1,7, men medelåldern vid det första barnets födelse har ökat från 24 till närmare 29 år för kvinnor och från knappt 27 till cirka 31 år för män.³ Andelen barn som lever med ensamstående föräldrar har samtidigt ökat från 12 till 20,2 procent.

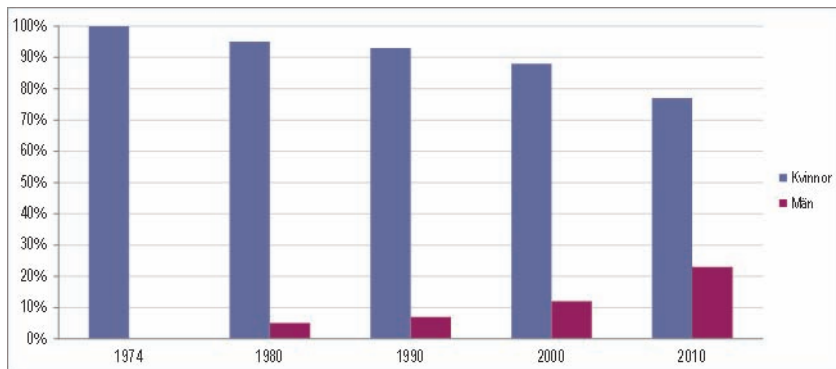
Om den traditionella familjen bestod av ett gift och sammanboende par med två barn, där mannen arbetade och kvinnan tog huvudansvar för hemmet och där det livslånga äktenskapet för de flesta var både norm och verklighet, utgör nutidens familjer i större utsträckning olika typer av familjebildningar, där parterna är betydligt mer jämställda än tidigare. Ett uttryck för detta är att ojämlikheten i förvärvsfrekvens har minskat. Bland kvinnor ökade förvärvsfrekvensen mellan 1970 och 2010 från 53,8 till 74,5 procent, medan den bland män minskade från 86,2 till 77,3

² Se vidare Joyce, 2013.

³ SCB, Levnadsförhållanden och Befolkning.

procent.⁴ Det saknas jämförbar inkomststatistik tillbaka till 1970, men 1975 var den genomsnittliga disponibla inkomsten för en kvinna i arbetsför ålder 57 procent av en mans.⁵ År 2010 hade andelen ökat till 78 procent (se vidare kapitel 7).⁶ När det gäller omsorgen om barnen ersattes moderskapspenningen med en föräldrapenning för både pappor och mammor först 1974, och denna togs då nästan enbart ut av kvinnor. Över tid har dock andelen dagar som tas ut av män ökat.

Figur 2.4. Fördelning av uttagna dagar med föräldrapenning.

Källa: Försäkringskassan.

En annan förändring som har skett handlar om hur mycket tid som läggs ned av kvinnor respektive män när det gäller olika typer av hushållsarbete som matlagning, diskning, städning och tvätt. Här sträcker sig statistiken tillbaka till 1990, och visar att ansvaret för hemarbetet har jämnats ut sedan dess. Den främsta utjämningen har skett genom att familjerna i sin helhet lägger ned mindre tid på olika typer av hemarbete. 1990 ägnade kvinnor och män sammanlagt 482 minuter per dag åt hemarbete, men fram till 2010 sjönk tiden till 412 minuter. En annan utjämning har skett genom att män över tid står för en högre andel av hemarbetet. Mellan 1990 och 2010 ökade mäns andel av hemarbetet från 38 till 44 procent, samtidigt som männens andel av förvärvsarbetet sjönk från 60 till 55 procent (se tabell 2.1). En skillnad mellan kvinnors och mäns

⁴ SCB och Registerbaserad arbetsmarknadsstatistik (RAMS).

⁵ SOU 1998:6.

⁶ Regeringen, 2012.

hemarbete är dock att kvinnorna i större utsträckning tar ansvar för det dagliga hemanarbetet, medan männen i större utsträckning utför sysslor som kan förläggas till när det passar. Kvinnors hemanarbete kommer också oftare i konflikt med förvärvsarbete.

Tabell 2.1 Tid för hemanarbete och förvärvsarbete 1999–2010 i befolkningen 20–64 år.

	1990	2000	2010
Kvinnor:			
Förvärvsarbete	3:45	3:42	4:12
Hemanarbete	5:03	4:13	3:50
Totalt	8:48	7:55	8:03
Män:			
Förvärvsarbete	5:41	5:18	5:05
Hemanarbete	2:59	2:52	3:02
Totalt	8:39	8:10	8:07
Skillnad mellan kvinnor och män	+0:09	-0:15	-0:04

Källa: SCB, 2012c. Timmar och minuter per dygn sju dagar i veckan.

Samtidigt som det skett en omfördelning mellan kvinnor och män när det gäller fördelningen av hemanarbete och förvärvsarbete har den totala arbetsbördan dock varit jämnt fördelad under hela perioden.

Utbildningsförändringar och etablering på arbetsmarknaden 1970–2010

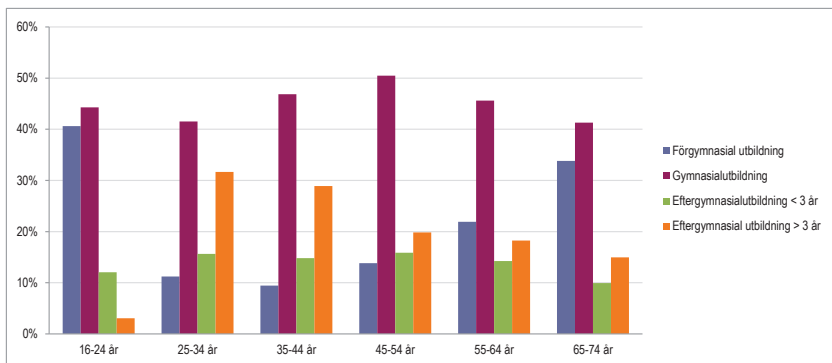
Vid sidan av de beskrivna förändringarna av befolkningsstruktur, familjebildningsmönster och jämställdheten mellan män och kvinnor vad gäller förvärvsarbete, omsorg om barn och ansvar för hemanarbetet präglas de senaste decennierna av en radikalt ökad utbildningsnivå. Mellan 1970 och 2010 har Sverige genomgått vad som skulle kunna beskrivas som en utbildningsrevolution.⁷ Under denna tidsperiod sjönk andelen som endast har en förgymnasial utbildning från 62,7 till 18,5 procent, medan andelen med gymnasial utbildning ökade från 30,3 till 45 procent. Samtidigt

⁷ Se också Lofström, 2012.

ökade andelen med eftergymnasial utbildning från 7 till 34,2 procent. Även sett till antalet utexaminerade per år har det skett en kraftig förändring bara under de tre senaste decennierna, där antalet som tar examen från högskola eller universitet ökade från närmare 33 000 till drygt 55 000 mellan 1980 och 2010.

Ännu tydligare blir förändringen av utbildningsnivån vid en kohortanalys, där man studerar utbildningsnivån i olika åldersgrupper. Medan andelen som har eftergymnasial utbildning är cirka 25 procent i åldersgruppen 65–74 år är den runt 47 procent i åldrarna 25–34 år. Omvänt har cirka en tredjedel i åldersgruppen 65–74 år endast förgymnasial utbildning, vilket kan jämföras med cirka 10 procent i åldersgruppen 25–34 år (se figur 2.5).

Figur 2.5. Utbildningsnivå i olika åldersgrupper.

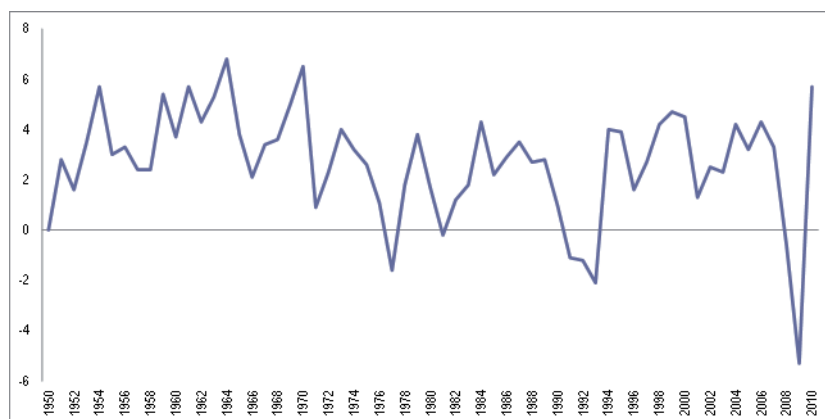
Källa: SCB, Utbildningsregistret.

Den svenska befolkningen har med andra ord blivit allt mer högutbildad. Samtidigt har det faktum att allt fler studerar allt längre inneburit att etableringen på arbetsmarknaden har förskjutits upp i åldrarna. Om man med etableringsålder på arbetsmarknaden avser den ålder då 75 procent av en åldersklass är i förvärvsarbete ökade etableringsåldern mellan 1980 och 2010 från cirka 24 till 29 år. Att allt fler studerar vidare på högskola och universitet är också en viktig förklaring till varför medelåldern vid det första barnets födelse har ökat under de senaste decennierna.

Förändringar av den svenska ekonomin 1970–2010

Förändringarna under de senaste decennierna handlar inte enbart om befolkningsrelaterade förändringar. De handlar också om förändringar av den svenska ekonomin. Som nämndes inledningsvis hade Sverige en kraftig ekonomisk tillväxt under de första decennierna efter andra världskriget, men runt 1970 inleddes en period av avsevärt lägre tillväxt. Under hela perioden 1930–1975 hade Sverige en genomsnittlig årlig tillväxt (fasta priser) på 3,2 procent per capita, men under perioden 1975–2005 låg den på endast 1,6 procent. Särskilt svag var den under 1970-talet och i samband med finanskrisen och lågkonjunkturen i början av 1990-talet. Som en konsekvens föll Sverige i OECD:s så kallade välståndsliga från fjärde till sextonde plats mellan 1970 och 2000.⁸

Figur 2.6. BNP-tillväxt 1950–2010.

Källa: SCB, Nationalräkenskaper.

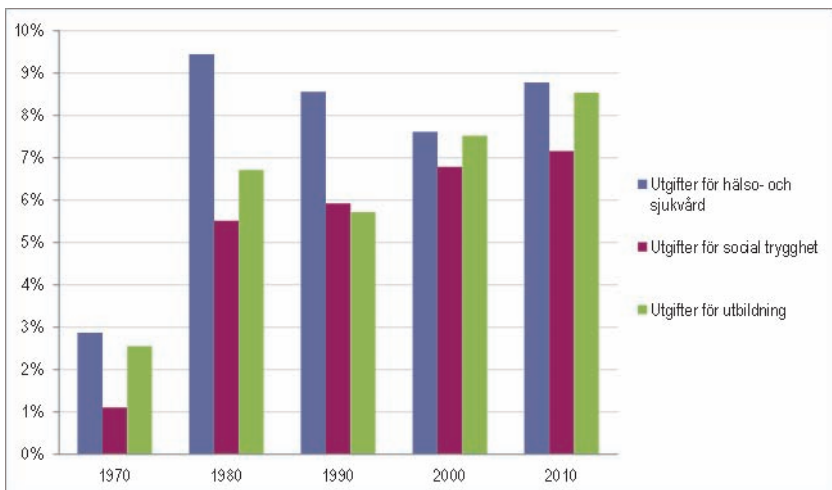
Under den här perioden har samtidigt både den offentliga sektorn och skattekvoten ökat. Som andel av BNP ökade det totala skatteuttaget från 38 procent 1970 till 52 procent 2000; därefter har den sjunkit till 46 procent. Som andel av BNP ökade den offentliga sektorns samlade utgifter – inkluderande utgifter för såväl offentlig förvaltning som för olika former av offentlig service och transfereringar

⁸ Bergh, 2009; Schön, 2012; SCB, 2012b.

– från 43 till 59 procent mellan 1970 och 1980. Därefter sjönk den till 57 procent 1990, 55 procent 2000 och 51 procent 2010.

När det gäller utgifterna för offentlig service som andel av BNP är det framför allt utgifterna för hälso- och sjukvård, social trygghet och utbildning som har ökat. De mest dramatiska ökningarna skedde mellan 1970 och 1980, då utgifterna för hälso- och sjukvården ökade från 2,9 till 9,4 procent, för social trygghet från 1,1 till 5,5 procent och för utbildning från 2,6 till 6,7 procent. Därefter har dessa utgifter stabiliserats, för att i något fall även minska, beroende på jämförelsepunkt. Utgifterna för hälso- och sjukvården sjönk exempelvis från 9,4 procent 1980 till 8,8 procent 2010, medan utgifterna för utbildning har ökat under de två senaste decennierna.

Figur 2.7. Välfärdsutgifter som andel av BNP 1970–2010.

Källa: SCB, Nationalräkenskaperna.

De sammantagna förändringarna och ökade offentliga åtagandena har medfört att Sverige idag har en av världens största offentliga sektorer. Enligt den senaste undersökningen från Fraser-institutet när det gäller den ekonomiska friheten i världen är den totala offentliga sektorn som andel av BNP – inkluderande utgifter för

såväl offentlig service som förvaltning och transfereringar – störst i Nederländerna, följt av Sverige, Algeriet, Italien och Danmark.⁹

Under den här perioden har samtidigt utrikeshandeln och globaliseringen intensifierats (se kapitel 3) parallellt med att näringslivets struktur har förändrats. Förändringar av de svenska nationalräkenskaperna och att klassificeringarna av olika näringsgrenar har ändrats genom åren försvårar jämförelser tillbaka i tiden, men några trender kan ändå utläsas. En av de tydligaste trenderna är att jordbruk, skogsbruk och fiske har tappat i betydelse: 1970 stod de branscherna för 4 procent av bidraget till BNP, men 2010 stod de för endast 1 procent. Också tillverkningsindustrin har tappat, från 25 till 14 procent av bidraget till BNP.

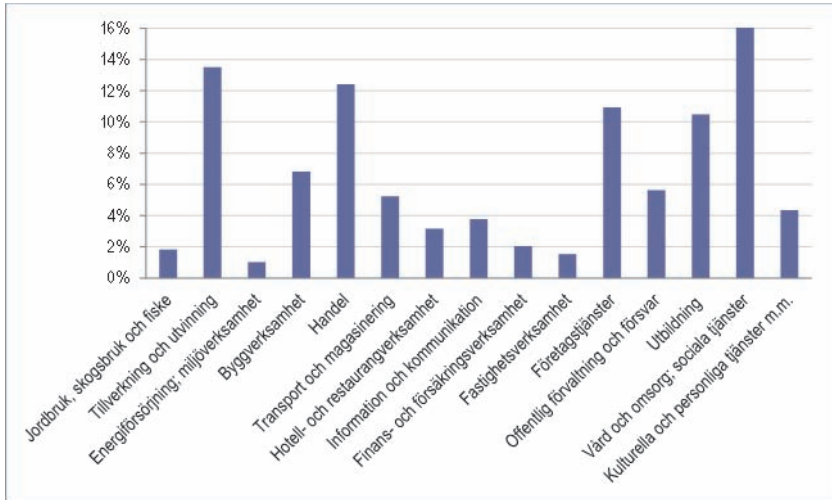
Samtidigt har nya branscher tillkommit medan andra, inte minst tjänstesektorn, har vuxit. Bara mellan 1993 och 2010 ökade tjänsteproduktionen från 39 till 44 procent av bidraget till BNP. Ännu tydligare blir trenden om man utgår från förädlingsvärdet, det vill säga värdet av det som produceras minus värdet av de varor och tjänster som används i produktionen. 2011 stod tjänsteproduktion för hela 71 procent av den totala BNP. Exklusive skatter och subventioner stod produktion i näringslivets varubranscher för 28 procent av BNP 2011, produktion i näringslivets tjänstebranscher för 51 procent och tjänsteproduktion inom den offentliga sektorn för 20 procent av BNP.¹⁰

Förändringarna av näringslivets struktur avspeglar sig också i förändringar när det gäller inom vilka sektorer människor arbetar. Förändringar av statistiken gör det svårt att jämföra perioden före respektive efter 1990, men mellan 1970 och 1990 sjönk andelen sysselsatta inom såväl jordbruk, skogsbruk och fiske som inom tillverkning och byggnadsindustrin. Samtidigt ökade andelen sysselsatta inom både den offentliga sektorn och bank- och försäkringssektorn. 2010 var de viktigaste sektorerna – om man utgår från andelen sysselsatta – vård och omsorg, tillverkning, handel, företagstjänster och utbildning.

⁹ Gwartney et al., 2012.

¹⁰ Holmberg, 2012.

Figur 2.8. Sysselsättning inom olika sektorer 2010.

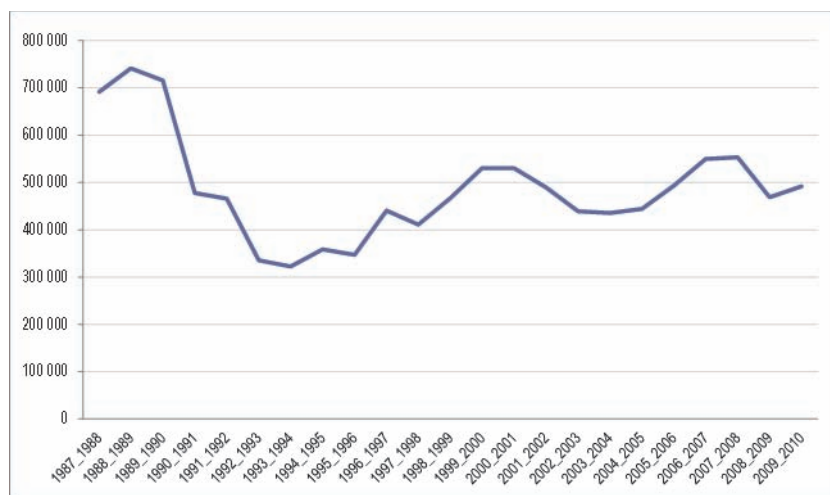

Källa: SCB, RAMS.

Det är inte bara på bransch- och samhällsnivå som det kontinuerligt sker viktiga förändringar. Ännu större förändringar sker på mikronivå. Varje år både försvinner och tillkommer hundratusentals arbetstillfällen, och varje år byter hundratusentals personer arbetsgivare. Om man studerar hur sysselsättningen ser ut på den övergripande nivån ser man bara summan av förändringarna, men den summan underskattar hur dynamisk arbetsmarknaden är. Bara mellan 2009 och 2010 bytte exempelvis drygt 490 000 personer arbetsgivare (se figur 2.9).

Ett annat uttryck för hur föränderlig arbetsmarknaden är får man genom att utgå från hur stor andel av dem som hade en viss arbetsgivare 2010 som hade samma arbetsgivare tidigare år. Av de drygt 4,4 miljoner som hade en arbetsgivare 2010 var det bara 78 procent som hade samma arbetsgivare 2009, 68 procent som hade samma arbetsgivare 2008, 58 procent som hade samma arbetsgivare 2007, och 50 procent som hade samma arbetsgivare 2006. Mellan 2006 och 2010 bytte med andra ord hälften av de sysselsatta arbetsgivare alternativt gick i pension. Mellan 2000 och 2010 bytte hela 75 procent arbetsgivare eller gick i pension.

Figur 2.9. Antal personer som bytte arbetsgivare 1987–2010.

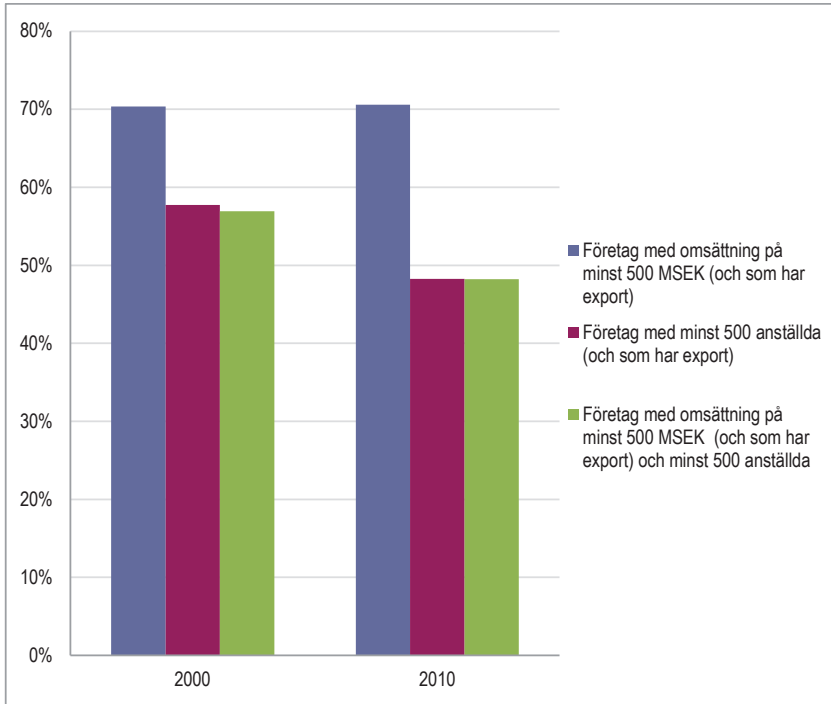

Källa: SCB, RAMS.

Ett utmärkande drag för Sverige är annars ett stort beroende av storföretag. Visserligen utgör antalet storföretag, definierade som företag med mer än 500 anställda, bara 0,3 procent av alla företag, men de står för en mycket stor del av exporten. Totalt sett fanns det 458 exportföretag med mer än 500 anställda 2010, en minskning från 536 tio år tidigare, och de stod för 48,2 procent av den totala exporten. Om storföretag i stället definieras som företag med en omsättning på minst 500 miljoner kronor ökade antalet storföretag mellan 2000 och 2010 från 969 till 1064, och deras andel av den totala exporten från 70,3 till 70,6 procent. Drygt tusen storföretag står därmed för närmare tre fjärdedelar av all export.

Om storföretag definieras som företag som både har en omsättning över 500 miljoner kronor och mer än 500 anställda hade Sverige 2010 endast 360 storföretag, en minskning med 30 sedan 2000. Samtidigt sjönk deras andel av den totala exporten cirka 15 procent mellan 2000 och 2010, eller från 56,9 till 48,2 procent.

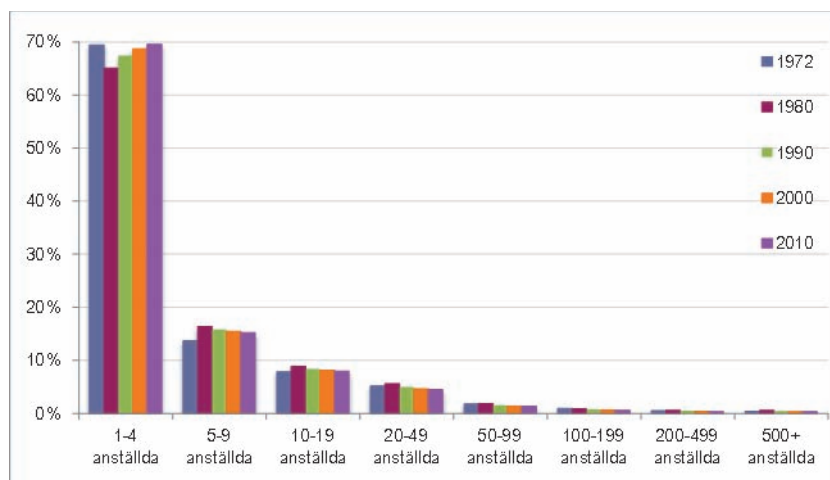
Figur 2.10. Större företags andel av exporten.

Källa: SCB, Företagsregistret.

När det gäller andelen sysselsatta i storföretag sträcker sig statistiken tillbaka till 1990, och under den perioden sjönk andelen sysselsatta i storföretag med mer än 500 anställda från 31 till 27 procent. Vad den här statistiken sammantaget visar är att Sverige har ett mycket stort beroende av ett litet antal storföretag, men samtidigt att beroendet har minskat under det senaste decenniet både vad gäller exporten och antalet sysselsatta. Samtidigt har företagsstrukturen om man utgår från andelen anställda inte förändrats särskilt mycket sedan 1970-talet. Både då och nu har närmare 70 procent av alla företag upp till fyra anställda, och andelen företag med mer än hundra anställda utgör bara någon enstaka procent.

Figur 2.11. Andel företag utifrån antalet anställda 1972–2010.

Källa: SCB, Företagsregistret.

Till dessa kvantitativa förändringar ska läggas att arbetslivet och företagandet har skiftat karaktär, där gamla branscher slagits ut och nya tillkommit. I och med den ökade globala konkurrensen och de höjda utbildningsnivåerna har kunskapsinnehållet i såväl varu- som tjänsteproduktionen ökat. Inte minst utvecklingen av informations- och kommunikationstekniken har också bidragit till grundläggande förändringar av hur arbets- och produktionsprocesser är organiserade, och både den ökade globaliseringen och de nya kommunikationsteknikerna har bidragit till ökade krav på produktiviteten. Här är det värt att påminna om att en lång rad av de informations- och kommunikationstekniker som idag är integrerade delar av hela arbetslivet – persondatorer, internet, e-post, mobiltelefoner och läsplattor – knappt fanns för 40 år sedan. Till detta och olika teknologiska förändringar ska vi återkomma.

Ett annat land

De förändringar som har beskrivits i det här kapitlet ger givetvis inte hela bilden av alla förändringar som har skett under de senaste decennierna. Många andra förändringar har också skett, nästan oavsett vilket område i samhället man väljer att studera närmare. Att beskriva alla förändringar som har skett var dock inte syftet med kapitlet, utan det var att översiktligt beskriva hur Sverige i några valda avseenden har förändrats sedan 1970.

Sammantaget illustrerar diskussionen att Sverige på många sätt är ett annat land idag än för fyrtio år sedan. Befolkningen har ökat och blivit allt äldre och allt mer heterogen. Samtidigt har jämställdheten och den individuella friheten ökat, vilket lett till ökad mångfald i hur människor väljer att leva sina liv. Utbildningsnivån har stigit dramatiskt och Sverige har gått in i kunskapssamhället. Det har lett till en nedgång för vissa branscher och till en uppgång för andra och i vissa fall helt nya branscher. Dit hör inte minst it-sektorn. 1970 existerade inte den branschen, men idag finns närmare 41 000 it-relaterade tjänsteföretag med drygt 140 000 anställda och cirka 380 miljarder kronor i omsättning. Det motsvarar cirka 10 procent av BNP.¹¹ Detta illustrerar den dynamiska naturen hos såväl näringslivet som arbetsmarknaden, liksom vikten av att följa den teknologiska utvecklingen och ta vara på de möjligheter den öppnar.

En annan viktig förändring är den offentliga sektorns utbyggnad och skattekvoten som ökade under lång tid, men som sjunkit det senaste decenniet, förändringar som har bidragit till att forma den välfärdsstat vi har idag. Samtidigt har globaliseringen ökat konkurrensen för företagen. Vid sidan av de förändringar som har diskuterats här finns det därför skäl att diskutera två pågående processer som både har och i framtiden kommer att ha stor betydelse. Det handlar om globaliseringen och teknikförändringarna.

”Ingen kan göra allt men alla kan göra något. Så sluta sitt på era händer, var modiga och gå ut och förändra världen. Det börjar med dig själv.”

Robert Börjes, bloggare i Framtidsstafetten

¹¹ SCB, 2013.

3

Globaliseringens och teknikutvecklingens utmaningar

3 Globaliseringens och teknikutvecklingens utmaningar

”Om 13 år så vet jag faktiskt inte var i världen jag kommer att befinna mig. Eftersom mina rötter är från Mellanöstern så lockas jag dit men samtidigt vill jag nu som ung resa runt och jobba och upptäcka världen.”

Zubaida, Österåker, från projektet Framtidens Sverige

Inledning

Hela tiden pågår förändringar på olika nivåer i samhället. Många av dessa processer sker under ytan och märks kanske inte i vardagen, utan ofta är det först i efterhand som de blir tydliga. Som förra kapitlet visade har Sverige förändrats på en rad olika sätt bara under de senaste fyrtio åren.

Många av de förändringar som har skett har bottnat i politiska beslut och reformer. Dit hör exempelvis utbyggnaden av föräldraförsäkringen och barnomsorgen, sjuk- och äldreomsorgen, utbildningsväsendet, arbetsmarknadslagstiftningen och andra välfärdsreformer. Dit hör också exempelvis avregleringarna av tidigare offentliga monopol på välfärdsområdet, en rad skattereformer och institutionella reformer som att Riksbanken fått ökad självständighet. Varje gång politiska reformer genomförs förändras förutsättningarna för människor och för privata och offentliga organisationer. Utbyggnaden av barnomsorgen gjorde det exempelvis möjligt för fler kvinnor att yrkesarbeta, på samma sätt som avregleringen av offentliga monopol öppnade upp för en mångfald av aktörer, olika skattereformer har gjort det mer lönsamt att arbeta, och utbyggnaden av utbildningsväsendet har öppnat för fler att gå vidare till högre studier.

Hur människor och privata och offentliga organisationer reagerar på politiska och andra förändringar är omöjligt att med säkerhet veta på förhand. Människors och organisationers handlingar formas i processer där en rad olika faktorer har betydelse. Även om det bakom varje politiskt beslut finns en ambition och en vilja, och

även om politiska beslut föregås av utredningar och analyser av de troliga konsekvenserna, innebär det att politiken aldrig med säkerhet kan veta vilka effekter som olika politiska beslut får. Ofta kan det dessutom ta tid från det att reformer genomförs till dess att deras effekter blir tydliga. En del konsekvenser är förutsedda och avsiktliga, andra oförutsedda och oavsiktliga. Detsamma gäller beslutsfattande på individuell nivå liksom inom organisationer och företag. Osäkerhet är en del av allt beslutsfattande.

Samtidigt pågår många förändringsprocesser där politiken har ett begränsat direkt inflytande. Det kan bero på att de ligger bortom politikens räckvidd eller att de följer som oavsiktliga konsekvenser av politiska beslut. I andra fall är politikens påverkan indirekt och formad av hur enskilda människor, organisationer eller företag agerar. Det finns också viktiga förändringsprocesser som befinner sig bortom den nationella politikens direkta räckvidd genom att de är globala och inte följer statsgränser.

Några exempel på ovanstående är demografiska förändringar, globalisering, klimatförändringar och förändringar som bottenar i teknikutvecklingen. I nästan samtliga framtidsanalyser lyfts dessa fram som centrala förändringsprocesser som kommer att få stor framtida betydelse.¹ I kommande kapitel analyseras bland annat de demografiska förändringarna och klimatförändringarna. I det här kapitlet ligger fokus på globaliseringen och teknikutvecklingen.

Globaliseringen av politik, ekonomi och samhälle

Globalisering handlar i grund och botten om att nationsgränserna betyder allt mindre, att nationer blir allt mer sammanflätade och att samverkan över nationsgränserna blir allt viktigare. Det gäller exempelvis kapitalflöden, handel, investeringar, migration och utbyte av information och teknologi. Det gäller också hur kulturen, livsåskådningar, värderingar och verklighetsuppfattningar formas. Allt mer rör sig allt oftare och allt snabbare över gränserna. Idag är ingen del av samhället – från ekonomin och konsumtionsmönster till kultur, säkerhet, forskning och utbildning – opåverkad av globaliseringen.

¹ För olika framtidsscenarier och analyser, se bland annat Jones & Dewing, 2011; Friedman, 2011; Ghemawat, 2011; Randers, 2012; Glenn et al., 2011; MSB, 2012; Diamandis & Kotler, 2012; NIC, 2012; World Economic Forum, 2013.

Globaliseringen är också central när det gäller hur vår tids gränsöverskridande ödesfrågor ska mötas.² På grund av globaliseringen av ekonomin och informationsflödena kräver allt fler frågor internationell politisk samverkan, vilket den globala finanskrisen som utbröt 2008 visade. Frågan om hur den globala uppvärmningen ska kunna stoppas är också global till sin natur. Oavsett var utsläppen sker drabbas hela världen, och inget land kan på egen hand återställa vare sig den ekonomiska, ekologiska eller sociala obalansen i världen. Detta är i olika grad globala problem som kräver såväl lokala och regionala som nationella och globala lösningar.

Nationalstaterna är fortsatt viktiga, och de viktigaste aktörerna på den internationella arenan, men deras suveränitet har minskat och de påverkas allt mer av olika globala flöden. Det gör att inget land – och i synnerhet inte små och exportberoende länder som Sverige med drygt en promille av världens befolkning – kan avskärma sig från omvärlden.

Globaliseringen som process

Under de senaste femtio åren har det ekonomiska välståndet ökat över hela världen. Ser man till världen som helhet har BNP per capita nästan tredubblats, från 2 378 dollar per capita 1960 till 6 103 dollar per capita 2011.³ Som en följd lever allt färre människor i fattigdom, samtidigt som en globalt allt större medelklass har formats och den förväntade medellivslängden har ökat. 1960 var den förväntade medellivslängden globalt 55 år för kvinnor och 51 år för män. Fram till 2010 ökade den till 72 år för kvinnor och 68 år för män. Samtidigt har spädbarnsdödligheten mer än halverats under de senaste fyrtio åren. 1968 dog 103 spädbarn per 1 000 födda, medan antalet 2010 hade sjunkit till 37.⁴

När FN:s utvecklingsprogram undersöker graden av mänskligt välstånd (*human development index*) i 135 länder, med 92 procent av världens befolkning, visar resultaten att det ökade i 132 av länderna mellan 1970 och 2010.⁵ Andelen som lever på mindre än 1,25 dollar per dag har sjunkit från 43,1 till 22,4 procent mellan

² Braunerhjelm et al., 2009, sid. 15.

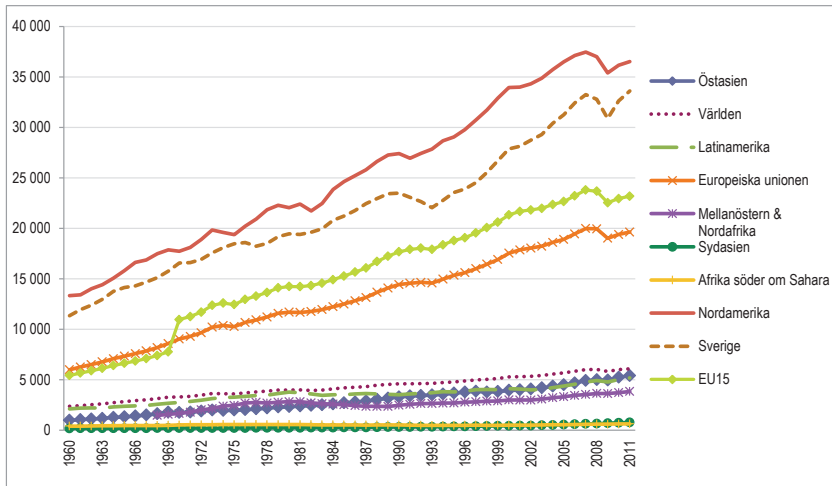
³ World Development Indicators (WDI). Avser 2000 års penningvärde.

⁴ World Development Indicators (WDI).

⁵ UNDP, 2011, sid. 23.

1990 och 2008. Fortfarande lever 1,3 miljarder i extrem fattigdom, men under de senaste tjugo åren har ungefär en halv miljard människor lyfts ur den värsta fattigdomen.⁶ Detta visar både att problemen är fortsatt stora och att utvecklingen – om än alltför långsamt – går åt rätt håll.

Figur 3.1. BNP per capita i olika delar av världen, 1960–2011.

Källa: World Development Indicators (WDI). Amerikanska dollar i 2000 års penningvärde.

Det finns många förklaringar till varför det ekonomiska välståndet har ökat. Det råder emellertid ingen tvekan om att globaliseringen och den ökade frihandeln är en viktig förklaring.⁷ Även om globaliseringen begränsar nationalstatens handlingsutrymme råder stor enighet inom den nationalekonomiska forskningen om att ökad frihandel och avregleringar av handelshinder innebär ökat ekonomiskt välstånd både globalt och för enskilda länder.⁸ Samtidigt påverkar globaliseringen den ekonomiska och politiska balansen mellan stater och förändrar konkurrensförhållanden, produktionsprocesser och sysselsättningens förutsättningar, vilket inte minst blivit synligt i USA och Europa.

Globaliseringen handlar dock inte bara om ekonomiskt välstånd, utan också om den ökade spridningen av demokrati och mänskliga

⁶ <http://povertydata.worldbank.org/poverty/home>

⁷ Braunerhjelm et al., 2009; Ds 2009:21; Mukherjee & Kriekhaus, 2011.

⁸ Braunerhjelm et al., 2009; Ds 2009:21; Bergh, 2009; Schön, 2012.

rättigheter. Om man utgår från hur *Freedom House* rankar graden av politisk frihet har antalet ”fria länder” mer än fördubblats sedan början av 1970-talet, från 44 till 90. Antalet länder som anordnar allmänna val har samtidigt ökat från 69 till 117 mellan 1989 och 2012 (se kapitel 7).⁹ Att det finns fler länder som anordnar val än som klassificeras som fria beror på att det finns många länder som anordnar val som samtidigt kränker olika politiska fri- och rättigheter och begränsar demokratin i praktiken, men i ett längre tidsperspektiv är demokratiseringen en av de viktigaste förändringarna under den andra halvan av 1900-talet och fram till idag.

Det finns flera förklaringar till varför antalet demokratier och fria länder har ökat. Dit hör bland annat höjd utbildningsnivå, ökat välstånd och en framväxande medelklass som i olika länder varit pådrivande i demokratiseringsprocesserna. En annan förklaring handlar om globaliseringen och nya kommunikationsteknologier. Detta har gjort det lättare att sprida idéer över gränser och svårare för länder som vill öka välståndet och vara konkurrenskraftiga att upprätthålla olika inskränkningar av politiska fri- och rättigheter och att isolera sig politiskt. Det har också bidragit till en viss grad av global homogenisering. En tredje och sammanhängande förklaring handlar om ett långsiktigt bistånds- och påverkansarbete från omvärlden med krav på demokratisering och respekt för mänskliga fri- och rättigheter från omvärlden. Detta utgör viktiga delar av den politiska globaliseringen. Alltjämt präglas dock många länder av brist på demokrati och avsaknad av respekt för de mänskliga rättigheterna.

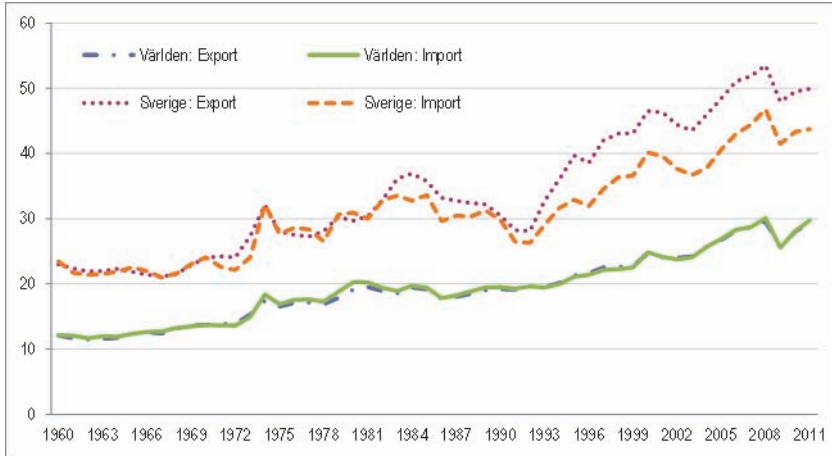
De vanligaste sätten att mäta omfattningen av globaliseringen handlar om gränsöverskridande handel respektive investeringar, kapitalflöden och migration. När det gäller den gränsöverskridande handeln som andel av BNP, har exportandelen för svensk del ökat från 23 till 50 procent mellan 1960 och 2011, medan importandelen har ökat från 23 till 44 procent. Globalt sett har såväl exporten som importen ökat från 12 till 29 procent under samma period (figur 3.2).

Ett andra uttryck för den ökade ekonomiska globaliseringen är att värdet av olika direktinvesteringar över nationsgränserna har ökat. Det gäller framför allt globalt, där de utgående direkt-

⁹ <http://www.freedomhouse.org/report-types/freedom-world>

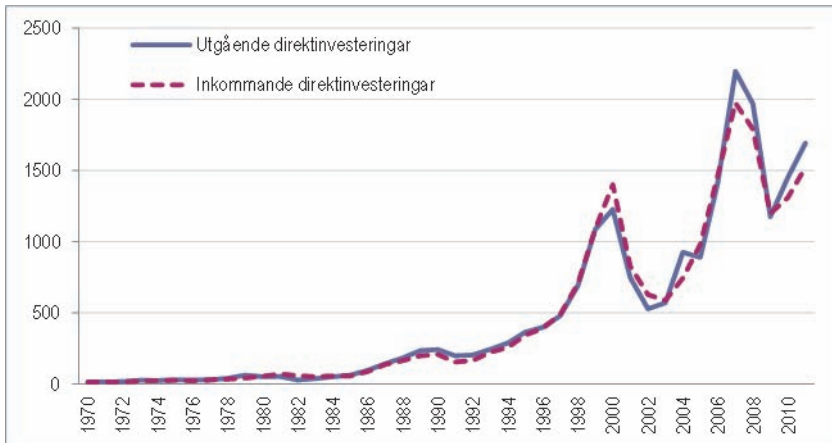
investeringarna (netto) har ökat från cirka 14 miljarder dollar 1970 till cirka 1 694 miljarder dollar 2011, samtidigt som de inkommande direktinvesteringarna under samma period ökade från cirka 13 till cirka 1 524 miljarder dollar (se figur 3.3).¹⁰

Figur 3.2. Export och import för Sverige och världen, 1960–2010.

Källa: Världsbanken. Värderna i procent av BNP.

Figur 3.3. Inkommande och utgående direktinvesteringar i världen, 1970–2011.

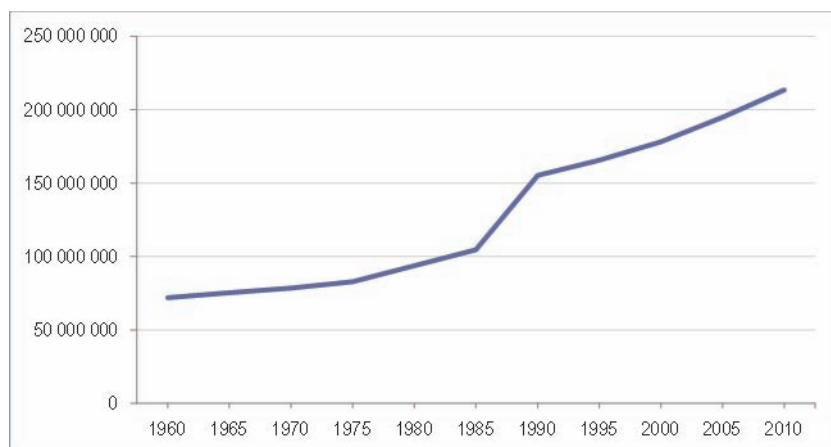
Källa: Unctad. Miljoner amerikanska dollar, aktuell dollarkurs.

¹⁰ <http://unctadstat.unctad.org/>. Se även Braunerhjelm et al., 2009; Bjorvatn et al., 2008.

För svensk del har omfattningen av både de inkommande och utgående direktinvesteringarna varierat mer över tid. Trots olika konjunkturberoende upp- och nedgångar är den långsiktiga trenden emellertid en ökning av direktinvesteringarna också för svensk del. 1970 uppgick de utländska investeringarna (netto) i Sverige till 0,11 miljarder dollar medan de svenska direktinvesteringarna i utlandet uppgick till 0,21 miljarder dollar. 2011 var motsvarande siffror 12,1 respektive 26,8 miljarder dollar.¹¹ 2011 fanns det 14 041 utlandsägda företag, med 631 014 anställda, i Sverige. Sedan 1980 har andelen anställda i utlandsägda företag ökat från mindre än 5 till 23 procent av alla anställda i näringslivet. De flesta av dem, 67 procent, arbetade inom storföretag där majoritetsägaren numera är utländsk, som exempelvis ABB, AstraZeneca eller Volvo.¹²

En tredje indikator på den ökade globaliseringen handlar om den ökade migrationen. Globalt har antalet personer som lever i andra länder än de är födda i nästan tredubblats under de senaste decennierna. Samtidigt ökade den globala befolkningmängden under samma tidsperiod, och med hänsyn taget till det ökade andelen migranter med cirka 30 procent. 2010 levde ungefär 213 miljoner människor i ett annat land än sitt födelseland (se figur 3.4).¹³

Figur 3.4. Den globala migrationen 1960–2010.

Källa: Världsbanken.

¹¹ <http://unctadstat.unctad.org/>, aktuell dollarkurs. Bjorvatn et al., 2008.

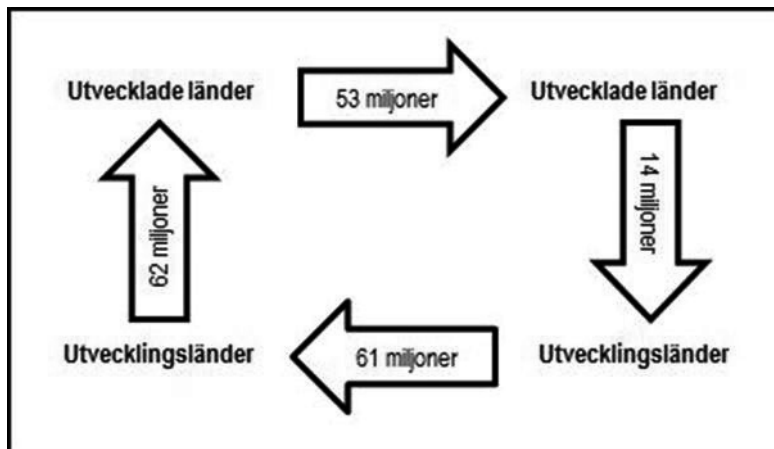
¹² Tillväxtanalys, 2012.

¹³ <http://esa.un.org/migration/p2k0data.asp>

De som söker sig till andra länder gör det huvudsakligen för att fly undan krig, förtryck eller katastrofer, för att leva med anhöriga eller för att studera eller arbeta (se vidare kapitel 6). Det handlar både om att människor tvingas söka sig vidare till andra länder och om att människor, i sökandet efter bättre liv, söker sig bortom födelselandet. En del av dessa migranter kommer från fattigare länder och söker sig till rikare länder, men det finns också en växande global grupp av högt kvalificerade personer för vilka landsgränser betyder mindre än var de mest intressanta arbetena och arbetsmiljöerna finns.¹⁴

Ibland finns det en bild av att den internationella migrationen framför allt handlar om människor som flyr eller flyttar från fattigare utvecklingsländer till rikare utvecklade länder. Faktum är dock att migrationen mellan olika utvecklingsländer är nästan lika omfattande, och att migrationen mellan olika rika och utvecklade länder inte ligger långt efter. En detaljerad analys av den globala migrationen 2006 visar exempelvis att 61 miljoner migranter flyttade från ett utvecklingsland till ett annat, medan 62 miljoner flyttade från ett utvecklingsland till ett rikare, utvecklat land (se figur 3.5).¹⁵

Figur 3.5. Globala migrationsmönster 2006.

Källa: UN, 2006; Goldin et al., 2011, sid. 122.

¹⁴ Goldin et al., 2011; NIC, 2012.

¹⁵ Goldin et al., 2011, sid. 122.

Samtidigt behåller migranter i flertalet fall kontakten med sina hemländer, och bidrar därmed till ökad integration av länder och till att öka välståndet i de länder som människor ursprungligen kommer ifrån.¹⁶ På samma sätt får Sverige konkurrensfördelar internationellt i och med att utlandsfödda som bor i Sverige har kopplingar till sina hemländer. Det är dock inte bara pengar som rör sig över gränser som en följd av migrationen, utan minst lika viktigt är att migrationen bidrar till att överföra idéer, kunskaper och innovationer mellan länder. För svensk del hade det exempelvis mycket stor betydelse att cirka 200 000 av de 1,2 miljoner som utvandrade till USA mellan 1850 och 1930 återvände till Sverige, många av dem med nya idéer som lade grunden för nya och framgångsrika företag eller som påverkade olika idéburna organisationer.¹⁷ Även de länder som migranter lämnar vinner oftast på migrationen, även om fattigare länder också kan drabbas av så kallad brain-drain när välutbildad arbetskraft migrerar till rikare länder. Forskning visar dock att den negativa effekten av detta är kortsiktig, medan de långsiktiga effekterna är mer positiva (se kapitel 6).¹⁸

Den ökade rörligheten över gränserna märks också i form av att den internationella turismen, definierat som utgifter för resor över landsgränser, har ökat kraftigt under bara de senaste femton åren. Bara mellan 1995 och 2010 ökade den internationella turismens omsättning från 459 till 996 miljarder dollar.¹⁹

Samtidigt har utvecklingen av informations- och kommunikationsteknologin gjort det allt billigare och enklare att kommunicera över landsgränser. Idag beräknas cirka två miljarder människor ha tillgång till internet, vilket motsvarar cirka 30 procent. Det är en fördubbling sedan 2005.²⁰ Visserligen är skillnaden stor mellan ett land som Sverige, där i princip alla har tillgång till internet antingen på jobbet eller i hemmet, och ett land som Somalia, där mindre än fem procent har det. För varje år som går får dock fler och fler tillgång till internet, och för varje år blir det enklare och billigare att kommunicera över gränserna. I framtiden kan det antas att i princip alla kommer att ha tillgång till internet, exempelvis genom allt smartare mobiltelefoner som är kopplade till internet. I utvecklade

¹⁶ World Bank, 2011, sid. 17; Goldin et al., 2011; NIC, 2012.

¹⁷ Henricson & Lindblad, 1995; Johnson, 2010.

¹⁸ Se Goldin et al., sid. 179–186; SOU 2010:40.

¹⁹ World Development Indicators (WDI).

²⁰ http://www.itu.int/ITU-D/ict/statistics/at_glance/KeyTelecom.html

länder har redan nästan alla en mobiltelefon. I den minst utvecklade delen av världen, Afrika exklusive Arabstaterna, har antalet mobiltelefonabonnemang per 100 invånare ökat från 18 till 54 bara sedan 2006.²¹ Dessutom delar många på mobiltelefonerna, så antalet som har tillgång till telefon har ökat mångdubbelt sedan mobiltelefonerna introducerades. Detta har revolutionerat bland annat möjligheterna att sköta bankaffärer, sjukvården och jordbruket i olika delar av Afrika.²²

Ett intressant försök att mäta graden av globalisering sammanfattas i *The KOF Index of Globalization*. Globalisering definieras i det sammanhanget som en process där gränser successivt betyder allt mindre och där olika länder integreras allt mer med varandra. Indexet omfattar bland annat gränsöverskridande handel och investeringar (ekonomisk globalisering), andel migranter, internationell turism och användandet av kommunikationsteknologi (social globalisering) samt antal ambassader, deltagande i internationella organisationer och signering av internationella avtal (politisk globalisering).²³ Indexet omfattar sextio länder under perioden 1970 till 2009, och visar att världen successivt blivit allt mer globaliserad. Detsamma gäller Sverige, som i den senaste mätningen rankas som det sjätte mest globaliserade landet i världen.²⁴ De enda länder som bedöms vara ännu mer globaliserade är Belgien, Irland, Holland, Österrike och Singapore.

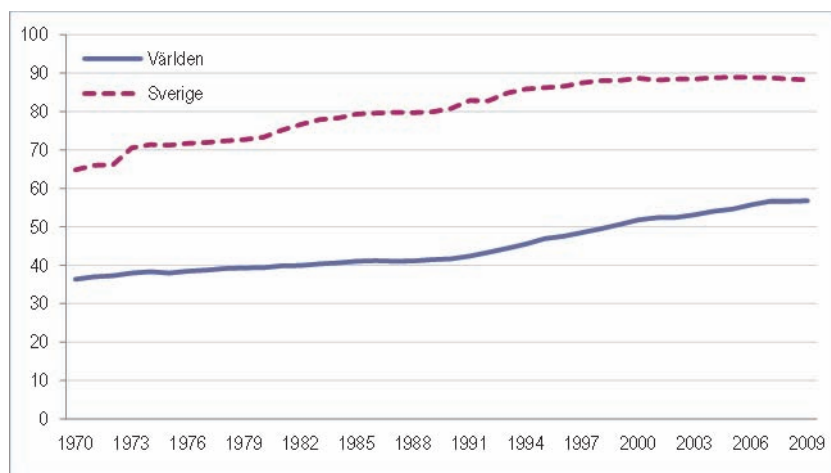
²¹ http://www.itu.int/ITU-D/ict/statistics/at_glance/KeyTelecom.html

²² Ogunlesi, 2012.

²³ <http://globalization.kof.ethz.ch/>

²⁴ http://globalization.kof.ethz.ch/static/pdf/rankings_2012.pdf

Figur 3.6. KOF:s globaliseringsindex, 1970–2009.

Mot den här bakgrunden råder det inget tvivel om att globaliseringen har tilltagit under de senaste decennierna. Nationalstaterna är fortsatt mycket viktiga, men idag betyder landsgränserna mindre än förr, och globaliseringen påverkar i princip alla delar av samhällslivet och minskar samtidigt utrymmet för den nationella politiken. Det beror inte minst på utvecklingen av informations- och kommunikationstekniken.²⁵ Att globaliseringen påverkar i princip alla delar av samhällslivet gäller särskilt mindre länder som Sverige, men inget land är opåverkat. Även stora länder som USA och Kina eller regioner som Europa påverkas starkt av globala flöden av kapital, information och människor.

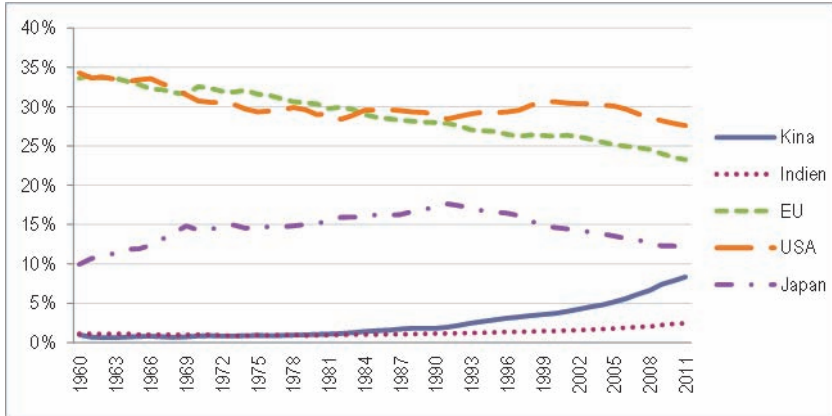
En av globaliseringens främsta effekter handlar om en ökad global konkurrens, där olika länder och regioner försöker dra nytta av sina särskilda fördelar. Olika länder försöker konkurrera genom att fokusera på sådana produkter och processer där de har särskilt goda förutsättningar – så kallade komparativa fördelar. För länder med låga utbildningsnivåer och låga lönekostnader ligger det närmast till hands att konkurrera genom att producera eller sätta samman enklare produkter. Det gör det allt svårare för länder med högre utbildnings- och lönenivåer att konkurrera om tillverkningen, vilket skyndar på en process där dessa länder måste konkurrera genom att satsa på produkter och tjänster som kräver

²⁵ Castells, 1998, 2000a, 2000b.

högre utbildning och kapitalinsatser och har ett högre förädlingsvärde. Ett exempel på det handlar om den svenska textilindustrin, som fram till 1970-talet var mycket omfattande. De klädföretag som finns kvar och de nya som har tillkommit förlägger designverksamhet i Sverige men låter i huvudsak tillverkningen ske i länder där lönerna är mer konkurrenskraftiga.

En av de viktigaste förändringsprocesserna handlar om Kinas allt viktigare roll på världsmarknaderna. 1960 stod Kina för mindre än en procent av världens BNP, men bara mellan 2000 och 2011 ökade den från cirka 3,7 till cirka 8,3 procent. Under perioden 1960 till 2011 sjönk samtidigt USA:s andel av världens BNP från cirka 34 procent till knappt 28 procent, medan EU:s andel sjönk från cirka 34 till cirka 23 procent (se figur 3.7).²⁶ Tar man hänsyn till att prisnivåerna skiljer sig mellan länder och utgår från köpkraftsjusterad BNP står Kina för drygt 14 procent av världens BNP, och kommer enligt Internationella valutafonden redan 2017 att gå om USA och bli världens största ekonomi.²⁷ Under de senaste 20 åren har Kinas årliga ekonomiska tillväxt varit som lägst 8 och som mest 14 procent.

Figur 3.7. Andel av världens BNP, 1960–2011.

Källa: Världsbanken. Amerikanska dollar i 2000 års penningvärde.

²⁶ World Development Indicators (WDI). Avser 2000 års penningvärde.

²⁷ <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/02/weodata/download.aspx>. Utifrån köpkraftsjusterad dollar, prognos i oktober 2012. Se också Eklund, 2011b, sid. 113.

Idag är Kina världens största exportnation och bas för en lång rad globala företag, och fungerar som ”en global sammansättningsfabrik”. Cirka 60 procent av Kinas export av varor kommer från olika multinationella företags anläggningar i Kina.²⁸

Samtidigt håller produktionen i Kina på att skifta från enklare till allt mer avancerad tillverkning i takt med att utbildningsnivåerna och lönekostnaderna ökar. Kina rör sig uppåt i värdekedjan, samtidigt som enklare produktion har börjat förflyttas från Kina till länder som Vietnam och Bangladesh där lönekostnaderna är ännu lägre. Symboliskt ur ett svenskt perspektiv är att Huawei, den kinesiska tillverkaren av telekomsystem, sommaren 2012 gick om Ericsson som världens största företag på området.²⁹ Det är också ett av de företag som tagit flest patent under de senaste åren.³⁰

Detta illustrerar den globala konkurrensens dynamiska natur. Låglöneländer konkurrerar ut höglöneländer när det gäller produktionen av enklare produkter. Länder med högre löner måste för att kunna konkurrera förbättra sin produktivitet, och samtidigt skifta produktionen till mer avancerade produkter och till olika tjänster och serviceprodukter som kräver fysisk närvaro. Om de inte lyckas med detta eller om lönerna stiger snabbare än produktiviteten i förhållande till konkurrenterna riskerar de att stagnera och att jobben slås ut. I takt med att låglöneländerna blir rikare stiger lönerna och därmed kostnaderna för produktionen, vilket ställer krav på ökad produktivitet och ett skifte till mer avancerad produktion. Därmed öppnas nya möjligheter för länder med ännu lägre löner. Om de är framgångsrika kan gårdagens låglöneländer utvecklas till medel- eller höglöneländer, samtidigt som nya låglöneländer tar plats på de globala marknaderna. Om dagens höglöneländer inte ständigt lyckas förnya sig och öka produktiviteten riskerar de att tappa mark i denna globala konkurrens. En ökad digitalisering och automatisering av produktionen kan dock öppna möjligheter att flytta ”hem” produktion från låglöneländer i framtiden.³¹

Samtidigt som diskussionen kring globalisering ofta fokuserar på länder är det dock viktigt att komma ihåg att konkurrensen

²⁸ Eklund, 2011b, sid. 92.

²⁹ The Economist, 4–10 Augusti 2012.

³⁰ Braunerhjelm et al., 2012, sid. 19.

³¹ The Economist, 19–25 januari, 2013.

ytterst handlar om företag och enskilda människor. Företag kan i ökande utsträckning välja att lägga hela eller delar av sin verksamhet där de har bäst förutsättningar att bli framgångsrika, samtidigt som enskilda människor i allt större utsträckning kan välja var de vill leva och arbeta. Det gäller särskilt dem som är högutbildade och har kompetens som är särskilt eftertraktad – vilka Robert Reich kallar ”symbolanalytiker” och Richard Florida ”den kreativa klassen”.³² Här har globaliseringen bidragit till att forma en växande kosmopolitisk grupp av exempelvis företagsledare, högre tjänstemän, akademiker och utövare av kreativa yrken för vilka nationsgränserna betyder allt mindre. Detta är en bidragande förklaring till varför den ekonomiska jämlikheten inom länder har minskat. Arbetskraft, pengar, teknik och idéer rör sig över gränserna och jobben flyttar dit där de blir bäst eller billigast utförda.

Världen har krympt och det blir allt mindre självklart att bedriva företagande eller att leva och arbeta i det land som man är född och uppvuxen i. Detta har ökat konkurrensen och samtidigt öppnat nya möjligheter för såväl nationer som företag som enskilda. Den ökade öppenheten och den ökade konkurrensen är två sidor av samma mynt. Samtidigt som detta begränsar de enskilda ländernas handlingsfrihet har det gjort det allt viktigare för länder som vill vara framgångsrika att forma ett politiskt, socialt, kulturellt och ekonomiskt klimat som har förmågan att attrahera såväl företag som människor.³³ Här är historisk framgång ingen garanti för framtida framgångar.

De här processerna ställer stora krav på såväl individer, företag som nationer, och även om ökad frihandel i ett längre perspektiv leder till ökat välstånd skapas på kortare sikt både vinnare och förlorare. När arbetstillfällena flyttar utomlands väcks ofta krav på politiska åtgärder som tullar och olika handelshinder som syftar till att skydda det egna landet och dess företag och arbetstillfällena. Medan vinsterna av globaliseringen, exempelvis lägre priser och ökad produktivitet, ofta är fördelade över en stor mängd individer är kostnaderna fördelade över en mer avgränsad grupp. De individuella kostnaderna när arbetstillfällena eller företag försvinner som en följd av att de slås ut eller att produktionen flyttas till något annat land kan därför upplevas som större än de individuella

³² Florida, 2012; Reich, 1994; Castells, 2000, 2001.

³³ Braunerhjelm et al., 2009; Ds 2009:21; Florida, 2012; Castells, 1998, 2000b.

vinsterna. Ofta vill länder, pressade av en inhemsk opinion, få största möjliga tillgång till andra länders marknader utan att behöva öppna upp sina egna marknader lika mycket. Med globaliseringen följer därför hela tiden risken för bakslag i form av ökad protektionism och nationalism. Det har skett förr: Under perioden 1860–1913 präglades världen också av en omfattande globalisering, som bröts i och med utbrottet av första världskriget. Samtidigt bidrar globaliseringen till att väcka viktiga frågor om hur flytt av produktion till låglöneländer där mänskliga och fackliga rättigheter inte respekteras, och där arbetsmiljön är betydligt sämre, påverkar de människorna som lever och arbetar där.

För svensk del visar forskning att Sverige som ett litet och exportberoende land historiskt tillhör globaliseringens vinnare,³⁴ och beräkningar uppskattar att globaliseringen fram till 2050 kan komma att bidra med upp till cirka 25 procent av BNP. Denna effekt följer av bland annat ökad handel, ökad produktivitet, ökad invandring, ökad tillväxt och av att globaliseringen driver på fortsatta satsningar på utbildning.³⁵ En avgörande faktor är dock om Sverige också i framtiden både bidrar till att forma utvecklingen och förmår utnyttja de möjligheter som globaliseringen erbjuder. Detta kommer i framtiden att ställa Sverige inför både nya och nygamla utmaningar.³⁶

Teknikutvecklingen

Teknikutveckling är, tillsammans med en bredare vetenskaplig, etisk och kulturell utveckling, en av de viktigaste drivkrafterna bakom mänsklig utveckling. Utan teknikutveckling hade människan fortfarande levt på ungefär samma sätt idag som vi gjorde för miljontals år sedan. Innovationer och teknikutveckling är avgörande för hur vi klär oss, hur vår mat produceras, förpackas, förvaras och tillagas, och hur vi bor. Det gäller också för hur vi förflyttar oss och transporterar varor. Det gäller hur vi kommunicerar och konsumerar. Det gäller hur, och av vem, kultur produceras, distribueras och konsumeras. Det gäller för hur och var vi arbetar och vad vi arbetar med. Varken demokrati eller

³⁴ Se Braunerhjelm et al., 2009; Ds 2009:21; Calmfors, 2008; Bergh & Henrekson, 2012.

³⁵ Bjorvatn et al., 2008 sid. 13.

³⁶ Se vidare Braunerhjelm et al., 2009; Ds 2009:21; Bjorvatn et al., 2008; Invest in Sweden, 2009; Bergh & Henrekson, 2012; Edling, 2010.

marknadsekonomi skulle ha kunnat utvecklas på det sätt som skett utan tekniska landvinningar.

Teknikutvecklingen och människans nyfikenhet och strävan efter förbättringar är vad som har möjliggjort den mänskliga utvecklingen fram till idag.

All teknikutveckling sker samtidigt i ett samspel mellan tekniken, politiken, ekonomin, marknaden, akademien, det civila samhället och enskilda människor. Det gör det svårt att identifiera vad som är orsak och verkan och vilka konsekvenser olika former av teknikutveckling kan få. Ett exempel på detta är globaliseringen. Genom att det har blivit enklare och billigare att resa och kommunicera över gränser har teknikutvecklingen drivits framåt, och utveckling inom företag eller akademien sker allt mer i olika mer eller mindre löst knutna nätverk över gränser. Samtidigt hade de senaste decenniernas omfattande globalisering inte varit möjlig utan teknikutvecklingen, där inte minst informationsteknologin men även transportteknologin har varit helt avgörande. Globaliseringen fungerar både som en konsekvens av teknikutvecklingen och en orsak till fortsatt utveckling.

Samtidigt som teknikutvecklingen har stor betydelse för framtiden finns det få saker som är så svåra som att försöka förutsäga den framtida teknikutvecklingen. Det ligger i sakens natur: Om teknikerna varit kända idag hade de inte hört till framtidens teknikutveckling. Det handlar emellertid också om att nya teknologier blir framgångsrika enbart om de svarar mot sociala behov, vilkas uttryck i sin tur kan formas eller omformas av teknologierna. Ambitionerna och idéerna bakom utvecklingen av nya teknologier är en sak, hur de används och vilka konsekvenser de får är en annan. Det sägs exempelvis att den amerikanske presidenten Rutherford B. Hayes, när han första gången fick se en telefon, sade till Graham Bell att det var ”en fantastisk uppfinning, men vem skulle någonsin vilja använda den”.³⁷

Ett av de bästa exemplen på svårigheterna att förutsäga teknikutvecklingen och dess konsekvenser handlar om internet. Idén om ett globalt nätverk av datorer som kunde kommunicera med varandra formulerades i början av 1960-talet. Det kalla kriget pågick för fullt och det fanns en rädsla för att en sovjetisk attack skulle kunna slå ut det amerikanska kommunikationssystemet.

³⁷ <http://www.elon.edu/e-web/predictions/150/1870.xhtml>

Inom det amerikanska försvarsdepartementets *Department of Defence's Advanced Research Projects Agency* (ARPA) fanns därför ett stort intresse för att bygga ett kommunikationssystem som inte skulle kunna slås ut ens i händelse av en kärnvapenattack. Det skulle dock dröja sju år innan det första kommunikationssystemet, ARPAnet, lyckades skicka det första meddelandet mellan två datorer, och fram till 1972 innan det första e-postmeddelandet skickades.

Under 1970-talet utvecklades mikroprocessorerna och persondatorerna, vilket i sig var revolutionerande. Det var dock inte förrän i slutet av 1970-talet som tekniken för att alla anslutna datorer skulle kunna kommunicera med varandra (TCP/IP) utvecklades. Därmed omvandlades internet till ett världsomspännande nätverk av datorer. Under de första åren användes det framför allt av forskare, studenter och entusiaster för att skicka meddelanden och filer till varandra, och det dröjde till 1991 innan World Wide Web introducerades. Ett par år senare, 1993, kom den första användarvänliga webbläsaren som gjorde det möjligt för användarna att se ord och bilder på samma sida och att navigera sig fram genom att klicka på länkar. När den amerikanska kongressen sedan beslutade att internet skulle få användas för kommersiella syften tog utvecklingen fart.³⁸

Det som utvecklades på initiativ av och med avgörande finansiering från den amerikanska militären för att säkerställa kommunikationsstrukturen i händelse av krig har över tid revolutionerat hela samhällsstrukturen. Informationsteknologin utgör den i särklass viktigaste förutsättningen för övergången från industrisamhälle till informationssamhälle och för de senaste decenniernas globalisering, och i utvecklade länder har den idag blivit en integrerad del av alla kulturella, sociala, ekonomiska och politiska processer.

Inte ens de som var med och utvecklade internet kunde emellertid förutsäga vilken betydelse internet skulle komma att få och på vilka sätt internet skulle komma att användas.

Att teknik utvecklas för vissa syften och används för andra, och att det som exempelvis utvecklas för militära ändamål kan få stor betydelse i samhället i stort, är dock inte unikt för internet. Även exempelvis datorn, GPS-systemet och frystorkning utvecklades med militära syften i åtanke.

³⁸ Se bland annat Castells, 2001, 2009; Leiner et al., 2012.

Detta illustrerar att det idag är omöjligt att veta vad vi kommer att veta först imorgon. Diskussioner om framtidens teknologiska utmaningar blir därför lätt spekulativa. Samtidigt pågår det en omfattande utvecklingsverksamhet runt om i världen, och genom att utgå från den kan man skapa sig åtminstone en grov bild av några troliga utvecklingstrender.

Fortsatt digitalisering och utveckling av informationsteknologin

En av de viktigaste utvecklingstendenserna handlar, som nämnts, om utvecklingen av olika informations- och kommunikationsteknologier. Framväxten av allt kraftigare mikroprocessorer, personatorer och globala kommunikationsnätverk har beskrivits som en industriell revolution lika viktig som mekaniseringen och utvecklingen av ångkraften på slutet av 1700-talet (den första industriella revolutionen) och utvecklingen av elektriciteten och förbränningsmotorer mot slutet av 1800-talet och början av 1900-talet (den andra industriella revolutionen).³⁹ Om förmågan att utvinna och tillgången till energi var det viktigaste upphovet till ekonomisk utveckling och produktivitet i det industriella samhället utmärks informationssamhället i stället av att källan till utveckling, välstånd och produktivitet är ”kunskapsalstringens, informationsbehandlings- och symbolkommunikationens teknik”.⁴⁰ Det har gjort betydelsen av kunskap, kultur, kreativitet och innovationer ännu större än förr.

Informationstekniken har brutit ned geografiska avstånd och integrerat världen i olika globala nätverk och flöden. Den har också brutit ned tidsmässiga avstånd och ökat samtidigheten. Detta informationsteknologiska paradigmskifte har förändrat hur varor och tjänster designas, produceras och distribueras. Det har förändrat insamlingen, förmedlingen och konsumtionen av alla tänkbara typer av information. Det har förändrat hur organisationer är uppbyggda och har möjliggjort framväxten av nya nätverksbaserade organisationer och allt mer decentraliserade organisationsformer. Det har påverkat de demokratiska processerna, där informationsteknologin bland annat har ökat transparensen och möjliggjort interaktiv och dubbelriktad kommunikation. Globalt har det förändrat

³⁹ Castells, 2001; Schön, 2012; The Economist, 21–27 april 2012; Anderson, 2012.

⁴⁰ Castells, 2000, sid. 40.

utbildningsväsendet, där olika typer av distansundervisning har blivit allt vanligare som komplement eller ersättning till traditionella undervisningsformer. Det har även förändrat sjukvården, där diagnoser kan ställas och operationer genomföras på distans och där rådgivning via internet har blivit allt vanligare. Mängden tillgänglig information och svårigheterna att kontrollera den har format en gratiskultur, där frågan om upphovsrätten blivit allt mer brännande. Det har påverkat kulturskapandet och kulturkonsumtionen och brutit ned distinktionen mellan kulturproducenter och kulturkonsumenter. Den ökade mängden tillgänglig information och det ökade antalet kanaler för information och kulturskapande har samtidigt ökat kraven på människors källkritiska förmåga att hantera den växande informationsmängden. Det är inte bara mängden tillförlitlig information som har ökat, utan också mängden felaktig eller missvisande information.⁴¹

Informationstekniken har också påverkat hur vi lever i vardagen och kommunicerar med vänner och bekanta, där e-post och sociala medier bara är två exempel på hur mycket enklare det har blivit att hålla kontakt. Samtidigt medför anonymiteten på nätet, och den snabba och omfattande spridning som destruktiva eller kränkande budskap kan få, nya problem. Att hantera olika integritets- och övervakningsfrågor kommer därför bli en än viktigare utmaning i takt med den fortsatta teknikutvecklingen.⁴²

Utvecklingen har gått fort, vilket fångas av Moores lag enligt vilken antalet transistorer som ryms på ett datachip fördubblas vartannat år.⁴³ Idag rymmer en Iphone mer datorkraft än Apollo 11 gjorde när den landade på månen. För någon som har växt upp på 2000-talet är det nästan omöjligt att föreställa sig en värld utan datorer, e-post, internet och mobiltelefoner, och att det fanns en tid när det var svårt att få tag på människor. Det illustrerar inte bara att informationstekniken har blivit viktigare, utan också en allt mer integrerad del av olika processer. I takt med den utvecklingen har informationstekniken samtidigt osynliggjorts. Den tas allt mer för given och smälter allt mer in i olika processer. Det gäller allt från hur organisationer är uppbyggda till hur bilar eller kylskåp fungerar

⁴¹ Kovach & Rosenstiel, 2010; Mohammed, 2012.

⁴² Karlsten, 2013. Snickars & Strömbäck, 2012.

⁴³ Castells, 1998; <http://www.intel.com/content/www/us/en/silicon-innovations/moores-law-technology.html>.

till styrningen av systemen för el-, tele-, vatten- och värmeförsörjning.

När det gäller framtiden kan vi förvänta oss att olika former av informationstekniker kommer att bli allt mer kraftfulla, allt mer integrerade i olika processer, allt mer sammankopplade och trådlöst kommunicerande, och att allt mer som förr krävde fysisk närvaro kommer att kunna göras på distans och med hjälp av olika former av informationstekniker. Som individer, företag eller nationer kan vi förväntas bli allt mer beroende av olika informationstekniker och de digitala nätverken. Den utvecklingen kommer sannolikt att väcka både nya och nygamla frågor om vad som är lämpligt att göra på distans och genom användningen av olika informationstekniker. Men också om hur verksamheter och människor kan påverkas av det ökade beroendet av olika informationstekniker och minskad fysisk närvaro och närhet.

Ökad automatisering och digitalisering av tillverkningsprocesserna

Ett exempel på informationsteknikens allt mer centrala betydelse handlar om den ökade automatiseringen och digitaliseringen av olika produktionsprocesser. Traditionellt sett handlar tillverkningsprocesser i stor utsträckning om att tillverka och foga samman en mängd olika delar och komponenter till nya produkter. En stor del av produktionskostnaden består av olika lönerelaterade kostnader. Designen av produkterna sker på ett eller flera ställen, oftast där företaget har sin hemmabas eller i nätverk, medan tillverkningen av komponenter i allt högre grad har förlagts till specialiserade underleverantörer lokaliserade där tillverkningen är effektivast och lönekostnaderna lägst. Sedan transporteras komponenterna till särskilda sammansättningsfabriker där de fogas samman till färdiga produkter. Därefter skickas de färdiga produkterna till affärerna. Ju mer standardiserade produkterna är, desto enklare och billigare är de att producera.

Detta håller nu på att förändras. Ett exempel är att allt mer av arbetet med att tillverka och sätta samman produkter sker med hjälp av allt mer avancerade industrirobotar. Detta har kraftigt ökat arbetsproduktiviteten. Ett av många konkreta exempel är Nissanfabriken i Sunderland, England, som mellan 1999 och 2011 ökade

antalet producerade bilar per anställd och år från 59 till 88.⁴⁴ Ett annat exempel är Philips i Nederländerna, som i stället för att ha hundratals anställda för att tillverka rakapparater har 128 robotar. Jämför man Philips fabrik i Nederländerna med dess fabrik i Zhungai, Kina, behöver de bara en tiondel så många anställda i Nederländerna för att utföra samma produktion.⁴⁵ Tack vare digitaliseringen av produktionen kan allt färre anställda producera allt mer. Detta har samtidigt minskat lönekostnadernas andel av produktionskostnaderna och ökat kraven på de anställdas kompetens, vilket i sin tur har gjort att lönsamheten i att flytta produktion till olika låglöneländer har minskat. En allt mer framträdande trend är också att företag börjar flytta hem produktion från länder som Kina på grund av att digitaliseringen och automatiseringen har gjort det billigare och effektivare att producera i det egna landet samtidigt som man då slipper transportkostnaderna och har närmare till och snabbare kan anpassa sig till marknaden.⁴⁶

Det kanske främsta exemplet på digitaliseringen av produktionsprocesserna och den tredje industriella revolutionen är utvecklingen av friformsframställning (*additive manufacturing*).⁴⁷ Förenklat handlar det om 3D-skrivare, skrivare som kan skriva ut tredimensionella fysiska produkter som är kopior av sina digitala motsvarigheter. Det man vill tillverka – eller skriva ut – ritas först upp i en tredimensionell digital ritning eller laddas hem. Sedan skickar man ritningen till 3D-skrivare som skriver ut produkterna. Redan idag går det att skriva ut fysiska produkter i såväl plast som glas, stål, titanium och andra metaller. Det är nu möjligt att skriva ut färdiga och fullt funktionsdugliga skiftnycklar, skruvar och olika reservdelar, skor, leksaker, smycken, implantat som höftleder eller axelleder, turbinblad till flygmotorer och till och med enkla levande vävnader som skinn och blodkärl.⁴⁸ Det pågår även experiment som handlar om att skriva ut olika kroppsorgan.

Än så länge är den här tekniken relativt ny och dyr, men den utvecklas snabbt och kommer sannolikt att bli billigare och få större genomslag på olika områden.

⁴⁴ The Economist, 21–27 april 2012.

⁴⁵ Markoff, 2012a.

⁴⁶ The Economist, 19–25 januari, 2013.

⁴⁷ The Economist, 21–27 april, 2012; Anderson, 2012.

⁴⁸ The Economist, 21–27 april 2012; http://en.wikipedia.org/wiki/3D_printing; Diamandis & Kotler, 2012, sid. 68; McCue, 2012; Bartholomew, 2012.

Konsekvenserna av den här nya tekniken kan bli omfattande.⁴⁹ Behovet av och kostnaderna för transporter kan komma att minska eftersom man kan producera varor på de ställen där de ska användas. Det finns förhoppningar om att också materialförbrukningen kan minskas när råmaterialsvinnet blir mindre omfattande. En annan konsekvens är att produktutvecklingen snabbas upp, i och med att 3D-skrivare gör det enklare att skriva ut och testa prototyper. Ytterligare en konsekvens kan bli att det kommer bli allt enklare att kopiera olika produkter. Det kommer i så fall att väcka nya frågor om upphovsrätt på samma sätt som digitaliseringen gjorde det enklare att kopiera musik och film och utmanade dessa branscher.⁵⁰

Tillsammans leder dessa och andra konsekvenser av den ökade digitaliseringen av produktionsprocesserna och utvecklingen av 3D-skrivare till att etablerade affärsmodeller och produktionskedjor allt mer kan komma att utmanas. Samtidigt är det omöjligt att veta exakt hur förändringarna kommer att gestalta sig, precis som det på 1970-talet var omöjligt att veta vad utvecklingen av persondatorer skulle innebära eller som det i slutet av 1980-talet var omöjligt att veta vad utvecklingen av internet skulle innebära. När nya tekniker växer fram tenderar deras betydelse att först underskattas för att sedan överskattas när de börjar få större genomslag. Samtidigt infrias inte alltid förväntningarna på en viss teknik, även om den först verkar lovande.

En sak är dock säker, och det är att automatiseringen, robotiseringen och digitaliseringen av produktionsprocesserna kommer att fortsätta, och att detta kommer att innebära nya möjligheter och utmaningar för individer, företag och nationer. En central utmaning är därför att hela tiden följa och ligga i framkanten av teknikutvecklingen.

Fortsatt avancerad medicinteknikutveckling

Ett annat område där vi kan förvänta oss en fortsatt utveckling handlar om olika medicinska teknologier och behandlingar. Behoven är utan tvekan enorma. Enligt uppskattningar från Världshälsoorganisationen

⁴⁹ The Economist, 21–27 april, 2012; The Economist, 19–25 januari, 2013; NIC, 2012; Anderson, 2012.

⁵⁰ The Economist, 1–7 december 2012.

(WHO) dog 57 miljoner människor under 2008. 36 miljoner dog på grund av sjukdomar som inte är smittbara eller överförbara mellan människor. De främsta av dessa sjukdomar är hjärt- och kärlsjukdomar (48 procent), cancer (21 procent), lungsjukdomar (12 procent) och diabetes (3,5 procent). De främsta orsakerna till dessa sjukdomar är tobaksanvändning, ohälsosam föda och fysisk inaktivitet, övervikt och alkoholmissbruk.⁵¹ De vanligaste dödliga infektionssjukdomarna är malaria, tuberkulos, och hiv/aids.⁵²

När det gäller de icke smittbara sjukdomarna räknar WHO med att antalet dödsfall kommer att öka från 36 miljoner 2008 till 55 miljoner 2030. Det främsta skälet är att allt fler lever allt längre, samtidigt som trenderna vad gäller exempelvis övervikt, ohälsosam mat och fysisk inaktivitet pekar i fel riktning. Bara mellan 1980 och 2008 fördubblades andelen överviktiga i världen.⁵³ Samtidigt bedöms antalet personer i åldrarna 20–79 med diabetes ha ökat från 30 till cirka 370 miljoner mellan 1985 och 2012, och fram till 2030 beräknas antalet öka till 552 miljoner. Antalet dödsfall i diabetes beräknas öka med två tredjedelar fram till 2030.⁵⁴

Med ökad ålder följer allt fler som lider av hälsoproblem och allt fler som lider av flera sjukdomar samtidigt – så kallade multisjuka. I Sverige lider idag cirka 350 000 personer av någon form av cancer, cirka 180 000 personer av någon form av demens, cirka 200 000 personer av symptomgivande hjärtsvikt och mellan 400 000 och 700 000 personer av någon form av kroniska lungsjukdomar.⁵⁵ I och med att många av dessa hänger samman med åldrandet och de negativa trenderna vad gäller övervikt och osunda livsstilar riskerar dessa sjukdomar att bli ännu vanligare framöver.

Samtidigt som allt fler drabbas av olika former av sjukdomar kan allt fler av dem behandlas.⁵⁶ Dödligheten i sjukdomar som hiv och cancer har sjunkit dramatiskt, och det är fullt möjligt att botemedel kommer hittas mot båda dessa sjukdomar och andra allvarliga och livshotande sjukdomar. Här spelar utvecklingen av nya mediciner och behandlingsmetoder en avgörande roll, och givet hälsotrenderna och den åldrande befolkningen är både behoven och

⁵¹ WHO, 2012, sid. 34–38.

⁵² WHO, 2012, sid. 83. Siffrorna avser 2010.

⁵³ WHO, 2012, sid. 36.

⁵⁴ <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs312/en/index.html>;
<http://www.idf.org/diabetesatlas/5e/the-global-burden>; Palmgren, 2013.

⁵⁵ Beck-Friis, 2013.

⁵⁶ För medicinska framsteg i historien, se New England Journal of Medicine, Special Anniversary Articles.

efterfrågan på nya mediciner och behandlingsmetoder mycket stort, samtidigt som behovet av att den enskilde tar ett ökat ansvar för sin hälsa kan förväntas öka.

En viktig del av den framtida medicinteknologiska utvecklingen är kombinationen av informationsteknologiska, materialtekniska och biomedicinska framsteg.⁵⁷ Redan idag är det möjligt att genom inopererade datachip förstärka kroppens nervsignaler och exempelvis ge vissa döva hörseln tillbaka, och inom en nära framtid kan det bli möjligt att med hjälp av artificiella hornhinnor eller implantat ge människor synen åter eller häva vissa typer av förlamningar. Redan nu går det att odla såväl brosk som luftstrupar, blodkärl, hud och syntetiskt blod som kan planteras.⁵⁸ Allt fler medicinska ingrepp kan dessutom göras på distans, och även tämligen avancerade kirurgiska ingrepp kan redan idag genomföras av robotar.⁵⁹

Samtidigt går utvecklingen av genterapin och personligt anpassade implantat och medicinska behandlingar framåt, och kommer att möjliggöra allt mer individualiserade behandlingar.⁶⁰ En del av detta är att vi kommer att kunna lagra allt mer av våra medicinska data på våra telefoner och därmed bära omkring på våra egna journaler, och med hjälp av sensorer i realtid kunna avläsa och spara allt mer information om vårt medicinska tillstånd. Redan nu finns ultratunna och flexibla sensorer som antingen fästs på skinnet eller planteras och som kan läsa av olika värden. Det kan handla om allt från puls till kaloriförbrukning och blodvärden.⁶¹ Utvecklingen av genterapin förändrar samtidigt inte bara behandlingsmetoderna, utan också möjligheterna att göra foster- och sjukdomsdiagnoser, med de etiska frågeställningar och risker för missbruk som dessa möjligheter kan innebära.

Vid sidan av de strikt medicinska behandlingarna har prestationshöjande och kosmetiska ingrepp blivit allt vanligare. Bara i USA genomförs mer än elva miljoner kosmetiska ingrepp varje år. Olika preparat som höjer den fysiska eller mentala prestationsförmågan

⁵⁷ Teknisk Framsyn, 2000; Jones & Dewing, 2011, sid. 48–79; Ennart, 2013.

⁵⁸ Illustrerad vetenskap nummer 14, 2012; Ennart, 2013.

⁵⁹ Diamandis & Kotler, 2012, kapitel 15.

⁶⁰ Markoff, 2012b; Haugaard Nielsen, 2012; Ennart, 2013.

⁶¹ Time Magazine 27 augusti, 2012; Time Magazine 17 september, 2012; The Economist, 1–7 december, 2012.

förväntas enligt prognoser också bli vanligare, liksom genetiskt modifierad föda.⁶²

Nya behandlingar kostar samtidigt ofta – särskilt initialt – mer. En behandling för att försöka stoppa spridningen av hudcancer kan exempelvis kosta flera hundratusen kronor för en enda patient. Ju mer den medicinteknologiska utvecklingen fortsätter, desto fler liv kommer att kunna räddas eller förlängas. Desto högre kommer kraven på att få ta del av behandlingarna bli, och desto högre kommer de ekonomiska kostnaderna bli – samtidigt som kostnaderna i form av mänskligt lidande kan reduceras och de samhällsekonomiska vinsterna kan bli stora. Den demografiska utvecklingen får dessutom som konsekvens att ju längre människor lever, delvis tack vare den medicintekniska utvecklingen, desto fler kommer att drabbas av olika ålderssjukdomar. Det kommer att ställa ytterligare krav på behandlingar. Samtidigt ökar antibiotikaresistensen, vilket kan komma att leda till allvarliga bakslag i kampen mot olika bakteriella infektionssjukdomar.⁶³

Den medicinteknologiska utvecklingen kommer därför att leda till flera nya eller förstärkta utmaningar i framtiden. En av utmaningarna handlar om att lyckas utveckla nya och bättre behandlingar och metoder för att bekämpa olika sjukdomar. En annan utmaning handlar om de svåra etiska avvägningar som kommer att krävas när allt fler kan räddas men till ökande kostnader, samtidigt som resurserna inte är obegränsade. En tredje utmaning handlar om de etiska frågeställningar som väcks när allt fler kroppsdelar kan bytas ut och som en följd av den ibland oklara gränsdragningen mellan ingrepp som är motiverade av medicinska respektive kosmetiska eller prestationshöjande skäl. En fjärde och etisk utmaning följer av vad som kommer att bli tekniskt möjligt när det gäller frågor som rör livets början, exempelvis möjligheten att genetiskt ”designa” barn. En femte utmaning följer av de ökade möjligheterna att kartlägga våra gener och ställa diagnoser utifrån dem. Vad som kommer att bli möjligt att göra och vad som är lämpligt eller etiskt försvarbart är inte samma sak.

⁶² Jones & Dewing, 2011.

⁶³ Beck-Friis, 2013; World Economic Forum, 2013.

Fortsatt utveckling av miljötekniker

En av de stora framtidsutmaningarna handlar om bekämpningen av de globala klimatförändringarna och om att stoppa överutnyttjandet av jordens resurser. Det handlar bland annat om att stoppa utsläppen av växthusgaser och säkra en ekologiskt hållbar produktion av mat och att producera energi på ett miljömässigt acceptabelt sätt, men också om att hitta bättre sätt att värdera naturkapitalet och olika ekosystemtjänster. Nästa kapitel kommer gå djupare in på dessa utmaningar, men en förutsättning för att dessa utmaningar ska kunna mötas är fortsatt teknikutveckling.

Även om utmaningarna är stora finns skäl till optimism. Ofta drivs innovationer framåt av en kombination av fyra centrala drivkrafter: nyfikenhet, rädsla, viljan att tjäna pengar och viljan att göra gott.⁶⁴ Medvetenheten om de utmaningar som världen står inför och behovet av att se till att produktionen och konsumtionen blir mer hållbar bidrar rimligen till att stärka samtliga dessa drivkrafter.

Globalt sett bidrar produktionen av el mest till koldioxidutsläppen, följt av utsläpp från transportsektorn, industrisektorn och bostadssektorn.⁶⁵ Idag sker två tredjedelar av världens elproduktion genom förbränning av fossila bränslen, såsom kol, fossilgas och olja.⁶⁶ En av utmaningarna är därför att minska användningen av fossila bränslen, att effektivisera energianvändningen och att öka andelen energi som kommer från energikällor utan utsläpp av koldioxid. Här pågår också en omfattande forsknings- och utvecklingsverksamhet. Det handlar inte minst om att utveckla förnyelsebara energikällor som biobränslen, vattenkraft, vindkraft och solkraft. Tjugo procent av världens elproduktion kom 2010 från förnybara energikällor. Den andelen väntas öka till 31 procent år 2035.⁶⁷ Idag är solkraft den snabbast framväxande förnyelsebara energikällan.⁶⁸ En central fråga för solenergin framtid är dock att teknikerna för att fånga och lagra solenergin utvecklas och att den relativa kostnaden för att producera solenergi fortsätter att sjunka. Här kommer teknikutvecklingen, vid sidan av ökade volymer, att spela en viktig roll för

⁶⁴ Diamandis & Kotler, 2012, sid. 217–218.

⁶⁵ Naturvårdsverket, 2012a.

⁶⁶ IEA, 2012.

⁶⁷ IEA, 2012.

⁶⁸ <http://www.iea.org/topics/solarpvandcsp/>

möjligheterna att åstadkomma en mer hållbar energiproduktion. Detsamma gäller den fortsatta utvecklingen av vindkraft och vattenkraft.⁶⁹ Forskning pågår också när det gäller att utveckla tekniker för att producera vågenergi, bland annat utanför den svenska västkusten.⁷⁰ Globalt kommer kärnkraft även fortsättningsvis att spela en viktig roll för energiförsörjningen.

En särskild utmaning är att minska utsläppen från transportsektorn. Hur stora de utsläppen är beror på hur mycket vi kör med våra fordon, energianvändningen per kilometer och andelen fossila bränslen. Även om kollektivtrafiken byggs ut kommer den globala vägtrafiken med all sannolikhet att fortsätta öka i framtiden.⁷¹ För att minska utsläppen behöver utvecklingen av hybrid- och elbilar fortsätta. En annan möjlighet är bilar som drivs av vätgas. Beroende på hur elen produceras släpper elbilar ut mycket mindre koldioxid än bensinbilar. Det stora problemet handlar om batterierna och elbilarnas begränsade räckvidd. Här pågår en omfattande utvecklingsverksamhet kring lättare och kraftfullare batterier.

Vi kan även förvänta oss att utvecklingen av biobränslen fortsätter. Inom transportsektorn dominerar idag biogas, etanol eller biodiesel tillverkad av exempelvis raps, majs eller palmolja. Dessa har dock på global nivå stora nackdelar, inte minst därför att produktionen kan tränga undan matproduktion eller därför att stora mängder vatten och markyta krävs.⁷² I Sverige har en introduktion skett av andra generationens biodrivmedel med ursprung i restprodukter från skogsbruket. Goda förutsättningar finns att fortsätta utveckla bränslen från ett hållbart uttag av råvaror från skogen. Det pågår också omfattande forskning kring odlandet av genetiskt modifierade alger för att framställa biobränsle, vilket potentiellt erbjuder en mycket effektivare produktion. Teoretiskt skulle samma yta som används för att producera majs för att framställa biobränsle, kunna generera flera hundra gånger fler liter om ytan användes för att producera genetiskt modifierade alger.⁷³

Hur snabbt utvecklingen av olika teknologier för ta fram mer bränsleeffektiva motorer, bättre elbilar samt bättre biobränslen går

⁶⁹ <http://www.iea.org/topics/>; Diamandis & Kotler, 2012, kapitel 13.

⁷⁰ <http://www.iea.org/topics/oceanenergy/>;

<http://www.el.angstrom.uu.se/forskningsprojekt/WavePower/Lysekilprojektet.html>.

⁷¹ Se tex <http://www.trafikverket.se/kapacitet>.

⁷² Batista, 2012.

⁷³ Diamandis & Kotler, 2012, kapitel 13.

kommer få stor betydelse för möjligheten att ställa om transportsektorn.

En annan utmaning handlar om att utveckla bättre och smartare system för lagring och distribution av el. Idag försvinner stora mängder el under distributionen samtidigt som stora mängder slösas bort exempelvis genom att lampor lyser utan att någon befinner sig i rummet. Här pågår arbete för att utveckla smartare system för lagring och distribution av el och av vad som kallas *smarta nät*. På samma sätt som internet kopplade samman datorer till globala kommunikationsnätverk skulle smarta nät teoretiskt kunna koppla samman olika elektriska produkter och möjliggöra för dessa att kontinuerligt tala om precis hur mycket el de behöver. Det i sin tur skulle vara kopplat till olika sensorer som känner av vilka produkter som används och om någon person är i rummet. Precis som en del produkter redan idag – exempelvis datorn – går i viloläge när den inte används skulle andra elektriska produkter automatiskt kunna göra det.⁷⁴ Det skulle kunna spara stora mängder energi.

Ett annat utvecklingsområde handlar om matproduktionen. Fram till 2050 beräknas världsbefolkningen öka till cirka 9,3 miljarder människor,⁷⁵ och bara fram till 2030 beräknas efterfrågan på mat öka med 35 procent.⁷⁶ Samtidigt lever cirka 1,3 miljarder under extrem fattigdom. Det finns därför ett stort behov både av att öka matproduktionen och ställa om den så att den blir långsiktigt hållbar. Utmaningen är att mätta uthålligt.⁷⁷

Vi kan därför förvänta oss fortsatt utveckling av befintliga och nya metoder för att producera mat. Dit hör fortsatt utveckling av fiskodlingar. Redan idag kommer cirka hälften av all fisk vi äter från fiskodlingar, och den andelen kan förväntas öka.⁷⁸ Fiskodlingar är dock inte helt oproblematiske från ett miljöperspektiv. Olika typer av genetiskt modifierade grödor kan också förväntas bli allt vanligare. Mellan 1996 och 2010 ökade arealen där genetiskt modifierade grödor odlas från 1,7 till 148 miljoner hektar. Vid sidan av att öka odlingen av genetiskt modifierade grödor pågår ett fortsatt arbete för att utveckla dessa så att de blir ännu effektivare och kan odlas under ännu tuffare omständigheter. Ett annat

⁷⁴ Diamandis & Kotler, 2012, kapitel 13.

⁷⁵ <http://esa.un.org/wpp/>. Avser prognos medium.

⁷⁶ NIC, 2012.

⁷⁷ Jonsson, 2013.

⁷⁸ Cressey, 2009.

område där det pågår ett utvecklingsarbete handlar om vertikala odlingar, det vill säga att odla växter och föda vertikalt, i stora växthus byggda på höjden som höghus och som kan byggas i städer.⁷⁹ Det återstår att se hur omfattande denna typ av odlingar kan komma att bli i framtiden.

Samtidigt som utvecklingen av nya tekniker på livsmedelsområdet pågår i strävan efter ett effektivt och intensivt brukande, finns framför allt i rikare länder en delvis motsatt utveckling där konsumenter efterfrågar ekologiska och småskaligt närproducerade livsmedel. Denna diversifiering och efterfrågan på mat som har producerats nationellt eller i närområdet är väsentlig att uppmärksamma, inte minst för det svenska jordbrukets fortsatta utveckling.

Det här är bara några exempel på områden där teknikutvecklingen är intensiv och väcker etiska frågeställningar. Detta tydliggör samtidigt att den framtida teknikutvecklingen kommer att få stor betydelse på alla nivåer i samhället. Här är det därför centralt att löpande följa den fortsatta teknikutvecklingen och analysera dess konsekvenser och utmaningar samt att skapa ett kreativt innovationsklimat som gör att Sverige och svenska företag och forskare kan bidra till fortsatt teknikutveckling. Centralt är också att skapa bästa möjliga förutsättningar för fortsatt teknikutveckling på de områden där det är avgörande för att möta andra framtidsutmaningar.

Utmaningar inför framtiden

Genom historien har det alltid funnits spänningar mellan synen på ett ökat omvärldsberoende och ökad globalisering som möjlighet respektive hot, och det har alltid funnits spänningar mellan de möjligheter teknikutvecklingen öppnar och de baksidor som kan följa.

Historiskt finns det starka samband mellan globaliseringen och teknikutvecklingen, och de båda processerna bidrar till att stärka varandra. Ju friare idéer kan flöda över gränser desto större potential finns det för fortsatt teknikutveckling, samtidigt som teknikutvecklingen har bidragit till att bryta ned gränser och knyta länder, företag och individer närmare varandra. Både globaliseringen och teknikutvecklingen har gjort att världen har

⁷⁹ Diamandis & Kotler, kapitel 9; <http://www.economist.com/node/17647627>

krympt, samtidigt som avstånden människor emellan ökat i vissa avseenden när behovet av fysisk närvaro ibland har antagits minska. Invanda föreställningar har ställts på ända och den gamla tryggheten har för en del försvunnit och ersatts med en mångfald möjligheter, men också med osäkerhet.

Det som förenar globaliseringen och teknikutvecklingen är också att dessa processer i huvudsak drivs framåt av ett komplext och svåröverskådligt samspel av teknologiska, politiska, ekonomiska och sociala faktorer som i stor utsträckning ligger bortom den nationella politikens räckvidd. Stora länder som USA och Kina har stora möjligheter att påverka den fortsatta teknikutvecklingen och globaliseringen, men inget land kan ensamt styra över dessa processer.

Däremot måste alla länder alltid förhålla sig till globaliseringen och teknikutvecklingen. Det gäller historiskt, det gäller idag, och det kommer att gälla i framtiden. En del uttryck för den framtida globaliseringen och den framtida teknikutvecklingen kommer med all sannolikhet att vara problematiska, samtidigt som andra kommer att öppna upp nya och positiva möjligheter.

Globaliseringen har bland annat bidragit till att öka det globala välståndet, minska fattigdomen, sprida demokrati och mänskliga rättigheter och knyta länder och människor närmare varandra. Samtidigt växer den globala ojämlikheten både inom och mellan världens länder, och när det gäller den ökade ojämlikheten inom länder kan den delvis förklaras av globaliseringen.⁸⁰ Avregleringen av den internationella handeln har bidragit till ökad produktivitet men också till att vissa typer av produktion har slagits ut eller flyttat till andra länder. Möjligheten att flytta produktion till länder där de miljömässiga och arbetssociala kraven är lägre har i en del fall utsatt människor för onödiga risker och gjort att vissa företag har kunnat undvika att bära de fulla kostnaderna för produktionen.⁸¹ Den ekonomiska globaliseringen och frånvaron av globala politiska institutioner har samtidigt gjort att bräckligheten vid och sårbarheten för internationella recessioner och finanskriser har ökat.⁸²

Globaliseringen har med andra ord både en framsida och en baksida. Framtiden för Sverige som land hänger i hög grad samman

⁸⁰ UN, 2012a, sid. 16.

⁸¹ Fischer, 2012.

⁸² Krugman, 2009.

med hur framgångsrika företag och enskilda människor är i sina strävanden efter att växa och utvecklas, och med förmågan att skapa en kreativ och innovativ miljö som attraherar och uppmuntrar såväl företag som enskilda människor som vill och kan utvecklas och växa. En del av detta handlar om att globaliseringen medför att både företag och enskilda är rörligare än någonsin förr, samtidigt som konkurrenstrycket är ständigt ökande. För fortsatt framgång krävs därför ständig förnyelse, utveckling och entreprenörskap.

Detta gäller på alla nivåer i samhället. Även om Sverige inte kan vara ledande på alla områden är det avgörande för framtiden att ständigt öka konkurrensförmågan, att vara innovativ, och att vara snabb när det gäller att anamma nya teknologier och att sprida nya kunskaper. Flera bra exempel på detta kan hämtas från den svenska historien, där företag som Ericsson, ABB, SKF, Ikea och H&M varit världsledande i utvecklingen av nya tekniker och produkter. Till viktiga svenska innovationer hör exempelvis tumstocken, kullagret, skiftnyckeln, svetselektroden, AGA-fyren, häftapparaten, galgkroken, tetraförpackningen, rullbältet i bilar och pacemakern.

Dessa och andra innovationer har genom åren bidragit till enorma framgångar samtidigt som de har skapat hundratusentals arbetstillfällen och ökat det svenska välståndet och på olika sätt förbättrat människors liv. Här har Sverige haft, och har inför framtiden, en stor fördel av att vara ett land som präglas av en hög grad av mångfald, tolerans, frihet, öppenhet för nya idéer och kreativitet, och av att vara ett land med en relativt högt utbildad och kompetent befolkning.

Samtidigt som globaliseringen skapar nya förutsättningar för högre tillväxt och välstånd ökar den globala konkurrensen och det yttre omvandlingstrycket. För fortsatt framgång krävs det därför inte bara att utvecklingen ständigt följs, att produktiviteten är hög och att nya innovationer skapas eller sprids – det krävs också stor flexibilitet och omställningsförmåga. Det gäller både Sverige som land och svenska företag, organisationer och enskilda människor.

Också teknikutvecklingen har både en framsida och en baksida och för därför med sig olika framtida utmaningar. Inför framtiden vore det fantastiskt om det kunde utvecklas nya teknologier som exempelvis kan bidra till att öka det framtida välståndet, till att knyta människor närmare varandra, till att bota sjukdomar och återge funktionshindrade synförmåga, hörsel eller rörelseförmåga, till att öka matproduktionen och till ekologiskt mer hållbara sätt

att producera och konsumera olika varor och tjänster och till en mer hållbar energiproduktion. Samtidigt är konsekvenserna av teknikutvecklingen ofta svår att förutse, och med den följer ofta nya och komplicerade frågeställningar. Det kan exempelvis gälla hur integriteten eller upphovsrätten påverkas av den fortsatta digitaliseringen, hur vår syn på människan och hennes värde kan riskera att påverkas av de ökade möjligheterna att byta ut kroppsdelar och modifiera kroppsfunktioner, eller hur ekosystemen långsiktigt påverkas av nya eller av redan framtagna genmodifierade grödor, samt om och hur levande organismers ursprung kan ägas.

Tillsammans innebär globaliseringen och teknikutvecklingen att efterfrågan på arbetskraft och kompetens förändras. Stora utmaningar ligger framför oss för att skapa förutsättningar för nya jobb i nya yrken, branscher och sektorer som vi i dag inte i alla delar kan förutse. Även om vi inte vet i detalj hur framtiden kommer att se ut vet vi att behovet av kunskap, kompetens, entreprenörskap, innovationer och kreativitet inte kommer att minska. Det kommer snarare att öka.

”Om 10–20 år kommer vi själva skriva ut produkterna på våra egna 3D-skrivare. Vi betalar bara då för den digitala filen och för material. Kostnaden för exempelvis ett par glasögon faller dramatiskt.”

Johan Ronnestam, bloggare i Framtidsstafetten

4

Den hållbara tillväxtens utmaningar

4 Den hållbara tillväxtens utmaningar

”Det Sverige jag vill leva i är jämställt och har många arbetsmöjligheter baserade på hållbar utveckling.”

Alexandra, Spånga gymnasium, från projektet Framtidens Sverige

Inledning¹

En av de viktigaste framtidsutmaningarna handlar om att säkerställa att samhället är långsiktigt hållbart. Enligt FN:s *Commission on Environment and Development*, den så kallade Brundtlandkommissionen, kan begreppet hållbar utveckling definieras som vår förmåga att tillfredsställa dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov.² Hållbar utveckling är därmed en fråga om att säkerställa frihet och livschanser över generationsgränser och – ur ett globalt perspektiv – nationsgränser.³ I en vidare mening handlar frågan därmed om i vilken utsträckning som de beslut som fattas av samhällets institutioner är långsiktigt hållbara och robusta.

Ofta diskuteras hållbar utveckling som om det enbart handlade om den ekologiska hållbarheten och som om den frågan kunde frikopplas från andra områden i samhället. För att åstadkomma en hållbar utveckling är det viktigt både att se och förstå samhället som en helhet – som ett politiskt, socialt, kulturellt, ekologiskt och ekonomiskt ekosystem – där olika delar hänger samman och både påverkar och påverkas av varandra. Och som en arena där den enskilda människans möjligheter att växa och utvecklas står i centrum.

Ett av många exempel på detta handlar om sambandet mellan ekonomisk utveckling och ekologisk hållbarhet. Historiskt och

¹ Som underlag för detta kapitel ligger bland annat den delutredning om den hållbara tillväxtens utmaningar som genomförts inom ramen för Framtidskommissionen. Se Hojem, 2013.

² UN, 1987. Se även UN, 2012a; <http://www.regeringen.se/sb/d/1591>.

³ UN, 2012a.

globalt är det ett faktum att ekonomisk tillväxt har resulterat i en negativ miljöpåverkan. Samtidigt leder den negativa miljöpåverkan till att värdet av de tjänster som naturen tillhandahåller, så kallade ekosystemtjänster, minskar parallellt med att de ekonomiska, sociala och hälsomässiga kostnaderna för miljöproblemen stiger. På sikt bidrar det negativt till den ekonomiska tillväxten. Och brist på ekonomisk tillväxt är ingen räddning för miljön – det är en av de viktigaste förklaringarna till varför många länder inte har råd att satsa på att värna miljön⁴. En viktig del av den historiska miljöförstörelsen har berott på bristande kunskaper, och det finns inget som säger att ekonomisk tillväxt per definition måste innebära negativ miljöpåverkan. Utgångspunkten bör i stället vara att det finns ett samband mellan en ekologiskt och en ekonomiskt långsiktig hållbar utveckling. Hållbar utveckling förutsätter marknads ekonomi, men också mänskliga rättigheter och demokrati.

Ett annat exempel på vikten av att se samhället som en integrerad helhet handlar om att den ekologiska hållbarheten inte bara handlar om miljö. Jakten efter och konflikter kring ändliga resurser eller bristresurser som vatten, liksom risken för att klimatförändringar leder till ökad instabilitet i världen, gör det också till en fråga om säkerhetspolitik.⁵ Risken för stora folkomflyttningar i händelse av stora naturkatastrofer gör det till en migrationsfråga såväl som en ekonomisk och social fråga. Minskat framtida fiske på grund av utfiskning och minskad avkastning från jordbruket som en följd av att jordbruksmarken i olika delar av världen utarmas gör det till en fråga om livsmedelsförsörjning och samhällsekonomi. På likartat sätt leder en minskning av olika bristresurser till att priserna på dem stiger, vilket gör det till en ekonomisk fråga med fördelningspolitiska konsekvenser. I en integrerad global värld kan effekterna också få betydande konsekvenser för relationerna mellan länder, vilket gör frågan om hållbar utveckling också till en utrikespolitisk fråga.⁶

Hållbar utveckling rymmer därmed inte bara flera olika dimensioner; de olika dimensionerna hänger samman med varandra. För en långsiktigt hållbar utveckling är det viktigt att se och förstå den helheten.

⁴ UNDP, 2011.

⁵ Ries, 2010; CNA, 2007.

⁶ För diskussioner kring hur frågan om en ekologisk hållbar utveckling hänger samman med exempelvis ekonomi, säkerhetspolitik och andra risker, se bland annat CNA, 2007; UN, 2012a; Ries, 2010; World Economic Forum, 2013; NIC, 2012; Hallding et al., 2013.

En stor utmaning är samtidigt att framtiden rymmer en mycket hög grad av osäkerhet när det gäller allt från exempelvis hur den globala och nationella ekonomin kommer att utvecklas, till hur ekosystemen kommer att påverkas av fortsatt stigande globala medeltemperaturer, eller hur den globala maktbalansen kommer att förändras. Ibland handlar osäkerheten främst om vad som kan komma att ske, i andra fall om i vilken takt olika förändringar kommer att ske och olika återkopplingseffekter, det vill säga hur förändringar i en del av systemet kan påverka andra delar. Olika scenarier är tänkbara.⁷

Just på grund av de stora osäkerheter som finns är ett samhälles ekonomiska, politiska, ekologiska och sociala *resiliens* central, vilket bland annat lyfts fram i World Economic Forums riskanalyser. Med det avses ett ekologiskt eller socialt systems långsiktiga förmåga att klara av förändring och vidareutvecklas samt dess förmåga att stå emot påfrestningar och att efter kriser återuppbygga viktiga funktioner eller återgå till ett önskat normalläge.⁸

En del av detta handlar om att gå mot en mer grön tillväxt, vilket enligt OECD:s definition innebär en tillväxt som sker inom ramen för vad ekosystemen tål och som säkerställer att naturtillgångar fortsätter att ge de varor och tjänster som vårt välbefinnande beror på.⁹ Detta ligger också i linje med FN:s definition av en grön ekonomi – en ekonomi som har förmågan att generera resurser som ökar det mänskliga välbefinnandet och den sociala rättvisan samtidigt som miljörisker och användandet av ändliga naturresurser kraftigt reduceras.¹⁰ En del på vägen dit handlar om att hitta bättre sätt att mäta och värdera naturkapital och ekosystemtjänster, liksom mått på tillväxt som tar bättre hänsyn till det naturkapital som förbrukas och de miljömässiga kostnader som uppstår, och som antingen kan komplettera eller integreras med traditionell BNP.¹¹

Att åstadkomma både en hållbar utveckling och en hållbar tillväxt är en stor utmaning. Det gäller både på den globala och på den nationella nivån.

⁷ NIC, 2012; Hallding et al., 2012.

⁸ Se bland annat World Economic Forum, 2013; Martin-Breen & Anderies, 2011; <http://www.stockholmresilience.org/21/hem/forskning/vad-ar-resiliens.html>.

⁹ Detta följer OECD:s definition: ”Grön tillväxt innebär att man stödjer ekonomisk tillväxt och utveckling och samtidigt säkerställer att naturtillgångar fortsätter att ge de resurser och miljö tjänster som vårt välbefinnande beror på.” Se OECD, 2011b.

¹⁰ <http://unep.org/greeneconomy/aboutgei/whatisgei/tabid/29784/default.aspx>

¹¹ Eklund, 2009, 2011a.

Den ekologiska utvecklingens utmaningar

För många i Sverige och andra delar av världen kan det vara svårt att förstå de utmaningar som väntar när det gäller behovet att åstadkomma en ekologiskt hållbar utveckling. Vi kan inte se eller ta på den ökade koncentrationen av växthusgaser i atmosfären, vi märker inte av den ökade förlusten av biologisk mångfald i vår vardag, och vi upplever inte så ofta med våra egna sinnen de påfrestningar som ekosystemen utsätts för. Samtidigt pågår varje dag processer som utmanar de globala ekosystemen, och dessa processer har nu nått en punkt där allt fler inom vetenskapen hävdar att vi har nått en ny geologisk tidsålder.

Under de senaste cirka 12 000 åren har mänskligheten levt i den geologiska tidsålder som kallas holocen, vilken utmärks av stabila miljöförhållanden där den globala medeltemperaturen svängt inom ett snävt spann på endast plus minus en grad. Denna geologiska epok påverkade de ekosystem på land och i hav som människan använder sig av idag. Med forskaren Johan Rockströms ord erbjöd det "planetära miljömässiga jämviktsläget" under holocen "det enda vi känner till som kan understödja vår värld".¹²

Sett ur ett globalt perspektiv råder det ingen tvekan om att utvecklingen på många sätt långsiktigt ohållbar.¹³ Det råder också stor enighet bland experter om att människan har bidragit till en allt högre global medeltemperatur, och att den globala uppvärmningen utgör en av de viktigaste framtidsutmaningarna.¹⁴ Dessa klimatförändringar, men också brist på exempelvis rent vatten, mat och energi samt fattigdom, ofrihet och pandemier är globala framtidsutmaningar som även Sverige påverkas av och kan påverka.¹⁵

Om man riktar blicken mot 2050 beräknas dessutom världsbefolkningen öka med cirka 2,2 miljarder, den samlade globala BNP minst fyrdubblas, och andelen som bor i städer öka från 50 till 70 procent.¹⁶ Befolkningsökningen och tillväxten bedöms bland annat leda till att det uppstår ett gap på cirka 40 procent mellan

¹² Rockström, 2013, sid. Se också Wijkman & Rockström, 2011; Eklund, 2009.

¹³ Jackson, 2009; Stern, 2009; Rockström, 2013; World Bank, 2012.

¹⁴ Eklund, 2009; Stern, 2009; Wijkman & Rockström, 2011; Randers, 2012; World Economic Forum, 2013; Farnsworth & Lichter, 2012.

¹⁵ NIC, 2012.

¹⁶ FAO, 2009.

tillgången och efterfrågan på vatten.¹⁷ Effekterna av detta – om vi inte hittar vägar att frikoppla den ekonomiska tillväxten från negativ miljö- och klimatpåverkan och göra tillväxten hållbar – kan bli betydande. Några exempel handlar om klimatförändringarna, den biologiska mångfalden, de marina ekosystemen, vattenförsörjningen och den framtida livsmedelsförsörjningen.

I detta ligger samtidigt väldiga möjligheter till välfärdsutveckling. Fler människor kan lämna fattigdomen bakom sig och få sina behov av mat, kläder, utbildning, hälsa och bostad tillgodosedda. Samtidigt får allt fler råd att konsumera varor och tjänster på ett helt nytt sätt. I en värld där utbildningsnivån och resurserna till forskning och utveckling ökar finns också större möjligheter att lösa de globala utmaningar vi står inför. Utmaningen ligger därför i att hitta vägar att minska den negativa miljö- och klimatpåverkan och att se till att tillväxten är hållbar såväl ekonomiskt som ekologiskt.

Klimatförändringarna

Ett av de viktigaste negativa avtrycken av mänskliga aktiviteter handlar om att den globala koncentrationen av växthusgaser i atmosfären har stigit till 395 ppm koldioxidekvivalenter, en ökning från 280 ppm sedan förindustriell tid. På den internationella politiska nivån finns det ett mål om att begränsa temperaturökningen till 2 grader, och för att nå detta gör FN:s klimatpanel IPCC bedömningen att koncentrationen inte bör överstiga 450 ppm.¹⁸ Samtidigt ökar koncentrationen med cirka 2 ppm varje år. Enligt IPCC ökade den globala medeltemperaturen med 0,74 grader mellan 1906 och 2005,¹⁹ samtidigt som redan gjorda utsläpp som finns kvar i atmosfären bedöms leda till fortsatta temperaturökningar under de kommande decennierna. Parallellt slog avsmältningen på Arktis nya rekord under 2012. Jämfört med 2004 har sommarisen förlorat halva sin massa.²⁰ Det innebär att vit yta som reflekterar solens strålar ersätts av mörk yta som

¹⁷ McKinsey, 2009, sid. 5, Se också NIC, 2012; UN, 2012a.

¹⁸ IPCC, 2007a, 2007b.

¹⁹ IPCC, 2007a,

²⁰ <http://www.smhi.se/nyhetsarkiv/arktis-nya-bottennotering-3-41-miljoner-km-1.25001>; Rockström, 2013.

absorberar dem, vilket leder till ökad uppvärmning. Dessutom har isarna blivit tunnare, vilket ökar risken för fortsatt avsmältning.²¹

Framstegen inom klimatmodelleringen möjliggjorde för IPCC att i sin fjärde rapport skatta och sannolikhetsbedöma temperaturförändringar baserade på olika utsläppsscenarioer. Den bedömning de gjorde 2007 visar på en sannolik temperaturhöjning inom området 2 °C till 4,5 °C med en bästa uppskattning av ca 3 °C.²² Under det närmaste året förväntas FN:s klimatpanel presentera sin femte övergripande rapport, och det återstår att se vilka prognoser den innehåller. Den kommer i vilket fall att bli mycket viktig för den fortsatta diskussionen om de hittillsvarande och framtida klimatförändringarna.

Om den globala medeltemperaturen fortsätter att stiga i linje med de prognoser som finns nu skulle det kunna få en rad negativa konsekvenser, bland annat förändrade nederbördsmonster, fortsatt avsmältning av Arktis och andra landbaserade glaciärer, höjda havsnivåer, fler naturkatastrofer och fortsatt förlust av biologisk mångfald. Enligt den så kallade Stern-rapporten, uppkallad efter huvudförfattaren Nicholas Stern, kan kostnaderna motsvara mellan 5 och uppemot 20 procent av världens BNP. Som jämförelse bedöms kostnaderna för effektiva åtgärder som begränsar den globala uppvärmningen ligga runt 1 procent av den globala BNP:n.²³

Den biologiska mångfalden

Ett område där mänskliga handlingar haft negativa konsekvenser handlar om den biologiska mångfalden.²⁴ Den biologiska mångfalden har minskat både genom att arter utrotats och genom att utbredningsområdena för många arter krympt. Många arter är också hotade eller sårbara. Det beror inte minst på avskogningen och att allt större ytor tas i anspråk för jordbruk. Detta bidrar även till fortsatta klimatförändringar, eftersom skogen fungerar som en

²¹ <http://www.smhi.se/nyhetsarkiv/arktis-nya-bottennotering-3-41-miljoner-km-1.25001>; Rockström, 2013.

²² IPCC, 2007a, 2007b. Se också OECD, 2012a, World Bank, 2012.

²³ Se Stern, 2009.

²⁴ TEEB, 2008, 2010; Millennium Ecosystem Assessment, 2005.

viktig kolsänka. Minskad skogsbelagd yta betyder därför ökad koncentration av växthusgaser i atmosfären.²⁵

Under de senaste tre hundra åren bedöms mellan 20 och 40 procent av den naturliga skogen ha försvunnit.²⁶ Även om avskogningen i princip har upphört i de tempererade skogarna och skyddandet av naturliga skogar har ökat så gäller inte denna utveckling de tropiska regnskogarna.²⁷ Minskning av naturlig skog är särskilt allvarligt med hänsyn tagen till att den biologiska mångfalden är betydligt större i naturliga än i planterade skogar. Här spelar inte minst de tropiska regnskogarna en central roll. Trots att de bara täcker cirka 7 procent av jordens yta finns över hälften av alla jordens arter där.²⁸

Den minskade biologiska mångfalden är allvarlig inte bara i sig utan också för att den minskar ekosystemets resiliens. En viktig del av ekosystemet är exempelvis de arter som sprider pollen. Om det finns tio arter av pollinering behöver det inte påverka ekosystemet om en art försvinner, men om det bara finns en art eller två arter och de försvinner kan det leda till allvarliga effekter. Färre arter betyder därmed ökad sårbarhet och minskad resiliens.

De marina ekosystemen och vattenförsörjningen

Även de marina ekosystemen och fisket har drabbats hårt under de senaste decennierna. Sedan 1950 har fisket fyrdubblats, och idag är 30 procent av fiskebestånden överutnyttjade medan runt 50 procent är fullt utnyttjade. De fullt utnyttjade bestånden producerar fångster som är vid eller mycket nära sin maximala hållbara produktion. Därför har de inget utrymme för ytterligare expansion i fångsten, och det kan även finnas en risk för en minskad fångst om inte fiskebestånden förvaltas rätt. Överutnyttjade bestånd ger också en lägre avkastning än sin biologiska och ekologiska potential. De kräver strikt förvaltning för att återställa full och hållbar produktivitet.²⁹ Även som helhet har den marina biologiska mångfalden minskat. Inte minst är många av världens korallrev hotade.

²⁵ OECD, 2012a.

²⁶ Millenium Ecosystem Assessment, 2005.

²⁷ FAO, 2012a.

²⁸ <http://www.wwf.se/vrt-arbete/regnskog/1127589-fakta-om-tropiskskogar>; OECD, 2012a.

²⁹ FAO, 2012b.

Också vattentillgången och vattenförsörjningen är hårt ansträngd och förväntas bli ännu mer ansträngd i framtiden. Fram till 2050 beräknas efterfrågan på vatten öka med 55 procent. Visserligen är världen nu på väg att möta millenniemålet att halvera andelen av befolkningen som saknar tillgång till säkert vatten, men fortfarande lever 80 procent av världens befolkning i områden där vattenförsörjningen är hotad.³⁰ Fram till 2050 beräknas antalet människor som lever i regioner där efterfrågan på sötvatten överstiger tillgången öka till 3,9 miljarder, upp från cirka 1,6 miljarder vid millennieskiftet.³¹ Bristen på tillgång till rent vatten riskerar att utvecklas till en viktigare källa till regionala konflikter och instabilitet i särskilt utsatta delar av världen.³²

Den framtida livsmedelsförsörjningen

En verkligt stor utmaning handlar om livsmedelsförsörjningen i framtiden. Som en konsekvens av en växande världsbefolkning och ett växande globalt välstånd visar prognoser att den samlade matproduktionen skulle behöva öka dramatiskt, inte minst i utvecklingsländer, där den främsta befolkningstillväxten kommer att ske.³³ Utmaningen försvåras på grund av brist på viktiga resurser för jordbruket. Redan nämnt är vatten. Även fosfor, som används som i gödningsmedel i livsmedelsproduktionen, förväntas det bli ökad brist på.

Den framtida utmaningen när det gäller livsmedelsförsörjningen består av flera delar. Dels handlar det om att öka produktionen av livsmedel för att täcka framtida behov, dels handlar det om att göra livsmedelsförsörjningen långsiktigt hållbar. Idag bedöms cirka 25 procent av den odlade marken vara allvarligt skadad.³⁴ Målet är att uthålligt kunna mätta en växande världsbefolkning.³⁵ Svält och undernäring minskar men fortsätter att vara en global utmaning, samtidigt som välfärdssjukdomar som fetma, och mat som kastas bort, är allt större problem i rikare länder.

³⁰ UN, 2012b; Millenium Ecosystem Assessment, 2005; OECD, 2012a.

³¹ OECD, 2012a; se även World Bank, 2012; NIC, 2012; FAO, 2009.

³² Office of the Director of National Intelligence, 2012.

³³ FAO, 2009, 2011; se också NIC, 2012; Foresight, 2011a.

³⁴ FAO, 2011.

³⁵ Jonsson, 2013.

Mellan 1961 och 2009 ökade den uppodlade marken i världen med 12 procent samtidigt som produktionen ökade med 2,5 till 3 gånger. Det var en enorm framgång, och visar att det finns skäl att vara optimistisk när det gäller de framtida möjligheterna att öka produktionen med uppemot 70 procent till 2050, vilket vissa bedömare menar kommer att krävas för att möta den ökade efterfrågan på mat.³⁶ Den fortsatta utvecklingen av nya, mer resistent och produktiva grödor kommer därför vara viktig, liksom utvecklingen av mer hållbara, resurseffektiva och energisnåla produktionsmetoder, förbättringar av den jordbruksmark som redan är i bruk och en ökad effektivitet i hela livsmedelsproduktionskedjan.

Allt fler naturkatastrofer och extrema väderhändelser

Mycket av det som har diskuterats hittills märks kanske inte i vardagen, framför allt inte i rikare länder som Sverige. Ofta är det först när större miljökatastrofer inträffar som miljöfrågor får större uppmärksamhet. Ett förändrat klimat kan samtidigt förväntas leda till förändringar i klimat- och väderytterligheter. Det är dock svårt att associera en specifik händelse med en isolerad orsak såsom klimatförändringarna. Däremot kan ett varmare klimat öka sannolikheten för uppkomsten av extrema händelser. Det har till exempel gått att uppskatta att den mänskliga påverkan mer än fördubblade sannolikheten för att den varma europeiska sommaren år 2003 skulle inträffa.

Vidare leder ett varmare klimat till att konsekvenserna av extrema väderfenomen kan förväntas förvärras. Klimat- och sårbarhetskommittén gör bedömningen att det är mycket sannolikt att värmeböljor och kraftiga regn kommer att bli vanligare i ett framtida varmare klimat.³⁷ Högre havsnivåer kan bidra till ökade skador vid stormar och översvämningar. Ökande medeltemperatur och förändrade nederbördsmonster kan förvärra konsekvenserna av torka.

Uppskattningar av årliga förluster har varierat sedan 1980 från några miljarder USA-dollar till över 200 miljarder (i 2010 års

³⁶ FAO, 2011.

³⁷ SOU 2007:60.

dollar).³⁸ Högst var kostnaderna 2005 i samband med orkanen Katrina och 2012 i samband med orkanen Sandy. Förlustskattningar i monetära termer utgör en nedre gräns eftersom många effekter, såsom förlust av människoliv, kulturarv och ekosystemtjänster, är svåra att värdera. Påverkan på den informella ekonomin samt indirekta ekonomiska effekter kan vara mycket viktiga i vissa områden och sektorer, men redovisas i allmänhet inte vid skattningar av förluster.³⁹ De ekonomiska och mänskliga effekterna av att inte agera är mycket stora. Detta visar om inte annat de senaste årens miljökatastrofer, även om det kanske inte är möjligt att med säkerhet hänvisa en enskild extrem händelse till den globala uppvärmningen.⁴⁰

Osäkerheten i prognoserna

Den här genomgången av olika sätt på vilka miljön och naturresurserna har påverkats är inte fullständig. Detsamma gäller prognoserna om hur utvecklingen fram mot 2050 kommer att se ut om ingenting sker. Här, liksom på andra områden, är prognoser mycket osäkra och präglade av de olika antaganden som görs och tillgången till kunskap. Det gäller också på vilka nivåer och var i världen olika effekter kan tänkas uppkomma. Både nu och i framtiden uppträder en del av de negativa miljöeffekterna framför allt lokalt eller regionalt, medan andra uppträder nationellt och ytterligare andra drabbar flera länder eller kan få konsekvenser som sprider sig över nationsgränser.

Just därför att osäkerheten är så stor är det, som diskuterades i inledningen, viktigt att förstå och stärka samhällets resiliens. Generellt sett tillhör Sverige de länder i världen som i direkt mening med all sannolikhet kommer att drabbas mindre av exempelvis olika klimatrelaterade förändringar, men som en del av världen kan vi ändå i större utsträckning komma att påverkas indirekt. Sverige kommer dock inte att vara oberört av direkta effekter av klimatförändringarna, vilket bland annat Klimat- och sårbarhetsutredningen visade⁴¹. I båda fallen är det centralt att ha en

³⁸ Guha-Sapir et al., 2004, 2012.

³⁹ IPCC, 2012.

⁴⁰ World Bank, 2012.

⁴¹ SOU 2007:60.

god förmåga att klara de förändringar som kan komma att ske och att stå emot olika typer av stress.

Både det faktum att vi står inför stora utmaningar när det gäller den ekologiska hållbarheten och att det finns en stor osäkerhet kan illustreras av en modell utvecklad av ett internationellt forskarlag lett av Johan Rockström. I tidskriften *Nature* har de framfört hypotesen att det finns vissa hållbara gränser för vad planeten långsiktigt tål (*planetary boundaries*). När dessa hållbara gränser passerar når vi en farozon av osäkerhet där risken ökar för att vi passerar olika trösklar (*tipping points*) vilka kan leda till irreversibla förändringar. Ett exempel på sådana tröskeffekter är avsmältningen på Arktis, vilket kan leda till att den globala uppvärmningen förstärks. Skulle sådana tröskeffekter uppstå skulle det kunna leda till en dramatiskt förändrad miljö. Exakt hur stor den risken är när de hållbara gränserna passerar går dock inte att säga.

Forskarlaget har identifierat nio biofysiska processer som är särskilt centrala för de globala ekosystemen:⁴² partiklar i luften, spridning av kemiska föroreningar, klimatförändringar, havsförsurning, ozon, förändringar i kvävecykeln och i fosforcykeln, sötvattenanvändning, förändrad markanvändning och biologisk mångfald.⁴³ Enligt forskarlagets bedömning har den hållbara gränsen redan passerats för klimatförändringar, biologisk mångfald och kvävecykeln.

Forskarlaget menar att utvecklingen i de flesta fallen går åt fel håll, även om det inte alltid har gått att avgöra var den hållbara gränsen går. Därtill samverkar flera av processerna, vilket gör systemet dynamiskt och svårt att förutspå. Till exempel bidrar utsläppen av växthusgaser till havsförsurning, vilket i sin tur kan bidra till en förlust av biologisk mångfald. Vidare beror miljöpåverkan i många fall på lokala eller regionala förutsättningar, och det kanske inte ens är möjligt att ange globala gränser för flera av de biofysiska processerna, eftersom de påverkar främst lokalt eller regionalt.⁴⁴ För Sveriges del betyder det att landets miljö- och

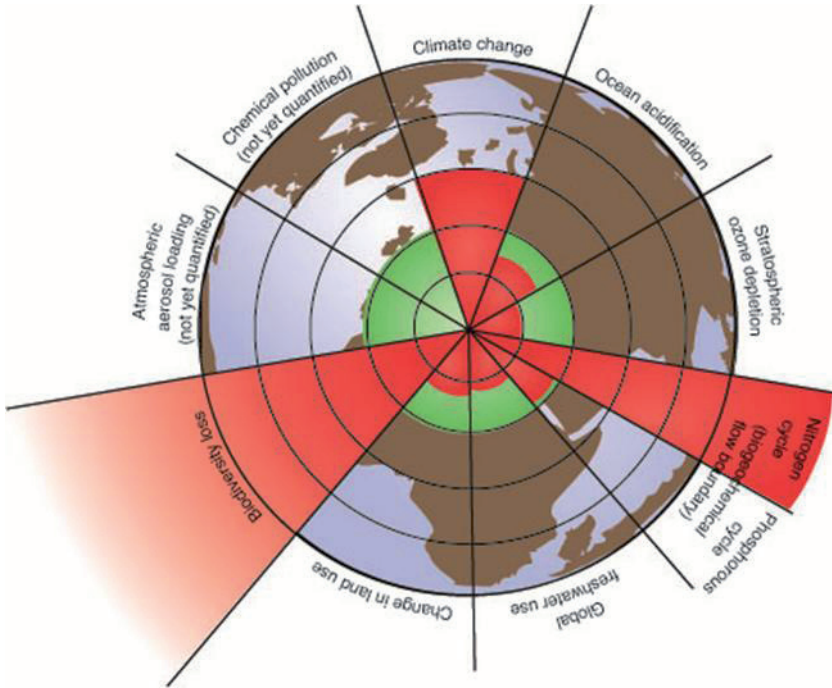
⁴² Biofysiska processer avser olika klimatologiska, geofysiska och biologiska processer. Ett exempel är jordens förmåga att fånga upp utsläpp i havet, marken och skogen, vilket bidrar till att effekterna av människans klimatpåverkan begränsas. Passerar människan gränsen för planetens förmåga att fånga upp utsläpp på flera olika sätt kan konsekvensen bli att klimatförändringarna blir mycket mer dramatiska.

⁴³ Rockström et al., 2009.

⁴⁴ Nordhaus et al., 2012.

klimatemålsättningar, beroende av frågans art, behöver uppnås med lokala, regionala, nationella eller globala åtgärder.

Figur 4.1. De planetära gränsvillkoren.

Källa: Rockström et al., 2009. Det gröna området symboliserar ett säkert utrymme. De röda staplarna symboliserar nuvarande tillstånd för de nio variablerna.

I relation till framtiden och dess utmaningar illustrerar detta att osäkerheten om framtiden på en nivå är stor. Vi vet inte exakt hur framtiden kommer att utvecklas och vilka av prognoserna som kommer att slå in. På en annan nivå vet vi att vi överutnyttjar jordens resurser och att utvecklingen inte är ekologiskt hållbar.

Utmaningen är samtidigt inte bara att stoppa den negativa miljöpåverkan. Ur ett bredare hållbarhetsperspektiv är utmaningen att gå mot en grönare ekonomi och tillväxt, där den ekologiska hållbarheten kan kombineras med en ekonomisk och social hållbarhet. För att nå dit behöver vi bli bättre på att mäta och värdera olika ekosystemtjänster och naturkapitalet.

Ekosystemtjänster och värdering av naturkapital

Med grön tillväxt menas enligt OECD en ekonomisk tillväxt som sker inom ramen för vad ekosystemen tål och som säkerställer att naturtillgångar fortsätter ge de varor och tjänster som vårt välbefinnande beror på.⁴⁵ En sådan tillväxt är hållbar i dubbel bemärkelse: Den är både ekologiskt och ekonomiskt hållbar.

Traditionellt mäts ekonomisk tillväxt som ökningen av BNP under en viss tidsperiod. Ursprungligen utvecklades BNP-begreppet efter andra världskriget som ett redskap för att mäta den ekonomiska aktiviteten i samhället och tillhandahålla information som skulle möjliggöra för politiska beslutsfattare att parera svängningar i konjunkturerna.⁴⁶ Det finns olika sätt att mäta BNP,⁴⁷ men oavsett mätmetod har BNP som mått på mänskligt välbefinnande i en bredare mening flera brister. Det är ett väl fungerande mått på värdet av alla varor och tjänster som produceras under en viss tidsperiod, men säger samtidigt inte något om fördelningen inom landet och inkluderar inte olika obetalda arbetsuppgifter, exempelvis hushållsarbete. Samtidigt inkluderar det även sådant som de flesta skulle anse bidrar till en lägre levnadsstandard, exempelvis reparationer efter olika skador eller kostnader för transporter till och från arbete.

En av bristerna med traditionell BNP är att den inte tar hänsyn till den negativa miljöpåverkan och om tillväxten är ekologiskt hållbar. Miljöförstöring och förbrukning av naturkapital kan därför bidra till ökad BNP, utan att ta hänsyn till vare sig kostnaderna för att återställa skadorna eller förlusten av viktiga ekosystemtjänster.

En utmaning i det sammanhanget är bristen på mått och värderingar av naturkapitalet och ekosystemtjänster. Det är som regel först när något ges ett konkret värde, och det kostar att konsumera det, som människan börjar värdesätta och hushålla med resurserna. På samma sätt som när det gäller realkapital, finanskapital, humankapital och socialt kapital förutsätter en långsiktigt hållbar utveckling att vi brukar i stället för förbrukar naturkapitalet.⁴⁸ En viktig förutsättning för att kunna nå dit är samtidigt att vi hittar sätt att mäta och värdera naturkapitalet.

⁴⁵ OECD, 2011a.

⁴⁶ UNU-IHDP & UNEP, 2012.

⁴⁷ De sätt som BNP brukar beräknas på är utgiftsmetoden, produktionsmetoden och inkomstmetoden. I teorin ska de ge samma resultat.

⁴⁸ UNU-IHDP & UNEP, 2012.

Ett nyckelbegrepp i det sammanhanget är det som kallas ekosystemtjänster. Med det avses alla de varor, tjänster och processer som ekosystemen tillhandahåller människan och som vi är beroende och drar nytta av. Ett ekosystem kan i sin tur definieras så här: "... ett komplicerat system, en ekologisk enhet av människa, växter, djur, svampar och mikroorganismer i samspel med sin omgivning. En enda sjö, ett vattendrag eller en hel region kan räknas som ett ekosystem. Alla beskrivningar av ett avgränsande ekosystem görs i medvetande om att detta ekosystem i sin tur är beroende av angränsande ekosystem. Grunden för de flesta ekosystem är fotosyntesen, det vill säga att med hjälp av solenergi omvandla koldioxid till syre och sockerarter".⁴⁹ Vad som också är viktigt att understryka är att ekosystemen utgör komplexa och integrerade helheter. Förändringar i en del av systemet, exempelvis utrotning av någon art eller fortsatta klimatförändringar, kan få långtgående och på förhand mer eller mindre oanade konsekvenser i andra delar av ekosystemet.

Ekosystemtjänster kan delas in i fyra kategorier: *stödjande*, *producerande*, *reglerande* och *kulturella* ekosystemtjänster.⁵⁰ Till de *stödjande* ekosystemtjänsterna hör bland annat grundläggande processer som fotosyntesen, jordmånsbildning, cirkulation av näringsämnen, biokemiska kretslopp, primärproduktion av växtplankton och alger samt den biologiska mångfalden. Till de *producerande* ekosystemtjänsterna hör alla de produkter som vi hämtar från naturen, exempelvis livsmedel, mediciner, energi, skogsråvara, växter, råvaror av olika slag, kemikalier och olika genetiska resurser. Hit hör också utrymme och vattenvägar för exempelvis sjöfart.

Till de *reglerande* ekosystemtjänsterna hör bland annat den naturliga reningen av luft och vatten, upptaget av koldioxid och kväve samt produktionen av syre, pollineringen och bevarandet av sediment som minskar risken för erosion. En annan viktig del av de reglerande ekosystemtjänsterna är organismer som kan bryta ned olika föroreningar. De *kulturella* ekosystemtjänsterna, till sist, handlar om vad naturen tillhandahåller i form av exempelvis avkoppling och rekreation, estetiska upplevelser, kultur- och naturarv, inspiration i vardagen eller för olika typer av skapande, samt för vetenskap och utbildning.

⁴⁹ Naturvårdsverket, 2009, sid. 15.

⁵⁰ Millennium Ecosystem Assessment, 2005; Världsnaturfonden, 2011; Naturvårdsverket, 2009.

Samtidigt som det på en nivå finns en stor medvetenhet om vårt beroende av ekosystemen och att naturen tillhandahåller en rad ekosystemtjänster gör avsaknaden av en marknad att det är svårt att fastställa ekonomiska värden på dessa tjänster och tillgångar. För att ändra på detta pågår ett omfattande arbete på både nationell och internationell nivå, men än så länge har man inte lyckats hitta något framgångsrikt sätt att mäta och ekonomiskt värdera alla centrala ekosystemtjänster.⁵¹ År 2001 initierades arbetet med FN:s Millennium Ecosystem Assessment (MA), vilket involverade 1 360 forskare och andra experter fram till publiceringen av projektets slutrapport 2005. MA har i sin tur gett drivkraft till ytterligare arbete med att identifiera, kartlägga och utvärdera ekosystemtjänster internationellt, nationellt, regionalt och lokalt. Ett exempel på det är *The Economics of Ecosystems and Biodiversity* (TEEB), och 2012 etablerades *Intergovernmental Platform on Biodiversity and Ecosystem Services* (IPBES).

Långsiktigt är en viktig förutsättning för att det ska vara möjligt att bedöma i vilken utsträckning tillväxten är hållbar, att arbetet med att mäta och värdera ekosystemtjänster och naturkapital blir framgångsrikt. Redan nu har de välkända bristerna med traditionell BNP dock gjort att flera initiativ har tagits för att gå ”bortom BNP”. Det kanske mest kända är FN:s utvecklingsprogram (UNDP) *Human Development Index*, som väger ihop BNP med bland annat olika länders utbildningsnivå och förväntade livslängd, men även bland annat OECD, EU och FN bedriver projekt som syftar till att hitta nya och bättre mått på mänskligt välbefinnande som kan komplettera BNP.⁵² Detta har belysts inom ramen för Framtidskommissionen, med fokus på hur dessa och liknande mätmetoder skulle kunna utvecklas och introduceras i Sverige.⁵³

Det har även gjorts försök att hitta sätt att mäta och värdera naturkapital och ekosystemtjänster som kan integreras med BNP. Ett sådant exempel är det arbete som Konjunkturinstitutet bedrev under några år för att utveckla ett mått på den gröna nettonationalprodukten (NNP), med vilket avsågs BNP minus kapitalförslitning av realkapital och utvecklingen av naturkapitalet. Svårigheterna att

⁵¹ Hojem, 2013.

⁵² UNDP, 2011; OECD, 2012b; UNU-IHDP & UNEP, 2012.

⁵³ Levay, 2013; Fors, 2012; Hojem, 2013.

utveckla grön NNP medförde dock att Konjunkturinstitutet lade ner sina försök för några år sedan.

Just nu pågår dock flera nya intressanta nationella och internationella projekt med ambitionen att utveckla metoder för att beräkna naturkapital och ekosystemtjänster.⁵⁴ Naturvårdsverket har nyligen redovisat ett regeringsuppdrag där myndigheten sammanställt information om viktiga ekosystem och ekosystemtjänster i Sverige.⁵⁵ Ett intressant internationellt projekt är FN:s *System of Environmental-Economic Accounts* (SEEA), som utgår från och utvecklar redan etablerade internationella normer för nationella räkenskaper för att ta fram miljöstatistik som kan integreras med ekonomisk statistik.⁵⁶ Ett annat intressant projekt är Världsbankens *Wealth Accounting and the Valuation of Ecosystem Services* (WAVES) som samlar såväl olika länder och FN-organ som icke-statliga organisationer och företag. Syftet med WAVES är att utveckla metoder för att beräkna naturkapital och värdet av ekosystemtjänster på ett sätt som gör att detta kan integreras med traditionella ekonomiska nationalräkenskaper för att få ett samlat mått på välståndet och om det är uthålligt.⁵⁷ Ett tredje intressant projekt är *The Economics of Ecosystems and Biological Diversity*, vars syfte är att hitta sätt att mäta den ekonomiska betydelsen av biologisk mångfald och vad förlorad biologisk mångfald ekonomiskt innebär.⁵⁸ Till dessa initiativ ska även läggas ett fjärde, som bedrivs av FN och som syftar till att utveckla *Sustainable Development Goals*. Just nu sitter en internationell arbetsgrupp och arbetar med att ta fram dessa *Sustainable Development Goals*. Vid sidan av detta finns också flera initiativ inom den privata sektorn, bland annat *Natural Capital Declaration* och *Natural Capital Initiative*.

En viktig uppgift är att fortsätta detta arbete med sikte på att kunna mäta och ekonomiskt värdera ekosystemtjänster och vad förbrukningen av naturkapitalet kostar för att komplettera de beslut som fattas. Därför har regeringen tillsatt en utredning med uppdrag att analysera och föreslå metoder för att värdera ekosystemtjänster. Utredaren ska även föreslå hur dessa värden ska

⁵⁴ Vid sidan av dem som diskuteras i texten, se även UNU-IHDP & UNEP, 2012.

⁵⁵ Naturvårdsverket, 2012e.

⁵⁶ <http://unstats.un.org/unsd/envaccounting/seea.asp>

⁵⁷ WAVES, 2012.

⁵⁸ TEEB, 2008, 2010.

kunna integreras i ekonomiska ställningstaganden, politiska avväganden och andra beslut i samhället.

För att inkludera miljöhänsyn i beslutsfattandet finns det behov av starkare ekonomiska styrmedel och incitament. Vad det då handlar om är att utveckla system där de som förorenar i ökad utsträckning får betala för utsläppen på ett sätt som skapar ekonomiska incitament att minska utsläppen samtidigt som priserna på deras varor och tjänster på ett bättre sätt avspeglar de miljömässiga kostnaderna. Ett par bra exempel på detta är koldioxidskatten och kväveoxidavgiften. Genom att sätta ett pris på varje kilo koldioxid eller kväveoxid som släpps ut blir utsläppen en faktisk kostnad, vilket har skapat incitament att minska utsläppen och bidragit till lägre utsläpp.

Sammanfattningsvis har de olika försök som hittills har gjorts för att utveckla BNP på ett sätt som tar hänsyn till naturkapitalet och ekosystemtjänsterna varit förknippade med flera svårigheter, och kunskaperna om ekosystemtjänster är fortfarande under uppbyggnad. Det finns därför ett stort behov av att utöka kunskapen och fortsätta utveckla verktyg för att inkludera värdet av ekosystemtjänster de kommande åren. I dagsläget tycks vägen till framgång vara lång, men mycket arbete pågår, och även inom näringslivet pågår försök att på ett bättre sätt räkna med och inkludera hur de påverkar miljön.

Ur ett framtidsperspektiv kan svårigheterna att utveckla ett BNP-mått som tar hänsyn till naturkapital och ekosystemtjänster leda till åtminstone tre slutsatser. Den första är att en central utmaning på vägen mot en hållbar utveckling är att utveckla mått som tar hänsyn till hur vi använder naturkapitalet och olika ekosystemtjänster och som går att integrera med eller komplettera traditionell BNP. Den andra är att vi inte vet när sådana mått kommer att vara utvecklade, men att arbetet med att utvecklas mot en grön ekonomi och grön tillväxt inte får hindras av detta. Den tredje är att arbetet med både administrativa och ekonomiska styrmedel behöver fortsätta för att skapa ett miljömässigt hållbart samhälle. Det arbetet bedrivs både nationellt och internationellt. Störst effekt får det när internationella överenskommelser kan nås, vilket dessutom förhindrar att miljöfarlig verksamhet flyttar i stället för att ställas om i miljövänlig riktning. Att åstadkomma sådana överenskommelser är den viktigaste utmaningen.

Samtidigt som många av miljöproblemen – inte minst de som är relaterade till klimatförändringarna – är globala till sin natur är

många också nationella och lokala, och varje nation har ett eget ansvar för att utveckla samhället i en ekologiskt hållbar riktning.

Sverige och den ekologiska hållbarheten

I diskussionen om den hållbara utvecklingens utmaningar dominerar ofta problemen, men samtidigt är det viktigt att komma ihåg att framsteg har gjorts. För svensk del har vattnet och luften i svenska städer blivit renare, antalet försurade sjöar har minskat, koncentrationen av dioxin i strömming och sill har minskat och dagens utsläpp av växthusgaser i Sverige är ungefär 60 procent av vad de var för cirka 40 år sedan. Globalt har nedbrytningen av ozonlagret bromsats och forskarna bedömer att ozonhålet kan börja läka.⁵⁹ Detta visar att det går att åstadkomma positiv förändring.

För att verka för en hållbar utveckling har Sverige antagit flera klimat- och miljömål, där det övergripande är generationsmålet. Enligt detta är ”målet för miljöpolitiken att till nästa generation lämna över ett samhälle där de stora miljöproblemen är lösta, utan att orsaka ökade miljö- och hälsoproblem utanför Sveriges gränser”. Detta konkretiseras i sju punkter (se figur 4.2).

Vid sidan av detta har riksdagen fastställt sexton miljö kvalitetsmål. De är: begränsad klimatpåverkan; frisk luft; bara naturlig försurning; giftfri miljö; skyddande ozonskikt; säker strålmiljö; ingen övergödning; levande sjöar och vattendrag; grundvatten av god kvalitet; hav i balans samt levande kust och skärgård; levande skogar; myllrande våtmarker; ett rikt odlingslandskap; storslagen fjällmiljö; god bebyggd miljö; ett rikt växt- och djurliv. Därutöver har regeringen också fattat beslut om tretton etappmål när det gäller luftföroreningar, farliga ämnen, avfall och biologisk mångfald, medan riksdagen har antagit etappmål om begränsad miljöpåverkan.

⁵⁹ Hojem, 2013; www.scb.se.

Figur 4.2. Det svenska generationsmålets sju delar.⁶⁰

- Ekosystemet har återhämtat sig, eller är på väg att återhämta sig, och deras förmåga att långsiktigt generera ekosystemtjänster är säkrad.
- Den biologiska mångfalden och natur- och kulturmiljön bevaras, främjas och nyttjas hållbart.
- Människornas hälsa utsätts för minimal negativ miljöpåverkan samtidigt som miljöns positiva inverkan på människors hälsa främjas.
- Kretsloppen är resurseffektiva och så långt som möjligt fria från farliga ämnen.
- En god hushållning sker med naturresurserna.
- Andel förnybar energi ökar och energianvändningen är effektiv med minimal påverkan på miljön.
- Konsumtionsmönstren för varor och tjänster orsakar så små miljö- och hälsoproblem som möjligt.

När det gäller klimatutsläppen är målet att halten av växthusgaser i atmosfären i enlighet med FN:s ramkonvention för klimatförändringar ska stabiliseras på en nivå som innebär att människans inverkan på klimatsystemet inte blir farligt. Målet ska uppnås på ett sådant sätt och i en sådan takt att den biologiska mångfalden bevaras, livsmedelsproduktionen säkerställs och andra mål för hållbar utveckling inte äventyras. Regeringen har antagit visionen att Sverige år 2050 ska ha noll nettoutsläpp av växthusgaser.

Sverige har tillsammans med andra länder ett ansvar för att det globala målet kan uppnås. Såväl generationsmålet som de sexton miljö kvalitetsmålen följs upp och utvärderas av Naturvårdsverket. Vid dessa utvärderingar bedöms om målen kommer att nås till 2020 eller, vad gäller begränsad klimatpåverkan, 2050. Den senaste bedömningen gjordes 2012 och avser om det tillstånd som beskrivs av miljö kvalitetsmålen kan förväntas vara uppfyllda 2020 respektive 2050, och om det finns förutsättningar att nå dem, givet redan beslutade styrmedel.⁶¹

⁶⁰ Regeringen, 2010.

⁶¹ Naturvårdsverket, 2012c.

Dessvärre är Naturvårdsverkets bedömning att 14 av de 16 miljökvalitetsmålen liksom generationsmålet inte kommer att nås till 2020, och att klimatmålet inte kommer att nås till 2050 med redan beslutade styrmedel. De två mål som bedöms kunna nås är skyddande ozonskikt och säker strålmiljö. När det gäller frisk luft, bara naturlig försurning, grundvatten av god kvalitet och storslagen fjällmiljö är utvecklingen positiv, men i övriga fall är den antingen neutral eller negativ.

Utifrån detta behöver arbetet med att uppnå generationsmålet olika delar och miljökvalitetsmålen fortsätta. Den kanske viktigaste utmaningen handlar dock om klimatförändringarna och att lyckas minska utsläppen av växthusgaser, inte minst eftersom klimatfrågan hänger samman med så många andra områden.

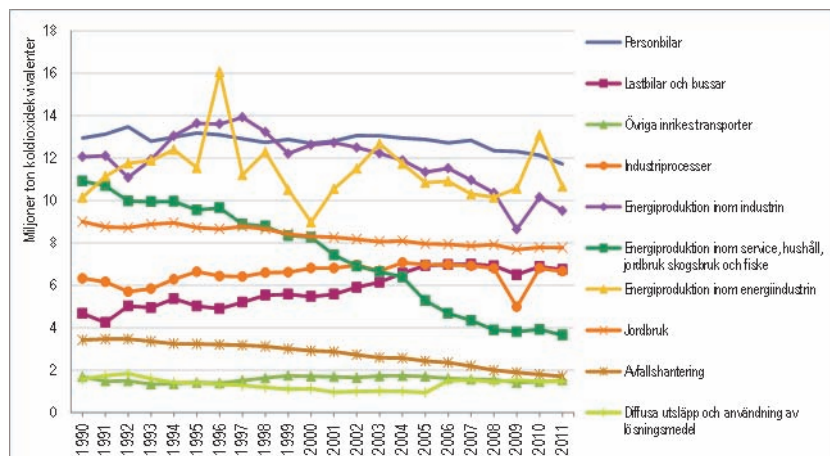
När det gäller utsläppen av växthusgaser är regeringens etappmål en minskning med 40 procent fram till 2020 jämfört med utsläppsnivåerna 1990. Enligt prognoser är det målet möjligt att uppnå.⁶² Mellan 1970 och 2011 halverades Sveriges utsläpp av koldioxid.⁶³ Skälen är flera. Under 1970- och början av 1980-talet byggdes kärnkraften ut, vilket tillsammans med vattenkraften drastiskt minskade koldioxidutsläppen från elproduktionen. 1991 infördes koldioxidskatten, och under senare år har utsläppsreduktioner skett främst tack vare införande av biobaserade bränslen i fjärrvärmeverk och enskilda värmepannor och förbättrad avfallshantering.⁶⁴ Mellan 1990 och 2011 minskade utsläppen med 16 procent, eller från cirka 75,7 miljoner ton till 61,5 miljoner ton. Samtidigt ökade utsläppen från energiproduktion inom energiindustrin med 5 procent och utsläppen från inrikes transporter med 4 procent under perioden 1990–2011. Den senare sektorn visar dock en nedåtgående trend sedan 2005 då utsläppen var som störst (se figur 4.3). De största utsläppen står personbilstrafiken och energiproduktionen inom energiindustrin och industrin generellt för, följt av jordbrukssektorn.

⁶² Konjunkturinstitutet, 2012.

⁶³ CDIAC.

⁶⁴ Naturvårdsverket, 2010.

Figur 4.3. Förändring av utsläppen av växthusgaser 1990–2011 (tusen ton).

Källa: <http://www.naturvardsverket.se/Start/Statistik/Vaxthusgaser/Nationell-utslappsstatistik/>.

Samtidigt inkluderar den här statistiken inte utsläpp av växthusgaser som sker i andra länder som en följd av svensk konsumtion. Mellan 2000 och 2008 ökade de totala utsläppen av växthusgaser orsakade av svensk konsumtion från 90 till 98 miljoner ton koldioxidekvivalenter. Medan de inrikes utsläppen korrigerade för export minskade från 46 till 40 miljoner ton ökade de ”svenska” utsläppen i andra länder från 44 till 58 miljoner ton.⁶⁵ När detta beräknas utgår modellen från den beräknade mängden koldioxid som går åt för att producera en BNP-dollar per land (emissionsintensitet). Om konsumtionen av en produkt är konstant i Sverige, men produktionen flyttas utomlands till ett land med sämre emissionsintensitet, ger detta en negativ påverkan avseende den svenska konsumtionens påverkan på utsläppen av växthusgaser.

Slutsatsen av detta bör emellertid inte vara att vi ska handla mindre. Fortsatt globalisering och ökad frihandel kommer att vara avgörande för välståndsutvecklingen i de flesta länder i världen. Däremot är internationella miljöregler och överenskommelser nödvändiga för att produktion, konsumtion och handel kan ske på hållbara villkor, och för att exempelvis transporter ska bära sina miljökostnader i större utsträckning.

⁶⁵ Naturvårdsverket, 2012d.

Ur ett globalt perspektiv är Sverige ett litet land som står för en liten del av de globala utsläppen av olika växthusgaser och andra miljöskadliga utsläpp. Även om utsläppen per capita är högre i Sverige och andra utvecklade länder än i mindre utvecklade länder kan vi aldrig lösa de globala miljöproblemen ensamma. Samtidigt påverkas vi både direkt och indirekt av dem, och vi har ett ansvar dels för att möta våra inrikes utmaningar mot den hållbara utvecklingen och att bidra positivt till den globala utvecklingen.

Som det här kapitlet har visat står Sverige både som land och som del av världen inför flera utmaningar i framtiden. Den ekologiskt hållbara utvecklingen måste gå hand i hand med en ekonomiskt hållbar utveckling. Målet är en hållbar tillväxt och att utvecklas mot en grön ekonomi – en ekonomi som förmår fortsätta generera resurser som ökar det ekonomiska välbefinnandet och det mänskliga välbefinnandet samtidigt som miljörisker och förbrukningen av naturkapital och ändliga naturresurser reduceras.

Utmaningar – och nya möjligheter

Under de närmaste decennierna kommer den globala utvecklingen mot mer hållbara samhällen med stor sannolikhet att intensifieras, frammanad av ökad kunskap om konsekvenserna och de ökade kostnader som följer av bristande miljöhänsyn. Den främsta frågan är inte om världen kommer att gå mot en ekologiskt mer hållbar utveckling, utan när, hur snabbt och på vilka sätt. Frågan är också om den naturvetenskapliga och samhällsvetenskapliga kunskapsutvecklingen kommer att vara tillräckligt snabb för att ge länderna bra underlag för att fatta de beslut som krävs för att undvika negativa miljökonsekvenser. En viktig del av den historiska miljöförstörelsen har berott på bristande kunskaper, och det finns inget som säger att ekonomisk tillväxt per definition måste innebära negativ miljöpåverkan. Utgångspunkten bör vara att det är fullt möjligt att förena en ekologiskt hållbar utveckling med fortsatt ekonomisk tillväxt och att det finns ett samband mellan en ekologiskt och en ekonomiskt långsiktig hållbar utveckling.⁶⁶

Precis som vid tidigare stora förändringsprocesser och omstruktureringar kommer utvecklingen periodvis vara turbulent. En del företag och arbetstillfällen kommer att försvinna, men

⁶⁶ Eklund, 2009, 2011a.

många nya kommer samtidigt också att skapas. Den historiska erfarenheten är att alla större omvandlingsprocesser i slutändan leder till ett högre välförhållande och att vinsterna överstiger kostnaderna. Så var det både vid övergången från jordbrukssamhälle till industrisamhälle och från industrisamhälle till informationssamhälle.

En viktig utmaning i det perspektivet handlar om hur Sverige ska kunna dra fördel av utvecklingen mot ett hållbart samhälle. Internationellt finns det flera olika bedömningar av hur många nya jobb som fram till 2020 eller 2030 skulle kunna skapas inom EU eller globalt som en del i övergången till en hållbarare utveckling.⁶⁷ Bedömningarna skiljer sig dock åt, men gemensamt är att de understryker att åtgärder på området kan föra med sig många positiva effekter och att arbetet med en hållbar utveckling inte bara handlar om kostnader och problem. Det handlar också om möjligheter att investera för en bättre framtid.

Sverige har genomfört gröna skatteväxlingar genom sänkt skatt på arbete och höjd skatt på exempelvis koldioxid och är väl positionerat i detta avseende. Det är en viktig fördel inför framtiden, då vinsterna i form av nya jobb och företag inte automatiskt kommer att hamna i Sverige. Det kan illustreras av miljötekniksektorn, där de flesta gröna jobb i dagsläget finns i länder som Kina.⁶⁸ Kina har också gått om USA som den främsta tillverkaren av solkraftspaneler. Fördelen när masstillverkningen av miljöteknik sker i länder med lägre kostnadsnivåer är sänkta priser för konsumenter av gröna produkter, men det är också viktigt för Sverige att ha en stark närvaro på denna marknad. Precis som inom andra sektorer måste Sverige och svenska företag hela tiden fortsätta arbetet med att öka konkurrenskraften samt skapa nya produkter och nya tjänster. Hållbar tillväxt kräver därför fortsatt forskning och innovationer.

Det sker en kontinuerlig process där ny kunskap påverkar företagets produktionsmetoder och samhällets styrmedel. Detta har bidragit till en positiv samhällsutveckling som har inneburit att produktionen av varor och tjänster idag sker på ett mer hållbart sätt än tidigare. Denna utveckling behöver fortsätta för att möta de framtida utmaningar vi står inför.

⁶⁷ Europeiska kommissionen, 2010; OECD, 2011c.

⁶⁸ Den totala förnybara energisektorn anslås anställa 5 miljoner personer globalt, varav 1,6 miljoner i Kina, 0,9 miljoner i Brasil, 1,1 i EU och kring 0,4–0,5 i USA. Se Ren21, 2012, sid. 27.

Vägen mot en hållbar ekonomi

Som nämndes tidigare handlar en grön ekonomi enligt FN om en ekonomi som har förmågan att generera resurser som ökar det mänskliga välbefinnandet och den sociala rättvisan samtidigt som miljörisker och användandet av ändliga naturresurser kraftigt reduceras.⁶⁹ I Sverige har riksdagen antagit generationsmålet. Två förutsättningar för att veta om vi är på rätt väg är kunskap om och förståelse för sambanden mellan miljön och den mänskliga välfärden samt goda mätmetoder.

Kunskap och mätmetoder räcker dock inte om kunskapen inte också omsätts i handling. För att Sverige ska nå framgång med arbetet med en ekologiskt hållbar utveckling behövs åtgärder som begränsar människans negativa miljö- och klimatpåverkan, men som samtidigt vidmakthåller tillväxt, utveckling och innovationer. En utmaning i det perspektivet är att vi behöver bli bättre på att se samhället som en integrerad helhet, där miljöfrågorna liksom de samhällsekonomiska frågorna inte betraktas som områden för sig utan som integrerade delar av alla politikområden. En stor utmaning kommer att ligga i att utveckla samhällsekonomiska värderingar och effektmodeller på miljöområdet. Ska Sverige lyckas gå mot en grön ekonomi måste insatser på olika områden samverka med varandra, samtidigt som politiken behöver vara både långsiktig och flexibel och bidra till en positiv samhällsutveckling för såväl individer som företag.

En samverkande politik kan förstärka de positiva effekterna av arbetet med att gå mot en hållbar tillväxt och grön ekonomi. Till exempel bidrar ekonomiska och administrativa styrmedel, såsom miljöskatter och miljökrav, till att begränsa utsläpp av miljöfarliga ämnen eller växthusgaser. Samtidigt gör de det även attraktivt för forskare och företag att utveckla nya, mer miljövänliga produkter. Det förutsätter dock att Sverige har ett konkurrenskraftigt företagsklimat och bedriver en aktiv forsknings- och innovationspolitik. Redan idag är Sverige bland de länder som satsar mest på forskning i förhållande till sin storlek, vilket är en viktig förutsättning för att det är vid svenska företag, högskolor och laboratorier som nya lösningar ska uppstå. Men för att idéer och innovationer inte ska stanna kvar hos forskaren behövs även en

⁶⁹ <http://unep.org/greeneconomy/aboutgei/whatisgei/tabid/29784/default.aspx>

efterfrågan. Goda villkor för entreprenörer kan skapa möjligheter för fler och nya gröna företag, och därmed bidra till tillväxten, samtidigt som produkterna måste klara konkurrensen på marknadsmässiga grunder.

Det globala och nationella arbetet med att åstadkomma en utveckling som både ekologiskt och ekonomiskt är hållbar kommer att innebära en kontinuerlig omstrukturering av ekonomin, där gamla jobb och industrier försvinner och nya kommer till. Detta är inget nytt utan är en naturlig del i marknadsekonomi som anpassar sig till aktuella förhållanden. Att hantera dessa omstruktureringar är en utmaning i sig, på samma sätt som det är en fortlöpande utmaning att möta globaliseringen på bästa sätt.

Vid investeringar är det viktigt att de faktorer som påverkar den ekonomiska bedömningen av dem är kända och stabila. Detta innebär ett stort ansvar för samhället att fatta välgrundade och långsiktiga beslut avseende hållbar tillväxt. I takt med att vår kunskap om miljön och kopplingen till mänsklig välfärd ökar, upptäcker vi även nya utmaningar. Till exempel har vi ännu inte full översikt över hur framtidens klimat kommer att se ut, eller hur det kommer att påverka andra delar av miljön. Möjliga tröskeleffekter bidrar till den osäkerheten. Därför behöver politiken inte bara vara tydlig och förutsägbar, den behöver vara lärande. I det krävs delaktighet, eftersom individer, företag, forskare och civila samhället alla spelar en viktig roll i samhällsutvecklingen, både genom sin kunskap och genom sina handlingar.

Att utforma denna politik är en utmaning, eftersom åtgärder och insatser måste samverka, bidra till en stor omställningsförmåga och samtidigt vara såväl långsiktiga som flexibla. Sverige har samtidigt en stabil grund att stå på med en samhällsmodell som ger en hög kvalitet i lagstiftningen och en bred demokratisk förankring. Detta ger bra förutsättningar för att möta både de nutida och de framtida utmaningarna när det gäller att åstadkomma en ekologiskt hållbar utveckling, en hållbar tillväxt och en grönare ekonomi. Detta ger också bra förutsättningar för Sverige att bli ett internationellt föredöme i arbetet att åstadkomma en utveckling som är hållbar ur såväl ett ekologiskt som ekonomiskt och socialt perspektiv.

”Utveckla Göteborg till en miljömedveten stad som kan föregå med gott exempel för andra städer i Sverige.”

Wendela Ek och Sandra Lundholm, Göteborg, från projektet
Framtidens Sverige

5

Den demografiska utvecklingens utmaningar

5 Den demografiska utvecklingens utmaningar

”Kanske Haparanda inte behöver satsa så mycket på att ”hålla kvar” ungdomar, utan istället göra som storstäderna och locka till sig nytt folk. Locka hit nya ungdomar från andra orter och låt de som levt här hela sin barndom fara och se något nytt, för att kanske senare i livet återvända och bilda familj.”

Anonym gymnasieelev, 18 år, Haparanda,
från projektet Framtidens Sverige

Inledning¹

För drygt hundra år sedan, 1911, hade Sverige knappt 5,6 miljoner invånare. Omkring 25 procent levde i städer, varav Stockholm då som nu var den största. Den återstående medellivslängden vid födseln var 54,5 år för män och 57 år för kvinnor, och endast 8,4 procent av befolkningen var 65 år och äldre. Det året invandrade cirka 7 700 personer, samtidigt som knappt 20 000 personer utvandrade. USA dominerade både som ut- och invandringsland.² Sverige hade ännu inget pensionssystem; först 1913 infördes den första folkpensionen. Pensionsåldern var då 67 år, en ålder som de flesta aldrig fick uppleva.

Idag är situationen en annan. I maj 2012 hade Sverige för första gången fler än 9,5 miljoner invånare. Av dem bodde cirka 85 procent i tätorter och 60 procent i tätorter med fler än 10 000 invånare. Den återstående medellivslängden vid födseln är 80 år för män och 83,8 år för kvinnor, och 18,8 procent av befolkningen är äldre än 65 år.³ Både in- och utvandringen har ökat: 2010 invandrade runt 99 000 personer samtidigt som cirka 49 000 utvandrade. De som invandrade kom, vid sidan av återinvandrande

¹Som underlag för detta kapitel ligger bland annat den delutredning om den demografiska utvecklingens utmaningar som genomförts inom ramen för Framtidskommissionen. Se Blix, 2013.

² Kungliga statistiska centralbyrån, 1914.

³ SCB:s offentliga statistik; SCB, 2012a.

svenskar, i första hand från Norge, Somalia, Danmark, Polen och Kina, medan utvandringen framför allt gick till Norge, Danmark, Storbritannien, USA och Finland.

Den här snabba översiktsskildern illustrerar några av de enorma förändringar Sverige har gått igenom under de senaste hundra åren, och inte minst hur betydande de demografiska förändringarna har varit. Från att vara ett relativt fattigt och homogent ruralt land med en låg medellivslängd har Sverige blivit ett rikt och heterogent land med en av världens högsta medellivslängder.⁴

Denna utveckling är en framgång för Sverige. Samtidigt innebär den demografiska utvecklingen också stora utmaningar i och inför framtiden. Det hänger samman med hur den demografiska utvecklingen påverkar såväl den samhällsekonomiska utvecklingen som välfärdsstatens finansiering och kompetensförsörjningen inom den privata och offentliga sfären. Ekonomisk utveckling skapas genom tillgången till och användningen av arbete och olika sorters kapital (realkapital, finansiellt kapital, humankapital, naturkapital och socialt kapital), och om arbetskraften förändras påverkar det både produktionen och konsumtionen av varor och tjänster.⁵ Befolkningens sammansättning påverkar också finansieringen av olika välfärdstjänster. En åldrande befolkning innebär inte bara att andelen människor i det vi vanligtvis tänker på som yrkesverksam ålder sjunker, utan också en ökande efterfrågan på exempelvis sjukvård och äldreomsorg.⁶ Allt annat lika innebär det också en lägre tillväxt.

Kombinationen av att en sjunkande andel arbetar och betalar skatt, samtidigt som efterfrågan på välfärdstjänster inom framför allt sjukvården och äldreomsorgen ökar, riskerar att leda till ett växande gap mellan behov och vilka resurser som finns för att täcka dessa. Till det kommer risken för ökade svårigheter att rekrytera den personal som ska utföra olika välfärdstjänster.⁷ För att det ska vara möjligt att finansiera välfärden och möta krav på ökade välfärdsinsatser i framtiden kommer det att krävas både högre produktivitet och fler arbetade timmar, samtidigt som den demografiska utvecklingen – allt annat lika – medför ett sjunkande antal arbetade timmar.

⁴ UN, 2007.

⁵ Wetterberg, 2011.

⁶ Socialdepartementet, 2010; Beck-Friis, 2013; Blix, 2013.

⁷ SCB, 2012c; Arbetsförmedlingen, 2010.

Den demografiska utvecklingen handlar dock inte bara om en åldrande befolkning. Den handlar också om in- och utvandring och om befolkningsförändringar i olika delar av Sverige. En fortsatt urbaniseringstrend under de kommande decennierna riskerar att leda till än större obalanser mellan olika delar av landet och inte minst mellan stad och land. Den demografiska utvecklingen leder sammantaget därför till nya utmaningar när det gäller välfärdens och välfärdsfinansieringens hållbarhet nationellt och i olika delar av landet.

Mot den här bakgrunden är syftet med det här kapitlet att teckna en bild av den förväntade demografiska utvecklingen i framtiden och vilka utmaningar den för med sig när det gäller bland annat finansieringen och efterfrågan på välfärdstjänster, försörjningen av kompetens på olika delar av arbetsmarknaden och relationen mellan stad och land. Viktigt att ha i åtanke är att de demografiska förändringarna sker i en kontinuerlig process. I likhet med de globala klimatförändringarna upplevs de kanske inte särskilt påtagligt i vardagen, men de inträffar inte från en dag till en annan. Ju tidigare utmaningarna kan identifieras, desto bättre är därför förutsättningarna att möta dem på ett framgångsrikt sätt.

En åldrande befolkning

Att göra prognoser om den framtida befolkningen innehåller alltid ett visst mått av osäkerhet. Samtliga prognoser bygger på olika antaganden som handlar om hur födelsetal, dödstal och migrationen kommer att utvecklas, och inte minst den framtida migrationen är svår att förutsäga.⁸ Samtidigt är befolkningsprognoser säkrare än de flesta andra prognoser; om något har tidigare prognoser underskattat hur snabbt medellivslängden har ökat.⁹

Ytterst handlar den demografiska utvecklingen om att vi lever allt längre och att det föds färre barn. En illustration över detta är att antalet personer som är äldre än 100 år har ökat från 127 till 1 770 mellan 1970 och 2011.¹⁰ Idag är medellivslängden 83,8 år för kvinnor och 80 år för män, men fram till 2020 beräknas den öka till 84,8 och 81,5 år för kvinnor respektive män. Fram till 2050

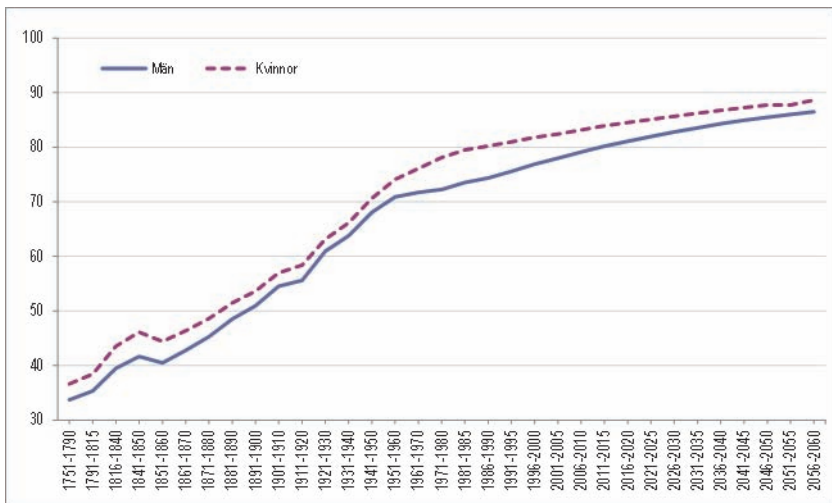
⁸ SCB, 2012a; Wadensjö, 2012; Foresight, 2011b.

⁹ Ennart, 2013.

¹⁰ SCB, 2012a.

beräknas den fortsätta öka till 87,9 år för kvinnor och 85,7 år för män (se figur 5.1). Enligt vissa prognoser kan till och med runt hälften av dem som idag föds i utvecklade länder som Sverige beräknas leva ända tills de blir 100 år.¹¹ SCB är försiktigare i sina prognoser, men spår att runt hälften av de pojkar och flickor som föds idag kan uppnå 91 respektive 93 års ålder.¹² Oavsett vilken av prognoserna man utgår från innebär detta en stor förändring ur ett historiskt perspektiv.

Figur 5.1. Återstående medellivslängd vid födseln 1751–2060.

Källa: SCB, 2012a, sid. 213.

Ett kompletterande perspektiv på den demografiska utvecklingen får man om man relaterar den återstående medellivslängden till den dominerande pensionsnormen. Idag har Sverige ingen formell pensionsålder, men den dominerande pensionsnormen är för de flesta 65 år. När den första pensionsåldern infördes 1913 var det många som aldrig blev tillräckligt gamla för att uppnå pensionen. Idag kan en man som fyller 65 år förväntas leva ytterligare 18,4 år medan en kvinna kan förväntas leva 21,2 år till. Fram till 2030 beräknas den återstående medellivslängden vid 65 års ålder öka till

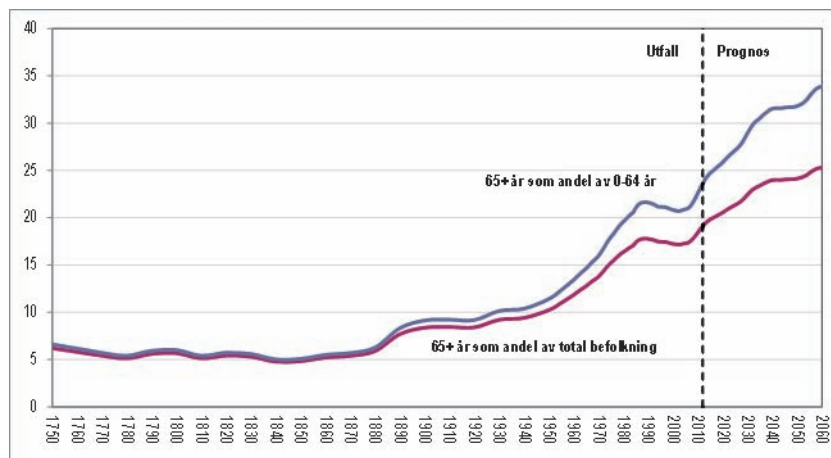
¹¹ Christensen et al., 2009.

¹² Hemström, 2012.

20,6 år för män och 22,9 år för kvinnor, för att fram till 2060 öka till 23,3 år för män och 25,1 år för kvinnor.

Som en konsekvens av den demografiska utvecklingen kommer andelen som är 65 år och äldre fortsätta att öka. *Som andel av hela befolkningen* beräknas de som är 65 år och äldre öka från 18,8 procent idag till 20,5 procent 2020 och 25,3 procent 2060. *Som andel av dem som är 0–64 år* beräknas andelen som är äldre än 65 år öka från 23 procent idag till 25,9 procent 2020 och närmare 34 procent 2060 (se figur 5.2).

Figur 5.2. 65 år och äldre som andel av befolkningen och av dem 0–64 år.

Källa: SCB, Befolkningsframskrivningar.

Den verkliga utmaningen handlar emellertid inte om att vi blir allt äldre. Det är i grunden bara positivt. Utmaningen handlar i stället om vilka konsekvenser detta kan få för produktionen och konsumtionen av olika varor och tjänster och för finansieringen och tillhandahållandet av olika välfärdstjänster, det vill säga för välfärdens hållbarhet. Om pensionsnormen ligger fast samtidigt som vi blir allt äldre och tiden i pension förlängs sjunker tiden i yrkeslivet, vilket kan få långtgående konsekvenser. Detta gäller särskilt eftersom den så kallade etableringsåldern på arbetsmarknaden – då 75 procent inom en ålderskull är i förvärsarbete – under de senaste decennierna har stigit från 22–23 till 29 år.¹³ Det

¹³ Registerbaserad arbetsmarknadsstatistik (RAMS); SCB, 2012d.

hänger bland annat samman med att utbildningstiden har förlängts och att medelåldern då kvinnor respektive män får sitt första barn mellan 1970 och 2011 ökade från 24 respektive knappt 27 år till knappt 29 år för kvinnor och cirka 31 år för män.¹⁴ Det för många senarelagda barnafödandet innebär dessutom att de stressiga småbarnsåren ofta sammanfaller med en tid i människors yrkesliv då de förväntas arbeta som mest och i vissa fall göra karriär.

En stigande demografisk försörjningskvot

Ett centralt begrepp i analysen av den demografiska utvecklingen och när det gäller hur välfärden ska finansieras är den *demografiska försörjningskvoten*. Med det avses andelen av befolkningen som inte är ekonomiskt aktiv i förhållande till den ekonomiskt aktiva delen av befolkningen. Den demografiska försörjningskvoten brukar räknas ut genom att man delar summan av befolkningen under 20 plus 65 år och äldre med summan av befolkningen som är mellan 20 och 64 år. En försörjningskvot på 1 betyder förenklat att varje person mellan 20 och 64 år ska försörja sig själv och ytterligare en person.¹⁵ Den demografiska försörjningskvoten ger inte hela bilden, i och med att det finns många i åldrarna 20–65 år som inte är yrkesaktiva, samtidigt som det finns många både under 20 och över 65 år som arbetar och betalar skatt (se nedan). Ändå ger den en fingervisning av de utmaningar som följer av den demografiska utvecklingen, särskilt vid jämförelser över tid. Ju högre den demografiska försörjningskvoten är, desto större är utmaningarna när det gäller välfärdsfinansieringens hållbarhet.

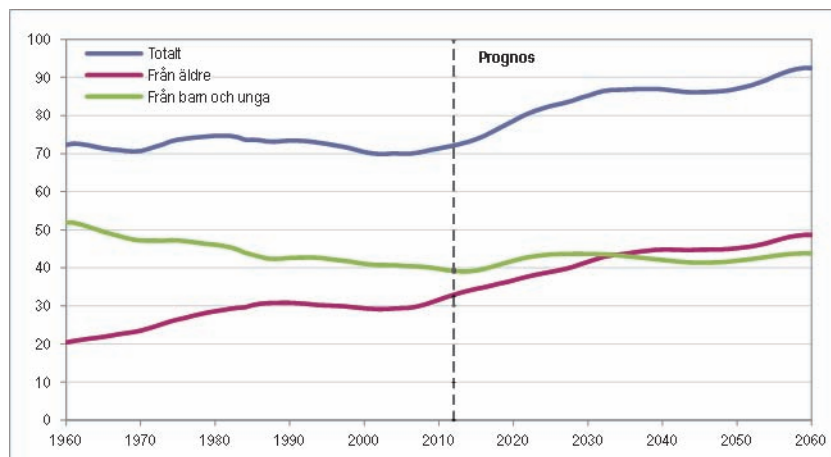
Studerar man utvecklingen under de senaste femtio åren var försörjningskvoten som högst i slutet av 1970-talet. Under början av 2000-talet låg den under 0,70, men under de senaste åren har den börjat stiga igen och låg 2011 på 0,71. På grund av den åldrande befolkningen förväntas den dock stiga till 0,87 fram till 2050 och till 0,92 fram till 2060. Det stora tillskottet kommer framför allt på grund av att vi blir allt äldre, medan det relativa tillskottet som kommer från barn och ungdomar beräknas sjunka (se figur 5.3). Runt 2030 beräknas antalet personer som är äldre än 65 år till och

¹⁴ http://www.scb.se/Pages/Article___333981.aspx

¹⁵ SCB, 2012a; Anderstig, 2012; Blix, 2013.

med överstiga antalet som är yngre än 19 år, vilket vore en historisk förändring.¹⁶

Figur 5.3. Försörjningskvot 1960–2011 och prognos 2012–2060.

Källa: SCB, Befolkningsframskrivningar.

Den främsta osäkerheten när det gäller den framtida utvecklingen av försörjningskvoten handlar om hur migrationen kommer att utvecklas (se även kapitel 6). Sedan 1960 har andelen utrikes födda ökat från 4 till 15 procent av befolkningen, och i sin huvudprognos beräknar SCB att andelen kommer att öka något under de närmaste åren för att sedan stabiliseras kring 18 procent.¹⁷ En historisk genomgång av tidigare migrationsprognoser visar dock att de oftast har slagit fel.¹⁸ I början av 1900-talet var Sverige exempelvis ett utvandringsland och prognoserna utgick från att emigrationen skulle fortsätta. I stället omvandlades Sverige under de kommande decennierna till ett invandringsland. I slutet av 1930-talet trodde man att nettoinvandringen skulle vara noll, men i stället ökade invandringen under de kommande 25 åren. På likartat sätt har prognoser under de senaste decennierna visat sig vara missvisande.

Det finns flera skäl till varför det är svårt att göra prognoser över den framtida migrationen, däribland att det finns olika typer

¹⁶ SCB 2012a, sid. 31.

¹⁷ SCB 2012a, 2012d.

¹⁸ Wadensjö, 2012.

av migration (arbetskraftsmigration, flyktingmigration, anhörigmigration) som påverkas av olika bakomliggande faktorer. Det främsta skälet är dock att det är mycket svårt att förutsäga den ekonomiska utvecklingen – vilken påverkar arbetskraftsmigrationen – och den politiska utvecklingen – vilken påverkar flyktingmigrationen – i olika länder.¹⁹ Att det skulle utbryta inbördeskrig i det forna Jugoslavien var exempelvis svårt att förutsäga i slutet av 1980-talet, på samma sätt som den arabiska våren och inbördeskriget i Syrien var svåra att förutsäga för bara några år sedan. På samma sätt är det idag omöjligt att veta hur den ekonomiska och politiska utvecklingen kommer att se ut i framtiden. Exempelvis är klimatets eventuella inverkan på framtidens migration osäker. Enligt den senaste forskningen finns det än så länge få bevis på att klimatförändringar lett till en kraftigt ökad migration, vare sig regionalt eller lokalt. De som är mest utsatta för klimatförändringar är oftast de som har minst möjligheter att emigrera – de fattigaste i lågt utvecklade länder. Dessa har oftast inte tillräckliga ekonomiska resurser eller de internationella nätverk som krävs för att kunna flytta långt.²⁰

Vad som är viktigt i det här sammanhanget är samtidigt att en ökad invandring representerar en möjlighet för Sverige; när den inrikes födda befolkningen blir allt äldre bidrar invandringen till en förnyring av befolkningen i dess helhet.²¹ Därmed bidrar invandringen till att motverka ökningen av den demografiska försörjningskvoten. Fram till 2030 kommer hela nettoökningen av befolkningen i arbetsför ålder från de utrikes födda, och nästan var fjärde person i yrkesverksam ålder beräknas vara utrikesfödd 2030.²²

En illustration över hur viktig invandringen är för Sverige får man om man studerar den demografiska försörjningskvoten med respektive utan utrikes födda. Medan den för befolkningen i dess helhet beräknas öka till 0,92 fram till 2060 beräknas den öka till 1,16 bland de inrikes födda (se figur 5.4). Faktum är att försörjningskvoten har varit högre bland inrikes födda än bland befolkningen i dess helhet ända sedan 1960. Skillnaden har ökat och beräknas ligga kvar på den högre nivån.

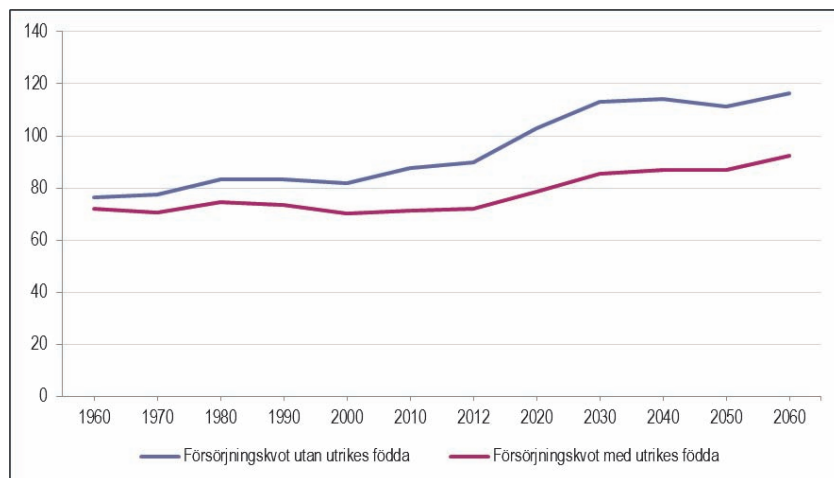
¹⁹ Wadensjö, 2012; Goldin et al., 2011.

²⁰ SCB, 2012a.

²¹ SCB 2012d; se även Anderstig, 2012.

²² SCB 2012a, sid. 244–245.

Figur 5.4. Försörjningskvot bland inrikes födda och hela befolkningen 1960–2060.

Källa: SCB, 2012a.

Invandring är inte det enda sättet att motverka den demografiska utvecklingen, men den är inte desto mindre viktig. För att kunna möta den utmaning som en åldrande befolkning och en högre försörjningskvot innebär kommer Sverige framöver att behöva mer snarare än mindre invandring – och en bättre fungerande integration (se kapitel 6).²³ Idag har Sverige en av världens äldsta befolkningar men nästan hela världen – och inte minst EU och Kina – står inför en åldrande befolkning och en ökande försörjningskvot.²⁴ Det innebär att konkurrensen om yngre, inte minst välutbildade, personer kan förväntas öka i framtiden. Sverige står därför inte bara inför en allt större demografisk utmaning. Sverige står också inför utmaningen att i framtiden vara ett attraktivt land för internationella migranter och att öka sysselsättningen bland immigranter.²⁵

²³ SCB, 2012d; Arbetsförmedlingen, 2010.

²⁴ UN, 2010b; NIC, 2012.

²⁵ Se även Wadensjö, 2012; Goldin et al., 2011; NIC, 2012.

Urbaniseringen och den demografiska utvecklingen

Samtidigt som den svenska befolkningen i sin helhet blir allt äldre och försörjningskvoten stiger finns det stora skillnader mellan olika delar av landet. Under de senaste hundra åren har Sverige gått från att vara ett ruralt till att bli ett allt mer urbaniserat land. Här följer Sverige den globala utvecklingen, där urbaniseringen är en av de mest framträdande trenderna. Globalt levde bara runt 30 procent i städer på 1950-talet, men numera bor mer än hälften av världsbefolkningen i städer, och andelen beräknas fortsätta öka.²⁶

När det gäller Sverige minskade befolkningen i glesbygden som mest fram till 1970, men även idag fortsätter urbaniseringen (se figur 5.5).²⁷ Storstäderna, förortskommunerna och de större städerna växer, medan framför allt glesbygdskommunerna men även mindre kommuner tappar i befolkning. Här är en viktig utmaning att öka tillväxtkraften i hela landet. Enligt Eurostat är Sverige det land inom EU som har haft den starkaste urbaniseringstrenden sedan 2005,²⁸ och under 2011 minskade befolkningens mängd i 141 av Sveriges 290 kommuner.

I absoluta tal ökade befolkningens mängd samma år mest i Stockholm (+17 000), följt av Göteborg (+6 600) och Malmö (+3 800). Det är dock inte bara storstäderna som växer. Ett annat viktigt mönster är framväxten av olika regionala tillväxtnoder, exempelvis Umeå, Linköping, Uppsala och Växjö.²⁹ En gemensam nämnare för olika regionala tillväxtnoder är ofta att de är universitets- eller högskoleorter, men det kan även handla om gränskommuner som Strömstad och Haparanda.

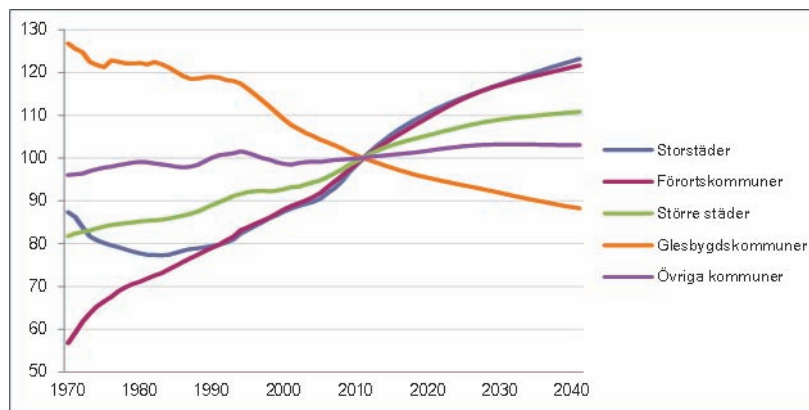
²⁶ Se bland annat NIC, 2012.

²⁷ Karlsson, 2012a.

²⁸ Eurostat, 2012; Arena för tillväxt & Sweco Eurofutures, 2012; Kvarnäck, 2012.

²⁹ Arena för tillväxt & Sweco Eurofutures, 2012.

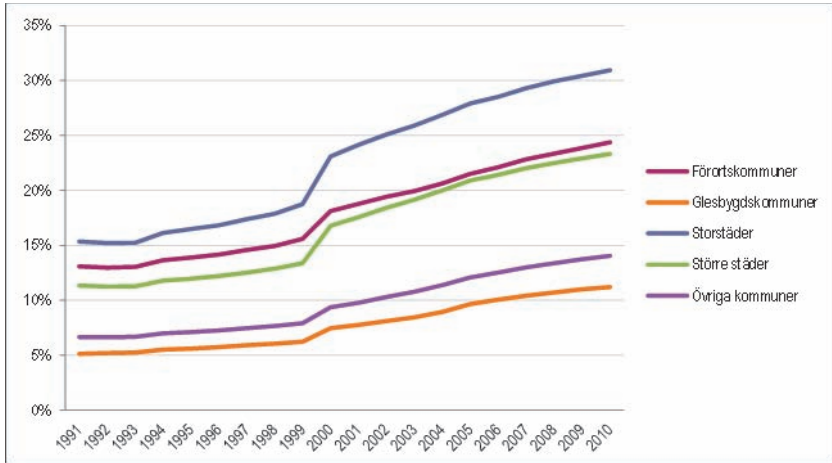
Figur 5.5. Befolkningen i olika kommuntyper (relativ utveckling, index 2010=100 för respektive kommungrupp).

Källa: SCB, Befolkningsstatistik.

Skillnaderna mellan stad och land växer dock inte enbart i termer av befolkningsstorlek. En konsekvens av urbaniseringstrenden är växande skillnader också när det gäller bland annat utbildning. I hela riket är cirka 24 procent av befolkningen högutbildade, det vill säga har minst tre års eftergymnasial utbildning. Skillnaderna mellan kommuner är dock stora. Högst är utbildningsnivån i Danderyd och Lund, där 55 respektive 51 procent är högutbildade. Därefter följer kommuner i storstädernas närhet som Lomma, Lidingö och Täby, där åtminstone 40 procent är högutbildade. Omvänt finns det många mindre kommuner där endast runt 10 procent är högutbildade. Lägst är utbildningsnivån i kommuner som Laxå, Degerfors, Filipstad och Munkfors där mindre än 10 procent är högutbildade. Under de senaste 20 åren har utbildningsnivån stigit i alla typer av kommuner, men dels har den hela tiden legat högre i storstäderna, förortskommunerna och de större städerna än i mindre kommuner och i glesbygden, dels har den ökat snabbare (se figur 5.6).

Figur 5.6. Andel högutbildade i olika kommuntyper 1991–2010.

Källa: SCB, Utbildningsregistret. Byte av utbildningsnomenklatur orsakar ett tidsseriebrott 1999/2000. Införandet av SUN 2000 samt användandet av nya källor innebär en förändring av utbildningsnivån i registret som inte beror på naturlig förändring.

Den höga utbildningsnivån i större städer förklaras i hög utsträckning av att det där finns en arbetsmarknad för och efterfrågan på högutbildad arbetskraft, medan det på mindre orter dels finns färre arbetsplatser för, och mindre efterfrågan på, högutbildad arbetskraft. I mindre kommuner saknas det också ofta alternativa eller kompletterande arbetsplatser för dem som vill byta jobb eller lever tillsammans med en partner som också är högutbildad. Medan större städer erbjuder en mångfald arbetsgivare som kan vara intressanta för högutbildade erbjuder små kommuner ofta bara några få sådana arbetsplatser, vilket gör orterna mindre attraktiva för dem som är högutbildade. Detta bidrar till att forma positiva spiraler för de större städerna och negativa spiraler för mindre kommuner.³⁰ Ju fler högutbildade det finns i en kommun, desto attraktivare blir kommunen för arbetsgivare som söker högutbildade, och ju fler arbetsgivare det finns som efterfrågar högutbildade, desto attraktivare blir kommunerna för högutbildade. Omvänt blir det svårt för de mindre kommunerna att locka såväl arbetsgivare som behöver högutbildade som personer som är högutbildade. Konsekvensen är

³⁰ Se även Mattsson, 2011.

att skillnaden mellan större och mindre städer och kommuner inte bara växer i termer av befolkningsstorlek utan också när det gäller profilen på dem som bor i olika typer av kommuner och städer.

Med tanke både på prognoser över antalet som tillträder respektive av åldersskäl kommer att lämna arbetsmarknaden under de kommande decennierna (se nedan), och på att den fortgående globaliseringen ökar kraven på en hög kunskapsnivå i den svenska varu- och tjänsteproduktionen, innebär detta en särskild utmaning för mindre städer och kommuner.

Urbaniseringen och den demografiska försörjningskvoten

Det är inte bara de högtbildade som flyttar till större städer och kommuner; i hög grad handlar det också om att yngre personer flyttar. I kombination med att befolkningen i hela riket åldras bidrar detta till en allt skevare åldersstruktur i olika kommuntyper.³¹ På den nationella nivån är idag 58 procent i åldern 20–64 år, det vill säga i den mest yrkesaktiva åldern. I storstäderna är andelen 64 procent, medan den i glesbygdskommunerna är 54 procent. Omvänt är idag knappt 19 procent av hela befolkningen 65 år och äldre, men i storstäderna är motsvarande andel 15 procent. I glesbygdskommunerna är samtidigt 25 procent 65 år eller äldre. Om inget förändras förväntas dessutom dessa skillnader öka i framtiden. På den nationella nivån förväntas andelen 65 år eller äldre öka till 24 procent fram till 2040. I storstäderna förväntas andelen öka till 19 procent, motsvarande dagens nationella genomsnitt. I glesbygdskommuner beräknas andelen samtidigt växa till 32 procent, det vill säga nästan var tredje person i glesbygdskommunerna beräknas vara 65 år och äldre runt 2040.³²

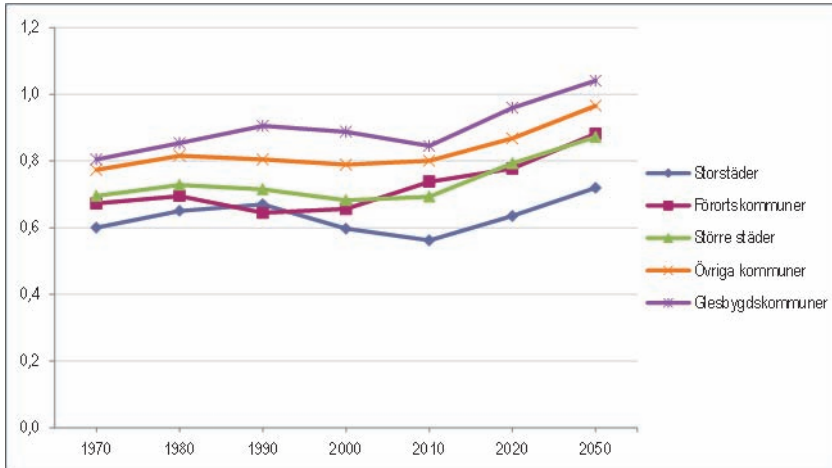
Utvecklingen riskerar med andra ord att leda till att allt färre yngre kommer behöva försörja allt fler äldre i många glesbygdskommuner runt om i landet. Detta avspeglar sig också i en stor regional variation när det gäller hur den demografiska försörjningskvoten förväntas utveckla sig till 2050. Redan idag är den demografiska försörjningskvoten högre i glesbygdskommuner (0,85) än i mindre kommuner (0,80), förortskommuner (0,74), större städer

³¹ Arbetsförmedlingen, 2010; Arena för tillväxt & Sweco EcoFutures, 2012; Anderstig, 2012; SCB, 2012c.

³² SCB, 2012a. Se bland annat Karlsson, 2012b.

(0,69) och – inte minst – storstäderna (0,56). Fram till 2050 förväntas försörjningskvoten öka i alla kommuner, men mest i glesbygdskommunerna (se figur 5.7).

Figur 5.7. Försörjningskvot i olika kommuntyper, 1970–2050.

Källa: Anderstig, 2012, sid. 18.

Ett annat uttryck för de växande skillnaderna mellan olika delar av landet handlar om relationen mellan antalet ungdomar som tillträder och antalet personer som av åldersskäl lämnar arbetsmarknaden. Under perioden 2010–2025 beräknar Arbetsförmedlingen att endast tre län – Uppsala, Stockholm och Västra Götaland – kommer att ha fler ungdomar som tillträder arbetsmarknaden än dem som av åldersskäl lämnar den, medan Skåne beräknas få ungefär lika många unga som tillträder och äldre som lämnar arbetsmarknaden. I övriga län kommer pensionsavgångarna vara större än tillträdet av unga på arbetsmarknaden. På kommunnivå beräknas endast storstäder och större städer, inklusive förorter, att få ett nettotillskott på arbetsmarknaden, medan mindre kommuner och glesbygdskommuner kommer att se ett växande underskott av arbetskraft.³³ Störst problem fram till 2025 beräknas uppstå i kommuner som Pajala, Övertorneå och Gullspång där endast runt 30 procent av dem som av åldersskäl lämnar arbetsmarknaden

³³ Arbetsförmedlingen, 2010; Arena för tillväxt & Sweco Ecofutures, 2012.

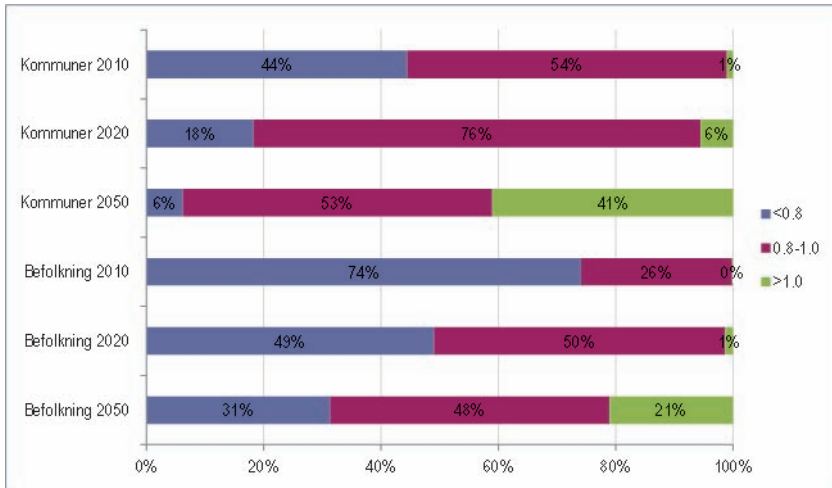
bedöms kunna ersättas med ungdomar från den egna kommunen.³⁴ Hela Sverige står inför en växande brist på arbetskraft under de kommande decennierna, men ju mindre kommunerna är, desto större kommer bristen på arbetskraft sannolikt att bli.

För att få en översiktlig bild av den regionala variationen kan man även dela in kommunerna i olika klasser utifrån deras demografiska försörjningskvot. Idag ligger den demografiska försörjningskvoten över 0,8 i drygt hälften av Sveriges kommuner, och endast tre kommuner har en försörjningskvot över 1. Fram till 2020 beräknas andelen kommuner med en försörjningskvot över 1 öka till 6 procent, för att fortsätta öka till 41 procent fram till 2050. Omvänt beräknas andelen kommuner med en försörjningskvot under 0,8 sjunka från 44 procent till 6 procent mellan 2010 och 2050.

Olika kommuner är samtidigt olika stora, och utgår man från hur stor andel av befolkningen som bor i kommuner med en försörjningskvot över 1 beräknas den öka från 0 till 21 procent fram till 2050, samtidigt som andelen av befolkningen som bor i kommuner med en försörjningskvot under 0,8 beräknas sjunka från 74 till 31 procent (figur 5.8).

³⁴ Arena för tillväxt & Sweco EcoFutures, 2012.

Figur 5.8. Fördelning av Sveriges kommuner och befolkning utifrån försörjningskvot 2010 med scenarier för 2020 och 2050.

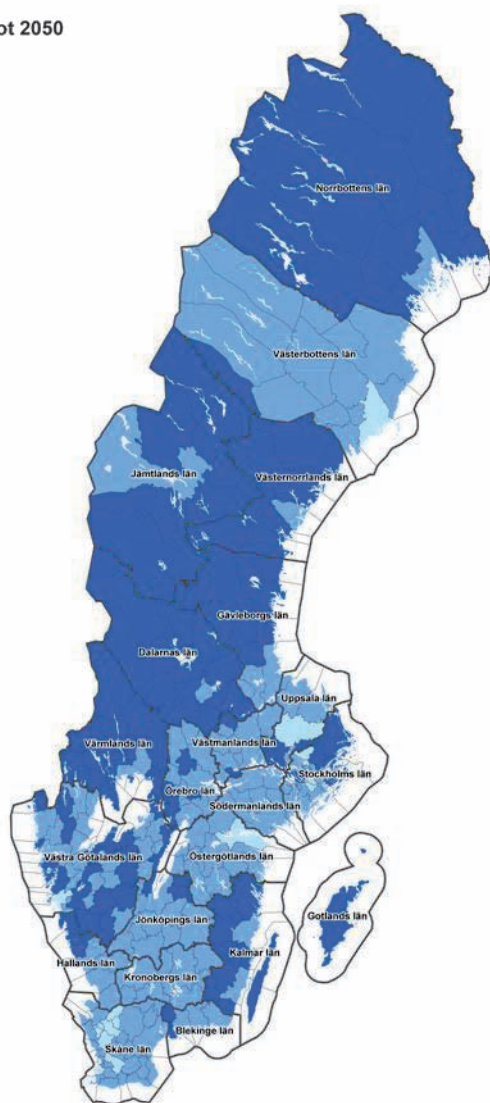
Källa: Anderstig, 2012, sid. 16.

Detta illustrerar att försörjningskvoten beräknas öka i alla kommungrupper fram till 2050, men att ökningen sker från olika nivåer samtidigt som allt fler kommuner kommer att få en försörjningskvot över 1. Kommuner med låg försörjningskvot kommer att bli allt färre och allt större, samtidigt som kommuner med hög försörjningskvot blir mindre och allt fler. Skillnaderna mellan olika kommuner och kommuntyper kommer därmed att öka. Alla kommuner står inför en demografisk utmaning, men utmaningen är större i vissa kommuner och kommuntyper än andra, och förutsättningarna att möta dem desto sämre.³⁵ De kommuner som har den högsta försörjningskvoten beräknas finnas över hela landet, men framför allt i de norra och inre delarna av landet (se figur 5.9).

³⁵ Anderstig, 2012; se även SCB, 2012a, Blix, 2013.

Figur 5.9. Scenario för den demografiska försörjningskvoten 2050.

Försörjningskvot 2050

Källa: Anderstig, 2012.

Demografisk försörjningskvot och ökad försörjningsbörda

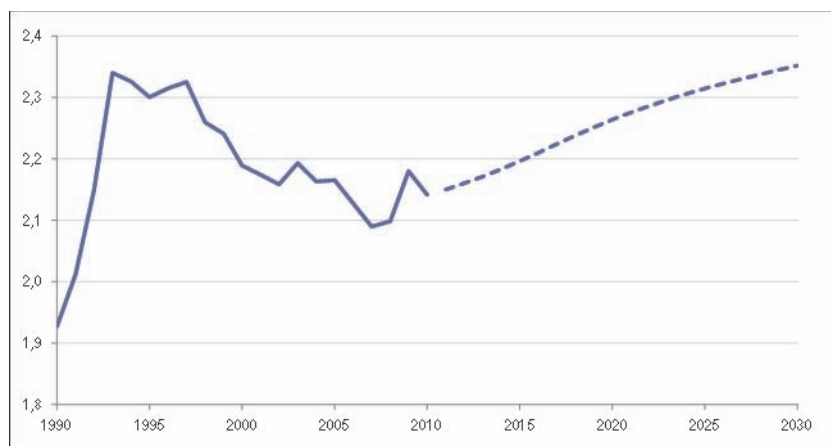
Den demografiska försörjningskvoten och dess utveckling ger en god fingervisning om de utmaningar Sverige står inför som en följd av den demografiska utvecklingen. Den ger dock inte hela bilden, i och med att den inte tar hänsyn till hur omfattande sysselsättningen är inom olika grupper. I gruppen 20–64 år finns det många som inte arbetar, samtidigt som det finns de som är både yngre och äldre än 20–64 som både arbetar och betalar skatt.

Ett mått som tar hänsyn till detta är den så kallade *försörjningsbördan*, vilken räknas ut genom att man ställer totalbefolkningen i relation till de förvärvsarbetande. Försörjningsbördan visar därmed hur många varje förvärvsarbetande person – i åldrarna 16 till 74 år – behöver försörja inklusive sig själv.³⁶ I och med att försörjningsbördan tar hänsyn till sysselsättningen ger den en bättre bild av de utmaningar Sverige står inför, samtidigt som den möjliggör olika scenarier inför framtiden beroende av hur sysselsättningen förändras i olika grupper.

2010 var den svenska försörjningsbördan 2,14, det vill säga att varje person som är förvärvsarbetande ska försörja 2,14 personer inklusive sig själv. Om man utgår från en oförändrad förvärvsfrekvens och tar hänsyn enbart till den demografiska utvecklingen beräknar SCB att försörjningsbördan kommer att öka med cirka 10 procent fram till 2030, eller till 2,35. Så hög har den inte varit sedan början av 1990-talet (se figur 5.10).

³⁶ SCB, 2012d; Arbetsförmedlingen, 2010.

Figur 5.10. Försörjningsbörda 1990–2010 med prognos fram till 2030.

Källa: SCB 2012d. Försörjningsbördan avser totalbefolkningen/förvärvsarbetande 16–74 år. Tidsseriebrott 1994 och 2004.

Den viktigaste skillnaden mellan början av 1990-talet och det framtida scenariot är att den höga försörjningsbördan då orsakades av den låga sysselsättning som följde av den djupa lågkonjunkturen, medan den framtida höga försörjningsbördan bottnar i de demografiska förändringarna och är strukturell till sin natur. Det, i kombination med de ökade lokala och regionala skillnaderna som följer i spåren av den demografiska utvecklingen och urbaniseringen, gör den framtida utmaningen mycket större.

Den demografiska utvecklingen och framtidens välfärd

Att den demografiska utvecklingen och en allt högre försörjningsbörda leder till utmaningar när det gäller finansieringen av framtidens välfärd råder det ingen tvekan om. Hur stora dessa är beror dock på olika antaganden om hur efterfrågan på och kostnadsutvecklingen för olika välfärdstjänster samt produktiviteten och den ekonomiska tillväxten kommer att utvecklas. Som en följd enbart av den demografiska utvecklingen beräknar Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) exempelvis att kostnaderna för äldreomsorgen kommer att öka med cirka 50 procent fram till 2035. Den sammantagna kostnadsökningen som följd av den

demografiska utvecklingen beräknas till 20 procent, vilket motsvarar en ökning på 0,7 procent per år.³⁷

Skulle däremot kostnaderna för välfärdstjänster följa den historiska utvecklingen skulle kostnaderna öka med ytterligare cirka en procent per år fram till 2035, det vill säga med sammanlagt 1,7 procent per år. Samtidigt bidrar fortsatt produktivitet-utveckling och ekonomisk tillväxt till ökade intäkter för det offentliga, vilket kan täcka en del av dessa kostnadsökningar. Enligt de flesta framskrivningar skulle den förväntade ekonomiska tillväxten och produktivitetsökningarna medföra att dagens välfärdsåtaganden kan klaras utan höjda skatter om man *enbart* tar hänsyn till den demografiska utvecklingen. Skulle däremot kostnaderna fortsätta öka med cirka 1 procent per år utöver vad som följer direkt av den demografiska utvecklingen väntar ett växande finansieringsgap.³⁸ Enligt SKL skulle gapet mellan kostnader och intäkter uppgå till cirka 200 miljarder 2035. Om man antar att efterfrågan på välfärdstjänster följer BNP-utvecklingen beräknas finansieringsgapet växa till 150 miljarder fram till 2030,³⁹ medan Socialdepartementet bedömer att en ökning på 0,8 procent utöver de ökade kostnader som följer av demografin leder till ett finansieringsgap på cirka 110 miljarder.⁴⁰

Med tanke på att välfärdens kostnader historiskt har ökat med cirka 1 procent per år utöver vad som kan förklaras enbart av demografin är det mest rimliga scenariot att kostnaderna för välfärden även i framtiden kommer att öka snabbare än vad som följer av den demografiska utvecklingen. Det leder till ett framtida finansieringsgap mellan efterfrågan och resurser som är betydligt större än idag. Exakt hur stort det framtida finansieringsgapet kommer att bli är dock omöjligt att veta. Dels hänger det samman med produktivitet- och teknikutvecklingen, den ekonomiska utvecklingen och kostnadsutvecklingen inom olika delar av välfärdssektorn, dels hänger det samman med den politiska ambitionsnivån för välfärdssektorn. Men framför allt hänger det samman med hur antalet arbetade timmar i privat sektor utvecklas.

En särskild utmaning i det sammanhanget är vad som brukar kallas *Baumols sjuka*, uppkallad efter ekonomen William Baumol.⁴¹

³⁷ SKL, 2010; se även Blix, 2013.

³⁸ Blix, 2013.

³⁹ Borg, 2009.

⁴⁰ Socialdepartementet, 2010.

⁴¹ Baumol, 2012.

Vad Baumols sjuka enkelt uttryckt handlar om är att priserna på varor normalt sjunker snabbare än priserna på tjänster, och att kostnaderna för tjänsteproduktion i relation till priserna på varor därför tenderar att stiga. Det behöver inte vara något överhängande problem så länge människor är beredda att betala mer för tjänster – och genom att priserna på produkter genom ökad produktivitet tenderar att sjunka över tid skapas ett ökat ekonomiskt utrymme för det – men det innebär en utmaning för välfärdssektorn där tjänster dominerar och där vi har en tradition av att finansiera välfärdstjänsterna via skatter. I länder som USA där privat finansiering dominerar kan Baumols sjuka bidra till att förklara de kraftigt ökade kostnaderna för exempelvis sjukvård och högskoleutbildning. I länder som Sverige, där offentlig finansiering dominerar, väcks frågan om var den framtida gränsen för den offentliga respektive privata finansieringen för olika välfärdstjänster bör gå för att säkerställa att både välfärden och de offentliga finanserna är långsiktigt hållbara.

En annan utmaning handlar om de ökade skillnaderna mellan olika kommuner och olika delar av landet. Enligt SKL skulle kommunalskatten behöva höjas med 13 kronor för att täcka det finansieringsgap på 200 miljarder som riskerar att uppstå fram till 2035. Bortsett från att en sådan höjning av kommunalskatten inte är realistisk kommer skillnaden mellan olika kommuner att vara betydande. Visserligen har vi ett kommunalt skatteutjämnings-system som syftar till att utjämna strukturella kostnadsskillnader och skillnader i skattekraft mellan kommuner. Växande storstadskommuner med en relativt låg demografisk försörjningskvot, låg försörjningsbörda och med fler nytillträdande på arbetsmarknaden än personer som av åldersskäl lämnar den kommer dock ha bättre förutsättningar att möta de framtida utmaningarna när det gäller tillhandahållandet av olika välfärdstjänster än små och medelstora kommuner med högre försörjningskvot, högre försörjningsbörda och ett ökat underskott på arbetskraft.

Detta är de flesta kommuner som tappar i befolkning väl medvetna om, och på olika sätt pågår arbetet med att försöka vända utvecklingen.⁴² En viktig utmaning inför framtiden handlar också om att hitta strategier för att skapa tillväxtkraft och göra det möjligt för hela landet att leva och utvecklas, och för att säkerställa

⁴² Se bland annat Kvarnäck, 2012.

att det finns likvärdig tillgång till viktig samhällsservice i hela landet. En annan utmaning handlar om hur de många mindre och medelstora kommunerna ska kunna finansiera och hitta kompetent personal som kan tillhandahålla olika välfärdstjänster. Ytterligare en utmaning handlar om vilken roll olika regionala tillväxtnoder kan spela i den framtida regionala utvecklingen. Samtidigt väcker utvecklingen nya frågor om ifall den ekonomiska styrkan och storleken på vissa av dagens landsting och kommuner är tillräcklig, och om fördelningen mellan statligt, regionalt och kommunalt finansierings- och verksamhetsansvar för olika välfärdstjänster.

Den demografiska utvecklingen och framtidens kompetensförsörjning

Den demografiska utvecklingen medför inte bara nya utmaningar för finansieringen av framtidens välfärd, utan också för kompetensförsörjningen. Välfärden behöver inte bara finansieras; det behöver också finnas kompetent personal som kan utföra olika typer av välfärdstjänster. Här väntar också stora utmaningar, särskilt inom hälso- och sjukvården, äldreomsorgen och inom den sociala omsorgen. Fram till 2030 beräknar SCB att efterfrågan på personal inom dessa områden kommer att växa med 210 000 personer, samtidigt som tillgången beräknas vara i princip oförändrad.⁴³ Samtidigt bedömer Arbetsförmedlingen att 44 procent av de anställda inom hela den offentliga sektorn kommer att lämna arbetsmarknaden av åldersskäl fram till 2025. Med nuvarande inflöde av arbetskraft skulle det uppstå ett underskott på 175 000 personer inom den offentliga sektorn fram till 2025. Inom en del yrkesgrupper väntas över hälften av alla anställda pensioneras. Dit hör exempelvis speciallärare (66 procent), distriktssköterskor (65 procent), tandsköterskor (61 procent), barnsjuksköterskor (58 procent), gymnasielärare inom yrkesämnena (56 procent) och barnmorskor (55 procent).⁴⁴

Detta gäller på den nationella nivån. På den lokala nivån kan utmaningarna förväntas bli särskilt stora på många håll. Tyvärr finns det en brist på regionala och lokala prognoser utom för de tre storstadsregionerna Stockholms län, Region Skåne och Västra

⁴³ SCB, 2012c.

⁴⁴ Arbetsförmedlingen, 2010.

Götaland, där det 2020 väntas finnas en stor brist på personer med bland annat lärarutbildning, gymnasial omvårdnadsutbildning, gymnasial transportutbildning och ingenjörsutbildning.⁴⁵ Ännu större problem kan dock förväntas i många mindre kommuner och landsting som redan idag ofta har svårt att rekrytera tillräckligt kvalificerad personal. Det märks bland annat genom den ökade användningen av stafettläkare för att täcka luckor i bemanningen på vårdcentraler och sjukhus.⁴⁶ En fortsatt utveckling där försörjningskvoten stiger i många mindre kommuner och glesbygdskommuner, dels därför att befolkningen blir äldre och dels därför att unga flyttar till större kommuner, kombinerat med en lägre utbildningsnivå och en sämre arbetsmarknad för högutbildade, gör att många kommuner kan få växande svårigheter att rekrytera dem som ska arbeta inom framtidens sjuk- och hälsovård, omsorg och utbildning.⁴⁷

En framtida utmaning som följer av de demografiska förändringarna i kombination med arbetsmarknadens förändringar handlar med andra ord om växande brister inom vissa yrkesområden, inte minst hälso- och sjukvården, äldreomsorgen och den sociala omsorgen. En andra utmaning handlar om var i landet behoven respektive den utbildade arbetskraften finns, där det finns en stor risk att Sverige står inför växande obalanser. En tredje utmaning handlar om matchningen mellan utbildning och arbetsmarknad. Under de senaste decennierna har både kraven på arbetskraftens utbildning och utbildningsnivåerna stigit, men i många fall har utbudet av högutbildade ökat snabbare än efterfrågan. Enligt SCB står Sverige inför ett växande överskott på högutbildade, framför allt inom humaniora, konst och naturvetenskap, och ett underskott av gymnasieutbildade, inte minst inom vård och omsorg.⁴⁸ Idag bedömer SCB att ungefär 75 procent av alla anställda är korrekt matchade när det gäller utbildningens inriktning,⁴⁹ medan andra analyser pekar mot att endast omkring hälften av alla anställda är korrekt matchade med avseende både på utbildningens längd och inriktning.⁵⁰

⁴⁵ Axelsson & Bergström Levander, 2012; SCB, 2012c.

⁴⁶ Ek & Nyberg, 2012.

⁴⁷ Arbetsförmedlingen, 2010; Arena för tillväxt och Sweco Ecofutures, 2012.

⁴⁸ SCB, 2012c.

⁴⁹ SCB, 2009a.

⁵⁰ Karlson & Skånberg, 2012; Le Grand et al., 2013.

Vilken eller vilka utbildningar som kommer att efterfrågas i framtiden är samtidigt en fråga vars svar kommer att hänga på hur teknikutvecklingen, produktionsprocesserna, globaliseringen och näringslivets struktur förändras under de kommande decennierna. För tjugo år sedan var efterfrågan på exempelvis datatekniker, webbdesigner, miljötekniker, utvecklare av dataspel eller mobilappar mycket låg eller obefintlig jämfört med nu, och detsamma gällde utbudet av utbildningar inom dessa områden. I framtiden kommer nya yrken att växa fram, samtidigt som det tar tid att bygga upp relevanta utbildningar inom olika områden. Någon perfekt utbildningsmatchning är därför inte möjlig. Ju mer föränderligt näringslivet och arbetsmarknaden är, desto svårare är det att utforma ett utbildningssystem som avspeglar efterfrågan. Desto viktigare är det samtidigt att stärka resultaten i grundskolan och gymnasieskolan, att det är möjligt att ombilda eller vidareutbilda sig, och att utbildningssystemet möjliggör en hög grad av omställningsförmåga och flexibilitet. En befolkning som den svenska kommer inte heller låta valet av utbildning eller yrke styras enbart av praktiska hänsyn till vad arbetsmarknaden i olika skeden efterfrågar.

Inom välfärdssektorn går det emellertid att med en högre grad av säkerhet att förutsäga vilka de framtida behoven av exempelvis läkare, lärare, sjuksköterskor, undersköterskor, tandläkare, fritidspedagoger och speciallärare kommer att vara.⁵¹ Att möta de framtida behoven av kompetens inom dessa och andra delar av den offentliga sektorn, och att göra det över hela landet, är en stor framtida utmaning.

En viktig aspekt av den demografiska utvecklingen är med andra ord att Sverige står inför en omfattande generationsväxling på arbetsmarknaden. Enligt Arbetsförmedlingen kommer omkring 1,6 miljoner personer att lämna arbetsmarknaden mellan 2010 och 2025, vilket innebär att antalet nytillträdande ungdomar på arbetsmarknaden för första gången på flera decennier kommer att vara lägre än antalet åldersavgångar.⁵² Om man tar hänsyn till rådande prognoser för invandringen beräknas alla regioner utom Stockholms, Skåne, Västra Götaland, Hallands och Uppsala län få se en utveckling där antalet personer i arbetskraften sjunker. Förutom att detta bidrar till en högre försörjningskvot och

⁵¹ Arbetsförmedlingen, 2010.

⁵² Arbetsförmedlingen, 2010; Arena för tillväxt och Sweco Ecofutures, 2012.

försörjningsbörda, och till ett växande underskott av arbetskraft inom viktiga sektorer, riskerar generationsväxlingen att leda till lägre tillväxt genom ett sjunkande antal arbetande timmar och till ett betydande kompetenstapp inom både den privata och den offentliga sfären.

Medan yngre generationer i regel har högre formell utbildning än äldre generationer har den äldre arbetskraften ofta en stor erfarenhet och en omfattande praktisk kunskap som det inte går att läsa sig till. Bäst är ofta om en arbetsplats präglas av en blandning av generationer – liksom en blandning av personer med olika kön och olika bakgrunder – men vid stora och snabba generationsväxlingar riskerar den erfarenhet och praktiska kunskap som den äldre arbetskraften har att gå förlorad. Det riskerar att hämma produktiviteten och konkurrenskraften, särskilt om företag och myndigheter inte systematiskt arbetar för att överföra kunskap och kompetens från dem som är på väg att lämna arbetsmarknaden till dem som är nya i yrkeslivet. För såväl företag som myndigheter är detta en växande utmaning: Hur kan kunskap och kompetens bevaras och överföras när allt större grupper av åldersskäl är på väg att lämna arbetsmarknaden?

Framtidens välfärd och ett förlängt arbetsliv

Det som ytterst bidrar till att skapa ekonomiskt välstånd och tillväxt är tillgången till och användningen av arbete och olika sorters kapital (realkapital, finansiellt kapital, humankapital, socialt kapital och naturkapital). För att Sverige ska vara framgångsrikt i en allt hårdare internationell konkurrens, för att skapa ekonomisk tillväxt och för att kunna finansiera framtidens välfärd kommer det att ställas stora krav på såväl politiken som på företag och enskilda. En viktig del av detta handlar om att använda de olika formerna av kapital på ett innovativt och långsiktigt hållbart sätt. En andra viktig del handlar om att öka produktiviteten, det vill säga hur effektivt vi arbetar och organiserar produktionsprocesserna. En tredje viktig del handlar om att öka utbudet av arbetskraft, det vill säga hur många timmar vi arbetar under vår livstid.

Ur det här perspektivet innebär den demografiska utvecklingen en paradox. Under de senaste hundra åren har välfärdsstaten och utbildningssystemen byggts upp, den materiella levnadsstandarden har höjts dramatiskt, produktionsprocesserna och arbetslivet har

blivit skonsammare mot våra kroppar, och vi har fått allt mer fritid. Detta har bidragit till att vi lever och är friskare allt längre – och att vi lägger en allt mindre andel av vår tid på arbete. Detta leder till ett minskat arbetskraftsutbud och en högre försörjningsbörda, vilket i sin tur innebär utmaningar för den framtida finansieringen av välfärden.

För att möta dessa utmaningar skulle antalet arbetade timmar behöva ökas. Det främsta sättet att åstadkomma detta är genom att höja förvärvsfrekvensen bland grupper som idag har en relativt låg förvärvsfrekvens. Det kan exempelvis handla om att unga börjar arbeta tidigare, att äldre arbetar längre, eller genom lägre arbetslöshet bland utrikes födda.⁵³

I en aktuell studie har SCB undersökt olika scenarier med sikte på framtiden och om det 2030 kommer att vara möjligt att hålla kvar försörjningsbördan på samma nivå som idag. Det skulle kräva att sysselsättningen ökade med cirka 600 000 personer. Scenarierna utgör inga prognoser och tar ingen hänsyn till hur konjunkturerna kan komma att svänga under de närmaste två decennierna, men ger en god illustration över vad som skulle få störst effekt på försörjningsbördan. Deras slutsats är att det som har störst betydelse är förvärvsfrekvensen bland äldre och utrikes födda. Inte i något av de enskilda scenarierna (se tabell 5.1) ökar sysselsättningen med 600 000 personer, men om de äldre skulle arbeta fyra år längre skulle den öka med 339 000, och om förvärvsfrekvensen bland utrikes födda skulle närma sig inrikes föddas med tre fjärdedelar skulle antalet öka med 293 000.

En slutsats som kan dras av detta är att tre stora utmaningar inför framtiden handlar om att öka förvärvsfrekvensen bland utrikes födda (se kapitel 6) och bland äldre, vilket kommer att bli allt viktigare förutsättningar för att finansiera den framtida välfärden. Den tredje utmaningen är att säkra en god kompetensförsörjning i hela landet. I detta ligger även att tillåta mer flexibilitet i olika livsfaser – som ung, förälder eller äldre – för att underlätta studier, familjeliv och arbetsliv.

Samtidigt som det blir allt viktigare att förlänga arbetslivet har förutsättningarna att arbeta längre förbättrats, inte minst tack vare att tjänstesektorn har vuxit, att många arbeten som sliter hårt på människokroppen har försvunnit, att produktionsprocesserna har

⁵³ SCB, 2012d; Anderstig, 2012; Blix, 2013.

förändrats så att de är mindre fysiskt belastande, förbättringar av arbetsmiljön och att välfärdsstaten har byggts upp och möjliggjort tidigare och bättre rehabiliteringsinsatser. Det är inte bara så att vi lever allt längre; vi är också friskare allt längre. Att fortsätta arbetet med att förbättra arbetsmiljön och arbetsvillkoren så att människor i framtiden orkar arbeta längre är en viktig utmaning.⁵⁴

Tabell 5.1. Ökat antal förvärsarbetande 2030 enligt olika scenarier.

Scenario 1: Äldre arbetar ett år längre.	+ 90 000
Scenario 2: Äldre arbetar två år längre.	+ 179 000
Scenario 3: Äldre arbetar tre år längre.	+ 261 000
Scenario 4: Äldre arbetar fyra år längre.	+ 339 000
Scenario 5: Yngre (24–30 år) börjar arbeta ett år tidigare.	+ 21 000
Scenario 6: Yngre (24–30 år) börjar arbeta två år tidigare.	+ 42 000
Scenario 7: Yngre (24–30 år) börjar arbeta tre år tidigare.	+ 62 000
Scenario 8: Utrikes föddas förvärvsfrekvenser närmar sig inrikes föddas med ¼.	+ 98 000
Scenario 9: Utrikes föddas förvärvsfrekvenser närmar sig inrikes föddas med hälften.	+ 195 000
Scenario 10: Utrikes föddas förvärvsfrekvenser närmar sig inrikes föddas med ¾.	+ 293 000
Scenario 11: Kvinnors förvärvsfrekvenser ökar och skillnaden mot männens halveras.	+ 50 000
Scenario 12: Kvinnor förvärsarbetar i lika stor utsträckning som män.	+ 100 000

Källa: SCB, 2012d, sid. 41.

⁵⁴ Nordmark, 2013.

Under de senaste åren har förvärvsfrekvensen också ökat bland äldre; mellan 2005 och 2010 ökade förvärvsfrekvensen bland dem mellan 60 och 64 år med 3 procentenheter och bland dem mellan 65 och 69 år med 7 procentenheter. Delvis hänger det samman med att det nya pensionssystemet premierar ett längre arbetsliv, liksom med att det förstärkta jobbskatteavdraget för dem som har fyllt 65 år har ökat de ekonomiska incitamenten att jobba längre. En annan förklaring är att utbildningsnivån har stigit, då högtutbildade liksom företagare oftare pensionerar sig senare.⁵⁵ En tredje förklaring handlar om att allt fler äldre har en god hälsa, även om det finns stora variationer mellan individer och olika yrkesgrupper.⁵⁶ Det finns också undersökningar som tyder på att fler pensionärer vill jobba längre. 19 procent av tillfrågade pensionärer uppgav i januari 2013 att de hade velat jobba längre om det varit möjligt och förutsättningarna varit rätt. Det är en ökning med 3 procentenheter sedan en liknande undersökning genomfördes 2010.⁵⁷ Vikten av ett flexibelt arbetsliv, möjlighet till deltid och till att byta karriär framhålls ofta som viktiga förutsättningar för att äldre ska vilja arbeta längre upp i åldrarna.

Det finns dock många kvardröjande hinder, där en viktig förklaring till varför många väljer att lämna arbetsmarknaden tidigare än vad de kanske skulle vilja handlar om negativa attityder hos arbetsgivare gentemot äldre arbetskraft och åldersdiskriminering. En studie visar exempelvis att mindre än hälften av arbetsgivarna, 45 procent, anser att anställda över 60 år bör stanna kvar längre på arbetsmarknaden i ljuset av den framtida bristen på arbetskraft. Bland såväl arbetsgivare som fackligt anställda anser mer än runt 40 procent att äldre är mindre anpassningsbara inför omorganisationer, att de är sämre på att lära sig ny teknik och att de är sämre utbildade. Mellan 10 och 20 procent anser också att äldre är mindre motiverade än yngre och att de borde gå i pension tidigare för att lämna plats för de yngre.⁵⁸ Det finns också många som bär på föreställningen att fler äldre på arbetsmarknaden är ett hinder för yngre att få arbete, trots att forskning visar att det inte finns något sådant samband.⁵⁹

⁵⁵ SCB, 2012d, sid. 22; Arbetsmiljöverket, 2012; SOU 2012:28; Pensionsmyndigheten, 2012.

⁵⁶ Arbetsmiljöverket, 2012; SOU 2012:28.

⁵⁷ <http://media.amf.se/2013/01/24/manga-pensionarer-hade-velat-jobba-langre/>

⁵⁸ SOU 2012:28, sid. 249–258.

⁵⁹ SOU 2012:28; Blix, 2013.

Här skulle näringslivet och offentliga arbetsgivare kunna spela en central roll genom att motverka diskrimineringen av äldre och utveckla strategier för att både behålla och rekrytera äldre arbetskraft. Det understryks av en internationell studie som visar att endast cirka 10 procent av de svenska arbetsgivarna idag har någon strategi för att behålla eller rekrytera äldre arbetskraft, vilket placerar Sverige på en av bottennoteringarna bland de undersökta länderna.⁶⁰ Samtidigt visar undersökningar att mer än var fjärde arbetstagare över 50 år anser sig vara diskriminerad på grund av ålder och att hela 80 procent upplever att åldern är ett hinder i karriären om de vill byta jobb.⁶¹ Enligt Pensionsåldersutredningen tillhör de negativa attityderna till äldre en av de viktigaste förklaringarna till varför många äldre lämnar yrkeslivet tidigare än vad de skulle kunna eller vilja göra.⁶²

De negativa attityderna till äldre på arbetsmarknaden innebär en utmaning både i sig och för möjligheterna att öka förvärvsfrekvensen bland äldre och därmed möta de utmaningar som följer av den demografiska utvecklingen. När människor blir allt äldre och friskare längre upp i åldrarna, när allt fler vill och har de hälsomässiga och intellektuella förutsättningarna att arbeta längre, och när behovet av äldre arbetskraft ökar för att motverka den framtida ökningen av försörjningsbördan och minska risken för kompetensförluster vid kommande generationsväxlingar, då är det hög tid att omvärdera synen på ålder och äldre arbetskraft.

Fysiskt och med hänsyn till intellektuella förmågor, är någon som är 65 eller 75 år idag i regel mycket yngre än någon som var 65 eller 75 år under tidigare decennier; det kan skilja så mycket som 10–15 år i fysisk och intellektuell ålder.⁶³ Inte minst en högre utbildningsnivå och ett förändrat arbetsliv gör dels att kropparna slits mindre, dels att hjärnan får mer träning under livet, och båda faktorerna påverkar åldrandet. Detta öppnar upp för nya möjligheter och fler karriärer under ett yrkesliv, och skulle behöva få större genomslag i synen på både äldre och livets olika faser.

I stället för att se livet som en linjär process där man utbildar sig, arbetar inom ett yrke och pensionerar sig möjliggör utvecklingen ett liv där man i större utsträckning kan utbilda sig

⁶⁰ Manpower, 2006.

⁶¹ TNG, 2011.

⁶² SOU 2012:28, sid. 501.

⁶³ Ennart, 2013, sid. 25–26.

flera gånger, byta jobb och även karriärinriktning flera gånger och högre upp i åldrarna, och där man under olika faser i livet skulle kunna kombinera arbete, studier och fritid på nya sätt oavsett om man råkar vara 45, 55 eller 75 år. Man kanske varken kan eller vill arbeta med samma saker och exakt lika mycket i olika åldrar, men just därför bör det finnas möjligheter att byta inriktning och arbeta olika mycket i skilda faser av livet. Detta skulle innebära nya möjligheter både för enskilda, för företag och för samhället.⁶⁴ Nära förknippad med frågan om olika faser i yrkeslivet finns också frågan om den högre etableringsåldern på arbetsmarknaden och möjligheter att kombinera familjeliv med studier och arbete.

Sammanfattningsvis reser den demografiska utvecklingen och urbaniseringen nya utmaningar som ytterst handlar om hållbarheten i den svenska välfärdsmodellen, inte bara nationellt utan också i olika delar av landet. För den framtida välfärden och sammanhållningen mellan olika delar av landet är det mycket angeläget att hitta svar på hur dessa utmaningar ska mötas.

”Att skapa ett samhälle där både unga och äldre lever och där det är blandat med människor med olika etniska bakgrunder är viktigt för att just få in de kulturella traditionerna. Det tror vi är nödvändigt för att motverka det segregerade samhälle som vi delvis har idag i Sverige.”

Onedirection, 18 år, Härryda från projektet Framtidens Sverige

⁶⁴ Se Beck-Friis, 2012.

6

Migrationens och integrationens utmaningar

6 Migrationens och integrationens utmaningar

”Sedan tror jag det skulle göra Gotland mer attraktivt också, om vi fokuserar på att ta emot invandrare och visar att det funkar. Att tillsammans blir vi en mångkulturell och stark ö. Kort sagt så vill jag att år 2025 ska ungdomar och invandrare vara i fokus. För det är just det som är framtiden, mångkultur och unga.”

Amanda Sollén, 18 år, Gotland, från projektet Framtidens Sverige

Inledning¹

Ända sedan tidernas begynnelse har människor rört sig mellan regioner och olika delar av världen. Långt innan nationalstaterna formades förflyttade sig människor för att fly svält och nöd, krig och förtryck, och för att kunna skapa sig en bättre tillvaro någon annanstans. Ända fram till 1900-talet och det första världskriget betraktades fri in- och utvandring också som en naturlig ordning i de flesta länder. Det var först i samband med nationalismens framväxt, att nationalstaterna byggde upp den administrativa kapaciteten att kontrollera gränserna, och tiden runt det första världskriget, som olika länder successivt började reglera invandringen.² Att förflytta sig geografiskt för att förbättra sin tillvaro är och förblir en grundläggande mänsklig egenskap, oavsett om förflyttningarna sker inom eller mellan länder.

Migrationen mellan länder påverkar såväl det land som migranten lämnar som det land migranten kommer till, liksom migranten själv. Att lämna sitt land, sitt hem, sina nära och kära och det sammanhang man är van vid för en okänd framtid i ett annat land är aldrig ett enkelt beslut. Att lära sig förstå ett nytt samhälle, att lära sig språket och de sociala och kulturella koderna, är alltid en utmaning. Även om migrationsprocessen många gånger

¹ Som underlag för detta kapitel ligger bland annat den delutredning om framtida integrationsutmaningar som genomförts inom ramen för Framtidskommissionen. Se Joyce, 2013.

² Goldin et al., 2011.

kan vara både farofylld, smärtsam och svår utvecklas människan genom de nya erfarenheter och kunskaper hon samlar på sig när hon migrerar. För de som flyr undan förtryck, förföljelse och krig innebär migrationen att de får tillgång till ett liv i frihet och fysisk trygghet. För de som migrerar för att söka sig en bättre tillvaro för sig och de sina innebär migrationen möjligheter till en materiellt bättre tillvaro. För de som migrerar för att leva med en anhörig, eller för att de mött kärleken i ett annat land, innebär migrationen möjlighet till ett emotionellt och socialt rikare liv. Även om migrationen kan sluta i tragedi, och många drömmar om vad migrationen ska leda till aldrig förverkligas, har den globala migrationen genom åren hjälpt miljontals människor till ett bättre liv.

Även de länder som migranter lämnar vinner oftast på migrationen, även om fattigare länder också kan drabbas av så kallad brain-drain när välutbildad arbetskraft migrerar till rikare länder. I länder som exempelvis Jamaica, Marocko, Tunisien och Gambia emigrerar mer än 60 procent av de universitetsutbildade till rikare länder. Forskning tyder dock på att den negativa effekten av detta är kortsiktig medan de långsiktiga effekterna är mer positiva. Att människor i fattigare länder väljer att utbilda sig på universitet hänger i hög utsträckning samman just med att de vet att det öppnar möjligheter för dem att emigrera till rikare länder, och ökad sådan migration leder därmed till att fler går vidare till högre utbildning.³

Många av de som emigrerar återvänder någon gång och för då med sig nya kunskaper och erfarenheter som kan bidra till att utveckla det ursprungliga hemlandet. Även genom att hålla kontakt med släkt och vänner bidrar migranter till att överföra kunskaper och erfarenheter till det ursprungliga hemlandet, en process som underlättats genom utvecklingen av informationsteknologin. Ett annat mycket viktigt bidrag är överföringen av pengar, så kallade remitteringar, till familj och släkt i ursprungslandet. 2009 remitterades cirka 307 miljarder amerikanska dollar till mottagare i olika utvecklingsländer, vilket kan jämföras med att det samlade internationella biståndet samma år var cirka 120 miljarder dollar.⁴ Dessa remitteringar är viktiga inte bara för mottagarna, utan för hela ursprungslandet genom att de bidrar till att stimulera

³ Se Goldin et al., 2011, sid. 179–186.

⁴ World Bank, 2011, sid. 17.

konsumtionen och öka människors möjligheter att investera, vilket bidrar till ökad välfärd och sysselsättning.⁵ För länder som Tadzjikistan, Tonga, Lesotho, Moldavien och Nepal stod remitteringar 2010 för mellan cirka en fjärdedel och en tredjedel av ländernas samlade BNP.⁶

Inte minst viktigt är att migrationen också bidrar till att utveckla det land som migranterna kommer till. Migranterna för med sig kunskaper och erfarenheter som bidrar till att sprida idéer och innovationer och bidrar därmed också till ökat nytänkande och kreativitet. De bidrar också till den ekonomiska tillväxten genom att både yrkesarbeta och konsumera, samtidigt som de fyller viktiga roller på arbetsmarknaden, startar företag och skapar jobb, och bidrar till att stimulera den internationella handeln och fungera som brobyggare mellan länder.⁷ Genom att migranter ofta är unga och i yrkesarbetande ålder bidrar migrationen också till olika länders förmåga att möta de demografiska utmaningarna. I den mån migrationen innebär en finansiell kostnad är den kortsiktig och förhållandevis låg, medan vinsterna är långsiktiga och såväl ekonomiska som sociala och kulturella.⁸ Exakt hur stora de materiella vinsterna av migrationen är i mottagarländerna varierar mellan länder och är svårt att beräkna, men Världsbanken bedömer att en treprocentig ökning av den globala migrationen fram till 2025 skulle öka den globala BNP:n med 368 miljarder dollar.⁹ Den centrala frågan inom forskningen är därför inte om det finns några vinster. Den centrala frågan är hur stora dessa vinster är.¹⁰ Precis som fri rörlighet av kapital, varor och tjänster bidrar till att utveckla välförhållandet och välfärden gör människors fria rörlighet det.

Vad denna korta genomgång visar är att migrationen kan skapa betydande fördelar både för ursprungslandet, mottagarlandet och migranterna själva, och därigenom bidra till en trefaldig vinst. Det understryker också att det finns åtminstone tre skäl till att Sverige

⁵ SOU 2010:40; Norberg & Segerfelt, 2012.

⁶ World Bank, 2011.

⁷ Johnson, 2010; Norberg & Segerfelt, 2012; Goldin et al., 2011; World Bank, 2006; SOU 2010:40.

⁸ De kortsiktiga vinsterna eller kostnaderna för migrationen ligger runt +/- cirka 1 procent av BNP. För svensk del innebar migrationen fram till slutet av 1980-talet en intäkt. Sedan dess innebär den en beräknad kortsiktig kostnad på cirka 1–2 procent av BNP. Se Ekberg, 2011; Goldin et al., 2011.

⁹ World Bank, 2006, sid. 31; NIC, 2012, sid. 26.

¹⁰ SOU 2010:40; Norberg & Segerfelt, 2012.

även i framtiden bör vara ett land öppet för olika former av migration.

För det första har migration alltid förekommit, och i takt med att globaliseringen fortgår och att det blir enklare och billigare att resa är det rimligt att förvänta sig ökad internationell migration. Hur många som i framtiden kommer att söka sig till Sverige och av vilka anledningar vet vi inte säkert, men den internationella migrationen är ett faktum som inte kan tänkas bort.

För det andra finns det starka moraliska argument för varför Sverige och andra länder bör hjälpa människor som är på flykt från krig, katastrofer, förtryck och förföljelser. Varje människa har vissa rättigheter som är universella, absoluta och okränkbara, och till de mest fundamentala mänskliga rättigheterna hör rätten till frihet från förtryck och förföljelse och rätten till fysisk trygghet. Om människor inte tillerkänns dessa rättigheter i andra länder har Sverige ett moraliskt ansvar att hjälpa. Detta ansvar kommer också till uttryck i lagstiftning och internationella konventioner.

För det tredje har Sverige ett starkt egenintresse av fortsatt migration till Sverige. Migrationen bidrar inte bara till att sprida idéer och innovationer, till att öka företagandet och tillväxten, till att skapa jobb och stimulera internationell handel. Migrationen bidrar också till att öka mångfalden och göra Sverige till ett socialt och kulturellt rikare land. Därmed bidrar migrationen också till att öka kreativiteten. Ett bra exempel på detta är USA, där immigranter har grundat stora och välkända företag som bland annat Google, Intel, eBay och Yahoo, och där de står för runt en fjärdedel av alla patent.¹¹ Några exempel på svenska företagare med utländsk bakgrund är cykelkungen Salvatore Grimaldi, magasin-entreprenören Amelia Adamo, hotellägaren Bicky Chakraborty och klockföretagaren Ayad Al Saffar. Med tanke på de demografiska utmaningar vi står inför i framtiden och att migranter har en lägre försörjningskvot än infödda svenskar utgör migrationen också en viktig del i arbetet med att möta de demografiska utmaningarna.¹²

Av stor betydelse för migrationens bidrag till Sveriges framtida utveckling är dock hur väl integrationen fungerar. När integrationen fungerar dåligt kan det orsaka både ekonomiska och sociala spänningar. Ju bättre integration, ekonomiskt och socialt, desto större blir vinsten både för migranterna och för Sverige som

¹¹ Goldin et al., 2011, sid. 168.

¹² SCB, 2012a.

land. I detta kapitel ska vi därför analysera vilka framtida utmaningar Sverige står inför när det gäller integrationen på arbetsmarknaden, för att i kapitel 8 återkomma till frågan om den sociala integrationen.

Immigrationen till Sverige ur ett historiskt perspektiv

Genom historien har Sverige både varit ett invandringsland och ett utvandringsland. Till de tidiga invandrargrupperna hör de tyskar som flyttade till Sverige under medeltiden, de valloner som invandrade till Sverige och byggde upp järnhandeln i Bergslagen under 1600-talet, och de engelsmän, skottar och tyskar som under 1700-talet invandrade och bland annat byggde upp affärshandeln i Göteborg.¹³ Under andra halvan av 1800-talet och fram till cirka 1920 dominerade dock den stora emigrationen till Amerika, då cirka 1,2 miljoner svenskar emigrerade dit.¹⁴ Cirka 200 000 av dessa svenskar återvände sedermera till Sverige, men emigrationen väckte så pass mycket oro i Sverige att en emigrationsutredning tillsattes med uppgift att motverka emigrationen. Dess prognos var att utvandringen skulle fortsätta.¹⁵

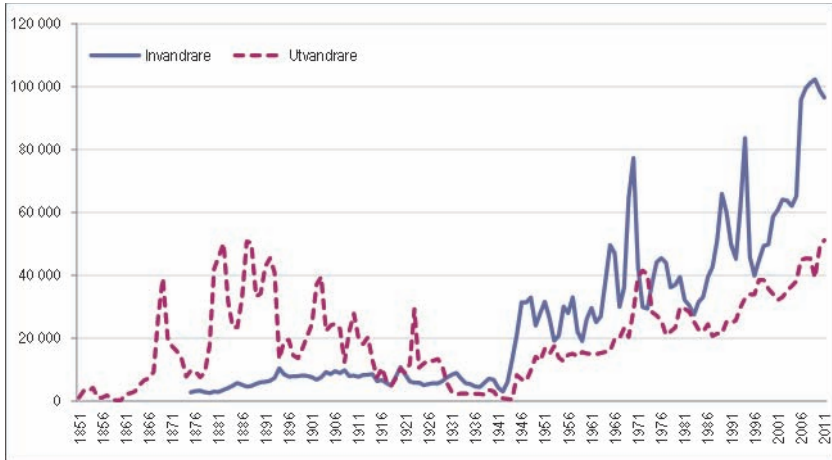
Under de kommande decennierna skulle situationen dock förändras, och runt 1930 översteg immigrationen för första gången – sedan statistiken började föras – emigrationen. Sedan dess har Sverige haft fler immigranter än emigranter i princip varje år (se figur 6.1).

¹³ SOU 2010:40; Johnson, 2010; Svanberg & Tydén, 2005.

¹⁴ Se bland annat Henricson & Lindblad, 1995.

¹⁵ Se bland annat SOU 2010:40; Wadensjö, 2012.

Figur 6.1. Invandring och utvandring till och från Sverige, 1851–2011.

Källa: SCB, Befolkningsstatistik.

Sveriges moderna historia som ett land med betydande nettoinvandring börjar efter andra världskriget. Under perioden från 1945 fram till slutet av 1960-talet dominerades immigrationen av arbetskraftsinvandring från framför allt de nordiska länderna och länder som Tyskland, Italien, Österrike, Jugoslavien, Grekland och Turkiet. Den svenska industrin hade klarat sig oskadd genom andra världskriget och efterfrågan på arbetskraft var stor. Mot slutet av 1960-talet försvagades dock den ekonomiska konjunkturen vilket ledde till att efterfrågan på arbetskraft sjönk. 1967 avskaffades också det dåvarande systemet för arbetskraftsinvandring, och icke-nordiska medborgare blev tvungna att söka arbetstillstånd innan de fick resa in i Sverige.

Under 1970-talet och framåt ökade i stället flyktinginvandringen och allt eftersom anhöriginvandringen. Vilka grupper som dominerat den immigrationen har varierat men följer var i världen olika krig och kriser har inträffat. Under 1970-talet kom exempelvis många flyktingar från Latinamerika, under 1980-talet från Libanon, Iran och Irak, och under 1990-talet från det sönderfallande och av inbördeskrig drabbade forna Jugoslavien.

En tredje fas inleddes i och med Sveriges medlemskap i EU 1995, vilket bland annat innebar fri rörlighet inom EU. Det medförde ökad arbetskraftsinvandring, framför allt sedan EU utvidgades från 15 till 27 länder. Sedan dess har många immigranter

kommit från länder som bland annat Polen och de baltiska länderna. 2008 liberaliserade Sverige reglerna för arbetskraftsinvandring, vilket har gjort att medborgare från länder också utanför EU och Norden numera har rätt att få uppehålls- och arbetstillstånd om de först hittar arbete här.

Under perioden 1980–2011 fick drygt 1,4 miljoner människor uppehållstillstånd i Sverige. Cirka 70 procent av dem var flyktingar, skyddsbehövande eller anhöriga, medan cirka 20 procent var arbetskraftsinvandrare med anhöriga eller kom från länder inom EU/EES (tabell 6.1).

Tabell 6.1. Skäl till beviljade uppehållstillstånd 1980–2011.

Skäl	Antal	Andel
Flyktingar och skyddsbehövande	390 379	27,5
Anhöriga till flyktingar och skyddsbehövande	138 069	9,7
Övriga anhöriga	478 514	33,7
EU/EES	215 255	15,2
Arbetskraftsinvandrare med anhöriga	58 871	4,1
Studerande	114 984	8,1
Adoptivbarn	23 537	1,7
Totalt	1 419 609	100

Källa: Eriksson, 2010, samt Joyce, 2013.

Samtidigt som immigrationen har ökat över tid har emigrationen också gjort det. Med ökad immigration följer oftast ökad emigration när en del återvänder till sina första hemländer samtidigt som andra flyttar vidare till ett tredje land.¹⁶ Även om statistiken är bristfällig finns det åtminstone 170 000 utrikes födda som under en tid har bott i Sverige och som sedan år 2000 har lämnat Sverige. Hur många Sverigefödda det finns som har emigrerat och bor i andra länder är oklart, men bedömningar tyder på att det handlar om cirka 250 000 personer.¹⁷

¹⁶ SOU 2010:40; Goldin et al., 2011.

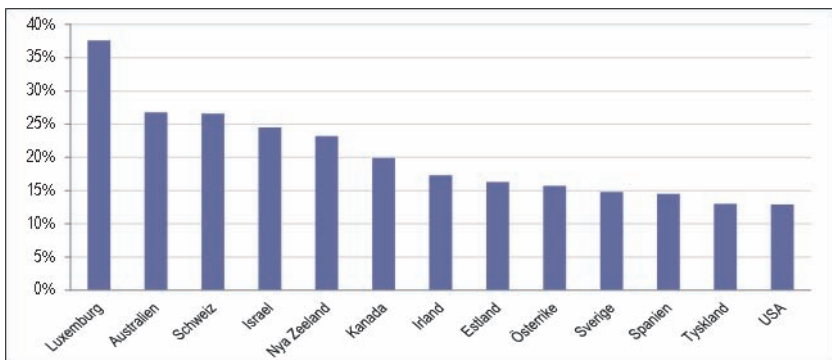
¹⁷ SOU 2010:40, sid. 81–83. Se även Lifvendahl, 2011, när det gäller svenskar i utlandet.

Sverige – ett invandringsland

På grund av immigrationen har Sverige under de senaste decennierna utvecklats till ett invandringsland präglad av en stor mångfald när det gäller varifrån människor kommer. 1970 var 93 procent av befolkningen född i Sverige, men sedan dess har andelen utrikes födda ökat från 7 till 15 procent av befolkningen. Samtidigt har andelen inrikes födda med två utrikes födda föräldrar ökat från 1 till 4 procent medan andelen inrikes födda med en utrikes född förälder har ökat från 3 till 7 procent av befolkningen. Om man med utländsk bakgrund syftar på dem som antingen själva är födda utomlands, eller har en eller två föräldrar som är det, har andelen av befolkningen med utländsk bakgrund ökat från 11 till 26 procent.¹⁸

Om man bara utgår från dem som är utrikes födda är Sverige faktiskt ett av de OECD-länder som har störst andel utrikes födda i befolkningen. Ofta brukar USA tas som exempel på ett verkligt invandringsland, men om man utgår från OECD:s statistik är en något större andel av befolkningen född utomlands i Sverige än i USA (se figur 6.2).

Figur 6.2. Andel av befolkningen som är född utomlands 2010 (procent).

Källa: OECD, 2012c, sid. 336–337.

Vad detta understryker är att bilden av svenskar som ett homogent folk är förlegad. Det betyder också att det är missvisande att dela upp den svenska befolkningen i två grupper, invandrare och svenskar. Människor kan ha utländsk bakgrund på olika sätt, och de som har olika former av utländsk bakgrund kommer ifrån alla möjliga länder i världen. Att

¹⁸ SCB:s befolkningsstatistik.

nästan var fjärde person i Sverige har någon form av utländsk bakgrund om man går tillbaka en generation visar att det finns många olika sätt att vara svensk på, hur man än definierar svenskheten.¹⁹ Skulle man gå tillbaka ytterligare en eller ett par generationer skulle ännu fler ha utländskt påbrå.²⁰

Om man fokuserar på dem som är födda utomlands bor det idag människor från 205 olika länder i Sverige. Personer från de nordiska länderna utgör cirka 20 procent av de utrikes födda, medan nästan hälften kommer från ett land utanför Europa. Av tabell 6.2 framgår de 15 vanligaste födelseländerna bland utrikes födda i Sverige.

Tabell 6.2. De vanligaste födelseländerna för utrikes födda i Sverige 2011.

	Antal	Andel
Finland	166 723	11,7
Irak	125 499	8,8
Polen	72 865	5,1
Jugoslavien	70 050	4,9
Iran	63 828	4,5
Bosnien-Hercegovina	56 290	3,9
Tyskland	48 442	3,4
Danmark	44 951	3,2
Turkiet	43 909	3,1
Norge	43 058	3,0
Somalia	40 165	2,8
Thailand	33 613	2,4
Chile	28 385	2,0
Kina	25 657	1,8
Libanon	24 394	1,6
Övriga länder	539 467	37,8
Totalt	1 427 296	100

Källa: SCB:s befolkningsstatistik.

¹⁹ Mahmood, 2012, 2013.

²⁰ Svanberg & Tydén, 2005; Johnson, 2010.

Vilka länder människor immigrerar från varierar dock över tid. Under de senaste åren har det exempelvis kommit allt fler från Afghanistan och Somalia, en konsekvens av kriget och konflikterna i samt sönderfallen av dessa länder. Av samma skäl ökar nu antalet flyktingar från Syrien. Just när det gäller dem som kommer av flyktingskäl påverkas både antalet och varifrån de kommer i första hand av var i världen det råder väpnade konflikter, krig och förföljelse, i kombination med vilka möjligheter de har att ta sig till Sverige och hur regelverket i Sverige och andra länder ser ut. Av världens drygt 40 miljoner flyktingar är de flesta flyktingar inom sitt eget land, och av dem som lyckas fly från sitt land hamnar de flesta i grannländerna. Endast en liten andel lyckas ta sig till avlägsna länder som Sverige.

När det gäller anhöriginvandring påverkas den av den tidigare omfattningen av olika typer av migration i kombination med hur tillåtande regelverket är. 2011 beviljades drygt 30 000 personer uppehållstillstånd som anhörig, och av dem var knappt 10 procent anhöriga till en skyddsbehövande.²¹

Regelverken påverkar också arbetskraftsinvandringen i mycket hög grad, men det gör också en rad andra faktorer. Att migrera till ett annat land kan betraktas som en investering. Förutsatt att arbetskraftsinvandring är möjlig påverkas beslutet att migrera därför av vilka kostnader och vinster – ekonomiskt, socialt och psykologiskt – den som överväger att migrera förväntar sig jämfört med att stanna kvar i sitt hemland. Därmed påverkas besluten i hög grad av den ekonomiska situationen och arbetsmarknadsläget både i hemlandet och mottagarlandet. En generell erfarenhet är också att arbetskraftsmigrationen oftast går från länder med relativt låga inkomster till länder med relativt höga dito, särskilt om flyttkostnaderna är stora.²²

En sak är dock säker, och det är att så länge det finns krig, förföljelser, förtryck, svält och materiellt svåra omständigheter, så länge människor drömmer om en friare, tryggare och bättre framtid, och så länge människor finner kärleken i andra länder, så länge kommer migrationen att fortsätta. Det gör frågan om den nutida och framtida integrationen på den svenska arbetsmarknaden central.

²¹ SOU 2012:69, sid. 16.

²² För diskussion kring faktorer som påverkar immigrationen, se bland annat Goldin et al., 2011; Wadensjö, 2012.

Utrikes födda på den svenska arbetsmarknaden

I Sverige är drygt 700 000 utrikes födda i sysselsättning. Det är mer än någonsin tidigare och nästan var sjätte person som arbetar i Sverige är född utomlands.

Personer födda i Norden och övriga EU arbetar i ungefär samma branscher som inrikes födda. Något fler personer från Norden arbetar dock inom industri eller vård och omsorg. De som är födda i Europa utanför EU arbetar betydligt oftare i industrin än inrikes födda. De som är födda i Afrika och Latinamerika arbetar betydligt oftare i vård och omsorg. Utrikes födda från Asien är starkt överrepresenterade inom servicetjänster, särskilt hotell och restaurang.²³

Utrikes födda arbetar oftare än inrikes födda i yrken under sin utbildningsnivå. Drygt 70 procent av de inrikes födda, och utrikes födda från Norden, med eftergymnasial utbildning arbetade 2010 också i ett yrke som krävde eftergymnasial utbildning. Bland utrikes födda från EU/EFTA-länder var andelen drygt 60 procent och bland övriga utrikes födda var andelen knappt 50 procent.²⁴

Samtidigt bedriver runt 70 000 utrikes födda företag i Sverige, och de beräknas sysselsätta runt 200 000 personer.²⁵ För många migranter utgör företagandet en väg till ekonomisk försörjning inte bara för dem själva, utan också för deras utrikes födda anställda.²⁶ Det blir också en väg till sysselsättning för många som inte på annat sätt lyckas få arbete. Bland de utrikes födda som har sysselsättning beräknas 10,4 procent vara företagare, jämfört med 9,4 procent bland inrikes födda.²⁷ Utrikes födda är med andra ord överrepresenterade bland företagarna, och har i medeltal dessutom fler anställda än inrikes födda företagare. Mest företagsamma är personer med bakgrund i Mellanöstern, för vilka sannolikheten att driva ett eget företag är mellan två och fem gånger högre än för personer som är inrikes födda.²⁸ I storstäderna är andelen företagare med utländsk bakgrund ännu högre; 2006 hade 24 procent av aktiva företagare i Stockholm och runt 18 procent i

²³ Joyce, 2013.

²⁴ Joyce, 2013.

²⁵ Joyce, 2013; Tillväxtverket, 2010.

²⁶ Saatchi & Sanandaji, 2013; Klinthåll & Urban, 2010b.

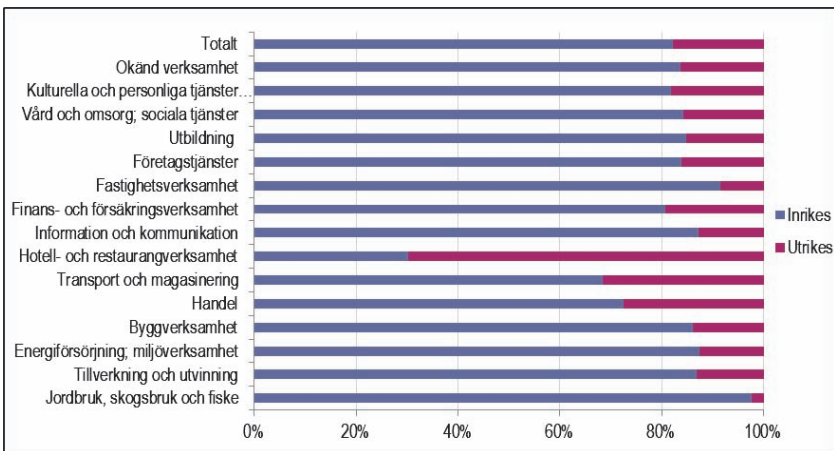
²⁷ Statistiska centralbyrån, AKU.

²⁸ Joyce, 2013, sid. 144.

Göteborg och Malmö utländsk bakgrund.²⁹ Samma år omsatte företagare med utländsk bakgrund nära 110 miljarder kronor och bidrog med drygt 35 miljarder kronor till BNP.³⁰

De branscher som de utrikes födda företagarna framför allt är verksamma inom är hotell- och restaurangbranschen, där mer än hälften av alla företag ägs av någon med utländsk bakgrund, men också inom transportbranschen och handeln. Även inom branscher som byggverksamhet, företagstjänster, finans- och försäkringsverksamhet, vård och omsorg med flera, utgör utrikes födda företagare mellan 10 och 20 procent av alla företagare (figur 6.3).

Figur 6.3. Inrikes samt utrikes födda företagare efter bransch 2010.

Källa: SCB, Registerbaserad arbetsmarknadsstatistik (RAMS)

Vad detta visar är att utrikes födda utgör en viktig del av den svenska arbetsmarknaden och det svenska företagandet. Samtidigt är sysselsättningen lägre och arbetslösheten högre bland utrikes än bland inrikes födda, vilket innebär en utmaning för både samhället och de utrikes födda som står utanför arbetsmarknaden. Genom en bättre fungerande integration på arbetsmarknaden skulle alla bli vinnare. De utrikes födda som står utanför arbetsmarknaden skulle få meningsfull sysselsättning, bättre ekonomi, öka sin självständighet och frihet och känna större delaktighet i samhället. För

²⁹ Klinthäll & Urban, 2010a, sid. 122. Med utländsk bakgrund avses här att man antingen är född utomlands eller har en eller två föräldrar som är det.

³⁰ Tillväxtverket, 2010; Klinthäll & Urban, 2010a.

samhället skulle en bättre fungerande integration innebära att värdefull kompetens togs till vara på ett bättre sätt vilket samtidigt skulle minska de offentliga utgifterna och öka skatteintäkterna. En bättre integration skulle också öka möjligheterna för Sverige att möta de utmaningar som följer av den demografiska utvecklingen. Som kapitel 5 visade handlar de två viktigaste faktorerna när det gäller att möta de framtida demografiska utmaningarna om att förlänga arbetslivet och att öka förvärvsfrekvensen bland utrikes födda.

När det gäller hur väl Sverige lyckas med integrationen på arbetsmarknaden visar olika internationella jämförelser olika resultat. Enligt den brittiska rankningen *Migration Policy Index* (MIPEX) kommer Sverige på första plats bland OECD:s samtliga 31 länder.³¹ Det indexet mäter de formella möjligheterna för immigranter på arbetsmarknaden utifrån bland annat lika möjligheter på arbetsmarknaden, tillgång till utbildning och skydd mot diskriminering. Däremot mäter det inte hur väl integrationen faktiskt fungerar.

Om man i stället utgår från *skillnaden* i sysselsättning mellan inrikes och utrikes födda som mått på integrationen visar OECD tvärtom att Sverige har den största skillnaden av OECD:s 31 länder (se tabell 6.3). 2011 var sysselsättningen bland inrikes födda 76,6 procent, medan den bland utrikes födda var 62,6 procent. Skillnaden var 14 procentenheter. Näst störst var skillnaden i Danmark, följt av Nederländerna och Belgien. Samtidigt finns det flera länder där skillnaden var mindre än 5 procent eller där sysselsättningen var högre bland utrikes än bland inrikes födda.

Vilket mått på integration som är mest rättvisande är dock inte självklart. En viktig förklaring till varför skillnaden mellan inrikes och utrikes födda i Sverige är större än i många andra länder är att förvärvsfrekvensen bland inrikes födda kvinnor är osedvanligt hög och en av de högsta inom OECD. Just skillnaden mellan Sverige och andra OECD-länder – om än inte de absoluta sysselsättningsnivåerna – förklaras därmed mindre av låg förvärvsfrekvens bland utrikes födda generellt och mer av en hög förvärvsfrekvens bland inrikes födda kvinnor. Samtidigt ligger sysselsättningen i Sverige bland utrikes födda kvinnor genomgående cirka 10 procentenheter lägre än bland utrikes födda män, vilket är en viktig utmaning ur ett

³¹ <http://www.mipex.eu/sweden>

jämställdhetsperspektiv. Därmed blir skillnaden mellan inrikes och utrikes födda kvinnor särskilt stor i Sverige.

Tabell 6.3. Sysselsättning bland inrikes och utrikes födda totalt och bland kvinnor i ett urval OECD-länder 2011 (procent).

	Inrikes födda	Utrikes födda	Differens	Inrikes födda kvinnor	Utrikes födda kvinnor	Differens
Sverige	76,6	62,6	14,0	75,1	57,5	17,6
Danmark	74,7	61,6	13,1	72,3	58,0	14,3
Nederländerna	76,0	63,6	12,4	71,9	57,0	14,9
Belgien	63,7	52,6	11,1	59,1	44,4	14,7
Finland	69,4	61,1	8,3	68,0	55,8	12,2
Frankrike	64,8	57,4	7,4	61,1	50,1	11,0
Tyskland	73,8	66,5	7,3	69,7	57,8	11,9
Norge	76,0	70,2	5,8	74,3	66,8	7,5
Kanada	72,8	68,8	4,0	70,6	63,0	7,6
Storbritannien	70,0	66,5	3,5	65,7	58,1	7,6
USA	65,1	67,5	-2,4	61,9	56,7	5,2
Israel	59,5	65,8	-6,6	55,9	61,4	-5,5

Källa: OECD, 2012c. Procent avser andel sysselsatta i åldrarna 15–64 år.

Jämförelser mellan länder påverkas också av skillnader dem emellan som handlar mindre om hur integrationen fungerar och mer om hur arbetsmarknaden i stort fungerar, hur jämställd den är och vilken struktur den har. De påverkas också av immigrationens karaktär, det vill säga vilka som immigrerar till olika länder och vilken bakgrund de har.

Den centrala frågan är därför inte hur väl Sverige klarar sig i jämförelsen med andra länder, utan situationen i Sverige och vilka faktorer som kan förklara varför sysselsättningen är lägre och arbetslösheten högre bland utrikes födda än bland inrikes födda. En analys av detta kan ge viktiga ledtrådar när det gäller vilka framtida utmaningar Sverige står inför när det gäller integrationen på arbetsmarknaden.

Integrationen på den svenska arbetsmarknaden

Att sysselsättningen är lägre och arbetslösheten högre bland utrikes än bland inrikes födda är ingen naturlag. I flera OECD-länder är sysselsättningen idag högre bland utrikes än bland inrikes födda, och fram till början av 1970-talet såg det likadant ut i Sverige. Det var först under 1970-talet som sysselsättningen började sjunka bland utrikes födda.

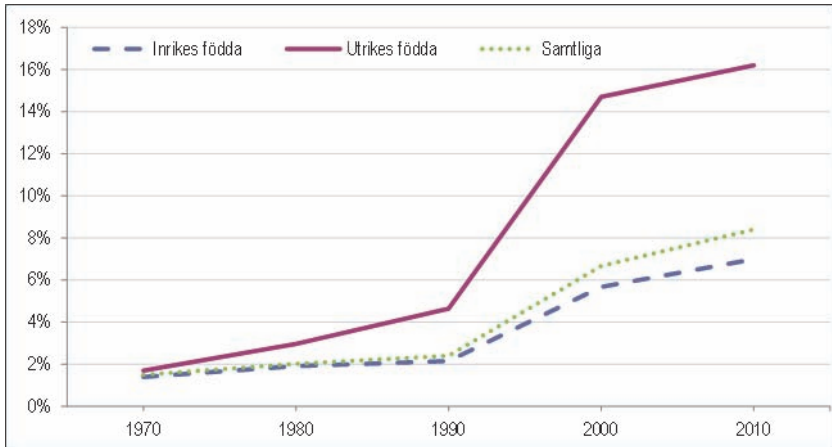
Den viktigaste förklaringen är att immigrationen skiftade karaktär från att domineras av arbetskraftsinvandring till att domineras av flykting- och anhöriginvandring. Om man jämför sysselsättningen bland olika grupper av immigranter är det genomgående mönstret att sysselsättningsgraden är högst bland dem som kommit som arbetskraftsinvandrare och lägst bland dem som kommit av flyktingsskäl, medan de som kommer som anhöriga har en något högre sysselsättning än dem som kommit av flyktingsskäl.³²

Under de senaste decennierna har samtidigt cirka 70 procent av dem som immigrerat till Sverige varit antingen skyddsbehövande eller anhöriga (se tabell 6.1), och framför allt sedan 1990-talets ekonomiska kris har de utrikes föddas position på arbetsmarknaden försämrats både i sig och i jämförelse med inrikes födda. Om man utgår från den relativa arbetslösheten ökade den bland utrikes födda från 1,7 till 16,2 procent mellan 1970 och 2010, medan den bland inrikes födda ökade från 1,4 till 7,0 procent (se figur 6.4). Under samma tidsperiod ökade sysselsättningsgraden från 72 till 76 procent bland de inrikes födda, framför allt därför att sysselsättningsgraden bland kvinnor ökade kraftigt från 58 till 75 procent, medan den bland utrikes födda sjönk från 76 till 62 procent.³³

³² Eriksson, 2010; Joyce, 2013; SCB, 2009b; Segendorf & Teljosuo, 2011; Le Grand et al., 2013.

³³ SCB Arbetskraftsundersökningen. Se även Eriksson, 2012; Joyce, 2013; SOU 2012:69; SOU 2010:88.

Figur 6.4. Relativt arbetslöshetstal bland inrikes och utrikes födda 1970–2010.

Källa: SCB, Arbetskraftsundersökningen (AKU).

Medan arbetskraftsinvandrare i regel har ett arbete som väntar på dem vid ankomsten till Sverige väntar för de asylsökande ofta en längre period av etablering och sökande efter arbete. Medan arbetskraftsinvandrare söker sig *till* Sverige söker sig asylsökande i regel *från* sitt ursprungliga land, och det i kombination med de ofta svåra omständigheter som ligger bakom migrationen gör att de är mindre förberedda på livet i ett nytt land. Det tar tid att lära sig ett nytt språk och hur ett nytt samhälle fungerar, att lära sig de sociala och kulturella koder som finns och har stor betydelse men som ofta är outtalade, och det tar tid att bygga nätverk. Inom forskning kring förklaringar till varför integrationen på arbetsmarknaden brister lyfts framför allt fyra faktorer fram: bristande kunskaper i svenska, sämre kontakter och nätverk, diskriminering och att trösklarna in på den svenska arbetsmarknaden missgynnar utrikes födda.³⁴

³⁴ Se genomgång i Joyce, 2013.

Bristande kunskaper i svenska

Ett av de stora hindren för en snabbare integration på arbetsmarknaden handlar om bristande språkkunskaper. Det gäller inte minst i ett land som Sverige – till skillnad från engelsktalande eller fransktalande länder – eftersom mindre än 2 promille av världens befolkning talar svenska och väldigt få kan språket när de anländer. Samtidigt visar både internationell och svensk forskning att goda kunskaper i värdlandets språk har stor betydelse för invandrades möjligheter på arbetsmarknaden, och det gäller både möjligheterna att få arbete och nivån på lönen.³⁵ Exempelvis visar en studie att sannolikheten att vara sysselsatt ökade med 10 procentenheter om personen hade bra kunskaper i svenska, och att lönen bland akademiker var 30 procent högre för dem med bra kunskaper i det svenska språket.³⁶

Det saknas större och aktuella studier över nivån på kunskaperna i svenska bland de utrikes födda som lever i Sverige. Enligt tre tidigare studier som gjordes 1993, 1998 och 2003 är det dock vanligt med dåliga eller mycket dåliga kunskaper när det gäller läsförståelse eller att tala på svenska bland utrikes födda i Sverige. Hur stor andel som har dåliga språkkunskaper varierar dock stort mellan studierna – mellan 12 och 36 procent när det gäller att tala på svenska och mellan 28 och 66 procent när det gäller läsförståelse.³⁷

Skillnaderna i språkkunskaper följer ett mönster där personer från de skandinaviska länderna har bäst kunskaper i svenska, därpå följer personer från övriga Europa och sist kommer personer från länder utanför Europa. Det är samma mönster som gäller för hur väl grupperna lyckas på arbetsmarknaden. Orsakssambandet är dock inte självklart. Goda språkkunskaper ökar chansen att få ett arbete, men ett arbete kan också hjälpa någon att lära sig det svenska språket bättre.

³⁵ En genomgång av ett tiotal svenska och internationella studier om sambandet mellan språkkunskaper och framgång på arbetsmarknaden finns i Rooth & Strömblad, 2008.

³⁶ Rooth & Åslund, 2006.

³⁷ Rooth & Strömblad, 2008.

Sämre kontakter och nätverk

Ett annat hinder för integrationen på arbetsmarknaden bottnar i att många arbeten tillsätts genom informella kontakter – samtidigt som utrikes födda av naturliga skäl har sämre tillgång till informella nätverk på arbetsmarknaden än vad inrikes födda har. Det tar tid att bygga nätverk, och för att nätverken och kontakterna ska vara till hjälp när det gäller att hitta sysselsättning krävs det också att de personer som ingår i nätverket själva är etablerade på arbetsmarknaden. Studier visar också att inrikes födda, jämfört med utrikes födda från icke-västliga länder, oftare har personer med kvalificerade yrken i sina nätverk, och att inrikes födda som får arbete via informella kontakter har bättre lön än om de hittar arbeten via den formella vägen. Det motsatta gäller för utrikes födda, vilket illustrerar dels att utrikes födda generellt har sämre nätverk och kontakter, dels att de nätverk som de har oftare saknar förmåga att hjälpa dem till kvalificerade yrken.

Trösklarna till arbetsmarknaden

Ett annat hinder för integrationen handlar om trösklarna till arbetsmarknaden. Inte minst lönekostnaderna och de totala kostnaderna för att anställa har betydelse i det sammanhanget. Höga ingångslöner efter skatt gör det lättare för dem som har arbete att försörja sig, men höga lönekostnader för arbetsgivaren innebär samtidigt att det blir dyrare att anställa arbetssökande med lägre kvalifikationer och produktivitet. Det påverkar inte bara utrikes födda, utan också andra grupper som har svagare ställning på arbetsmarknaden, som lågutbildade och unga.³⁸ Ett sätt att minska den totala lönekostnaden utan att nettolönen påverkas är sänkningar av arbetsgivaravgiften, riktat till dessa grupper.

Även strikta regler för anställningsskydd kan göra arbetsgivare mindre benägna att anställa människor vars förmåga de inte kan säkert bedöma, såsom utrikes födda. Forskning tyder på att ett strikt anställningsskydd inte behöver leda till en låg total sysselsättning, men samtidigt att det kan missgynna svagare grupper på arbetsmarknaden som ungdomar och utrikes födda.³⁹

³⁸ Skedinger, 2008; Lundborg, 2012.

³⁹ Cahuc, 2010.

Hur strikt det svenska anställningsskyddet är råder det samtidigt delade meningar om. Å ena sidan ger lagen om anställningsskydd (LAS) ett starkt skydd mot uppsägningar av fast anställd personal om det inte råder arbetsbrist, men å andra sidan är möjligheterna att anställa personer på tillfällig basis och att hyra in personal från bemanningsföretag goda i Sverige. I ett sammanfattande index över anställningsskyddet i samtliga OECD-länder för 2008 hamnar Sverige strax under genomsnittet just på grund av den relativt stora frihet som svenska arbetsgivare har att använda tillfälliga anställningar.⁴⁰

Det är framför allt de yngsta på arbetsmarknaden som har tidsbegränsade anställningar. I åldersgruppen 25–35 år är det däremot jämförelsevis få som har tidsbegränsade anställningar. Det tyder på att tidsbegränsade anställningar i regel är en språngbräda till en tillsvidareanställning och att de allra flesta får en fast etablering på arbetsmarknaden. En hög andel tidsbegränsade anställningar bland unga bör därför inte ses som ett strukturellt problem utan snarare ett tecken på en flexibel arbetsmarknad som underlättar ungas etablering på arbetsmarknaden. Det är dock viktigt att bevaka frågan om människor fastnar i tidsbegränsade anställningar under långa perioder.

Sysselsättningen inom olika grupper

Bristande språkkunskaper, sämre kontakter och nätverk och relativt höga trösklar till arbetsmarknaden bidrar – tillsammans med diskriminering (se nedan) – till att förklara att det tar tid innan utrikes födda lyckas etablera sig på arbetsmarknaden. För dem som kommer av flyktingskäl tar det mellan sex och sju år innan hälften blivit sysselsatta, och efter tio år i landet är i genomsnitt endast 60 respektive 65 procent av dem som kommer av flyktingskäl, respektive som anhörig till dem, i sysselsättning. Motsvarande bland arbeidskraftsinvandrare är 77 procent.⁴¹ Särskilt låg är sysselsättningen bland kvinnor som kommer av flyktingskäl eller anhöriga till skyddsbehövande; av dem som kom år 2000 hade färre än hälften ett

⁴⁰ Se OECD:s statistikdatabas.

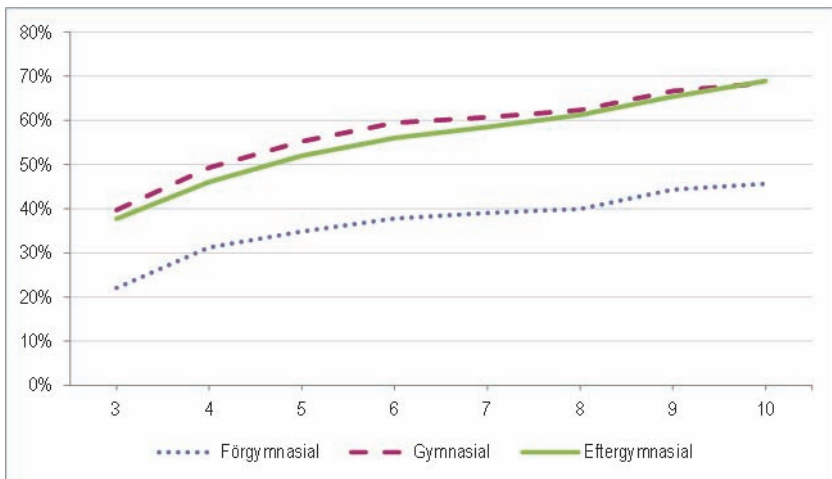
⁴¹ SCB, 2009b, sid. 111; Eriksson, 2010, sid. 264.

arbete efter tio år.⁴² Att bryta det mönstret är en viktig jämställdhetsutmaning.

Vad som har betydelse är dock inte bara hur länge olika grupper varit i Sverige, utan också arbetsmarknadssituationen när man kommer till Sverige. Som den grupp som, vid sidan av ungdomar, har svagast förankring på arbetsmarknaden drabbas immigranter som kommer under perioder då den svenska arbetsmarknaden generellt präglas av hög arbetslöshet särskilt hårt, medan de som kommer när den generella situationen på arbetsmarknaden är gynnsammare har bättre förutsättningar att etablera sig på arbetsmarknaden.⁴³

Samtidigt finns det betydande skillnader mellan olika utbildningsgrupper, vilket visar sig av en detaljerad analys av dem som kom till Sverige 1997. Efter tio år hade 46 procent sysselsättning bland dem som kom som av flyktingskäl och som endast hade förgymnasial utbildning, jämfört med 68 procent bland dem som hade gymnasial utbildning och 69 procent bland dem som hade eftergymnasial utbildning (se figur 6.5).⁴⁴

Figur 6.5. Andel sysselsatta åren efter invandringen i olika utbildningsgrupper (procent).

Källa: SCB, 2009b, sid. 41, 124–126. Statistiken avser dem som kommit av flyktingskäl.

⁴² SOU 2012:69.

⁴³ SCB, 2009b, sid. 32–33.

⁴⁴ SCB, 2009b; se även Joyce, 2013; Eriksson, 2010; SOU 2012:69.

Däremot förklarar utbildningsskillnader inte skillnaden i sysselsättning mellan inrikes och utrikes födda. Visserligen har en större andel utrikes födda endast en förgymnasial utbildning (20 procent) jämfört med inrikes födda (12 procent), men ungefär lika stora andelar (knappt 40 procent) har eftergymnasial utbildning, och sysselsättningen är lägre bland utrikes födda i samtliga utbildningsgrupper.⁴⁵ Dessutom möter även de utrikes födda som är sysselsatta och har högre utbildning betydande svårigheter på arbetsmarknaden, vilket visar sig av att ungefär 60 procent av akademiker födda utanför Europa har ett arbete som de är överkvalificerade för.⁴⁶ Bilden av högutbildade utrikes födda som arbetar inom restaurangbranschen eller kör taxi är inte en myt utan verklighet för många. Till den bilden hör också att utrikes födda företagare oftare än inrikes födda företagare är högutbildade och verksamma inom branscher med förhållandevis låga kvalifikationskrav, vilket också tyder på att många utrikes födda ser sig tvungna att ta arbeten under deras faktiska kompetens och på en sämre matchning av utrikes jämfört med inrikes födda.⁴⁷

Om man ser till hela gruppen utrikes födda finns det samtidigt stora skillnader beroende på vilket land de kommer från. Medan sysselsättningen bland immigranter från det forna Jugoslavien efter tio år låg på 70 procent 2009 var den 51 procent bland dem som kom från Iran, 47 procent bland dem som kom från Irak och endast 35 procent bland dem som kom från Somalia.⁴⁸ Även senare analyser visar att somalier tillhör den grupp som lyckats sämst med etableringen på arbetsmarknaden. Ett skäl är en genomsnittlig låg utbildningsnivå och att majoriteten av somalierna har kommit efter 2006, det vill säga att deras tid i Sverige i relativa termer är ganska kort, och att de som kom på 1990-talet anlände vid en tid då situationen på arbetsmarknaden generellt var svår. Samtidigt är företagandet bland somalier i Sverige betydligt lägre än i många andra grupper av immigranter och bara runt en tiondel av vad det är bland somalier i länder som USA och Kanada. Visserligen kan det delvis förklaras av att det är mer komplicerat att starta företag i Sverige och av språkskillnader, då det är fler ankommande somalier

⁴⁵ Eriksson, 2010, sid. 262.

⁴⁶ Arbetsförmedlingen, 2012; se också Le Grand et al., 2012.

⁴⁷ Gullberg Brännström, 2012; Segendorf & Teljosuo, 2011.

⁴⁸ SCB, 2009b, sid. 115–116.

som kan engelska än som kan svenska. Men det är likafullt en utmaning inför framtiden.⁴⁹

Samtidigt som diskussionen visar att integrationen har brister, är det värt att poängtera att nästan alla utlandsfödda förr eller senare får sysselsättning. Av alla som immigrerat på grund av arbete eller studier har 98 procent någon gång varit sysselsatta, medan andelen bland dem som kommit som anhöriga eller av flyktingskäl är 90 procent.⁵⁰ Den stora utmaningen handlar därmed om den tid det tar innan människor med utländsk bakgrund får sysselsättning.

En annan men relaterad fråga handlar om integrationen på arbetsmarknaden av dem som själva är födda i Sverige men som har en eller två föräldrar som är utrikes födda. Detta är en grupp som vuxit från 4 till 11 procent av befolkningen sedan 1970, och bland dem har förvärvsfrekvensen konsekvent legat något lägre än bland dem vars båda föräldrar är födda i Sverige. På en övergripande nivå är skillnaden dock bara någon enstaka procentenhet. Bland dem vars båda föräldrar är födda i länder utanför Europa, det vill säga i stor utsträckning barn till föräldrar som kommit av flyktingskäl, är situationen dock sämre, med en förvärvsfrekvens som ligger 15–20 procentenheter lägre än för dem vars båda föräldrar är födda i Sverige.⁵¹

Detta är samtidigt en växande grupp. Många av dem som har en eller två utrikes födda föräldrar och som nu är i yrkesverksam ålder är barn till arbetskraftsinvandrare, och har därmed vuxit upp i hem med föräldrar som har en relativt stark position på arbetsmarknaden. I framtiden kommer en växande grupp vara barn till föräldrar som kommit till Sverige av flyktingskäl eller som anhöriginvandrare och som har en svagare position på arbetsmarknaden. Detta talar för att integrationen på arbetsmarknaden av barn med en eller två utrikes födda föräldrar kan komma att bli en större utmaning i framtiden än vad den hittills har varit. Risken att den höga arbetslösheten bland utrikes födda går i arv till deras barn är överhängande.⁵² Ju sämre vi lyckas med att möta de nutida utmaningarna när det gäller integrationen på arbetsmarknaden, desto större riskerar de framtida utmaningarna att bli.

⁴⁹ Carlson et al., 2012.

⁵⁰ Le Grand et al., 2013, sid. 53.

⁵¹ Eriksson, 2010, sid. 266; SCB, 2010, sid. 63.

⁵² SOU 2012:69.

Den här diskussionen om integrationen på arbetsmarknaden och faktorer som kan förklara den låga sysselsättningen bland utrikes födda är givetvis inte uttömmande.⁵³ Vad den ändå sammantaget visar är att Sverige redan idag står inför stora utmaningar när det gäller integrationen av utrikes födda på arbetsmarknaden. Den visar också att integrationen fungerar sämst för kvinnor samt för lågutbildade immigranter som kommer av flyktingskäl eller som anhöriga till flyktingar och skyddsbehövande. Integrationen fungerar också sämre när det gäller barn till föräldrar som är födda i länder utanför Europa, det vill säga barn till föräldrar som kommit av flyktingskäl. För många utrikes födda som har svårt att få anställning blir eget företagande en väg till sysselsättning både för dem själva och för de utrikes födda som de i sin tur anställer, men trots att utrikes födda är överrepresenterade bland företagare kompenserar det inte för bristen på integration på arbetsmarknaden. Resultatet är lägre sysselsättning och högre arbetslöshet bland utrikes jämfört med inrikes födda. Bäst fungerar integrationen bland dem som kommit till Sverige som arbetskraftsinvandrare. Dessa mönster har betydelse när det gäller att förstå Sveriges framtida integrationsutmaningar.

Socialt utsatta områden

Invandrare har i de flesta tider och kulturer sökt sig nära landsmän när de anlänt till ett nytt land. Att invandrare med samma ursprung bor i samma område kan, om grupperna är tillräckligt stora, innebära en möjlighet för nyanlända invandrare att snabbare skaffa sig ett nätverk bland landsmän vilket ökar deras möjligheter att få ett arbete. Nyttan av att bo nära sina landsmän beror dock på vilka inkomster och kontakter dessa har. Om ett område i stället samlar för många människor med låg sysselsättning och stora sociala problem så uppstår en negativ grannskapseffekt där bostadsområdet minskar de boendes möjligheter att förbättra sin egen situation.⁵⁴

Segregationen är tydligast i de invandrartäta eller svenskglea bostadsområden som finns i utkanterna av de tre storstäderna och ett par medelstora städer. I dessa områden är koncentrationen av

⁵³ För en vidare diskussion, se bland annat Eriksson, 2010.

⁵⁴ Olli Segendorf & Teljosou 2011, sid. 75–77.

sociala problem hög, och de har blivit en symbol för de misslyckade delarna av de senaste decenniernas integrationspolitik.

Problemen är som mest markerade i femton stadsdelar i nio kommuner.⁵⁵ I dessa områden bodde 2011 sammanlagt 122 000 personer. Andelen utrikes födda bland de boende låg 2011 på mellan 50 och 90 procent. Sysselsättningen är betydligt lägre i dessa områden än i riket och andelen av befolkningen som är beroende av försörjningsstöd betydligt högre än riksgenomsnittet.

Dessa områden har fått sin karaktär gradvis genom att de inrikes födda som tidigare bodde där successivt har valt att flytta. De som främst flyttar in är nyanlända utrikes födda varav många inte har ett arbete. Utrikes födda som har arbete väljer däremot att inte flytta in i dessa områden eller lämnar dem när de får möjlighet. Bostadsområdena ligger oftast i starka arbetsmarknadsregioner där utbudet av arbetstillfällen är bra. Men eftersom de personer som lyckas etablera sig på arbetsmarknaden oftast väljer att flytta vidare när de får möjlighet så kvarstår problemen i områdena.

Problemet med dessa områden är inte den etniska sammansättningen i sig själv utan att den sociala sammansättningen av de boende med låg sysselsättning, hög arbetslöshet och ett utbrett bidragsberoende ger sämre förutsättningar för alla som bor där. Det finns studier som visar att ett högt bidragsberoende i ens nära omgivning ökar risken för att man själv ska bli bidragsberoende. Etnisk segregation i boendet ger i stort sett samma segregation i grundskolan, men lite mindre i gymnasiet.⁵⁶ Studier visar att en hög andel utrikes födda barn, och barn med svag socioekonomisk bakgrund, i vissa skolor påverkar betygen negativt. Till bilden hör samtidigt att skolor med hög andel utrikes födda barn ofta har många nyanlända invandrarelever och elever med lågutbildade föräldrar.⁵⁷

Framtidens migration och integrationsutmaningar

Hur väl integrationen på arbetsmarknaden fungerar beror på flera saker. Det beror på immigranterna som individer, men också på vilket land och vilken bakgrund de kommer ifrån, och det beror på

⁵⁵ Dessa områden ingår sedan 2012 i regeringens urbana utvecklingsarbete.

⁵⁶ Nordström Skans & Åslund, 2009.

⁵⁷ Olli Segendorf & Teljosou, 2011.

hur Sverige och det svenska arbetslivet och företagandet fungerar och hur öppet och välkomnande Sverige är.

Vilka utmaningar Sverige står inför i framtiden när det gäller integrationen på arbetsmarknaden avgörs därmed i grunden av en kombination av tre faktorer. *För det första* handlar det om hur många som söker sig till Sverige och beviljas uppehållstillstånd, varifrån de kommer, varför de söker sig till Sverige, och vilken bakgrund de har i form av olika typer av kunskaper och kompetenser. Kunskaperna och kompetenserna kan vara såväl formella som informella, och omfatta såväl formell utbildning som erfarenhetsbaserade kunskaper samt sociala, kulturella och språkliga förutsättningar att förstå och bli en del av Sverige och det svenska arbetslivet.

För det andra handlar det om strukturen på och hur väl den svenska arbetsmarknaden och det svenska företagandet fungerar. Detta omfattar bland annat tillgången på arbete och efterfrågan på arbetskraft, vilken typ av arbetskraft som efterfrågas och inom vilka branscher efterfrågan finns, hur höga trösklarna till arbetsmarknaden är och hur lätt det är att starta och driva företag inom olika branscher.

För det tredje handlar det om hur välkomnande och öppet Sverige, svenskarna och det svenska arbetslivet är för människor som kommer från andra länder och som har en annan etnisk, social och kulturell bakgrund, och vars svenska kan vara bristfällig eller innehålla brytningar på ett annat språk. Det handlar också om i vilken utsträckning svenska arbetsgivare vågar ge chansen åt människor vars kompetens och produktivitet man tycker att det kan vara svårare att bedöma.

Ju större efterfrågan på framtidens arbetsmarknad kommer att vara, ju mer de kunskaper och kompetenser som immigranterna bär med sig matchar efterfrågan på arbetsmarknaden, och ju mer välkomnande och öppet Sverige och det svenska arbetslivet är för immigranter, desto mindre kommer de framtida integrationsutmaningarna på arbetsmarknaden att vara.

Framtidens migration

Att göra prognoser för den framtida migrationen är oerhört svårt, i och med att den, som tidigare diskuterats, påverkas av många faktorer som är svåra att förutse.⁵⁸ Ökad globalisering samt enklare och billigare möjligheter att resa talar starkt för att den globala migrationen kommer att fortsätta öka. Det gör också det faktum att det ekonomiska välståndet ökar i många utvecklingsländer, då det gör att fler människor får tillgång till de resurser som krävs för att migrera internationellt. Hur många som kommer att söka sig till Sverige och av vilka skäl är svårare att bedöma. Den framtida flyktningmigrationen kommer i stor utsträckning att bero på var det kommer att råda krig, väpnade konflikter och förföljelse, medan den framtida arbetskraftsmigrationen i stor utsträckning kommer att bero på de framtida ekonomiska konjunkturerna, hur stora skillnaderna i välstånd mellan länder kommer att vara, och hur många som har tillräckliga resurser för att migrera internationellt. I samtliga fall är det omöjligt att veta exakt vad framtiden kommer att föra med sig, och sannolikheten för oväntade händelser som omkullkastar prognoserna är stora.

Med detta sagt gör SCB ändå prognoser om hur framtidens migration kan komma att utvecklas. Prognoserna är osäkra till sin natur, men en tentativ slutsats man ändå kan dra är att den framtida migrationen dels kommer att handla om en ökad cirkulärmigration, det vill säga att människor flyttar tillbaka till sina ursprungsländer eller flera gånger flyttar mellan länder, dels att en ökad andel av nettoimmigrationen kommer att ske från länder utanför Europa med medelhög eller låg utvecklingsnivå, och dels att en ökad andel av nettoimmigrationen kommer att bestå av människor som av flyktingskäl eller som anhöriga söker sig till Sverige. En ökad andel invandrare från länder med låg utveckling innebär också en större utmaning för skolsystemet. Barn som invandrar efter skolstart från länder utanför Europa med bristande utbildningssystem har, av naturliga skäl, ofta sämre skolresultat än inrikes födda.⁵⁹

Omvänt kommer arbetskraftsinvandringen, framför allt från länder inom Europa, troligen att minska, även om den numera svaga ekonomin i södra Europa, med hög arbetslöshet som följd, skulle kunna medföra ökad rörlighet, särskilt bland unga och hög-

⁵⁸ Se bland annat Wadensjö, 2012; Foresight, 2011b; Goldin et al., 2011; SCB, 2012a.

⁵⁹ SCB, 2012a, sid. 77; Joyce, 2013.

utbildade. En viktig förklaring är den demografiska utvecklingen i länder som många arbetskraftsinvandrare kommer ifrån, bland annat länder inom EU. Det är inte bara Sverige som står inför en demografisk utveckling där andelen äldre ökar och andelen i yrkesverksam ålder sjunker, utan samma situation råder i många andra länder.⁶⁰ Det leder inte bara till att antalet potentiella migranter sjunker, utan också till att efterfrågan på arbetskraft ökar i dessa länder. Det minskar incitamenten för människor att söka sig till andra länder.

En annan viktig och näraliggande förklaring handlar om att konkurrensen om migranter – och särskilt om arbetskraftsinvandrare – kan förväntas öka när andelen i yrkesverksam ålder sjunker i många länder och i takt med att tillväxtekonomier i högre utsträckning börjar konkurrera internationellt om attraktiv arbetskraft.⁶¹ Under 2010 kom nästan 10 procent av alla som immigrerade till något land inom OECD från Kina, men i framtiden kan det förväntas inte bara att färre emigrerar från Kina och liknande länder, utan också att fler immigrerar till dem.⁶²

En slutsats som kan dras av detta är att en första framtida utmaning för integrationen på arbetsmarknaden är att en mindre andel immigranter än tidigare sannolikt kommer att tillhöra de grupper som relativt snabbt lyckas etablera sig på arbetsmarknaden. En andra utmaning är om en ökad andel immigranter kommer från länder med en lägre utvecklingsnivå och har kortare utbildning. En tredje framtida utmaning handlar om Sveriges förmåga att konkurrera om immigranter, och framför allt då om dem som har kunskaper och kompetenser som är särskilt attraktiva.

Sveriges framtida arbetsmarknad och företagande

Avgörande för den framtida integrationen på arbetsmarknaden är inte bara vilka och hur många som kommer och vilken bakgrund de har. Avgörande är också hur framtidens arbetsliv och företagande kommer att se ut, det vill säga vilken arbetsmarknad de kommer att möta.

⁶⁰ UN, 2010b; Goldin et al., 2011; NIC, 2012.

⁶¹ Goldin et al., 2011; NIC, 2012.

⁶² OECD, 2012c; se även SCB, 2012a.

Viktigt att ha med sig i analysen av framtidens arbetsmarknad och företagande är att Sverige är ett av världens mest globaliserade och exportberoende länder.⁶³ Det gör att vi är mycket beroende av hur världsekonomin och konkurrensen på de globala marknaderna utvecklas. Det gör också att Sverige och svenska företag ständigt befinner sig under ett mycket hård konkurrenstryck där forna framgångar inte är någon garanti för framtida framgångar. Det ställer stora krav på utvecklingskraften och omställningsförmågan både hos Sverige som land och hos svenska företag och anställda. Dessa krav kan förväntas öka i takt med att Kina och andra tillväxtländer fortsätter att utvecklas och öka sin relativa tyngd på de internationella marknaderna, och i takt med att Sveriges, Europas och även USA:s andel av den globala BNP:n med stor sannolikhet kommer att fortsätta sjunka.

Under de senaste decennierna har tiotusentals arbetstillfällen försvunnit när industrier har förlagt sin produktion till länder där arbetskraftskostnaderna är lägre och när svenska företag sett sig tvungna att minska lönekostnaderna och öka effektiviteten och produktiviteten för att behålla konkurrenskraften. I ett första skede rationaliserades enklare arbetsuppgifter bort och förlades i olika låglöneländer, men i takt med att utbildningssystemen byggdes ut, arbetskraftens kompetens höjdes, produktions-teknikerna utvecklades och produktiviteten förbättrades i olika utvecklingsländer och tillväxtekonomier, började dessa klättra och konkurrera allt effektivare också när det gäller avancerad produktion. Om exempelvis Kina förr konkurrerade globalt när det gällde lätt industri med låg kapitalintensitet konkurrerar de idag allt mer också när det gäller sådant som högklassig elektronik och kapitalintensiva varor. I ökad utsträckning börjar företag från länder som Kina också befinna sig vid den teknologiska fronten och stå för viktiga innovationer.⁶⁴ Som Klas Eklund har konstaterat: ”Tidigare var det industriarbetare utan högre utbildning vars jobb utmanades av lågavlönade i lågkostnadsländer. I framtiden kan utmaningen komma på vilken löne- och kompetensnivå som helst.”⁶⁵

Den här utvecklingen har inneburit att många arbeten som inte kräver särskilt hög utbildning eller andra särskilda kvalifikationer

⁶³ Se kapitel 3; Ds 2009:21; Braunerhjelm et al., 2009; Eklund, 2013.

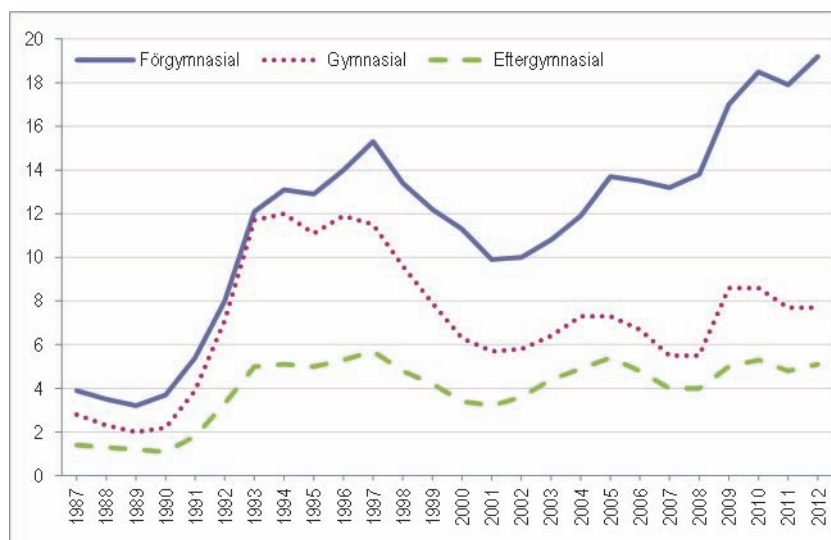
⁶⁴ Se vidare Braunerhjelm et al., 2009; Edling, 2010.

⁶⁵ Eklund, 2013, sid. 127.

har försvunnit, att allt fler arbeten kräver allt större kunskaper och kompetenser, att kraven på de anställdas produktivitet har ökat, och att arbetsmarknaden för dem som saknar tillräckliga kunskaper och kompetenser har blivit allt svårare. Att det har blivit allt svårare för dem med låg utbildning och relativt låg produktivitet beror också på att det svenska lönekostnadsläget är högt, vilket höjer kraven på de anställdas produktivitet.

Den här utvecklingen avspeglar sig inte minst genom att utbildning har blivit allt viktigare över tid. Om man utgår från andelen arbetslösa i olika utbildningsgrupper har högt utbildade personer alltid haft lägre arbetslöshet än dem som har gymnasieutbildning eller endast förgymnasial utbildning, men skillnaderna tilltar under lågkonjunkturer och har ökat markant över tid (se figur 6.7).

Figur 6.7. Andelen arbetslösa i olika utbildningsgrupper 1987–2012 (procent).

Källa: SCB, AKU.

Oavsett hur de internationella konjunkturerna kommer att utvecklas i framtiden kan man utgå från att den globala konkurrensen kommer att fortsätta och intensifieras.

En utmaning inför framtiden utifrån detta är hur Sverige, svenska företag och svenska förvärvsarbetande ska kunna utveckla kunskaperna

och kompetenserna, och därigenom öka produktiviteten, hos medborgarna, de anställda respektive sig själva. Den utmaningen är generell och omfattar alla. En annan utmaning handlar om hur arbetsmarknaden, inklusive de lagar, regler och skatter som har betydelse för arbetsmarknaden, skulle kunna förändras för att göra det möjligt även för dem med lägre utbildningar och produktivitet att hitta arbete som gör att de kan leva på sina löner. För alltför stora grupper är trösklarna till arbetsmarknaden alltför höga, och om inte det förändras riskerar de permanent utanförskap. En tredje utmaning handlar om hur det svenska företagandet och arbetslivet i framtiden skulle kunna göras mer dynamiskt med ökad konkurrenskraft och omställningsförmåga. En del av det handlar om hur innovationskraften och entreprenörskapet skulle kunna utvecklas och stärkas.

Samtidigt innebär den demografiska utvecklingen, som förra kapitlet diskuterade, att många äldre under de kommande decennierna kommer att lämna arbetsmarknaden. Fram till 2030 beräknas andelen i de mest yrkesaktiva åldrarna (20–64 år) minska från 58 till 54 procent, vilket innebär att det kommer att uppstå ett växande underskott på arbetskraft.⁶⁶ För att försörjningsbördan ska kunna behållas på samma nivå idag skulle sysselsättningen behöva öka med cirka 600 000 personer.

De områden där efterfrågan på arbetskraft framför allt beräknas överstiga tillgången är inom hälso- och sjukvården samt den sociala omsorgen, följt av utbildningsväsendet och inom tjänstesektorn. Enligt SCB kommer efterfrågan fram till 2030 att vara särskilt stark när det gäller gymnasieutbildade och eftergymnasialt utbildade, parallellt med att efterfrågan på dem som endast har förgymnasial utbildade kommer att fortsätta sjunka. Samtidigt beräknas andelen som har eftergymnasial utbildning att fortsätta växa, så det främsta underskottet väntas uppstå för dem med gymnasial utbildning. Särskilt stort kan underskottet förväntas bli när det handlar om gymnasialt utbildade med omsorgsutbildning, men även när det gäller personer med industriutbildning, transportutbildning och ingenjörsutbildning på gymnasienivå väntas ett växande underskott och en ökad efterfrågan på arbetskraft.⁶⁷

Samtidigt som prognoserna talar för en fortsatt hög och ökande efterfrågan på högutbildade, men även gymnasieutbildade inom

⁶⁶ SCB, 2012d.

⁶⁷ SCB, 2012c.

vissa sektorer, är det viktigt att ha med sig att det även i framtiden kommer att finnas många jobb som ofta räknas som lågkvalificerade och som inte ställer höga krav på utbildning. Det gäller inte minst inom tjänstesektorn, och det är till och med troligt att efterfrågan på arbetskraft där kommer att öka i takt med att människor väljer att lägga pengar på tjänster snarare än på produkter. Bara under de senaste 10–20 åren har vi i Sverige, liksom i många andra länder, sett ett växande utbud av allt från kaféer och restauranger till skönhetssalonger och andra persontjänster. Som vi såg tidigare är detta branscher där företagare med utrikes bakgrund är mycket framträdande. En speciell utmaning här är dock att allt fler franchise-kedjor växer fram och konkurrerar ut just de mindre kaféer, tobakister och butiker där många företagare med utrikes bakgrund är verksamma.⁶⁸ Därmed riskerar trösklarna till eget företagande att höjas i framtiden.

Vad allt detta innebär när det gäller den framtida integrationen på arbetsmarknaden är att utmaningarna troligen både kommer att se annorlunda ut och i vissa avseenden växa. När det gäller grupper som redan idag har svårt att etablera sig på arbetsmarknaden, inte minst lågutbildade immigranter som kommer av flyktingskäl, riskerar utmaningarna att växa och bli större i framtiden än vad de är idag.

När det gäller immigranter som har motsvarande gymnasieutbildning medför samtidigt det ökade underskottet på gymnasialt utbildade nya möjligheter i framtiden. Med tanke på att detta underskott framför allt väntas uppstå för gymnasialt utbildade med inriktning på vård och omsorg kan det innebära sänkta trösklar in på arbetsmarknaden för kvinnliga immigranter, vars förvärvsfrekvens idag ligger under männens. Att höja sysselsättningen bland utrikes födda kvinnor tillhör också en av de viktigaste jämställdhetsutmaningarna.

När det gäller immigranter som är högutbildade eller på annat sätt har viktiga kunskaper och kompetenser står Sverige inför åtminstone två utmaningar i framtiden. Den ena handlar om hur framgångsrikt Sverige kommer att vara när det gäller att attrahera och konkurrera om arbetskraftsinvandrare som kan bidra till att stärka Sveriges och svenska företags konkurrenskraft. Detta kan förväntas bli en växande utmaning. Den andra handlar om att bättre

⁶⁸ Saatchi & Sanandaji, 2013.

ta till vara de kunskaper, kompetenser och färdigheter som immigranter antingen har med sig eller skaffar sig under sin tid i Sverige. Att runt 60 procent av utländska akademiker som har sysselsättning har arbeten som de är överkvalificerade för innebär ett stort slöseri med resurser och humankapital, och det drabbar såväl de immigranter vars kunskaper och kompetenser inte tas till vara som svenska företag och Sverige som land. Att förbättra matchningen av utrikes födda personer är därför en utmaning som kommer att bli allt viktigare i takt med att den globala konkurrensen hårdnar.

Framtidens arbetsmarknad och attityderna gentemot immigranter

En avgörande faktor för framtidens integration på arbetsmarknaden är hur väl kunskaperna och kompetenserna hos de som har utländsk bakgrund matchar framtidens arbetsliv och företagande. Avgörande är också hur öppet och välkomnande Sverige och svenska arbetsgivare är för människor med en annan bakgrund och att människor med utländsk bakgrund inte diskrimineras. Det finns samtidigt tydliga tecken på att diskriminering är en viktig förklaring till varför sysselsättningen idag är lägre och arbetslösheten högre bland personer med utländsk bakgrund. Olika forskningsprojekt på området har använt olika metoder för att undersöka detta, och bland annat visat att löneutvecklingen har varit bättre för personer som bytt från utländskklingande till svensklingande namn, att fler personer med utländsk bakgrund eller utländskt klingande namn kallas till anställningsintervjuer när jobbansökningarna är anonyma, och att fler kallas till anställningsintervjuer om de har svensklingande i stället för utländskt klingande namn.⁶⁹

Den här forskningen visar att etnisk diskriminering förekommer och är utbredd. En framträdande studie visar exempelvis att det är 50 procent vanligare att någon som har ett svenskt namn blir kallad till anställningsintervju jämfört med någon som har ett namn som klingar arabiskt. Om man jämför olika yrken var det särskilt vanligt när det handlade om jobb som fordonsförare, butikssäljare, byggnadsarbetare och restaurangbiträde, medan det knappt förekom någon diskriminering när det gällde dataspecialister.⁷⁰ En

⁶⁹ Eriksson, 2010; Carlsson, 2011; Segendorf & Teljosuo, 2011.

⁷⁰ Carlsson & Rooth, 2007; Carlsson, 2011.

annan studie visar att både de som är födda utomlands och de som är födda i Sverige men har utländsk bakgrund drabbas ungefär lika hårt av denna diskriminering. I den studien var det nästan dubbelt så vanligt att sökande med svenskt namn blev kallade till anställningsintervju jämfört med sökande som var födda utomlands eller födda i Sverige men med utländsk bakgrund.⁷¹

Hur stor del av den diskriminering som förekommer som handlar om att arbetsgivare är osäkra på kvalifikationerna hos dem med utländsk bakgrund respektive har en negativ eller fientlig inställning till personer med utländsk bakgrund är svårt att avgöra. Båda typerna av diskriminering förekommer, men den relativa betydelsen av dem är en öppen fråga. Studier visar samtidigt att det – trots att majoriteten har positiva attityder – finns en grupp svenskar som har negativa attityder gentemot invandrare (se också kapitel 8). Enligt den årliga *Mångfaldsbarometern* säger sig exempelvis runt 25 procent föredra att ha svenska kollegor. Av dem som har egen erfarenhet av att arbeta eller studera med kollegor med invandrarbakgrund säger sig dock de allra flesta ha goda erfarenheter. Samtidigt är det runt 20 procent som inte har någon erfarenhet alls av att arbeta eller studera med personer med invandrarbakgrund, vilket i sig är ett uttryck för att integrationen på arbetsmarknaden brister.⁷²

Både den diskriminering som bottnar i att arbetsgivare känner sig osäkra när det gäller att bedöma kvalifikationerna hos personer som är utrikes födda eller har utländsk bakgrund, och den diskriminering som bottnar i främlingsfientliga attityder, är djupt problematisk och innebär utmaningar inför framtiden.⁷³ För de som diskrimineras innebär detta en osaklig och orättfärdig tröskel in på arbetsmarknaden, och för de företag och organisationer som inte vågar eller vill anställa personer med utländsk bakgrund innebär det att de går miste om värdefull kompetens. För samhället innebär det en ökad risk för att människor känner sig utestängda och för minskad social sammanhållning (se kapitel 8).

⁷¹ Carlsson, 2010.

⁷² Mella & Palm, 2011, 2012.

⁷³ Se även SOU 2012:74.

Utmaningar och möjligheter

Ända sedan tidernas begynnelse har människor rört sig över olika former av gränser. Så länge det finns krig, förföljelser, svält och materiellt svåra omständigheter, så länge människor drömmer om en friare, tryggare och bättre framtid, och så länge människor finner kärleken i andra länder, så länge kommer migrationen att fortgå. Migrationen bidrar också till stora vinster för såväl migranterna själva som för deras ursprungsländer och de länder som de kommer till. Precis som fri rörlighet för varor, tjänster och kapital bidrar till ökat välstånd gör friare rörlighet för människor det.

Det är också viktigt att integrationen fungerar på bästa möjliga sätt. För migranterna själva leder bättre integration på arbetsmarknaden till ökad frihet och självbestämmande och till en ekonomiskt bättre tillvaro. För Sverige som mottagarland leder det till minskade offentliga utgifter, ökade intäkter och en lägre försörjningsbörda. Samtidigt leder det också till ett minskat utanförskap och därmed till en starkare social hållbarhet.

Att hitta bättre sätt att bidra till en snabbare integration på både den nutida och den framtida arbetsmarknaden är därför en mycket viktig utmaning. Ju bättre integrationen på arbetsmarknaden fungerar, desto bättre förutsättningar har vi att ta till vara de mänskliga, ekonomiska, sociala och kulturella möjligheter som migrationen för med sig.

”Etablering, arbetsmarknad, skola och boende – där bör fokus ligga i diskussionen om integration. Mer spektakulärt än så är det inte. Men lyckas vi med det, så får vi fram svaret på Sveriges viktigaste fråga.”

Amanda Björkman, grundare till Sverigesresurser.se, gästbloggare

7

Utmaningar för demokratin och jämställdheten

7 Utmaningar för demokratin och jämställdheten

”Jag tror att klimatet kommer att slå tillbaka ordentligt och drastiskt till 2025 om vi inte gör någonting åt det. Jag kommer inte att kunna ändra hela världen men jag kanske kan få lite inflytande i Varberg.”

Anton, 18 år, Varberg, från projektet Framtidens Sverige

Inledning¹

Sverige är ett land där demokratin är djupt rotad och på många sätt står mycket stark. Allmän och lika rösträtt för kvinnor och män har funnits i nästan hundra år, och i olika internationella jämförelser av demokratin rankas Sverige alltid mycket högt.² Våra politiska beslut och offentliga institutioner är mycket öppna för insyn, tillgången på information är omfattande och politiska beslutsfattare och tjänstemän är mer tillgängliga än i många andra länder. Det svenska valdeltagandet tillhör det högsta i världen.³ Runt hälften av befolkningen säger sig vara intresserade av politik,⁴ de flesta säger sig vara nöjda med hur den svenska demokratin fungerar⁵ och nyhetskonsumtionen är över lag omfattande.⁶ Även om det förekommer politisk extremism är de extrema och våldsbejakande politiska miljöerna förhållandevis små. Vaksamhet krävs dock för att hindra att våldsbejakande extremism blir ett hot mot demokratin i framtiden.

De grundläggande demokratiska institutionerna – den allmänna och lika rösträtten, makthavare som är valda i fria och rättvisa val, yttrandefriheten, informationsfriheten, föreningsfriheten, religionsfriheten och rättssäkerheten⁷ – står starka.

¹ Som underlag för detta kapitel ligger bland annat den delutredning om framtida utmaningar för demokratin som genomförts inom ramen för Framtidskommissionen. Se Joyce, 2013.

² Freedom House, 2012a; The Economist Intelligence Unit, 2011.

³ <http://www.idea.int/vt/index.cfm>

⁴ Weibull et al., 2012.

⁵ Oskarson, 2012.

⁶ Weibull et al., 2012.

⁷ Dahl, 1998; Rothstein et al., 1995.

Samtidigt är demokrati inte bara en fråga om att vara eller inte vara eller om olika institutioner. Det är också en fråga om värderingar och normativa ideal som bottnar i idén om varje människas inneboende unika och lika värde. I regeringsformen slås det därför fast att den offentliga makten ”ska utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet”. För att demokratin och de demokratiska institutionerna ska fungera krävs också att det finns en medborgaranda präglad av ömsesidig respekt, tillit, tolerans och solidaritet, som behöver hållas vid liv i vardagen, i politiken och i det civila samhället.⁸

De grundläggande demokratiska institutionerna är en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för en väl fungerande demokrati. För att demokratin ska fungera väl och vara långsiktigt hållbar krävs också att vissa normer levs upp till bland såväl medborgarna som de politiska beslutsfattarna.

Den viktigaste normen är den politiska jämlikheten. Ytterst vilar demokratin på idén att alla människor är varandras jämlikar och har vissa oförytterliga och jämlika rättigheter och friheter.⁹ En andra viktig norm är att det råder ett brett och meningsfullt deltagande i politiska processer.¹⁰ Deltagandet bör också vara jämlikt. Om vissa grupper deltar i mycket högre utsträckning än andra riskerar representationen att snedvridas. En tredje viktig norm är upplyst förståelse, det vill säga att människor har information och kunskap som gör det möjligt för dem att ta ställning i samhällsfrågor.¹¹ Även här är det önskvärt att det inte finns alltför stora skillnader mellan grupper; om vissa är betydligt bättre informerade än andra riskerar möjligheterna att delta och ta till vara sina intressen att snedvridas på ett sätt som strider mot normen om politisk jämlikhet. En fjärde viktig norm är representativitet. De som är politiska beslutsfattare bör vara representativa för medborgarna och deras åsikter. Här är det vanligt att skilja mellan social representativitet och åsiktsrepresentativitet.¹² Med social representativitet avses att de som är politiska beslutsfattare avspeglar medborgarna när det gäller exempelvis kön, ålder och social bakgrund. Med åsiktsrepresentativitet avses att de politiska beslutsfattarna speglar

⁸ SOU 2000:1.

⁹ Dahl, 1998, 2006.

¹⁰ Pateman, 1970; Petersson et al., 1998; SOU 2000:1.

¹¹ Dahl, 1998; Rothstein et al., 1995.

¹² För en analys av representativitetsbegreppet, se Pitkin, 1972.

medborgarnas åsikter. Absolut representativitet är omöjlig att uppnå, men för demokratins legitimitet är det viktigt att medborgarna upplever att de är representerade och inte känner sig uteslutna från de politiska processerna. Därför är det viktigt att de flesta anser att demokratin fungerar väl och att den politiska misstron inte är för stor.

Den svenska demokratin står samtidigt inför flera framtida utmaningar som bland annat följer av partiernas medlemsmässiga försvagning, medietutvecklingen och allt mer komplexa beslutsprocesser. Dessa förändringar riskerar att leda till bland annat ökade deltagande- och kunskapsklyftor, minskad politisk jämlikhet, ökade svårigheter att rekrytera förtroendevalda, ökad politisk polarisering och minskad representativitet. Sammantaget utmanar dessa processer och dess möjliga konsekvenser den svenska demokratins långsiktiga styrka och hållbarhet.

I Sverige och de övriga nordiska länderna fästs det stor vikt vid jämställdheten mellan könen. Både lagstiftningen och normerna handlar om att se män och kvinnor som jämställda individer. Några svenska typexempel är särbeskattningen, föräldraförsäkringen och utbyggnaden av barnomsorgen som syftade till att möjliggöra för båda föräldrarna att kombinera yrkesliv och familjeliv. Det är också viktiga förklaringar till varför den kvinnliga förvärvsfrekvensen i Sverige tillhör den högsta i världen. Även när det gäller kvinnlig representation i politiska församlingar eller i vilken utsträckning män och kvinnor delar på ansvar för hem och barn, tillhör Sverige ett av de mest jämställda länderna.¹³

Som diskuterades i kapitel 2 har jämställdheten i Sverige ökat under de senaste decennierna. Sedan 1970 har bland annat kvinnors förvärvsfrekvens, disponibla inkomst och representation i politiska församlingar ökat, löneskillnaderna mellan män och kvinnor har minskat, ansvaret för hemarbetet har utjämnats och män tar ett allt större ansvar för barnen.¹⁴ Men trots dessa framsteg är Sverige ännu inte ett land där kvinnor och män har likvärdiga villkor.

Ur det här perspektivet står den svenska demokratin och jämställdheten inför flera framtida utmaningar, vilka står i fokus för det här kapitlet.

¹³ UNDP, 2011.

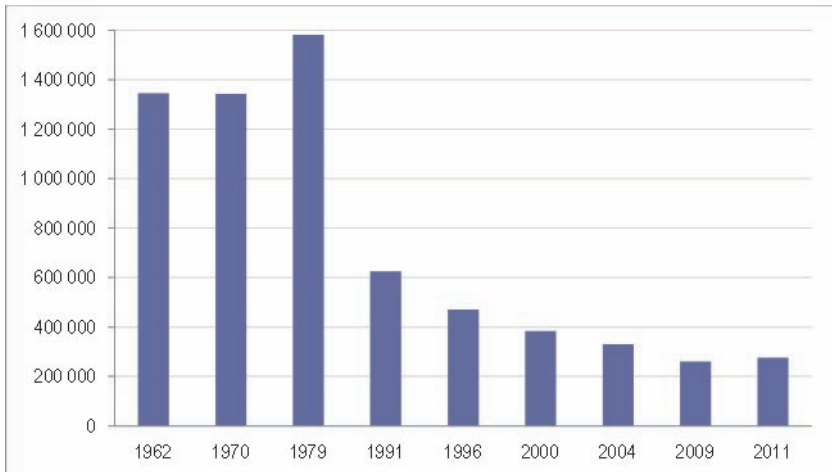
¹⁴ Joyce, 2013.

De politiska partierna

I början av 1960-talet var cirka 1,3 miljoner svenskar eller var fjärde väljare medlem i något politiskt parti. Såväl i Sverige som i de flesta andra västliga demokratier var partierna ofta massrörelser som hade åtminstone 10 procent av väljarna som medlemmar. Partierna hade inte bara många medlemmar utan en majoritet av väljarna identifierade sig också med något av dem.

Sedan dess har mycket hänt. Andelen väljare som identifierar sig med något svenskt parti har sjunkit från 65 procent 1968 till 28 procent i samband med valet 2010. Andelen som är starkt övertygade anhängare har sjunkit från 39 till 17 procent.¹⁵ Samma utveckling finns i många andra västländer. Även antalet partimedlemmar i Sverige har sjunkit. Så sent som 1979 var cirka 1,6 miljoner svenskar medlem i något parti, men efter avskaffandet av kollektivanslutningen av LO-medlemmar till det socialdemokratiska partiet 1991 försvann cirka 600 000 medlemmar i ett slag. Efter detta har nedgången av antalet partimedlemmar fortsatt, och vid slutet av 2011 hade riksdagspartierna sammanlagt 277 000 medlemmar.¹⁶ (Se figur 7.1.)

Figur 7.1 Antalet medlemmar i de svenska riksdagspartierna 1962–2011.

Källa: Joyce, 2013.

¹⁵ Oscarsson & Holmberg, 2011, sid. 31–33

¹⁶ Se Joyce, 2013; Petersson, 2005; Petersson et al., 2000.

Nedgången av antalet partimedlemmar är inte unik för Sverige. Det är en internationell trend, även om andelen av väljarna som är medlem i något parti varierar mellan länder. I Sverige var 3,9 procent av väljarna medlem i något parti i slutet av 2011, vilket kan jämföras med cirka 4,7 procent av de europeiska väljarna i slutet av 2008.¹⁷

Det är dock inte bara de politiska partierna som tappat medlemmar, utan också många andra ideella organisationer. Bara mellan 1992 och 2000 försvann totalt cirka en miljon aktiva föreningsmedlemmar i Sverige.¹⁸ Konkurrensen om människors tid och engagemang har ökat. Nya och individualiserade former för politiskt deltagande och opinionsbildning har vuxit fram, partierna har professionaliserats samtidigt som partistödet har minskat beroendet av medlemmar, och medierna har blivit viktigare som källa till information om frågor som rör politik och samhälle.¹⁹ Färre medborgare upplever att de behöver partierna som arena för påverkan och eget engagemang och partiernas materiella behov av medlemmar har minskat.

Samtidigt fyller partierna flera viktiga funktioner i demokratin. Bland annat förväntas partierna fånga upp och artikulera medborgarnas åsikter och intressen samt formulera sammanhängande politiska program som ser till helheten och allmänintresset snarare än särintressen. Partierna ska också mobilisera människor till diskussioner och deltagande samt rekrytera kandidater och förtroendevalda.²⁰

En del av dessa funktioner kan utföras också av andra än partier. Inte minst medierna spelar en viktig roll när det gäller att informera och mobilisera människor till diskussioner och deltagande, dels direkt och dels som arena för olika intresseorganisationer, folk-rörelser och opinionsbildare. Ju svagare partierna har blivit som medlemsorganisationer desto viktigare har medierna blivit.²¹

Fortfarande har dock partierna stor betydelse när det gäller rekryteringen och skolningen av kandidater till olika förtroendeuppdrag. I Sverige finns idag cirka 70 000 politiska förtroendeuppdrag som besätts av cirka 43 000 förtroendevalda. Även om vissa partier har öppnat upp för andra än medlemmar att kandidera

¹⁷ Van Biezen et al., 2012.

¹⁸ Ekman, 2012.

¹⁹ Petersson et al., 2000; Petersson, 2005; Dalton & Wattenberg, 2000; Dalton et al., 2011.

²⁰ Petersson et al., 2000; Dalton et al., 2011.

²¹ Asp, 1986; Petersson et al., 2006; Strömbäck, 2008, 2009.

på deras listor rekryteras de som kandiderar till politiska förtroendeuppdrag framför allt från partimedlemmarna. Av partiernas runt 277 000 medlemmar är cirka 80 000 aktiva, vilket betyder att cirka hälften av alla aktiva partimedlemmar har ett förtroendeuppdrag. Att vara partimedlem betyder allt mer att vara förtroendevald.

Den här utvecklingen leder till flera demokratiska utmaningar som kan bli ännu större i framtiden. En utmaning handlar om att rekryteringsbasen krymper. Det kommer troligen göra det svårare för partierna att hitta tillräckligt många lämpliga kandidater till förtroendeuppdragen i framtiden. Det i sin tur riskerar att leda till fler platser som inte kan fyllas. Det gör också att det finns mindre utrymme att testa möjliga förtroendevalda innan de får sina uppdrag, vilket ökar risken för avhopp och att en del av dem som utses till förtroendeuppdrag inte är de bäst lämpade. En annan utmaning är att det blir allt färre som har egna erfarenheter av partipolitiskt arbete, med allt vad sådant arbete innebär för att öka förståelsen för de målkonflikter som politiken måste hantera och de utmaningar som politiskt beslutsfattande innebär när det gäller att försöka se till det gemensamma bästa. En tredje utmaning är att partiernas medlemsmässiga försvagning riskerar att försämra representativiteten. I ett internationellt perspektiv är den svenska politiska eliten ovanligt öppen – mer öppen än många andra ledande grupper i samhället²² – och dessutom rekryterade från en bred bas. Det har varit en styrka i strävan efter social representativitet och i att hitta konsensuslösningar. Ett fortsatt sjunkande antal partimedlemmar riskerar att minska rekryteringsbasen och göra den mindre representativ. En fjärde utmaning är att partiernas försvagning i antal medlemmar riskerar att öka olika särintressens inflytande i politiken.

En femte utmaning är att partiernas försvagning som medlemsorganisationer bidrar till att öka massmediernas betydelse som länk, men även filter, mellan politiken och medborgarna. I viss utsträckning kan den utvecklingen dock motverkas av internet och sociala medier.

²² Petersson et al., 1996; Göransson, 2007.

Medieutvecklingen och dess demokratiska utmaningar

De första moderna massmedierna – tidningarna – växte fram och fick bredare spridning ungefär samtidigt som den moderna demokratins successiva genombrott under andra halvan av 1800-talet och framåt. Det är ingen slump. I en demokrati utgör medierna en viktig del av den demokratiska infrastrukturen, vilket markeras av att yttrande- och pressfrihet utgör delar av själva demokratidefinitionen. Det finns icke-demokratiska länder som anordnar val, men det finns inga icke-demokratier som har full press- och yttrandefrihet.

Till mediernas demokratiska funktioner hör informationsuppgiften, granskningsuppgiften och forumuppgiften. Demokratien behöver medier som tillhandahåller sådan information som människor behöver för att kunna orientera sig i samhället och ta ställning i samhällsfrågor, som granskar de inflytelserika och som fungerar som arenor för debatter och diskussioner.²³ Demokratien behöver också medier som når ut brett i samhället, dels för den sociala sammanhållningen, dels för att informationen ska vara allmänt tillgänglig. Här är det viktigt att komma ihåg att människor i bokstavlig mening är beroende av medier för information om det mesta som ligger bortom den egna vardagen. Utan medierna skulle människor veta väldigt lite om exempelvis de globala miljöutmaningarna, hur den svenska skolan eller sjukvården i allmänhet fungerar, eller om var de politiska partierna står i olika frågor.

Betydelsen av medierna för människors kännedom och kunskap om politik och olika samhällsfrågor visar sig också genom att det finns samband mellan hur mycket och vilka medier människor exponerar sig för och deras kunskapsnivåer. Förenklat uttryckt bidrar politiskt intresse till ökad konsumtion av nyheter om politik och samhälle, samtidigt som ökad konsumtion av nyheter om politik och samhälle bidrar till ökade kunskaper och ökat politiskt deltagande i olika former. Generellt är sambanden mellan mediekonsumtion och kunskap starkare när det gäller tidningsläsning än konsumtionen av tv-nyheter, samtidigt som tv-nyheter kan bidra till att minska kunskapsklyftan mellan grupper genom att nå dem som annars inte konsumerar lika mycket nyheter som

²³ SOU 1995:37; McQuail, 2003; Strömbäck, 2004.

tidningsläsare gör.²⁴ När det gäller digitala medier visar forskningen svagare effekter och mycket tyder på att digitala medier ökar, snarare än minskar, kunskapsklyftan mellan olika grupper.²⁵

Vad som framför allt har betydelse för hur människor agerar och vilka effekter detta får är tre faktorer: *möjligheter*, *motivationer* och *förmågor*. För att människor exempelvis ska konsumera medier eller delta politiskt måste det finnas *möjligheter* att göra detta. Att möjligheterna finns räcker dock inte om människor saknar *motivation* att ta del av medier eller delta politiskt. Det räcker inte heller om människor saknar *förmåga* att ta del av eller förstå medier eller att delta politiskt.²⁶

Det är i det här perspektivet som medielandskapets förändringar för med sig nya utmaningar för demokratin. Under de senaste decennierna har medieutbudet formligen exploderat och idag finns det en närmast obegränsad tillgång till nyheter och information från hela världen.

Detta är på många sätt positivt, men det leder också till ökande skillnader i mediekonsumtion. För det första, ju större medieutbudet och *möjligheterna* att välja är, desto mer selektiva tvingas människor vara när de väljer mellan medier och olika typer av medieinnehåll. För det andra, ju mer selektiva människor tvingas vara när de väljer medier och olika typer av medieinnehåll, desto större betydelse får deras individuella *motivationer* och *förmågor*. För det tredje, ju större betydelse människors *motivationer* och *förmågor* får, desto större blir skillnaderna i mediekonsumtionen.

För dem som är intresserade av politik och samhälle har det aldrig varit lika enkelt att hitta kvalificerad information och journalistik. För dem som inte är intresserade av politik och samhälle har det aldrig varit lika enkelt att undvika information som rör politik och samhälle.

Traditionellt har Sverige varit ett land med en omfattande nyhetskonsumtion. Fortfarande ligger vi högt i en internationell jämförelse, men framför allt tidningsläsandet har sjunkit.²⁷ I viss utsträckning har nedgången kompenseras av att fler tar del av morgon- och kvällstidningarna på internet, men trots det så tyder det mesta på att den samlade läsningen av tidningar har sjunkit.

²⁴ Delli Carpini & Keeter, 1996; Eveland et al., 2005; Fraile, 2011; Grabe et al., 2009; Nadenau et al., 2008; Prior, 2007; Strömbäck & Shehata, 2010.

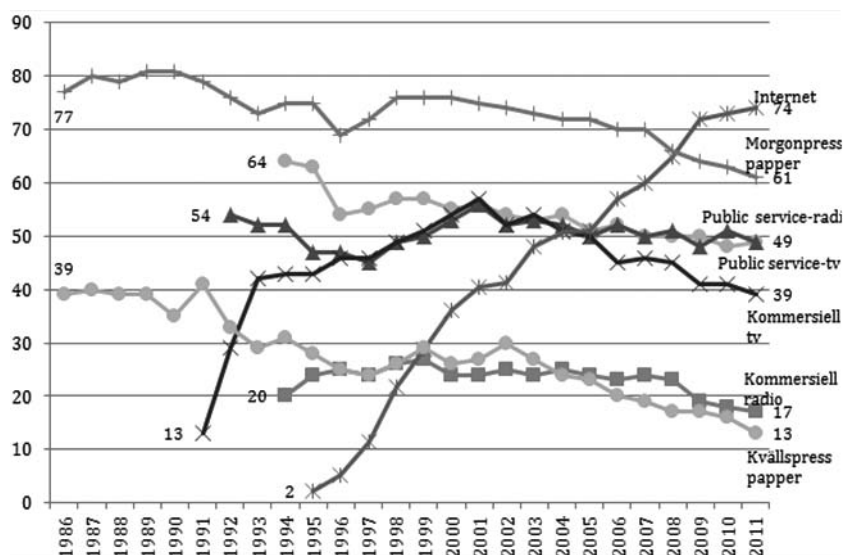
²⁵ Boulianne, 2009; Dimitrova et al., 2011; Wei & Hindman, 2011.

²⁶ Luskin, 1990; Prior, 2007; Strömbäck et al., 2012; Shehata & Wadbring, 2012.

²⁷ Elvestad & Blekesaune, 2008; Shehata & Strömbäck, 2011.

Detsamma gäller konsumtionen av riksnyheter i tv. Av figur 7.2 framgår hur den regelbundna användningen av olika medier förändrats sedan 1986.

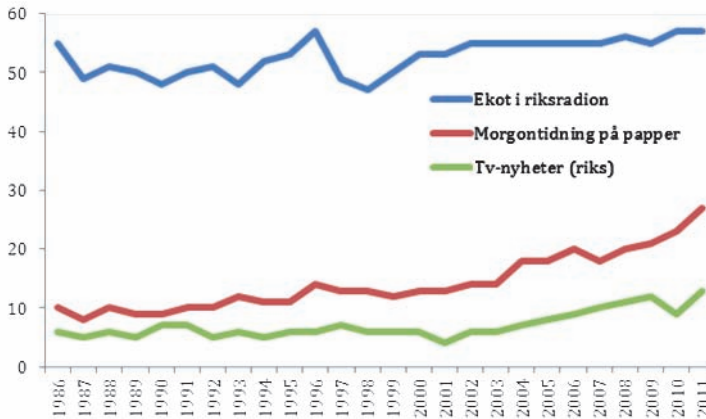
Figur 7.2 Regelbunden medieanvändning 1986–2010.

Källa: Weibull, Oscarsson & Bergström, 2012. Med regelbunden användning avses att man använder medierna minst fem – för kvällstidningarna tre – dagar i veckan, och för internet att man använder internet flera gånger i veckan.

Parallellt med att andelen som tar del av olika nyhetsmedier – med undantag för internet – har sjunkit så har andelarna som i princip *aldrig* tar del av olika nyhetsmedier ökat. 1986 var det bara 5 procent som tog del av riksnyheter i tv mindre än en gång per vecka, men fram till 2011 nästan tredubblades andelen till 13 procent. Samtidigt ökade andelen som i princip *aldrig* läser en morgontidning på papper från 10 till 27 procent (figur 7.3).

Figur 7.3. Andel som inte tar del av nyheter i olika medier, 1986–2011.

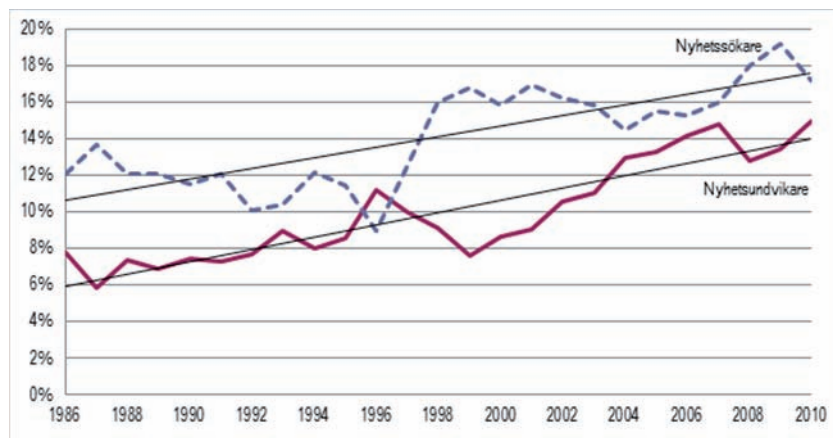
Källa: Shehata & Wadbring, 2012. Att inte ta del av nyheter innebär att man gör det mindre än en dag/vecka.

Samtidigt har skillnaderna mellan olika grupper ökat. Två mönster är särskilt tydliga. För det första ökar skillnaderna mellan yngre och äldre. I mitten av 1980-talet läste 81 procent i den äldsta åldersgruppen (65–85 år) och 68 procent i den yngsta åldersgruppen (15–29 år) en dagstidning minst fem dagar i veckan. Skillnaden mellan de två grupperna var 13 procentenheter. 2009 var motsvarande andelar 81 procent i den äldsta och 36 procent i den yngsta åldersgruppen, en skillnad med 45 procentenheter.²⁸ För det andra har det politiska intresset blivit viktigare för att förklara i vilken utsträckning som människor tar del av nyhetsmedier. Medan de som är politiskt intresserade fortsätter eller ökar sin nyhetskonsumtion väljer de mindre politiskt intresserade i ökande utsträckning bort nyhetsmedier. Resultatet är att både andelen nyhetssökare – de som är storkonsumenter av nyhetsmedier – och nyhetsundvikare – de som i mycket liten utsträckning följer nyhetsmedier – har ökat.²⁹

²⁸ Holmberg & Weibull, 2010, sid. 24.

²⁹ Strömbäck et al., 2012; Shehata & Wadbring, 2012.

Figur 7.4. Andelen nyhetssökare och nyhetsundvikare 1986–2010.

Källa: Strömbäck et al., 2012.

Eftersom mekanismen bakom de ökade skillnaderna är ett ökat utbud, vilket leder till ökad selektivitet baserad på människors motivationer, talar mycket för att skillnaden mellan hur mycket och vilka nyhetsmedier människor använder sig av kommer att fortsätta öka. Eftersom det finns samband mellan vilka medier människor använder och deras kunskaper och deltagande riskerar detta leda till ökande kunskaps- och deltagandeklyftor och vad som har kallats en tvätredjedelsdemokrati.³⁰

Utvecklingen innebär också att färre kommer att ta del av samma nyhetsmedier och nyheter, vilket kan antas leda till ökade skillnader i verklighetsuppfattningar. Det gäller både vilka frågor människor tycker är viktiga och hur de uppfattar verkligheten. Den positiva sidan av utvecklingen är att det leder till en ökad mångfald, men den negativa sidan är att det blir svårare att föra en meningsfull debatt om verklighetsuppfattningarna och referensramarna skiljer sig alltför mycket åt.

Den utvecklingen förstärks av internet och digitala medier. I och med internet har det blivit enklare för den som vill kommunicera och uttrycka sina åsikter, vilket har ökat bredden i debatten. Det har också ökat tillgången till musik, film och litteratur från hela världen. Internet har också möjliggjort för

³⁰ Se bland annat Oskarson, 2013.

människor att skraddarsy varifrån de hämtar information och att hitta likasinnade, vilket kan bidra till att mobilisera människors intressen och deltagande. Allt detta är positivt – men har samtidigt gjort det enklare för människor att isolera sig från information de ogillar och att forma parallella informationsstrukturer.³¹ Längst bland jämförbara länder har utvecklingen gått i USA, där människor allt mer följer medier som har en politisk agenda.³² Andra exempel som även finns i Sverige handlar om främlingsfientliga grupper och grupper som omfattar olika konspirationsteorier. Detta riskerar att bidra till en polarisering inte bara av åsikter, utan också av verklighetsuppfattningar. Internets och medielandskapets expansion har inte bara ökat tillgången till information och gett människor bättre möjligheter att kommunicera med varandra och nå ut med sina budskap. Den har också ökat tillgången till desinformation och näthat. Aldrig har det varit lika enkelt att bli informerad. Aldrig har det varit lika enkelt att bli desinformerad.

Traditionellt har massmedierna haft en stor betydelse när det gäller att fungera som grindvakter till offentligheten och att kontrollera att den information som förmedlas är korrekt. I och med medielandskapets förändringar och växande subkulturer på olika nätforum, hemsidor och kommentarsfält ställs högre krav på att enskilda medborgare har förmågan att vara källkritiska. Detta är en demokratisk utmaning.

Medielandskapets förändringar har också satt de traditionella massmedierna under stor press. Många tidningar kämpar för sin överlevnad och det är troligt att antalet tidningar kommer att minska i framtiden. Även de massmedier som finns kvar kämpar med krympande redaktionella resurser. I förlängningen innebär detta nya utmaningar för demokratin om färre mediekonsumenter tar del av kvalificerad journalistisk information. Det gäller särskilt dem som saknar intresse eller förmåga att på egen hand söka sig fram till den mest relevanta och viktiga informationen.

Utvecklingen av medielandskapet har sammanfattningsvis fört mycket positivt med sig. Men det innebär samtidigt flera utmaningar för demokratin och dess kvalitet. En utmaning handlar om risken för ökade kunskapsklyftor. En andra om risken för ökade deltagandeklyftor, och en tredje handlar om risken för ökad

³¹ Sunstein, 2007; Mohammed, 2012.

³² Jamieson & Cappella, 2008; Prior, 2007.

polarisering av åsikter och verklighetsuppfattningar. En fjärde utmaning handlar om att de gemensamma offentliga arenorna både krymper och blir färre; betydelsen av nischmedier ökar medan antalet massmedier blir färre samtidigt som färre människor använder sig av de medier som når flest.

Allt mer komplexa beslutsprocesser

En central del av den representativa demokratin handlar om människors möjligheter att utkräva ansvar av dem som har makten över olika beslut och beslutsprocesser. Genom att rösta väljer människor vem som ska ta till vara deras åsikter och intressen, det vill säga representera dem. Vid nästa val är tanken att de ska kunna ta ställning till om de förtroendevalda har genomfört vad de utlovat och om de har representerat dem på bästa sätt. Folkviljan förverkligas genom att människor ger mandat till politiker att genomföra den politik de gått till val på och genom att de utkräver ansvar, och politisk representation handlar både om att agera i medborgarnas ställe och att ha legitimitet att fatta beslut som är bindande.³³

En förutsättning för att detta ska kunna fungera på bästa sätt är att makt och ansvar följs åt, att det är tydligt vem som bär ansvar för vad, och att människor utkräver ansvar på rätt nivå.³⁴ Ju mer komplexa beslutsstrukturerna är, desto svårare är det för dem som formellt sett har makt att säkerställa att beslut genomförs som det är tänkt, att identifiera vem som bär ansvar för vad, och för människor att utkräva ansvar av dem som faktiskt haft makten.

En utmaning ur det perspektivet är att utvecklingen under de senaste decennierna har gått mot allt mer komplexa beslutsprocesser – en utveckling som troligen kommer att fortsätta.³⁵ Det finns flera skäl till det. Det viktigaste är att många av de problem och utmaningar som Sverige står inför skär över gränser. Det handlar dels om gränserna mellan den lokala, regionala och nationella nivån, dels om gränserna mellan Sverige och andra delar av världen. För att lösa de gränsöverskridande utmaningar som Sverige och andra delar av världen står inför när det gäller

³³ Pitkin, 1967.

³⁴ Petersson et al., 2002.

³⁵ SOU 2000:1; Tallberg et al., 2011; NIC, 2012.

exempelvis handel, finanskriser, trafficking, klimatförändringar eller den internationella migrationen krävs samverkan och förhandlingar över gränser, där både EU och FN liksom andra samarbetsorgan spelar en mycket viktig roll. Sverige är idag medlem av 91 mellanstatliga organisationer, en ökning från 54 sedan 1960.³⁶ För att lösa de nutida och framtida utmaningar som Sverige står inför när det gäller skolan, sjukvården, integrationen, de demografiska förändringarna eller den sociala sammanhållningen kommer det likaledes att krävas samverkan mellan olika delar av det offentliga, men också samverkan med och mellan näringslivet, civilsamhället samt enskilda aktörer. I syfte att åstadkomma ökad valfrihet och i viss mån ökad effektivitet har en del verksamheter också lagts ut på entreprenad – även om utvecklingen nu går allt mer mot att medborgaren själv väljer utförare av välfärdstjänster.

I den svenska regeringsformens portalparagraf fastslås det att ”all offentlig makt utgår från folket” och att folkstyrelsen förverkligas ”genom ett representativt och parlamentariskt statskick och genom kommunalt självstyre”. Riksdagen stiftar de nationella lagarna, men regeringen styr bland annat genom att lägga fram de propositioner som riksdagen tar ställning till och genom att utfärda förordningar.

En stor del av politikens genomförande ligger dock på de 234 myndigheter som finns i Sverige. Det är bland annat myndigheterna som ska se till att riksdagens och regeringens beslut genomförs. En viktig del av den svenska statsrättsliga traditionen är att myndigheterna har en hög grad av självständighet. En stor del av politikens genomförande ligger också hos Sveriges 290 kommuner och 20 landsting och regioner. Även dessa har betydande självständighet i förhållande till riksdag och regering.

Hur väl skolan, sjukvården, infrastrukturen eller någon annan del av den offentliga sfären fungerar beror därmed på en lång rad faktorer. Det handlar om de beslut som på förslag av regeringen fattas av riksdagen, såväl som om hur besluten implementeras av myndigheter på nationell, regional eller lokal nivå, om beslut fattade på regional eller kommunal nivå, och om samspelet mellan dessa olika aktörer.

³⁶ Statskontoret, 2000, UIA, 2012.

Stor påverkan från EU

Till detta kommer att både den svenska politiken och förvaltningen direkt och indirekt påverkas av EU, som i sig har mycket komplexa strukturer för beslutsfattandet.³⁷ Det finns olika uppgifter om hur stor andel av den svenska lagstiftningen som påverkas av EU, men cirka 30 procent av nya svenska lagar och förordningar hänvisar till EU:s lagstiftning. Därtill kommer att cirka 70 procent av EU:s lagstiftning genomförs på kommunal eller regional nivå,³⁸ och enligt Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) påverkas cirka 60 procent respektive 50 procent av de punkter som tas upp i kommunfullmäktige respektive landstingsfullmäktige av EU.³⁹

Hur stor påverkan EU har varierar dock mellan områden. På en del områden har EU ensam beslutanderätt. Dit hör exempelvis tullunionen, den gemensamma handelspolitiken och den monetära unionen. På andra områden delar EU och medlemsstaterna beslutanderätt, och där har medlemsstaterna rätt att lagstifta, om EU inte redan har gjort det. Dit hör bland annat frågor som rör den inre marknaden, jordbruk, miljö, energi och konsumentskydd. På ytterligare andra områden, dit exempelvis skola, bostäder och inkomstskatter hör, har medlemsstaterna ensam beslutanderätt.

Hur besluten fattas inom EU varierar också. Det är alltid EU-kommissionen som föreslår nya lagar och bevakar att medlemsländerna följer de regler som har beslutats, men var besluten fattas varierar. I en del fall fattas besluten av ministerrådet, där respektive ministrar i förväg ska samråda med riksdagens EU-nämnd. Oftast fattas dock besluten inom EU genom vad som kallas det ordinarie lagstiftningsförfarandet, vilket innebär att både ministerrådet och EU-parlamentet ska godkänna förslagen till beslut. Om EU beslutar om förordningar gäller de direkt som lag i Sverige och andra medlemsstater, medan direktiv beskriver mål där medlemsstaterna bestämmer hur de ska gå till väga för att nå målen. Över tid har samtidigt allt mer makt förskjutits mot Europaparlamentet och Europeiska rådet, som består av stats- och regeringscheferna, parallellt med att förordningar har blivit vanligare på bekostnad av direktiv.⁴⁰ En viktig del av beslutsfattandet inom EU sker också som ett resultat av förhandlingar inom någon av de cirka 250

³⁷ Tallberg et al., 2010.

³⁸ <http://www.eu-upplysningen.se/Sverige-i-EU/EU-lagar-galler-framfor-svenska-lagar/>

³⁹ http://www.skl.se/vi_arbetar_med/eu/eu_paverkar

⁴⁰ Tallberg et al., 2010.

arbetsgrupper och kommittéer som finns inom EU-kommissionens expert- och implementeringskommittéer.⁴¹

Vad detta betyder är att politik i stor utsträckning handlar om att hitta former för att i samverkan och i formella och informella förhandlingar söka lösningar som bidrar till att problem kan lösas. Det innebär ofta komplexa beslutsprocesser, vilket leder till flera utmaningar för demokratin. En första utmaning är att samhället i takt med växande komplexitet och ökade ömsesidiga beroenden har blivit svårare att styra. En andra utmaning är att det har blivit mindre tydligt vem som bär ansvar för vad. En tredje utmaning är att det därmed har blivit svårare för människor att utkräva ansvar, och att risken har ökat för att ansvar utkrävs på fel nivå. En fjärde utmaning handlar om att beslut bör fattas på rätt nivå för att uppfattas som legitima, det vill säga att medborgarna måste uppleva att besluten fattas på den nivå som är mest ändamålsenlig. Att avgöra om beslut bör fattas på EU-nivå, statlig, regional eller lokal nivå, eller om de bör fattas av enskilda, familjer eller inom civilsamhälleliga gemenskaper, är därför en fråga som behöver diskuteras mer inför framtiden. En femte utmaning är att det möjligen finns en ökad risk för folkligt missnöje om människor upplever att politiken inte förmår leverera lösningar på olika problem, särskilt om de också upplever att det är svårt att veta vem man kan och bör utkräva ansvar av. Det leder till en sjätte utmaning, att det finns en ökad risk för olika populistiska rörelser och partier som försöker exploatera människors missnöje med skenbart enkla lösningar som ställer grupper mot varandra.

Ökande deltagandeklyftor?

Tre av de pågående processer som har diskuterats så här långt handlar om de politiska partiernas försvagning, medielandskapets förändringar och allt mer komplexa beslutsprocesser. Var och en av dem för med sig särskilda framtida utmaningar för demokratin, men de förenas också av att de tillsammans riskerar att bidra till att skillnaderna i politiskt deltagande – inte minst valdeltagande – ökar i framtiden.⁴²

⁴¹ Tallberg et al., 2010.

⁴² Se exempelvis Oskarson, 2013.

Historiskt har de politiska partierna i Sverige spelat en viktig roll när det gäller att mobilisera grupper som i olika avseenden har sämre ekonomiska, sociala och politiska resurser, inte minst låginkomsttagare och lågutbildade. I takt med att partierna tappar medlemmar och blir svagare som medlemsorganisationer riskerar deras rekryteringsbas att smalna av, vilket försvagar deras förmåga att mobilisera just de grupper som mest av allt behöver aktiva insatser för att mobiliseras. Risken är att de som i framtiden engagerar sig i partierna i högre utsträckning kommer att utgöras av välutbildade och relativt väglönlade från den bredare medelklassen. Det skulle öka skillnaden i politiskt deltagande mellan resursstarkare och resurssvagare grupper. Om man ser till gruppen förtroendevalda har detta dock inte skett hittills. Andelen högutbildade har ökat bland de förtroendevalda men andelen höginkomsttagare har samtidigt minskat.⁴³

I takt med att nya generationer föds och socialiseras in i ett medielandskap där det allt mer är upp till individerna att aktivt välja vilka medier och vilken typ av information man exponerar sig för ökar samtidigt risken att grupper som saknar politiskt intresse väljer bort nyheter och information om politik och samhälle. Det riskerar dessutom att vara grupper som även i andra avseenden är resurssvagare, exempelvis låglönlade, lågutbildade, ungdomar och utrikes födda.

Om man ser till den mest grundläggande formen av politiskt deltagande, valdeltagande, tillhör Sverige de länder i världen som historiskt har haft det högsta valdeltagandet. Sedan andra världskriget har i genomsnitt 83 procent röstat i riksdagsvalet. Som högst var det i riksdagsvalet 1976, då 91,8 procent röstade. Sedan sjönk det successivt fram till valet 2002, då det vände uppåt igen. I det senaste riksdagsvalet, 2010, röstade 84,6 procent.⁴⁴

Däremot är det svenska valdeltagandet betydligt lägre när det gäller valet till EU-parlamentet: i valet 2009 röstade bara 45,5 procent av den svenska väljarkåren, jämfört med det europeiska genomsnittet på 43 procent.

Att valdeltagandet är högt har ett demokratiskt värde i sig, men också därför att ett högre valdeltagande innebär ökad legitimitet och ett mer jämlikt deltagande. När det totala valdeltagandet går ner minskar det framför allt bland grupper som har ett lägre

⁴³ Joyce, 2013.

⁴⁴ SCB, valstatistik; Joyce, 2013.

valdeltagande och när det totala valdeltagandet går upp så ökar det främst bland de grupper som har ett lågt valdeltagande.

Trots att det svenska valdeltagandet är så pass högt finns det tydliga skillnader mellan grupper, och dessa skillnader ger viktiga ledtrådar när det gäller var den framtida risken för ökade deltagandeklyftor är som störst.

Valdeltagandet är högre bland medelålders och äldre än bland yngre, bland inrikes födda jämfört med personer med utländsk bakgrund och utrikes födda, bland högutbildade än bland lågutbildade, bland höginkomsttagare än bland låginkomsttagare, bland sysselsatta än bland arbetslösa, och bland gifta eller sammanboende jämfört med bland ensamstående (se tabell 7.1).⁴⁵

I vissa fall är skillnaderna tydligt markerade. Om man tar riksdagsvalet 2010 som exempel var valdeltagandet 88,9 procent i åldersgruppen 50–64 år medan det var 79 procent i åldersgruppen 18–24 år. Bland inrikes födda röstade 87,3 procent, medan andelen bland personer med utländsk bakgrund var 79,8 procent och bland utrikes födda 73,4 procent. I kommunalvalet 2010 var skillnaden ännu större; där röstade 84,2 procent av de svenska medborgarna mot 35,8 procent av de röstberättigade utländska medborgarna.

När det gäller socioekonomiska grupper är skillnaderna också tydliga. Bland högskoleutbildade röstade 94,3 procent i riksdagsvalet 2010, jämfört med 79,2 procent bland dem med förgymnasial utbildning. Bland höginkomsttagare röstade 94,7 procent, medan valdeltagandet bland låginkomsttagare var 77,3 procent.⁴⁶ Mellan sysselsatta och arbetslösa skilde det cirka 10 procentenheter; bland sysselsatta var valdeltagandet 88,3 procent, jämfört med 78,9 procent bland arbetslösa.

Den faktor som är viktigast för att förklara valdeltagandet handlar dock om motivation, det vill säga politiskt intresse. Skillnaden i valdeltagande mellan dem som säger sig vara mycket respektive inte alls intresserade av politik kan närma sig 40 procent, vilket är mer än skillnaden mellan andra grupper. Sören Holmberg och Henrik Oscarsson har därför konstaterat: ”Den lägre sannolikheten att rösta bland lågutbildade, ensamstående arbetslösa

⁴⁵ SCB, valstatistik; Joyce, 2013; Bennulf & Hedberg, 1999. För internationell forskning kring valdeltagande och vad som påverkar det, se exempelvis Franklin, 2004 och Wattenberg, 2002.

⁴⁶ Med höginkomsttagare avses här de 20 procent som tjänar mest medan låginkomsttagare syftar på de 20 procent som tjänar minst.

personer från arbetsklassen kan ... nästan helt kompenseras av ett högre politiskt engagemang.”⁴⁷

Tabell 7.1. Valdeltagande i olika grupper, 2002 och 2010.

	2010	2002
<i>Åldersgrupper riksdagsval:</i>		
18–24 år	79	69,9
25–29 år	80,4	75,5
30–49 år	85,5	79,9
50–64 år	88,9	86,7
65+ år	83,2	79,3
80+ år	70,5	63,3
<i>Riksdagsval:</i>		
Inrikes födda	87,3	82,2
Utländsk bakgrund	79,8	67,9
Utrikes födda	73,4	67,5
<i>Kommunalval:</i>		
Svenska medborgare	84,2	80,1
Utländska medborgare	35,8	34,2
Högskoleutbildade	94,3	91,7
Förgymnasial utbildning	79,2	75,3
Höginkomsttagare (översta 20 procent)	94,7	90,4
Låginkomsttagare (lägsta 20 procent)	77,3	71,3
Sysselsatta	88,3	84
Arbetslösa	78,9	70,8
Ej i arbetskraften (utom studenter)	74,7	70,7
Gifta/Sammanboende	90,2	89,3
Ensamstående	78,6	74,3
Totalt	84,6	80,9

Källa: SCB, Demokrati.

⁴⁷ Holmberg & Oscarsson, 2004, sid. 23–24; se också Bennulf & Hedberg, 1999.

Sammanfattningsvis finns det redan idag, trots högt valdeltagande, betydande skillnader mellan resursstarka och resurssvaga grupper i samhället när det gäller den mest grundläggande formen av politiskt deltagande. Skulle det framtida valdeltagandet sjunka skulle dessa skillnader med all sannolikhet bli ännu större samtidigt som betydelsen av det politiska intresset skulle öka. Om partierna som medlemsorganisationer blir allt svagare, och resurssvaga grupper i mindre utsträckning tar del av nyheter om politik och samhälle, då riskerar valrörelserna att förlora sin mobiliserande kraft.⁴⁸ Då riskerar skillnaderna i deltagande att öka ytterligare.

Politiskt deltagande mellan val

Politiskt deltagande handlar dock inte bara om valdeltagande. Det handlar också om att i vardagen och i samarbete med andra försöka påverka tillvaron, exempelvis via politiken och samhällsdebatten på lokal, regional eller nationell nivå. Det kan handla om att skriva under namninsamlingar, kontakta politiker eller tjänstemän, delta i demonstrationer, försöka påverka andras åsikter, delta i politiska diskussioner med dem man möter i vardagen eller via bloggar och sociala medier. Det kan handla om att använda sin konsumentmakt för politiska syften genom att bojkotta eller stödköpa produkter och tjänster. Det kan också handla om att engagera sig i olika hembygdsföreningar, idrottsföreningar eller andra organisationer i det civila samhället.⁴⁹ Det svenska föreningslivet är traditionellt starkt,⁵⁰ och bidrar tillsammans med skolan och familjen till att lägga grunden för demokratin och de demokratiska värderingarnas fortlevnad. För att den framtida demokratin ska stå stark är det därför viktigt att det finns goda förutsättningar för det civila samhället, skolan och familjen att fostra demokratiska samhällsmedborgare.

Att människor engagerar sig på olika sätt bidrar till att öka deltagandet och vitalisera demokratin. För en levande demokrati mellan valen är detta mycket viktigt. En aktiv dialog mellan medborgare och politiker mellan valen förbättrar insynen i de politiska besluten och ökar kunskapen om beslutsfattandet.

⁴⁸ Holmberg, 1994; Strömbäck & Johansson, 2007.

⁴⁹ Petersson et al., 1998; Esaiasson & Westholm, 2006; Zukin et al., 2006; Micheletti et al., 2004.

⁵⁰ Ekman, 2012; Levay, 2013.

Andra former av deltagande kan dock inte ersätta valdeltagandet, och de ojämlikheter som finns mellan grupper när det gäller valdeltagande tenderar att vara ännu större när det gäller andra former av deltagande. Ju mer krav som ställs på människor i samband med olika former av deltagande, desto större betydelse får olika resurser, och desto viktigare blir motivationen och det politiska intresset. Ett återkommande mönster är därför att de som på olika sätt deltar politiskt i andra former än att rösta tillhör samma grupper som har det högsta valdeltagandet.⁵¹

Om valdeltagandet och andra former av politiskt deltagande kommer att öka eller minska i framtiden är en osäker fråga, men oavsett det är skillnaden i politiskt deltagande mellan olika grupper och risken för ökade skillnader en viktig framtida utmaning för demokratin. Att bevara eller öka det politiska intresset, särskilt bland grupper som i andra avseenden är resurssvaga och deltar i mindre utsträckning, är därför en viktig framtidsutmaning. Ytterst handlar det om att säkerställa en hög grad av politisk jämlikhet, vilket i sin tur har betydelse för representativiteten, men också om att undvika att växande grupper känner sig utanför demokratin.

Hot, våld och extremism

För att den representativa demokratin ska fungera krävs det att det finns människor är villiga att ta på sig förtroendeuppdrag. Ibland framställs det som om politik har blivit ett yrke, men de allra flesta som har olika former av förtroendeuppdrag är fritidspolitiker. I kommunerna är endast cirka 3 procent hel- eller deltidsarvoderade, medan motsvarande i landstingen är 6 procent.⁵² Den överväldigande majoriteten av Sveriges förtroendevalda har helt vanliga yrken och lägger därutöver ner ett oräkneligt antal timmar av sin fritid på att representera sina väljare och partier. Utan alla dem skulle den representativa demokratin inte fungera.

Ur det perspektivet är det ett allvarligt problem att många förtroendevalda utsätts för olika former av trakasserier, hot och våld. I en aktuell undersökning av Brottsförebyggande rådet (BRÅ), som omfattar samtliga fullmäktigeledamöter i kommuner och landsting samt alla riksdagsledamöter, framkom det att var

⁵¹ Gilljam, 2003; Petersson et al., 1998.

⁵² SCB, 2012e.

sjätte förtroendevald någon gång under 2011 blivit utsatt för våld, hot eller trakasserier som var kopplade till förtroendeuppdraget, och majoriteten av dem hade dessutom blivit utsatta flera gånger.⁵³ Mest utsatt var ordföranden i kommunstyrelsen eller socialnämnden. Den vanligaste förövaren var en man som agerade ensam.

Att hantera detta är en nutida utmaning, men det är också en utmaning som riskerar att växa i framtiden. Ett skäl är att det via internet och digitala medier har blivit allt enklare att hitta information om och ta kontakt med förtroendevalda. Ett annat skäl är näthatet och att det har blivit enklare för människor med extrema åsikter att hitta kontakt med likasinnade och organisera sig. Det riskerar att mobilisera dessa grupper och att trigga fler att ta steget att på olika sätt hota och trakassera förtroendevalda. Ett tredje skäl är att medielandskapets förändringar och digitala medier riskerar att öka den politiska polariseringen, vilket i sig skapar en jordmån för tydligare uppdelning av vi och dem och en ökad risk för att en del ska ta steget vidare och utsätta förtroendevalda för hot, trakasserier eller våld.

Av Brottsförebyggande rådets undersökning framkommer att det är få som har lämnat sina uppdrag på grund av hot, trakasserier eller våld, men att det är fler som undviker att engagera sig i specifika frågor som de vet eller tror ökar risken att bli utsatta. Om det skulle bli vanligare, och om fler antingen väljer att inte ta på sig eller att lämna förtroendeuppdrag därför att risken att utsättas för hot, våld och trakasserier upplevs som för stor, vore det en allvarlig framtida utmaning för demokratin.

En särskilt utmaning handlar om den våldsbejakande extremismen. Samtidigt som alla former av politiskt våld strider mot demokratin kan ett demokratiskt samhälle aldrig skydda sig helt mot hot från extremism med våldsamma inslag, och det finns alltid en risk att enskilda eller grupper lockas att ta till våld för att förändra samhället eller för att försvara något som de anser vara hotat.

I en kartläggning av extrema våldsbejakande politiska miljöer som gjordes av BRÅ och Säkerhetspolisen 2009 listades de tre miljöer som fanns i Sverige. Det handlar om den högerextrema och vänsterautonoma miljön, som vardera beräknas omfatta färre än tusen personer. Det handlar också om den våldsbejakande

⁵³ BRÅ, 2012.

islamistiska miljön, som beräknas omfatta runt 200 personer som deltar i eller stödjer våldsbejakande aktiviteter.⁵⁴

Dessa grupper är så små att de för närvarande inte utgör något hot mot demokratin som styrelseskick, men de kan samtidigt orsaka stor skada och förödelse. Den stora utmaningen skulle uppstå i ett scenario där utanförskapet bland framför allt unga män skulle öka, eftersom det är bland dessa som rekryteringen till den våldsbejakande extremismen framför allt sker.⁵⁵ I det perspektivet är det en viktig framtidsutmaning att minska utanförskapet, skapa förutsättningar för social rörlighet och att säkerställa en stark social sammanhållning (se kapitel 8). Dessutom krävs vaksamhet och ett aktivt demokratiarbete för att hindra att våldsbejakande extremism blir ett hot mot demokratin i framtiden.

Korruption

Globalt sett representerar korruption ett av de största hindren för att utveckla såväl demokratin som de offentliga institutionerna och att öka det ekonomiska välståndet och det mänskliga välbefinnandet.⁵⁶ Korruptionen underminerar såväl tilliten som olika institutioners förmåga att fungera på ett rättvist och opartiskt sett, samtidigt som den minskar den sociala sammanhållningen. Globalt utgör därför kampen mot korruption en av de viktigaste utmaningarna när det gäller att stärka såväl demokratin som att öka välståndet.

I internationella mätningar tillhör Sverige länderna med lägst korruption. I Transparency Internationals regelbundna mätningar av upplevd korruption i 183 länder 2011 hamnade Sverige på fjärde bästa plats efter Nya Zeeland, Danmark och Finland. Sverige får också bra betyg i andra mätningar av upplevd korruption i olika länder.⁵⁷ Denna låga grad av korruption representerar en viktig nationell tillgång.

Att korruptionen i Sverige är låg är dock inte detsamma som att den är obefintlig, och det finns en risk att korruption kan bli ett större problem i framtiden. Ett viktigt skäl till det är att

⁵⁴ BRÅ, 2009; Säkerhetspolisen, 2010

⁵⁵ Se bland annat Rothstein, 2013.

⁵⁶ Rothstein, 2011.

⁵⁷ Joyce, 2013.

kontaktytorna mellan offentlig verksamhet och privata företag har blivit fler, samtidigt som offentliga upphandlingar är ett riskmoment där mutor och annan olovlig påverkan kan förekomma. Idag köper den offentliga sektorn varor och tjänster från den privata sektorn för mellan 500 och 600 miljarder kronor årligen,⁵⁸ och samtidigt som det bidrar till en bättre samhällsekonomi innebär dessa stora summor en risk att det finns de som genom mutor och olovlig påverkan försöker skaffa sig fördelar. Samtidigt har revisionen i kommuner och landsting kritiserats för att inte vara tillräckligt oberoende i förhållande till de kommunala beslutsfattarna.⁵⁹ Den kombinationen skulle tala för att det finns en ökad risk för korruption i framtiden. På senare år har å andra sidan valfrihetssystem där den enskilde väljer mellan en rad godkända utförare i allt större utsträckning ersatt stora offentliga upphandlingar och entreprenader. Det talar möjligen i motsatt riktning.

Det svenska systemet för att hindra korruption bygger framför allt på öppenhet och insyn. Offentlighetsprincipen ger medborgarna tillgång till allmänna handlingar, och meddelarfriheten hjälper de anställda att offentliggöra missförhållanden utan risk. Här spelar medierna en mycket viktig roll när det gäller att granska olika former av maktutövning. Enligt en internationell studie upptäcks ungefär en fjärdedel av all korruption i en organisation av att någon i organisationen – en så kallad whistleblower – slår larm.⁶⁰

En levande demokrati?

Under de senaste decennierna har många talat om att demokratin har gått ett segertåg över världen; i början av 1990-talet hävdade Francis Fukuyama till och med att historien var slut och att demokratin och marknadsekonomin slutligen segrat över andra system.⁶¹ Visst stöd för detta kan hämtas från *Freedom House*, enligt vilka antalet ”fria länder” i världen ökade från 44 till 90 mellan 1972 och 2012, samtidigt som antalet länder som anordnar allmänna val ökade från 69 till 117 mellan 1989 och 2012.

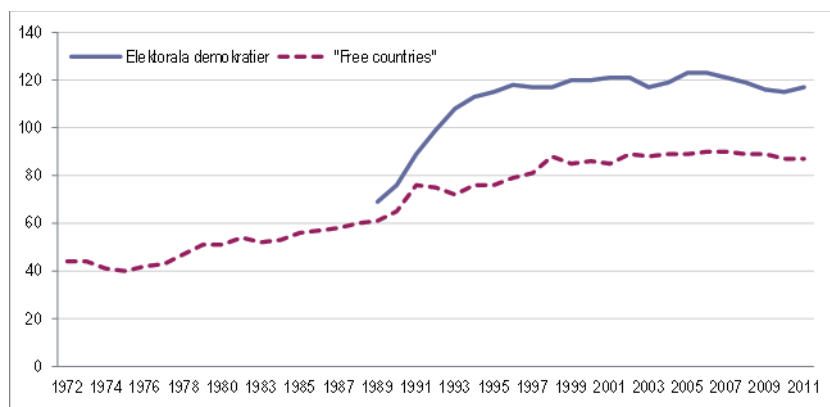
⁵⁸ Upphandlingsutredningens hemsida: upphandlingsutredningen.se.

⁵⁹ Statskontoret, 2012; Erlingsson et al., 2012.

⁶⁰ Statskontoret, 2012.

⁶¹ Fukuyama, 1992.

Figur 7.5. Antalet elektorala demokratier och fria länder.

Källa: Freedom House (Electoral Democracies och Freedom in the World).

Att det finns betydligt fler länder som anordnar allmänna val än som är helt fria, visar att allmänna val inte räcker för att ett land ska räknas som en fullständig demokrati. Det visar också att även icke-demokratiska länder försöker skapa legitimitet genom att anordna mer eller mindre manipulerade val.

För detta talar också att stödet för demokratin som idé är mycket starkt världen över. Ett exempel på detta kan hämtas från *World Values Survey*, där en av frågorna handlar om i vilken utsträckning människor anser att demokrati är ett mycket bra, ganska bra, ganska dåligt eller mycket dåligt sätt att styra det egna landet. I den senaste undersökningen ansåg 91 procent globalt sett att demokrati är ett mycket eller ganska bra system. I Sverige svarade 98 procent att demokrati är ett mycket eller ganska bra system, men även i icke-demokratiska och halvdemokratiska länder som Kina (94 procent), Ryssland (80 procent) och Iran (92 procent) svarade tydliga majoriteter att demokrati är ett bra system.

Samtidigt som mycket tyder på att demokratin är på fram-marsch är det oklart hur djupt förankrat stödet och hur stor förståelsen för demokratin egentligen är. Samma *World Values Survey* visar nämligen att hela 38 procent globalt sett också anser att det vore mycket eller ganska bra att ha ett system med en ”stark ledare som inte behöver bry sig om parlament och allmänna val”, trots att detta strider mot demokratin. Även i ett land som Sverige svarade 18 procent att det vore mycket eller ganska bra med ett

sådant system. I länder som Bulgarien, Brasilien, Rumänien och Indien ansåg över 60 procent att det vore mycket eller ganska bra med ett system med en stark ledare som inte behöver bry sig om parlament eller allmänna val.

Detta visar att det uttalade stödet för demokrati inte behöver vara uttryck för någon djupare, principiell övertygelse. Forskning visar också att det bara finns ett svagt samband mellan hur fritt ett land är och hur starkt stödet för demokratin är i samma land. Däremot finns det ett starkt samband mellan hur fritt ett land är och graden av tolerans.⁶²

Till detta kommer de geopolitiska förändringarna som har skett och som pågår nu. Under de decennier som det kalla kriget pågick stod den västerländska demokratin mot olika former av kommunistiska och högerauktoritära system. Stödet för demokratin handlade då både om att ta avstånd från olika former av diktaturer och bedömningen att demokratier är mer framgångsrika när det gäller att leverera ekonomisk utveckling och välstånd. Stödet för demokratin bottnade inte bara i bedömningar av demokratin som sådan. Det bottnade också i en jämförelse av demokratier och diktaturer där demokratin framstod som bättre.

Nu lever vi i en tid då demokratier världen över kämpar med frågor som handlar om hur strukturomvandlingar, ekonomiska kriser och underskott och växande arbetslöshet ska mötas. I länder från Grekland och Spanien till USA och Storbritannien har protester avlöst varandra. Samtidigt växer den ekonomiska ojämlikheten och utanförskapet i många länder. Det riskerar att leda till ökad misstro mot såväl politiker och politiska institutioner som mot demokratin, och till ökade konflikter både inom och mellan länder.⁶³ Samtidigt har både EU:s och USA:s andelar av den globala BNP:n sjunkit under de senaste decennierna, parallellt med att Kina växer fram som en allt viktigare ekonomisk och politisk stormakt.

Det finns en risk att det globala stödet för demokratin kan komma att sjunka om allt fler upplever att andra politiska system är bättre på att leverera ekonomisk tillväxt och välstånd och om det demokratiska USA ersätts av det auktoritära Kina som världens främsta ekonomiska stormakt. Ju mindre människor upplever att demokratiska länder förmår hantera de problem som de upplever

⁶² Inglehart, 2003.

⁶³ Se scenariot "Gini-Out-of-the-Bottle", NIC, 2012.

som viktiga, i sig och i jämförelse med icke-demokratiska länder, desto större är risken att stödet för demokratin försvagas. Det gäller särskilt bland grupper som befinner sig i utanförskap och som upplever sig som förlorare. Det riskerar också att leda till ökade spänningar inom länder, inte minst om missnöjespartier växer fram som försöker exploatera människors missnöje och vanmakt med skenbart enkla lösningar. Detta har vi redan sett tecken på genom framväxten av och framgången för höger-nationalistiska och främlingsfientliga partier och grupper i olika delar av Europa. I en del länder finns det även oroväckande tecken på minskad respekt för centrala demokratiska fri- och rättigheter som press- och yttrandefriheten.⁶⁴

Idag finns det inget skäl att vara alarmistisk vad gäller utvecklingen i Sverige, men inför framtiden finns det skäl att vara vaksam. Idag kan det framstå som om demokratin är djupt rotad och står stark, i Sverige och i andra etablerade demokratier, men även demokratin står inför viktiga framtidsutmaningar när det gäller bland annat den politiska jämlikheten, det politiska deltagandet, kunskaperna om politik och samhälle, och graden av representativitet. Dessa och andra utmaningar måste mötas för att demokratin ska kunna vinnas för nya generationer och dess långsiktiga hållbarhet stärkas.

Jämställdheten mellan kvinnor och män

I Sverige och de övriga nordiska länderna fästs det stor vikt vid jämställdheten mellan könen. Både lagstiftningen och normerna handlar om att se män och kvinnor som jämställda individer. Några svenska typexempel är särbeskattningen, föräldraförsäkringen och utbyggnaden av barnomsorgen som syftade till att möjliggöra för båda föräldrarna att kombinera yrkesliv och familjeliv. Det är också viktiga förklaringar till varför den kvinnliga förvärvsfrekvensen i Sverige tillhör de högsta i världen. Även när det gäller kvinnlig representation i politiska församlingar eller i vilken utsträckning män och kvinnor delar på ansvar för hem och barn, tillhör Sverige

⁶⁴ <http://www.freedomhouse.org/report/countries-crossroads/countries-crossroads-2012>; <http://en.rsff.org/press-freedom-index-2011-2012,1043.html>

ett av de mest jämställda länderna. Enligt UNDP:s *Gender Equality Index* är Sverige det mest jämställda landet i världen.⁶⁵

Som diskuterades i kapitel 2 har jämställdheten i Sverige ökat under de senaste decennierna. Sedan 1970 har bland annat kvinnors förvärvsfrekvens, disponibla inkomst och representation i politiska församlingar ökat, löneskillnaderna mellan män och kvinnor har minskat, ansvaret för hemarbetet har utjämnats och män tar ett allt större ansvar för barnen.⁶⁶

Men trots dessa framsteg är Sverige ännu inte ett land där kvinnor och män har likvärdiga villkor.

Stora löneskillnader mellan kvinnor och män

Fortfarande kvarstår stora löneskillnader mellan kvinnor och män. Om man räknar om alla inkomster till månadslöner på heltid var kvinnors andel av männens löner 86 procent 2011. Denna så kallade *ovägda löneskillnad* har minskat med drygt 2 procent sedan 2005. Löneskillnaden, tillsammans med det faktum att kvinnor oftare arbetar deltid, innebär att kvinnors livslöner och pensioner i genomsnitt är betydligt lägre än mäns.

Löneskillnaderna mellan män och kvinnor har i huvudsak två förklaringar: Kvinnor och män arbetar i olika yrken, och manliga yrken har högre löner än kvinnliga yrken med motsvarande kvalifikationer. Efter en så kallad standardvägning av lönerna, som tar hänsyn till skillnader i yrke, befattningar, sektorer, utbildning, ålder och arbetslivserfarenhet mellan kvinnor och män på arbetsmarknaden, ökar kvinnornas andel av männens löner till 94 procent 2011. Denna vägda löneskillnad har minskat med en knapp procent sedan 2005. Den löneskillnad som återstår efter standardvägningen är en oförklarad löneskillnad. Löneskillnaden mellan könen ökade under 1990-talet men har minskat under 2000-talet. Jämfört med början av 1990-talet har dock löneskillnaden mellan könen minskat högst marginellt. En förklaring till detta anses vara ökade löneskillnader under 1990-talet mellan kvinnor och män bland de 10 procent högst avlönade.⁶⁷

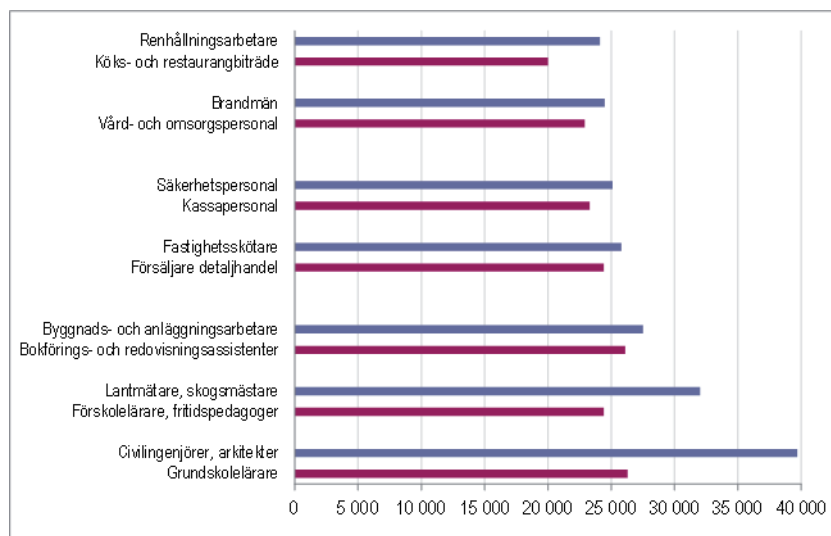
⁶⁵ UNDP, 2011.

⁶⁶ Joyce, 2013.

⁶⁷ Joyce 2013, sid. 36 och sid. 39.

Figur 7.6 visar genomsnittslönerna 2011 i olika mans- och kvinnodominerade yrken på motsvarande kvalifikationsnivå. Den illustrerar att genomsnittslönerna i de mansdominerade yrkena genomgående är högre.

Figur 7.6. Genomsnittslöner i kvinno- och mansdominerade yrken 2011 (kronor per månad).

Källa: SCB, yrkesregistret.

Andelen kvinnliga chefer och andelen välutbildade kvinnor i kvalificerade yrken växer, men kvinnor är relativt få i de högsta befattningarna i framför allt privat sektor där lönerna är som högst.

En utjämning av livsinkomsterna mellan män och kvinnor kommer att kräva att kvinnor fortsätter att söka sig in i mer välavlönade yrken och nå högre befattningar. Men det kan också kräva att vissa yrken som kräver en längre utbildning, och yrken där kvinnor idag dominerar som arbetstagare, uppvärderas.

Familjebildning hämmar kvinnors inkomster

De stora skillnaderna mellan mäns och kvinnors inkomster uppstår i samband med familjebildningen. Svenska kvinnors och mäns löner och disponibla inkomster ökar i samma takt fram till 25–30-årsåldern, när det första barnet vanligen föds. Därefter ökar mäns

löner och inkomster mer än kvinnornas fram till 50-årsåldern. Från och med 60-årsåldern minskar klyftan, även om en tydlig skillnad kvarstår livet ut eftersom männens högre livslöner också ger högre pensioner.⁶⁸

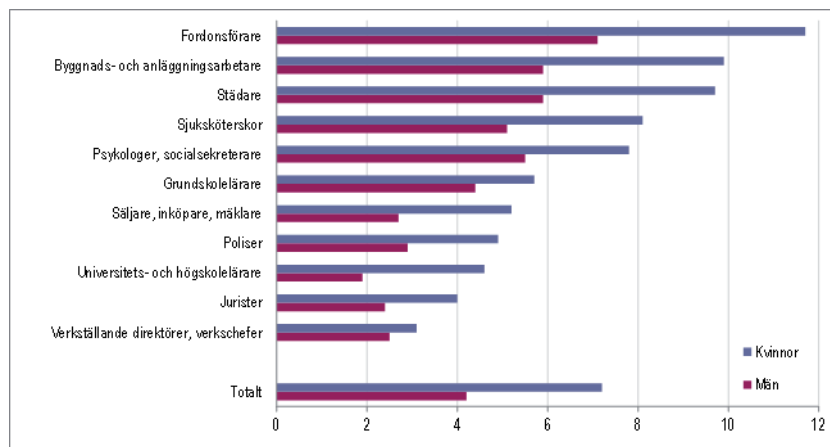
Den svenska arbetsmarknaden erbjuder både män och kvinnor större möjligheter att förena förvärvsarbete med föräldraskap. En av anledningarna till att kvinnor i Sverige – och i övriga nordiska länder – finns kvar i arbetslivet även under de barnafödande åren är att det finns en god tillgång på deltidsarbeten, inte minst inom den offentliga sektorn. Men deltidsarbete, som är frivilligt och attraktivt under småbarnsåren, kan bli både ofrivilligt och en fattigdomsfälla för kvinnor när barnen blivit äldre. Att hitta vägar för att erbjuda heltidsarbeten till alla som önskar detta, utan att inverka negativt på arbetsgivares möjligheter att organisera sin verksamhet, är en åtgärd för att stärka jämställdheten på arbetsmarknaden.

Kvinnor har högre sjukfrånvaro

Ökningen av sysselsättningen bland kvinnor har gått hand i hand med en ökning av kvinnors ohälsotal och sjukfrånvaro. Sedan början av 1980-talet har kvinnor haft högre sjukfrånvaro än män och skillnaden har ökat trendmässigt. Samma fenomen finns i andra nordeuropeiska länder där kvinnors sysselsättning har ökat under de senaste 30 åren. Figur 7.7 visar att kvinnor har högre sjukfrånvaro i alla större yrkesgrupper.

⁶⁸ Regeringen, 2012, sid. 21 och 24.

Figur 7.7. Genomsnittligt antal ersatta sjukpenningdagar för kvinnor och män i olika yrken 2010

Källa: Försäkringskassan, 2012.

Kvinnornas historiskt sett ökade sjukfrånvaro kan inte förklaras av ökade könsskillnader i självskattad hälsa eller i försämrad arbetsmiljö. Däremot tyder mycket på att familjesituationen påverkar kvinnors risk att bli sjukskrivna mer än män. Det finns ett tydligt samband mellan förekomsten av barn och hög sjukfrånvaro bland kvinnor.⁶⁹

Under 2000-talet har den totala sjukfrånvaron minskat betydligt. Minskningen har varit störst för kvinnor. Att se till att kvinnor har möjlighet att yrkesarbeta i samma utsträckning som män utan att detta sker till priset av hög ohälsa bland kvinnor är en av de stora framtidsutmaningarna för att skapa ett jämställt arbetsliv.

Kvinnor är mer sällan företagare

Sverige har brist på entreprenörer. Att uppmuntra företagsamhet bland både kvinnor och män och ge goda förutsättningar för nya företag att startas och växa är en viktig utmaning för framtiden. En ovanligt liten del av de kvinnor som förvärvsarbetar driver egna

⁶⁹ Angelov et al., 2011.

företag. År 2011 var 15 procent av de sysselsatta männen egna företagare men bara 6 procent av kvinnorna.⁷⁰

Att äga och driva företag ger makt över den egna vardagen och inflytande i samhället. Kvinnor startar relativt många företag i Sverige men för få av dessa företag består eller växer. Att hitta sätt att hjälpa fler kvinnliga entreprenörer att driva sina företag vidare och få dem att växa är viktigt både för samhällsekonomi och för att stärka kvinnors ekonomiska självbestämmande och inflytande i näringslivet.

Utbildningsgapet mellan könen

Redan i mitten av 1980-talet passerade kvinnorna männen i utbildningsnivå i den arbetsföra befolkningen.⁷¹ Sedan dess har gapet ökat. År 2030 beräknas 54 procent av kvinnorna och 39 procent av männen ha en eftergymnasial utbildning.

Figur 7.8. Antal högskoleutbildade i befolkningen 25–64 år, tusen personer.

Källa: SCB, befolkningens utbildning.

⁷⁰ SCB, Arbetskraftsundersökningarna.

⁷¹ För en diskussion om utbildningsgapet mellan könen, se Löfström, 2012

Pojkar har länge haft sämre resultat i grundskolan och betydligt fler pojkar än flickor hoppar av gymnasieskolan. Situationen är särskilt bekymmersam för pojkar med utländsk bakgrund.

Orsakerna till detta är oklara men det finns vissa belägg för att den mer självständiga undervisningen kan ha passat flickor bättre än pojkar. Vissa pojkars och unga mäns problem i skolan riskerar att skapa en växande grupp av män i dubbelt utanförskap.⁷² Forskning visar samtidigt att det finns ett mönster när människor bildar par, där kvinnor tenderar att välja partner som socialt har en bättre position än de själva medan män tenderar att göra motsatsen. För de män som inte lyckas inom utbildningen och på arbetsmarknaden är risken därför stor att de inte heller lyckas hitta någon partner. Bo Rothstein har därför kallat dessa män för ”de tredubbelt ratade”.⁷³

Att hitta effektiva sätt att höja skolresultaten och minska avhoppet från gymnasieskolan bland de unga, främst pojkar, som presterar sämst är därför en viktig utmaning för framtiden.

”För att ytterligare betona demokratin i staden bör man ta vara på människors olika bakgrund och kanske göra något kulturellt utifrån detta. Jag vill även att staden ska trycka mycket mer på att vara en fair trade city.”

Kelly C, från projektet Framtidens Sverige

⁷² Joyce 2013; Rothstein, 2013.

⁷³ Rothstein, 2013.

8

Den sociala sammanhållningens utmaningar

8 Den sociala sammanhållningens utmaningar

”Det finns något fantastiskt i att samarbeta oberoende av land och bakgrund, utan egentligt vinstintresse, och göra saker som gynnar andra människor. Man gör det för att man i slutändan vet att sådana initiativ skapar ett klimat som i slutändan gynnar en själv. Gör gott, och du kommer att få gott.”

Marcus Nygren, 21 år, bloggare i Framtidsstafetten

Inledning¹

Social sammanhållning i ett samhälle har ett värde i sig och för att människor ska känna sig delaktiga och uppleva livskvalitet och välfärd. Det behövs också för att det ska finnas något som binder samman människor som annars inte har några relationer till varandra, för att människor ska vara villiga att betala skatt och följa olika lagar, och för att människor ska kunna samarbeta för att nå gemensamma mål och känna att de ingår i något som är större än dem själva.

Utan social sammanhållning skulle risken för korruption, skattefusk, bidragsfusk och konflikter mellan grupper öka, otryggheten skulle öka, och såväl staten som företag och enskilda skulle behöva lägga ned mer resurser på kontroll, övervakning och skydd. De samhällseliga institutionerna och samhällets sociala, politiska och kulturella hållbarhet skulle försvagas.

Samtidigt är vi människor olika, med olika bakgrunder, utbildningar och yrken, intressen och egenskaper. Vad är det då som gör att ett samhälle håller samman trots alla olikheter, trots att de flesta vi möter är okända för oss, och trots att vi aldrig kommer att träffa de flesta andra som bor i Sverige? Vad är det som gör att vi vågar gå ut på gator och torg och omge oss med främlingar, och

¹ Detta kapitel bygger bland annat på den utredning om framtida utmaningar när det gäller den sociala sammanhållningen som genomförts inom ramen för Framtidskommissionens arbete. Se Levay, 2013.

vad är det som gör att vi är villiga att betala skatt som används till sådant som andra snarare än vi själva drar direkt nytta av?

Det finns flera svar på dessa frågor, men det som kanske framför allt bidrar till att upprätthålla den sociala sammanhållningen på nationell nivå är föreställningen och upplevelsen av att man, trots skillnader i övrigt, tillhör samma gemenskap.² Den sociala sammanhållningen bygger ur det perspektivet på föreställningen att det finns ett "vi" som är inkluderande och viktigare än olika uppdelningar i "vi" och "dom". I det sammanhanget spelar både de objektiva och de subjektiva förhållandena stor roll.

Samtidigt som den sociala sammanhållningen i hög grad bygger på föreställningen om en nationell gemenskap har Sverige likt andra länder under de senaste decennierna omvandlats som en följd av bland annat globalisering, individualisering och ökad mångfald. Världens länder har blivit allt mer ömsesidigt beroende och nationalstaternas gränser porösare. Parallellt har individualiseringen och den ökade mångfalden när det gäller allt från varifrån människor kommer till utbudet av varor, tjänster och livsstilar ökat heterogeniteten inom länderna. Därtill har stora tekniska framsteg förändrat hur vi kommunicerar med varandra. Identitet har allt mer blivit något som man formar själv och i mindre gemenskaper snarare än något självskrivet. Nationalstaterna har blivit mindre suveräna och mer heterogena.³

Denna utveckling har ökat såväl välfärden som mångfalden och den individuella friheten, men den har också väckt farhågor om att samhällsgemenskapen på nationell nivå kan vara på väg att undermineras.

Visserligen är den typen av farhågor inte nya; vid varje stor samhällsomvandling väcks frågorna om vad som håller samman samhället på nytt. Det gör dem dock inte mindre viktiga. Internationellt har också flera regeringar och policyorganisationer tagit initiativ till att undersöka och försöka stärka den sociala sammanhållningen.⁴ Frågan om nutida och framtida utmaningar för den sociala sammanhållningen har blivit allt mer brännande.

Dessa farhågor förstärks av den mänskliga tendensen att dela in människor i "vi och dom", att överskatta likheterna med dem som kategoriseras som "vi" och skillnaderna gentemot dem som

² Anderson, 1992.

³ Se till exempel Castells, 1998, 2000b; Giddens, 2003; Held & McGrew, 2003.

⁴ Se exempelvis Commission on Integration and Cohesion, 2007; Denham, 2001; Ritzen et al., 2000; Colletta et al., 2001.

kategoriseras som ”dom”, och att söka sig till dem som man uppfattar som i relevanta avseenden lika.⁵ Farhågorna förstärks också av att många av de symboler, institutioner och upplevelser som förmår skapa gemensamma referensramar för människor från olika delar av samhället har skiftat karaktär eller försvagats.⁶

Så länge den föreställda gemenskapen är mer inkluderande och starkare än de föreställda olikheterna mellan grupper behöver dessa processer inte inverka negativt på den sociala sammanhållningen, men det kan inte tas för givet. Farhågorna om att ökade skillnader mellan grupper leder till minskad social sammanhållning behöver tas på allvar. Ytterst handlar det om samhällets sociala, och i en vidare mening politiska, värdemässiga och kulturella, hållbarhet.

Den svårfångade sociala sammanhållningen

Samtidigt som de flesta är överens om att social sammanhållning i allmän mening är viktig är det inte självklart vad som avses med begreppet. Det finns också en inbyggd spänning mellan det demokratiska samhällets behov av sammanhållning på frivillighetens grund och dess behov och erkännande av olika former av pluralism och individuell frihet.⁷ För svag social sammanhållning riskerar att leda till att samhället faller isär, men för stark sammanhållning riskerar att bli förkvävande.

Inom forskningen finns det lite olika perspektiv på social sammanhållning.⁸ Medan en del betonar förekomsten av olika ekonomiska, sociala eller kulturella skiljelinjer i samhället⁹ betonar andra vikten av socialt kapital och hur relationer, nätverk och engagemang i det civila samhället bidrar till att binda samman människor.¹⁰ De flesta definitioner har dock det gemensamt att social sammanhållning både handlar om objektiva och subjektiva förhållanden. De objektiva förhållandena är viktiga både i sig och därför att de påverkar hur människor upplever samhället och varandra. Samtidigt är de subjektiva upplevelserna också viktiga, eftersom människor kan reagera på olika sätt på de skillnader som

⁵ McPherson, Smith-Lovin & Cook, 2001; Gaertner et al., 1993; Yzerbyt et al., 2003; Miller & Maner, 2010. För en aktuell diskussion, se även Johansson Heinö, 2012; SOU 2012:74.

⁶ Levay, 2013; Ehn et al., 1993.

⁷ Berggren & Trägårdh, 2006.

⁸ För en djupare diskussion, se Levay, 2013; Jenson, 2002.

⁹ Se exempelvis Easterley et al., 2006

¹⁰ Putnam, 1993, 2000.

finns mellan grupper.¹¹ Att ta hänsyn till både objektiva förhållanden och subjektiva upplevelser är viktigt också för att underlätta analysen av om, och i vilken utsträckning, som olikheter mellan grupper påverkar hur människor förhåller sig till varandra och till samhället.¹² Det kan vara så att ökade olikheter mellan grupper leder till minskad social sammanhållning, men det kan också vara så att ökade olikheter leder till minskad sammanhållning i vissa samhällen men inte i andra, eller att vissa men inte andra olikheter leder till minskad sammanhållning.

Utifrån detta bör social sammanhållning snarare förstås som det kitt som håller ihop ett samhälle och främjar en känsla av gemenskap, vilket i sin tur påverkas av hur samhället är uppbyggt och fungerar. Detta ligger i linje med en framträdande definition i den internationella forskningen, nämligen att social sammanhållning handlar om ett tillstånd där samhället och individerna binds samman genom specifika attityder, beteenden, normer och institutioner som bygger på konsensus och inte på tvång.¹³ Ett samhälle som präglas av social sammanhållning är ett samhälle där människor känner gemenskap och tillit till varandra, där de upplevda avstånden och konflikterna mellan grupper är små, där toleransen för olikheter är stor, och där det finns en stark känsla av tillhörighet, delad identitet och att man delar ett gemensamt öde.¹⁴ Det är ett samhälle där det finns en utbredd ”känsla för det allmänna”.¹⁵ I det sammanhanget spelar både de objektiva och de subjektiva förhållandena stor roll.

Social sammanhållning i dagens Sverige

Hur stark är då den sociala sammanhållningen i Sverige idag? Står Sverige redan idag inför utmaningar som hotar sammanhållningen? Trots att sådana farhågor finns visar en analys av tillgänglig forskning att den sociala sammanhållningen i Sverige över lag är stark, samtidigt som den lämnar stort utrymme för individuell frihet och pluralism på olika områden. Den visar också att Sverige hör till de länder som har den starkaste sammanhållningen.¹⁶

¹¹ För diskussioner kring detta, se Jacobsson, 2010a.

¹² Se vidare diskussion i Green & Janmaat, 2011, sid. 2–4.

¹³ Green & Janmaat, 2011, sid. 18; Green et al., 2011, sid. R6.

¹⁴ Levay, 2013; Green et al., 2011a, 2011b; Jacobsson & Sandstedt, 2010.

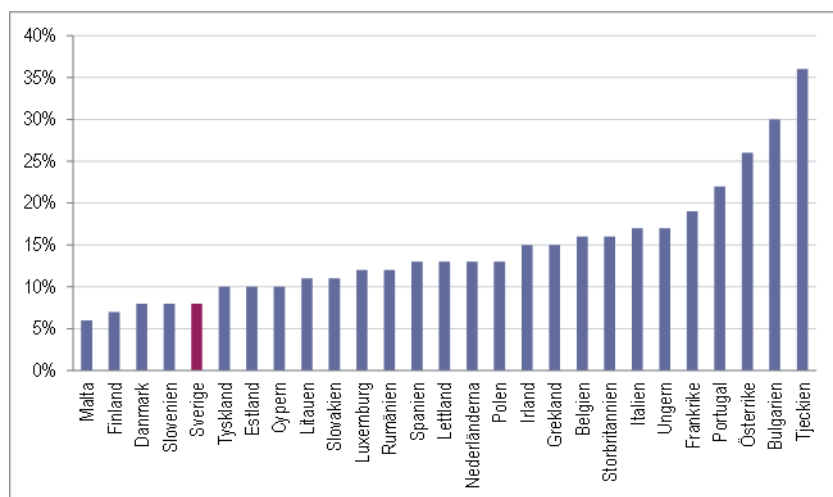
¹⁵ Jacobsson, 2010a, 2010b.

¹⁶ Green & Janmaat, 2011, Green et al., 2011.

Ett uttryck för detta handlar om att Sverige har ett starkt och livaktigt civilt samhälle. Nästan 80 procent av alla vuxna svenskar är medlem i minst en förening, och omkring hälften av svenskarna utför frivilligt arbete inom någon ideell organisation. De förenings typer som samlar flest medlemmar är bland annat fackliga organisationer, företagarorganisationer, idrottsföreningar, friluftsföreningar och boendeföreningar. Den enskilt största organisationen är Svenska kyrkan. Visserligen har andelen som är medlem i minst en förening sjunkit under de senaste tio åren, samtidigt som det finns tecken på en ökad professionalisering inom olika organisationer i civilsamhället, men i ett internationellt perspektiv utmärks Sverige fortfarande av ett stort engagemang i civilsamhället.¹⁷

Ett annat uttryck för att den sociala sammanhållningen i Sverige är stark avser i vilken utsträckning människor känner sig delaktiga i samhället. Här visar internationella jämförelser inte bara att de allra flesta svenskar upplever att de är en del av samhället, utan också att Sverige hör till de länder i Europa där minst andel känner sig utanför (se figur 8.1).

Figur 8.1. Andel som känner sig utanför samhället i Europa 2009.

Källa: Europeiska kommissionen, 2010b.

¹⁷ Harding, 2012; Levay, 2013.

Ett tredje uttryck för den sociala sammanhållningen handlar om i vilken grad människor känner att de kan lita på människor i allmänhet. Det är särskilt viktigt i moderna samhällen med en långtgående arbetsdelning, vilket gör att vi är beroende av relationerna till andra vars karaktärer vi inte vet någonting om. För de allra flesta går det inte en dag utan att vi möter och interagerar med människor som vi inte känner. I sådana situationer kan vi välja att tro människor om gott och agera som om de går att lita på, eller vi kan möta människor vi inte känner med skepsis och på ett sätt som är tänkt att skydda oss ifall de inte går att lita på. Tilliten till andra påverkar hur vi agerar – och blir bemötta.

Tilliten till människor i allmänhet brukar kallas social tillit. Den både påverkar och påverkas av det samhälle människor lever i. Ju mer människor upplever att de kan lita på människor i allmänhet desto mer präglas samhällsklimatet av tillit, och ju mer samhällsklimatet präglas av tillit, desto mer naturligt blir det för människor att känna tillit till andra. I sådana samhällen blir den sociala tilliten en integrerad del av kulturen.¹⁸ Den sociala tilliten utgör också en viktig del av det sociala kapitalet i ett land.¹⁹ Forskning visar också att det finns tydliga samband mellan tillit och bland annat ekonomisk tillväxt, mindre brott, mindre korruption, ekonomisk jämlikhet och bättre fungerande offentliga institutioner.²⁰

Graden av tillit brukar anses vara ett av de bästa måtten på social sammanhållning²¹ och undersöks regelbundet av bland annat SOM-institutet i Sverige och i olika internationella studier. Hur frågorna är formulerade varierar, men både svenska och internationella studier visar att de flesta svenskar anser att det går att lita på de flesta andra.²² I SOM-undersökningarna får människor på en skala från 1 till 10 uppge ”i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet”. Utifrån svaren delas människor in i låglitare (0–3), mellanlitare (4–6) och höglitare (7–10). Under de senaste 15 åren har andelen höglitare legat runt 55–60 procent, medan andelen låglitare har legat runt 10 procent.²³

I *World Values Survey* och *European Values Survey* får människor välja mellan svarsalternativen ”man kan lita på de flesta

¹⁸ Se bland annat Trägårdh, 2009; Putnam, 2000; Rothstein, 2003; Jacobsson, 2010a, 2010b.

¹⁹ Putnam, 1993, 2000.

²⁰ Rothstein & Uslaner, 2005; Rothstein, 2003; Knack & Keefer, 1997; Zak & Knack, 2001; Beugelsdijk et al., 2004; Rothstein, 2011; Bergh & Bjørnskov, 2011.

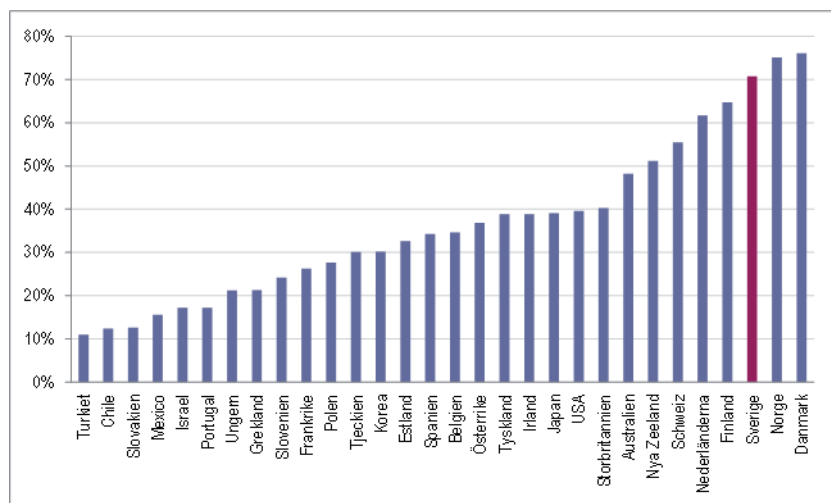
²¹ Green & Janmaat, 2011; Green et al., 2011; Easterley et al., 2006; Levay, 2013. För en kritisk diskussion kring olika sätt att mäta social tillit, se Lundåsen & Pettersson, 2009.

²² Green & Janmaat, 2011; Trägårdh, 2009; Levay, 2013; Delhey & Newton, 2005.

²³ Oskarson & Rothstein, 2012.

andra människor” och ”man kan inte vara nog försiktig i sina kontakter med andra människor”. I den senaste undersökningen uppgav 71 procent i Sverige att man kan lita på de flesta andra människor, vilket är högre än i nästan alla andra länder (se figur 8.2).

Figur 8.2. Den sociala tilliten i Sverige och andra OECD-länder.

Källa: World Values Survey/European Values Survey, våg 5 (2005–2009). Svenska data hämtade från European Values Survey.

En annan indikator på sammanhållningen handlar om i vilken utsträckning som människor upplever att det finns stora spänningar mellan olika grupper. Det gäller inte minst då oron för att sammanhållningen håller på att försvagas ofta bottnar i bilden av att olikheterna mellan grupper ökar. Samtidigt som de objektiva olikheterna är viktiga i förhållande till sammanhållningen, och vi återkommer till dem, har också de upplevda olikheterna och spänningarna betydelse för den sociala sammanhållningen.

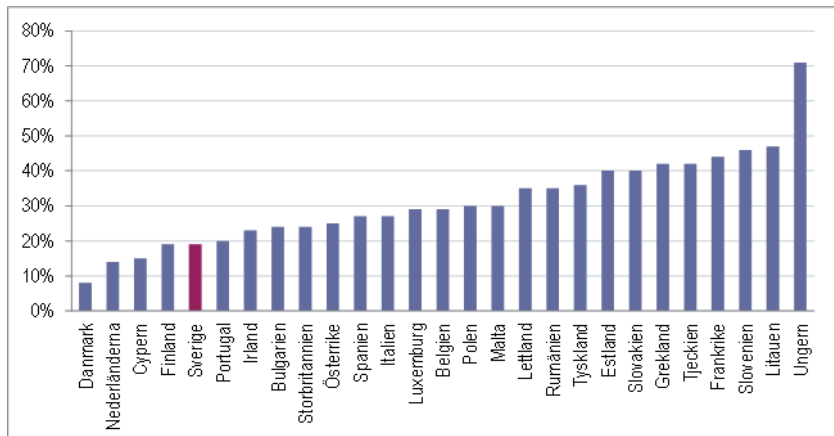
Hur människor upplever spänningarna mellan grupper finns det mindre forskning om, men för något år sedan lät Europeiska kommissionen genomföra en specialstudie där man undersökte hur människor inom EU uppfattar spänningarna mellan unga och gamla, chefer och anställda, fattiga och rika samt olika etniska grupper.²⁴ Den studien visar att svenskar upplever relativt små

²⁴ Europeiska kommissionen, 2010b.

spänningar mellan unga och gamla; bara 9 procent säger sig uppleva stora spänningar. Det kan jämföras med genomsnittet på 15 procent bland samtliga EU-länder. Också när det gäller relationen mellan chefer och anställda är det relativt få svenskar, 12 procent, som upplever stora spänningar. Det enda land där en lägre andel, 5 procent, upplever stora spänningar mellan chefer och anställda är Danmark. Inom EU som helhet säger sig i genomsnitt 30 procent uppleva stora spänningar mellan chefer och anställda, och i länder som Grekland, Frankrike och Ungern ligger andelen kring 50 procent.

Även när det gäller förhållandet mellan fattiga och rika är det färre i Sverige än i de flesta andra EU-länder som upplever att spänningarna är stora, även om den spänningen upplevs som större än den mellan chefer och anställda respektive unga och gamla (figur 8.3).

Figur 8.3. Uppfattade spänningar mellan fattiga och rika i Europa 2009.

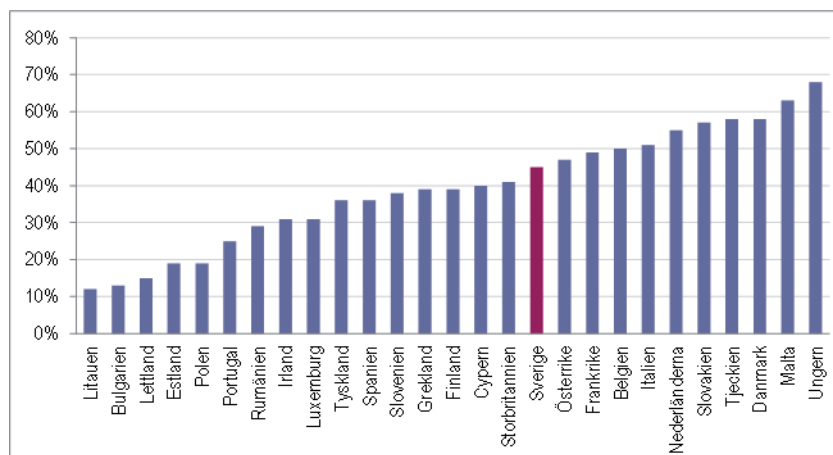

Källa: Europeiska kommissionen, 2010b. Figuren visar andelen som uppfattar stora spänningar.

Det finns dock ett undantag från mönstret att de allra flesta svenskar upplever relativt små spänningar mellan grupper. Det handlar om relationen mellan olika etniska grupper, där 45 procent upplever att det finns stora spänningar. Dessutom framstår Sverige inte längre som lika harmoniskt jämfört med andra EU-länder (se figur 8.4). Liknande resultat framkommer av en annan europeisk studie där man frågar om hur människor upplever relationen mellan grupper från olika kulturella, religiösa eller nationella bakgrunder.

Inom EU som helhet svarade 56 procent att de upplevde den relationen som ganska eller mycket god, medan andelen var 52 procent i Sverige. Det var dock endast 4 procent som upplevde relationen som mycket dålig.²⁵

Figur 8.4. Uppfattade spänningar mellan etniska grupper i Europa 2009.

Källa: Europeiska kommissionen, 2010b. Figuren visar andelen som uppfattar stora spänningar.

Att närmare hälften uppfattar att det finns spänningar mellan olika etniska grupper, eller grupper från olika kulturella, religiösa eller nationella bakgrunder, ska dock inte tolkas som ett uttryck för intolerans. Som vi såg i kapitel 1 är det exempelvis få som inte vill ha personer med aids, homosexuella, invandrare, personer med annan religion eller annan etnicitet som grannar, och andelen som inte vill ha någon från dessa grupper som grannar har dessutom sjunkit över tid samtidigt som den är lägre i Sverige än i de flesta andra länder. Andelen som tycker att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige har också sjunkit, från som mest 65 procent 1992 till 41 procent 2011.²⁶ Samtidigt anser 60 procent av svenskarna att EU bör uppmuntra arbetskraftsinvandring från länder utanför EU som ett medel för att möta de demografiska utmaningarna och fylla luckor på arbetsmarknaden. 95 procent av svenskarna anser också att EU bör erbjuda asyl och skydd till dem

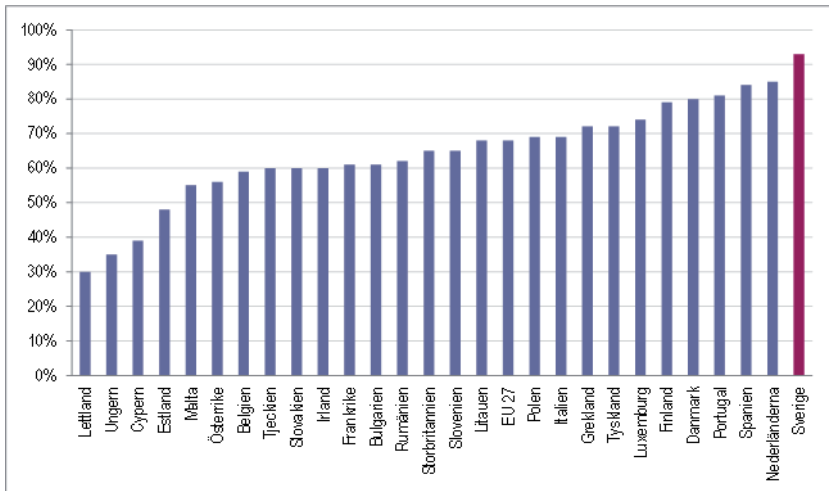
²⁵ Europeiska kommissionen, 2012a, sid. T7.

²⁶ Demker, 2012.

som behöver det. I båda fallen är andelarna högre än i något annat EU-land.²⁷

Även om detta kanske inte är de bästa måtten på tolerans framkommer samma bild av svenskarna som ett över lag tolerant folk även i andra undersökningar. Exempelvis visar Eurobarometern att 93 procent av svenskarna anser att immigranter bör ha samma rättigheter som nationella medborgare medan 81 procent anser att immigrationen berikar Sverige ekonomiskt och kulturellt. I båda fallen är andelarna högre än i något annat EU-land (se figur 8.5 och 8.6).

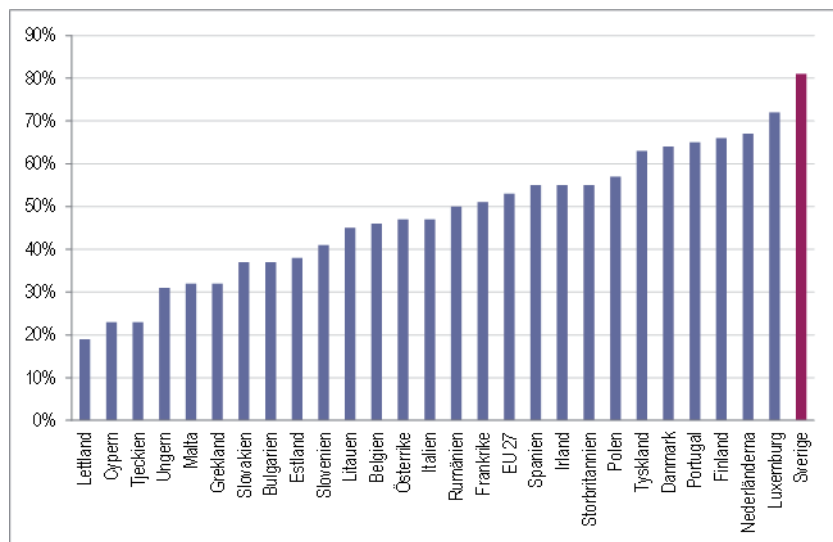
Figur 8.5. Immigranter bör ha samma rättigheter som övriga medborgare.

Källa: Europeiska kommissionen, 2012b. Figuren visar andelen som instämmer i att immigranter ska ha samma rättigheter som övriga medborgare i det egna landet.

²⁷ Europeiska kommissionen, 2012b.

Figur 8.6. Immigrationen berikar det egna landet ekonomiskt och kulturellt.

Källa: Europeiska kommissionen, 2012b. Figuren visar andelen som instämmer i att immigrationen berikar det egna landet ekonomiskt och kulturellt.

Även om man kan vara kritisk mot hur mycket undersökningar av det här slaget egentligen säger är den sammantagna bilden tydlig.²⁸ Även om det finns de som har rasistiska eller främlingsfientliga åsikter är svenskar i ett internationellt perspektiv relativt öppna och toleranta för olika sätt att vara och för människor som har andra bakgrunder. Däremot finns det olika åsikter när det gäller i vilken utsträckning invandrare bör anpassa sig till Sverige och svenska vanor. Det framkommer bland annat av *Mångfaldsbarometern*. Medan runt 60 procent instämmer i att ”den etniska mångfalden utvecklar vår kultur” och runt 50 procent att ”samhället bör skapa möjligheter för invandrare att bevara sina kulturella traditioner” finns det en grupp på runt 25 procent som anser att ”invandrarna utgör en fara för vår kultur”, och runt 80 procent anser att ”invandrarna har skyldighet att anpassa sig till vårt lands vanor”.²⁹

Allt detta sammantaget visar att den sociala sammanhållningen över lag är stark i Sverige. De flesta människor litlar på andra,

²⁸ Johansson Heinö, 2012.

²⁹ Mella & Palm, 2012.

relativt få känner sig utanför samhället, många är engagerade inom det civila samhället, toleransen mot grupper med annan kulturell, religiös eller etnisk bakgrund är generellt hög, och över lag är det relativt få som uppfattar stora spänningar mellan olika grupper. Dessutom är våldsbrottsligheten låg och de flesta känner sig trygga i offentliga miljöer.³⁰ Detta mönster har dokumenterats i en rad studier, och särskilt när det gäller tilliten framstår Sverige och Norden som exceptionellt ur ett internationellt perspektiv.³¹

Samtidigt finns det varningstecken. Ett sådant är de upplevda spänningarna mellan grupper med olika nationella, kulturella och etniska bakgrunder. Ett annat är tecken på att den sociala tilliten kan vara på väg att sjunka bland yngre.³² Ett tredje är olika processer i riktning mot ökad heterogenitet och ökade olikheter mellan grupper, inte minst kopplat till vissa gruppers svagare ställning på arbetsmarknaden och utanförskapet. För att kunna analysera de framtida utmaningarna är det viktigt att se på sambanden för den svenska sociala sammanhållningen och vad som gör Sverige speciellt i ett internationellt perspektiv.

Sverige och den nordiska modellen

Samtidigt som alla länder behöver en tillräcklig grad av social sammanhållning kan det finnas olika faktorer som bidrar till samhällsgemenskapen och formar den sociala sammanhållningen i olika länder. Ett välkänt exempel på detta handlar om den amerikanska drömmen, det vill säga idén att alla som är hederliga och arbetar hårt har goda möjligheter att lyckas i livet. Detta beskrivs ofta som centralt för den amerikanska självbilden och sammanhållningen. Det framställs ofta just som en amerikansk snarare än som en allmänmänsklig dröm, och botten i den amerikanska historien.³³

Detta illustrerar att även om många länder delar synen på vissa kärnvärden, vilka exempelvis kommer till uttryck i deklARATIONEN om de mänskliga rättigheterna, så är de institutioner, lagar och värderingsmönster som präglar ett land alltid formade av de sociala, politiska och kulturella traditionerna i just det landet eller den

³⁰ Europeiska kommissionen, 2012b; Levay, 2013.

³¹ Trägårdh, 2009; Jacobsson, 2010b; Oskarson & Rothstein, 2012; Rothstein & Uslaner, 2005; Green & Janmaat, 2011.

³² Oskarson & Rothstein, 2012.

³³ De Tocqueville, 1997a, 1997b; Gelin, 2009; Rosenberg, 2008; Berggren & Trägårdh, 2006.

delen av världen. Därför har olika länder över tid format olika lagar, institutioner och värderingsmönster som är särskilt betydelsefulla för sammanhållningen i just dessa länder.³⁴ Det gör också att grunderna för den sociala sammanhållningen är inbördes relaterade, samtidigt som länder som av historiska och geografiska skäl haft stort utbyte med varandra tenderar att likna varandra.

Att det finns stora likheter mellan de nordiska länderna har därför historiska förklaringar och har dokumenterats i en rad studier på olika områden.³⁵ Det framkommer även av en omfattande undersökning av den sociala sammanhållningen i OECD-länderna, genomförd av Andy Green och Jan German Janmaat.³⁶ Den studien omfattar mått på såväl attityder (exempelvis social tillit och inställningen till invandring) som beteendemönster (exempelvis föreningsengagemang och brottslighet) och institutionella förhållanden (exempelvis inkomstspridning och den offentliga sektorns storlek).

När de olika indikatorerna analyseras och vägs samman visar det sig att det bland OECD-länderna går att urskilja tre system för den sociala sammanhållningen, vilka bär stora likheter med en inflytelserik analys av Gøsta Esping-Anderson där han identifierar olika välfärdspolitiska system.³⁷ Systemen sammanfattar gemensamma generella drag hos olika länder, även om inte varje drag nödvändigtvis behöver innehas av varje land. De system för den sociala sammanhållningen som Green och Janmaat identifierar är:³⁸

- *Den anglosaxiska modellen.* Den är framträdande framför allt i USA och Storbritannien. Det som är utmärkande för den modellen är att den präglas av frihetliga ideal, en stark tro på individuell frihet och privat egendomsrätt samt en stark skepsis mot staten och en begränsad roll för den offentliga välfärden. Länderna uppvisar stora inkomstskillnader och en stor etnisk och kulturell mångfald. Sammanhållningen har en svag institutionell underbyggnad och den offentliga välfärden är både begränsad och byggd på behovsprövade förmåner.

När det gäller den sociala sammanhållningen finns det tecken på att den försvagas, med kraftigt sjunkande nivåer av tillit och relativt hög brottslighet. Det ideella engagemanget är dock

³⁴ Se bland annat Schmid, 2010; Berggren & Trägårdh, 2006.

³⁵ Esping-Andersen, 1990; Hallin & Mancini, 2004; Ryner, 2007; Greve, 2007; Berggren & Trägårdh, 2012; The Economist, 2–8 februari 2013.

³⁶ Green & Janmaat, 2011; Green et al., 2011.

³⁷ Esping-Andersen, 1990; Se även Svallfors, 2004.

³⁸ Green & Janmaat, 2011.

omfattande, toleransen är hög och det råder relativt stor enighet om kärnvärdena frihet och meritokrati. Tillsammans med de senaste decenniernas ekonomiska tillväxt kan det ha bidragit till att hålla samman dessa samhällen. Att inkomstspridningen under de senaste decennierna har ökat framställs som ett mindre problem, så länge det inte hotar känslan av att det går att ta sig upp i samhället. Just detta kan dock vara på väg att hända, och enligt Green och Janmaat utgör det den främsta utmaningen för den sociala sammanhållningen i de anglosaxiska länderna.

- *Den nordvästeuropeiska modellen.* Denna modell omfattar exempelvis Tyskland, Frankrike, Belgien och Österrike, och i någon mån de sydeuropeiska länderna. Länder som har den modellen genomsyras av en övertygelse om att staten och de gemensamma värdena har viktiga roller att spela för sammanhållningen, men de präglas samtidigt av en hög grad av värdepluralism. Länderna karaktäriseras också av samarbetslösningar för företagsstyrning och arbetsmarknad, måttliga inkomstskillnader, lågt engagemang i föreningslivet och en varierande grad av social tillit. Den offentliga välfärden är omfattande men också hierarkisk, eftersom den främst stärker traditionella familjeband.

Samtidigt har toleransen sjunkit och den högt värderade nationella kulturen utmanas idag av en tilltagande etnisk mångfald och värdepluralism. Enligt Green och Janmaat finns det svårigheter att hantera kulturell mångfald i länder som präglas av den sociala marknadsmodellen, och det utgör den största utmaningen för sammanhållningen i just dessa länder.

- *Den nordiska modellen.* Länder som har den nordiska modellen präglas av en stark tilltro till frihet, jämlikhet och solidaritet och av förhållandevis små inkomstskillnader. Den sociala mobiliteten är hög, vilket understöds av utjämnande skolsystem. De nordiska länderna utmärks också av generösa välfärdssystem som omfattar alla och av en exceptionellt hög social tillit. Medlemskapet i ideella föreningar ligger på en hög nivå och det aktiva ideella engagemanget på en medelnivå. Toleransen är hög och den uppfattade spänningen mellan olika samhällsgrupper låg, förutom mellan olika etniska grupper.

Medan den sociala tilliten på annat håll har minskat eller varit oförändrad så har den stigit i Norden. Samtidigt utsätts välfärdsstaten för ett långsiktigt tryck från en åldrande befolkning och

den globala konkurrensen. Den största framtida utmaningen för den sociala sammanhållningen blir därmed, enligt Green och Janmaat, att upprätthålla generella välfärdssystem i en allt mer globaliserad värld.

Vad forskningen sammanfattningsvis tyder på är att det som har särskilt stor betydelse för den sociala sammanhållningen i Norden, är att det råder en hög grad av jämlikhet som bärs upp av generella välfärdssystem och utjämnar skillnader i livschanser, samtidigt som de också skapar förutsättningar för individuell frihet.³⁹ Samtidigt fästs det stor vikt vid det personliga ansvaret och att alla ska dra sitt strå till stacken genom att arbeta, betala skatt, vara solidariska och inte överutnyttja de gemensamma systemen.⁴⁰

Nya utmaningar och ökade skillnader mellan grupper

Samtidigt som den sociala sammanhållningen i Sverige idag är stark pågår olika förändringsprocesser som kan öka skillnaderna och riskerar att minska kontakterna mellan grupper på ett sätt som i framtiden kan innebära nya utmaningar för sammanhållningen. Dit hör i första hand utanförskap och ekonomisk ojämlikhet, ökad etnisk och kulturell mångfald, individualisering och ett allt mer fragmenterat medielandskap.⁴¹

Utanförskap och ekonomisk jämlikhet

Ett av de viktigaste fundamenten för den sociala sammanhållningen i Sverige och Norden är att det finns en hög grad av ekonomisk jämlikhet. Detta avgörs i grunden av en så hög sysselsättning och ett så litet utanförskap som möjligt. Det är också viktigt eftersom det tycks finnas samband mellan ekonomisk jämlikhet och tillit, och mellan tillit och ekonomiskt välstånd. Inom forskningen diskuteras hur orsakssambanden mellan tillit, ekonomisk jämlikhet och stater med generella välfärdssystem med ambition att utjämna skillnader i livschanser ser ut, det vill säga vad som påverkar vad. Oavsett i vilken riktning sambanden går råder dock det stor enighet om att det finns positiva samband mellan stater med

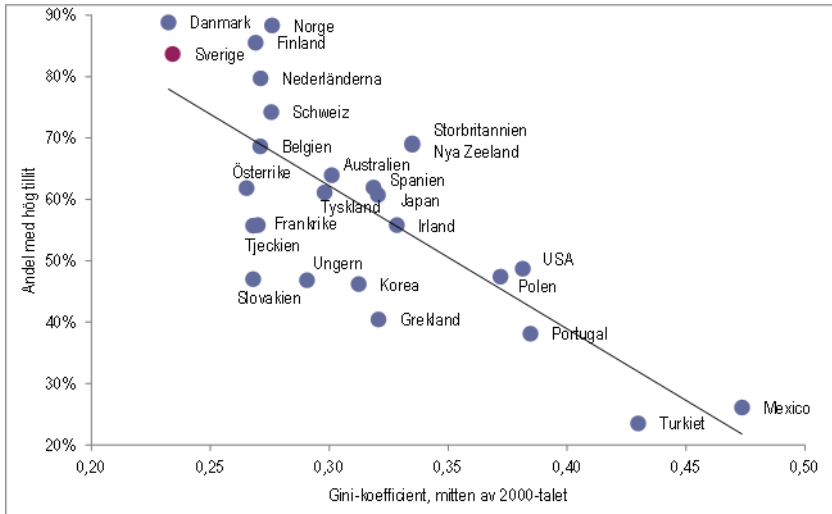
³⁹ Inglehart & Welzel, 2005; Svallfors, 2004, 2011; Berggren & Trägårdh, 2006.

⁴⁰ Jacobsson & Sandstedt, 2010.

⁴¹ För en bredare diskussion, se Levay, 2013.

generella välfärdssystem, ekonomisk jämlikhet, social tillit och social sammanhållning (se exempelvis figur 8.7).⁴²

Figur 8.7. Sambandet mellan inkomstspridning och social tillit.

Källa: OECD, 2011a.

Det finns olika sätt att mäta inkomstspridning. Som nämndes i kapitel 1 är det vanligaste måttet den så kallade Gini-koefficienten, som kan variera mellan 0 (om alla har identiska inkomster) och 1 (om alla inkomster går till en person).

Sverige är idag ett av de länder som har den högsta ekonomiska jämlikheten. Som mest jämlik var inkomstspridningen i Sverige runt 1980. Sedan början av 1980-talet har den dock ökat, och enligt OECD ökade den från 0,2 i mitten av 1980-talet till 0,259 fram till 2008.⁴³ Samtidigt har den ökat också i andra OECD-länder, och om man utgår från Gini-koefficienten är Sverige det sjätte ekonomiskt mest jämlika landet i världen. Sverige är samtidigt det land inom OECD som lägger störst andel av BNP på offentliga tjänster som bidrar till jämlika levnadsvillkor, exempelvis utbildning och sjukvård. Räknar man in dessa välfärdsutgifter är Sverige det OECD-land som har minst inkomstspridning (se figur 8.8).⁴⁴ Ser

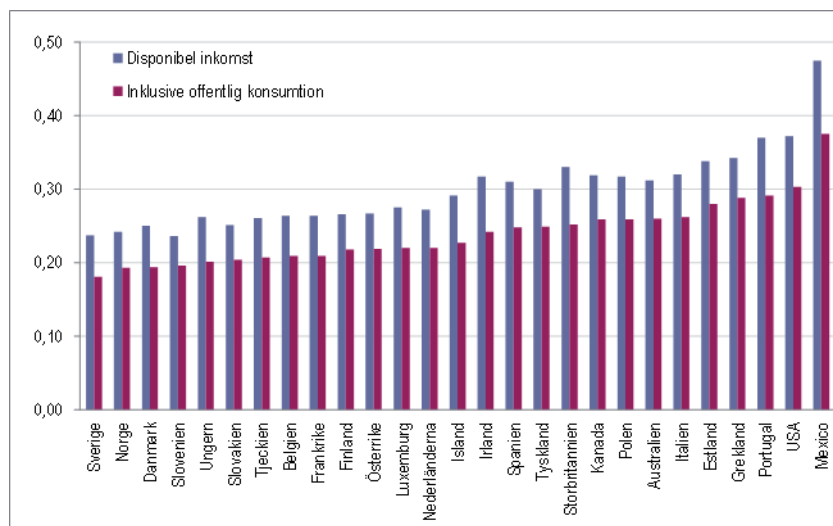
⁴² Se bland annat Wilkinson & Pickett, 2010; Green & Janmaat, 2011; Bergh, 2009; Bergh et al., 2012; Rothstein & Uslaner, 2005.

⁴³ OECD, 2011a, sid. 24, 45; se även Jonsson et al., 2010.

⁴⁴ OECD, 2011a, sid. 38–39; se även Jonsson et al., 2010.

man till hur stor andel av bruttoinkomsterna som går till den procent som tjänar mest ligger Sverige också i botten medan USA ligger i topp bland OECD-länderna.⁴⁵

Figur 8.8. Internationell jämförelse av Gini-koefficienten i ett urval länder.

Källa: OECD, 2011a. Diagrammet avser Gini-koefficienten vid mitten av 2000-talet.

Även med andra mått tillhör Sverige de länder i världen som har lägst ekonomisk ojämlikhet och utanförskap. Ett par mått på detta handlar om andelen med *låg materiell standard* och andelen med *låg ekonomisk standard*. *Låg materiell standard* är absolut mått, och med det avses att en individ saknar förmåga inom minst fyra av nio områden: att möta oväntade utgifter, att åka på en veckas semesterresa, att betala skulder, att äta en måltid med kött, kyckling eller fisk varannan dag, att hålla hemmet tillräckligt varmt, att ha en tvättmaskin, att ha en färg-tv, att ha en telefon och att äga en bil. *Låg ekonomisk standard* är ett relativt mått, och med det avses andelen individer med en inkomst som understiger 60 procent av den nationella medianinkomsten.

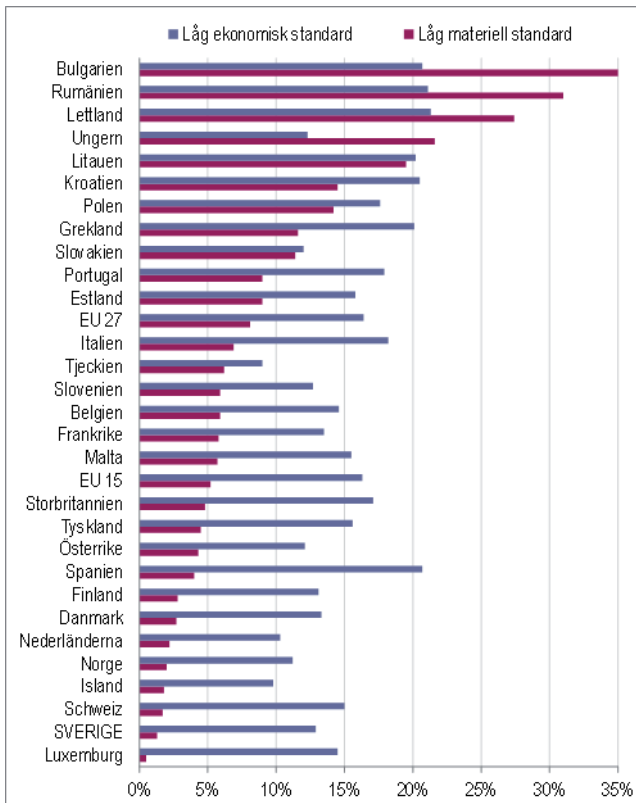
För 2010 var det endast 1 procent av befolkningen i Sverige som hade låg materiell standard medan 13 procent hade låg ekonomisk standard (se figur 8.9).⁴⁶ Sverige tillhör också de länder i Europa

⁴⁵ OECD, 2011a, sid. 12; se även Bartels, 2008.

⁴⁶ Regeringen, 2011, sid. 29; Eurostat, EU-silc.

som har den lägsta andelen barn som lever i ekonomisk utsatthet. Om man utgår från det absoluta måttet låg materiell standard lever 1 procent av svenska barn i ekonomisk utsatthet, jämfört med 10 procent inom hela EU. Om man utgår från det relativa måttet låg ekonomisk standard lever 14,5 procent av svenska barn i ekonomisk utsatthet, jämfört med 20,6 procent inom hela EU.⁴⁷

Figur 8.9. Andel av befolkningen med låg materiell och låg ekonomisk standard 2011.

Källa: Anm. Inkomstuppgifterna i EU-SILC för ett år avser föregående års inkomster, Eurostat.

Det som framförallt är viktigt när det gäller att begränsa den ekonomiska ojämlikheten är att så många som möjligt har ett arbete. Ju högre sysselsättning, desto större kontroll och makt över sina liv har människor, desto bättre materiella förutsättningar får

⁴⁷ Eurostat.

människor, och desto mindre är risken för ekonomisk ojämlikhet och utanförskap. Desto mindre är också risken att den sociala sammanhållningen försvagas. Att öka sysselsättningen är viktigt inte bara i sig, utan också för att minska risken att den sociala sammanhållningen utsätts för påfrestningar och för att öka samhällets sociala och ekonomiska hållbarhet.

För att sammanfatta visar detta att ekonomisk ojämlikhet inte utgör något större hot mot den sociala sammanhållningen idag. Det kan dock inte tas för givet att det i framtiden alltid kommer vara så. Med tanke på det, och att inkomstspridningen har ökat något i Sverige under de senaste decennierna, är det viktigt att förstå drivkrafterna bakom den ökade inkomstspridningen.

Varför inkomstspridningen ökar i de flesta länder pågår det forskning kring, men trots att det inte finns några säkra svar råder det stor enighet om att en viktig faktor handlar om den tilltagande globaliseringen och den ökade globala konkurrensen. I kombination med teknikförändringarna har detta bidragit till ett skifte mot en mer kunskapsintensiv produktion samtidigt som många enklare tillverkningsjobb slagits ut eller flyttats till andra länder.⁴⁸ Det finns väldigt lite stöd för att globaliseringen skulle påverka antalet jobb negativt, men däremot slås vissa jobb ut medan andra tillkommer, och de som tjänar mest på utvecklingen är de som har de kunskaper och kvalifikationer som krävs i en allt mer kunskapsintensiv produktion.⁴⁹ En annan viktig förklaring handlar om att kapitalinkomsterna har blivit viktigare som en konsekvens av bland annat stigande börs- och fastighetsvärden.⁵⁰ Det innebär samtidigt att inkomstspridningen, om man räknar in kapitalinkomster, minskar under lågkonjunkturer och ökar under högkonjunkturer.

I den utsträckning som inkomstspridningen ökar som en följd av den ökade globala konkurrensen och teknikförändringarna talar det för att omvärldsfaktorer kommer att driva på i den riktningen. Det riskerar att innebära en utmaning för den sociala sammanhållningen i framtiden, särskilt om vissa upplever att de halkar efter, att deras levnadsvillkor försämras och att den ökade inkomstspridningen är orättvis. Det kan också innebära en utmaning för den sociala sammanhållningen ifall de som gynnas mest av utvecklingen känner mindre gemenskap med det övriga samhället

⁴⁸ Se Björklund & Jäntti, 2011; OECD, 2011a; Calmfors, 2008; Braunerhjelm et al., 2009.

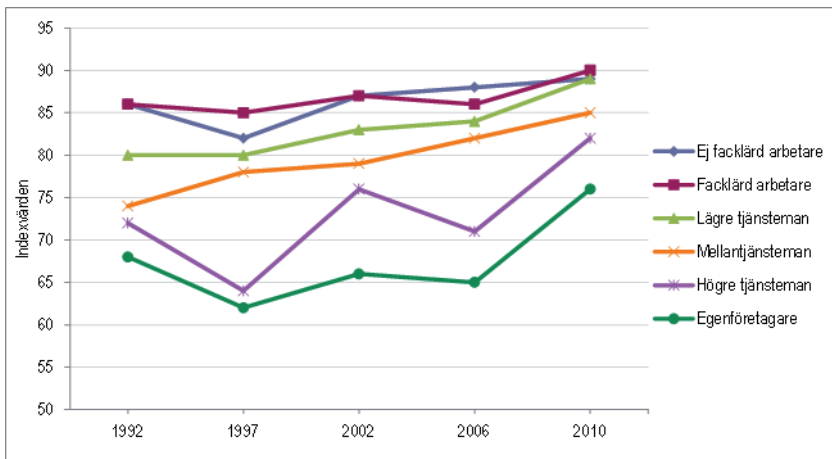
⁴⁹ Calmfors, 2008; Braunerhjelm et al, 2009.

⁵⁰ Björklund & Jäntti, 2011.

och ett mindre ansvar för att bidra till det allmänna. För den sociala sammanhållningen är det viktigt att såväl de med mindre resurser som de med mest resurser känner sig som en del av den samhälleliga gemenskapen.

Enligt de under tre decennier återkommande Velfärdsundersökningarna finns det dock ett stort och till och med stigande opinionsstöd för välfärdspolitiken.⁵¹ Den senaste studien från 2010 visar att fler personer än tidigare är beredda att betala högre skatt för välfärdsändamål, att fler stödjer en kollektiv finansiering av välfärdstjänster och att färre misstänker att systemen överutnyttjas.⁵² Det mest anmärkningsvärda i den senaste undersökningen är att stödet för gemensamt finansierad välfärd hos högre tjänstemän och egenföretagare, vilket tidigare varit betydligt lägre än hos befolkningen i övrigt, har ökat markant mellan 2006 och 2010. Det framgår av figur 8.10, som visar hur stödet för kollektiv finansiering av välfärdslösningar förändrats inom olika socialgrupper.

Figur 8.10. Stödet för kollektiv finansiering av välfärden inom olika svenska socialgrupper 1992–2010.

Finansieringsindexet summerar enkätsvar som rör stödet för kollektiv finansiering av välfärdstjänster och socialförsäkringar. 100 = högt stöd. *Källa:* Svallfors, 2011.

Vad som är viktigt för den sociala sammanhållningen är dock inte bara hur stora de ekonomiska ojämlikheterna i sig är, utan också om man känner att man kan påverka sin egen situation. En särskild

⁵¹ Svallfors, 2011; Borgström, 2011.

⁵² Svallfors, 2011, sid. 814.

framtida utmaning handlar om ifall det skulle finnas växande grupper som upplever sig som förlorare på utvecklingen och som om de inte kan påverka sin egen situation.

För att förhindra att samhället förstelnar och att det sociala arvet blir för tungt är möjligheten till social rörlighet central. I det perspektivet är det en svensk styrka att vi både historiskt och i nutid har en hög grad av social rörlighet. Den är också högre i Sverige än i exempelvis USA, trots talet om den amerikanska drömmen. Det finns olika metoder att mäta graden av social rörlighet, men vanligast är att studera sambanden mellan föräldrarnas och barnens inkomster eller mellan syskons inkomster, och båda syftar till att fånga familjebakgrundens betydelse för barnens inkomster.⁵³ Om man utgår från den senare typen av studier visar forskning att familjebakgrunden förklarar cirka 25 procent av inkomstspridningen i Sverige jämfört med cirka 49 procent i USA.⁵⁴

För samhällsutvecklingen är det viktigt att det bland annat ska löna sig att arbeta, investera och starta företag för att människor ska vilja och våga ta risker. De flesta tycker också att bättre prestationer ska ge högre löner och att det ska löna sig att utbilda sig.⁵⁵ Om ojämlikheterna blir alltför stora och människor upplever att de inte kan påverka sin situation innebär det dock en utmaning för sammanhållningen. En annan utmaning som skulle kunna uppstå är om de som lyckas bäst tappar i vilja att bidra till det allmänna. För den sociala sammanhållningen är det både viktigt att det finns goda drivkrafter för utbildning och arbete, liksom för investeringar och entreprenörskap som kan bidra till ökad sysselsättning, och att människor upplever att samhället erbjuder likartade möjligheter för var och en att påverka sin situation.

Ökad etnisk och kulturell mångfald

En annan möjlig utmaning för den sociala sammanhållningen i framtiden handlar om relationen mellan grupper med olika nationella, kulturella, religiösa eller etniska bakgrunder. Sverige är idag ett invandrarland med en betydande mångfald, och det har

⁵³ Se bland annat Blanden, 2009; Björklund & Jäntti, 2011; Björklund et al., 2010; Björklund et al., 2009.

⁵⁴ Björklund & Jäntti, 2011, sid. 86.

⁵⁵ Green & Janmaat, 2011, sid. 113–114.

berikat Sverige såväl ekonomiskt som kulturellt och socialt. Samtidigt finns det brister när det gäller integrationen.

Internationellt är forskningen om sambanden mellan etnisk bakgrund och olika mått på social sammanhållning och social tillit omfattande och till vissa delar motsägelsefull. En del av dessa studier visar att det finns negativa samband mellan etnisk mångfald och bland annat föreningsengagemang,⁵⁶ social tillit,⁵⁷ viljan att betala skatt för att finansiera offentlig välfärd⁵⁸ och medborgerliga normer som exempelvis att man inte ska fuska med skatter eller bidrag.⁵⁹ Samtidigt visar andra studier att det inte finns några negativa samband mellan graden av etnisk mångfald och olika mått på social sammanhållning såsom social tillit, medborgerligt samarbete eller engagemang i föreningslivet.⁶⁰ Ytterligare andra studier visar att det finns samband, men att de förklaras av andra faktorer såsom exempelvis ekonomisk utsatthet, arbetslöshet, boendesegregation eller hur mycket kontakt man har med varandra snarare än av etnisk mångfald i sig.⁶¹

En svårighet i sammanhanget är att ”etnisk mångfald” är ett mångfacetterat begrepp⁶² och att olika undersökningar använder sig av olika mått på ”etnisk mångfald”. En annan svårighet följer av att forskningen har genomförts i olika länder, samtidigt som graden av ekonomisk, social och politisk integration – liksom många andra faktorer – skiljer sig mellan länderna. Det försvårar jämförelser mellan studier genomförda i olika länder vid olika tidpunkter. Det är också svårt att etablera i vilken riktning orsakssambanden går.

Den övergripande slutsats som ändå kan dras av forskningen kring sambanden mellan ”etnisk mångfald” och social sammanhållning är att det avgörande inte är mångfalden i sig. Det avgörande är hur väl integrationen fungerar och hur mycket kontakter människor från olika grupper har med varandra.⁶³ Den centrala utmaningen ur det perspektivet är inte hur stor andel av befolkningen som är utrikes födda eller som har någon föräldrar med utländsk bakgrund. Den centrala utmaningen handlar i stället

⁵⁶ Putnam, 2007.

⁵⁷ Se exempelvis Gustavsson & Jordahl, 2008; Putnam, 2007; Alesina & La Ferrara, 2002.

⁵⁸ Alesina et al., 1997; Alesina et al., 2001.

⁵⁹ Knack & Keefer, 1997.

⁶⁰ Green & Janmaat, 2011; Hooghe et al., 2009; Bjørnskov, 2008; Stichnoth & van der Straeten, 2011.

⁶¹ Letki, 2008; Uslaner, 2008; Stichnoth & van der Straeten, 2011; Stolle et al., 2008.

⁶² Se Hylland Eriksen, 1993.

⁶³ Uslaner, 2011; Levay, 2013; Stichnoth & van der Straeten, 2011.

om integrationen på arbetsmarknaden, förmågan att möta språkliga barriärer och om den sociala och kulturella integrationen.

För att den sociala och kulturella integrationen ska fungera krävs dels att de som har utländsk bakgrund vill integreras, dels att inrikes födda vill ha kontakt med och inte hyser fientliga inställningar till dem med utländsk bakgrund, dels att det finns naturliga arenor och mötesplatser. Idag finns det få tecken på att människor med utländsk bakgrund inte vill integreras, och de allra flesta har en tolerant inställning till människor med utländsk bakgrund.

En generell utmaning är samtidigt att minska utanförskapet. Det skulle stärka den sociala sammanhållningen och hållbarheten samt minska risken att negativa attityder till människor med utländsk bakgrund utvecklas eller förstärks. En annan utmaning är att öka kontaktytorna mellan människor som tillhör olika grupper. Det gäller inte bara mellan inrikes födda och människor med utländsk bakgrund, men det gäller också dem. Idag uppger nästan var tredje att de aldrig umgås med invandrare från något utomeuropeiskt land samtidigt som runt hälften uppger att de sällan umgås med dem.⁶⁴ Det märks också genom att många invandrare upplever att de är utestängda från det svenska samhället, även om de kanske bott och arbetat tiotals år i landet.⁶⁵

En utmaning i det sammanhanget är boendesegregationen. Även om det i alla tider har varit så att immigranter söker sig till områden där det bor många landsmän bidrar den fysiska segregationen ofta till en mental segregation. Särskilt stor blir utmaningen om områden med en stor andel invånare med utländsk bakgrund också utmärks av olika sociala problem, hög arbetslöshet, låga inkomster och social utsatthet. Det riskerar befästa en rumslig och mental segregation och försvåra integrationen.⁶⁶ Boendesegregationen slår också igenom på sammansättningen av elever i enskilda skolor. Samtidigt är det också viktigt att komma ihåg att det finns stora skillnader mellan graden av utanförskap i olika orter som inte har något att göra med andelen utrikes födda i de olika orterna.⁶⁷

En annan utmaning handlar om den svenska självbilden och definitionen av vad det innebär att vara svensk. Som diskuterades tidigare har Sverige under de senaste decennierna omvandlats till

⁶⁴ Mella & Palm, 2012.

⁶⁵ Ljungar, 2010. Se också Mahmood, 2012.

⁶⁶ Joyce, 2013; Levay, 2013.

⁶⁷ Fölster & Renstig, 2013.

ett invandrarland och det var länge sedan Sverige var ett homogent land. Det gäller inte bara med avseende på människors ursprung, utan det gäller också exempelvis värderingar, livsstilar, tycke och smak. Sverige har i alla avseenden blivit mer heterogent och det finns många sätt att vara svensk på.

Trots detta är det fortfarande många som, medvetet eller omedvetet, tänker på svenskhet inte utifrån vilket medborgarskap någon har, utan utifrån yttre markörer. Det är också många som tenderar att betrakta etnicitet som något oföränderligt och som det som är viktigast för en människas identitet.⁶⁸

Samtidigt är människor bärare av en mängd olika identiteter, och det som upplevs som viktigast för den egna identiteten behöver inte vara var man är född eller vilken etnicitet man har. Liksom kulturer är identiteter och betydelsen av etnicitet föränderliga.

Sammanfattningsvis kan den ökade mångfalden när det gäller människors nationella, sociala och kulturella bakgrunder innebära en utmaning för den sociala sammanhållningen i framtiden. Den stora utmaningen handlar dock inte om den ökade mångfalden i sig, utan framför allt om den rumsliga och mentala segregationen, bristen på kontakt och umgänge mellan människor från olika grupper, språkliga barriärer, synen på svenskhet och inte minst social utsatthet och utanförskap på arbetsmarknaden.

Individualisering

I ett internationellt perspektiv framstår Sverige som ett land där människor utmärks av att ha starkare individualiserade och självförverkligande frihetsvärderingar än i andra länder.⁶⁹ Jämfört med människor i andra länder har vi lägre respekt för traditionella auktoriteter och värdesätter det individuella oberoendet högre. När det gäller svensk forskning om hur värderingarna har förändrats över tid är bilden dock inte lika entydig. Enligt vissa studier ökade andelen med en individualistisk hållning under 1980-talet från 49 till 60 procent, samtidigt som andelen med en individualistisk syn på arbetslivet under samma tid ökade från 25 till 49 procent.⁷⁰ Omvänt har kollektiva identiteter som klassidentiteten försvagats, även om den fortfarande har betydelse för att förstå olika beteende-

⁶⁸ Hylland Eriksen, 1998; Mahmood, 2012, 2013.

⁶⁹ Inglehart & Welzel, 2005.

⁷⁰ Pettersson & Geyer, 1992.

och värderingsmönster.⁷¹ Samtidigt visar SOM-undersökningarna att andelen som uppger att självförverkligande är mycket viktigt har sjunkit från som mest 33 procent runt millennieskiftet till 25 procent. Även i andra avseenden var andelen som ger uttryck för självförverkligande frihetsvärderingar som högst runt sekelskiftet för att därefter sjunka något.⁷²

Frågan om individualisering handlar dock inte enbart om värderingar. Den handlar också om beteendemönster kopplade till ett växande utbud av valmöjligheter.⁷³ I takt med att samhällen utvecklas socialt, kulturellt och ekonomiskt har utbudet av varor, tjänster, fritid, livsstilar etcetera ökat dramatiskt. Ju större utbudet är, desto större blir valfriheten, och ju större valfriheten är, desto större betydelse får människors preferenser och värderingar, och ju större betydelse människors preferenser och värderingar får, desto större är sannolikheten att människor kommer att välja olika.⁷⁴ Detta kan beskrivas som en form av institutionaliserad individualism.⁷⁵

En ökad valfrihet och ökad mångfald i livsval är en positiv utveckling, och utvecklingen i den riktningen behöver inte påverka den sociala sammanhållningen och känslan av att höra till samma gemenskap. Det finns dock en risk ifall utvecklingen i framtiden skulle gå mot ökade skillnader mellan de val människor från olika grupper gör, särskilt om kontaktytorna mellan grupper eller den sociala rörligheten skulle minska.

Särskilt viktig ur det perspektivet är skolan. Dels kan skolan bidra till sammanhållningen genom att vara en plats där barn med olika sociala bakgrunder kan mötas, ta del av gemensamma erfarenheter och utveckla likartade kunskaper och värderingar.⁷⁶ Dels kan skolan bidra till att ge barn med skilda förutsättningar hemifrån likvärdiga chanser att lyckas i skolan och yrkeslivet. Genom att bidra till social rörlighet och känslan av delaktighet bidrar det på sikt till sammanhållningen.⁷⁷ Att de svenska och nordiska skolsystemen hör till de mest jämlikhetsfrämjande i

⁷¹ SOU 1990:44; Oskarson et al., 2010; Svallfors, 2004.

⁷² Oscarsson, 2012, sid. 529.

⁷³ Beck & Beck-Gernsheim, 2002; Bjereld et al., 2005; Bjereld & Demker, 2008; SOU 1990:44.

⁷⁴ Luskin, 1990; Prior, 2007; Strömbäck, Djerf-Pierre & Shehata, 2012.

⁷⁵ Beck & Beck-Gernsheim, 2002.

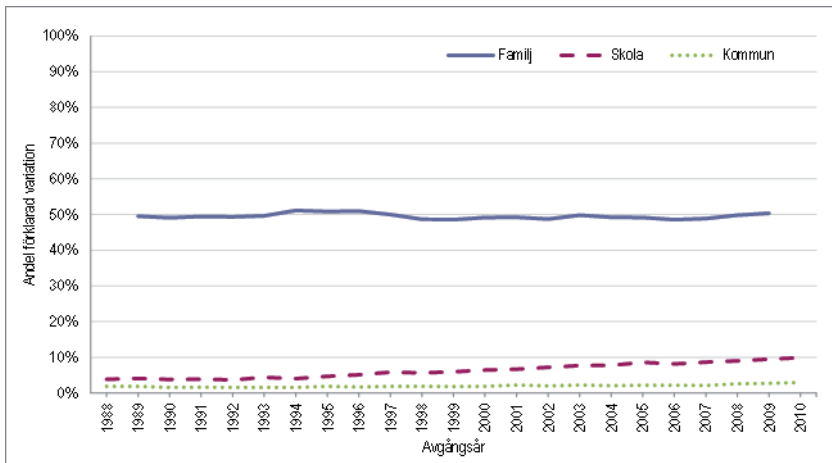
⁷⁶ Ekman, 2012.

⁷⁷ Jfr Rothstein & Uslaner, 2005; Uslaner 2010.

världen har också pekats ut som en viktig grund för sammanhållningen i Sverige och andra nordiska länder.⁷⁸

Ibland har det framförts farhågor för att utvecklingen är på väg mot minskad likvärdighet i skolan, och bland annat Skolverket har visat att spridningen har ökat mellan såväl kommuner som skolor och klasser.⁷⁹ Samtidigt finns det inga eller endast små tecken på att betydelsen av familjebakgrundens eller föräldrarnas utbildningsnivå för elevernas resultat ska ha ökat.⁸⁰ Den mest heltäckande studien hittills omfattar perioden 1988 till 2010, och den visar att familjebakgrundens betydelse för variationen i den svenska grundskolans avgångsbetyg har varit mer eller mindre konstant över tid. Däremot har betydelsen av vilken skola man går i ökat (se figur 8.10).

Figur 8.10. Olika faktorerers betydelse för variationen i grundskolans avgångsbetyg, 1988–2010.⁸¹

Källa: Böhlmark & Holmlund, 2012, sid. 13.

Forskningen pekar med andra ord mot att skillnaderna mellan skolor har ökat utan att familjebakgrunden har blivit viktigare. Vad som kan förklara detta är inte entydigt, och det kan vara så att olika

⁷⁸ Green & Janmaat, 2011, sid. 80.

⁷⁹ Skolverket, 2012.

⁸⁰ Skolverket, 2012; Böhlmark & Holmlund, 2012.

⁸¹ Avgångsbetyg avser elevens genomsnittsbetyg i matematik och engelska i nionde klass; familjens betydelse skattas genom korrelationen mellan betygen för syskon födda inom tre kalenderår. Se vidare Böhlmark & Holmlund, 2012.

skolreformer och utvecklingstendenser har verkat i olika riktningar. Exempelvis har den ökade valfriheten gjort att boendet och boendesegregationen har fått mindre betydelse för vilken skola man går i, men det kan också ha ökat betydelsen av motivationsbaserade faktorer. Samtidigt visar studier också att friskolorna har bidragit till att höja resultaten för elever både i grundskolan och i senare studier på gymnasiet eller högskolan, såväl för elever i friskolor som för elever i kommunala skolor i kommuner med friskolor.⁸²

Om betydelsen av att välja ”rätt” skola ökar i framtiden skulle det innebära en utmaning för sammanhållningen, särskilt om förmågan att välja skola på ett genomtänkt sätt skulle variera på ett sätt som sammanfaller med andra resursskillnader. För att detta inte ska utvecklas till en framtida utmaning behöver utvecklingen därför följas noga.⁸³ För den sociala sammanhållningen i framtiden är det centralt att skolan ger alla elever likvärdiga möjligheter att lära sig och utvecklas – oavsett vilket hem de kommer från, oavsett om de har utländsk eller svensk bakgrund, och oavsett om de går i en friskola eller kommunal skola.

Ett allt mer fragmenterat medielandskap

En avgörande förutsättning för den sociala sammanhållningen är föreställningen att man tillhör samma gemenskap, trots att man kanske aldrig har träffats eller ens hört talas om varandra. I det sammanhanget spelar medierna en central roll.

Genom att konsumera samma nyhetsmedier, eller nyhetsmedier vars rapportering ger likartade bilder av verkligheten, får människor från norr till söder ungefär samma information om vad som händer och sker. Därmed bidrar massmedierna inte bara till att vi får kännedom om vad som händer inom andra delar av nationen och om varandra, utan också till att människor som lever under olika omständigheter i olika delar av samhället får gemensamma referensramar. Omfattande forskning visar också att medierna kan utöva ett avsevärt inflytande över såväl vilka frågor som människor anser vara viktiga som över hur vi uppfattar verkligheten.⁸⁴

⁸² Böhlmark & Lindahl, 2012.

⁸³ Böhlmark & Holmlund, 2012.

⁸⁴ McCombs et al., 1997; McCombs et al., 2011; Iyengar, 1991 ; Shehata, 2012.

Ur det perspektivet riskerar de förändringar av medielandskapen som diskuterades i kapitel 7 att bidra inte bara till ökade kunskaps- och deltagandeklyftor. De riskerar också att bidra till att offentligheten fragmenteras, att den politiska debatten polariseras och till ökade skillnader i verklighetsuppfattningar. Det förstärks av att det har blivit enklare för människor att skraddarsy vilka nyheter man tar del av, och att söka upp källor till information som bekräftar de åsikter och verklighetsuppfattningar man redan har.⁸⁵

I Sverige står de traditionella massmedierna starkt i förhållande till de nischmedier, framförallt på nätet, som drivs av olika agendor, men det kan inte tas för givet att det kommer att fortsätta vara på det sättet. Den fråga som bör ställas är därför: Vad händer med upplevelsen av att tillhöra samma nationella gemenskap och med den sociala sammanhållningen om människor i växande utsträckning tar del av olika medier, med olika agendor och mer eller mindre vinklade beskrivningar av hur verkligheten ser ut, och om dessa medier i hög grad betonar det som skiljer snarare än förenar människor?

Civilsamhället och nära relationer

Samtidigt som den sociala sammanhållningen i stor utsträckning handlar om samhället i dess helhet formas samhällsgemenskaper och känslan för det allmänna också av de mindre gemenskaper i vilka människor ingår. I civilsamhällets gemenskaper och i de nära relationerna byggs tillit och relationer som kan spela en stor roll för den övergripande samhällsgemenskaper.⁸⁶ Historiskt och alltjämt har också exempelvis kyrkliga sammanslutningar, nykterhetsförbund, bildningsförbund och andra delar av föreningslivet spelat en viktig roll inte bara för att mobilisera människor att arbeta för gemensamma mål, utan också för att bringa samman människor från olika delar av samhället.⁸⁷

Genom att samarbeta i frivilligorganisationer kan människor förverkliga projekt som de finner viktiga och meningsfulla, samtidigt som de kan knyta kontakter utanför den egna familje- och bekantskapskretsen och delta i vidare sociala nät för umgänge, meningsutbyte och ömsesidig hjälp. Ett samhälle med god

⁸⁵ Jamieson & Cappella, 2008; Prior, 2007.

⁸⁶ Putnam, 1993, 2000.

⁸⁷ Harding, 2012; Putnam, 2000; Micheletti, 1994; Trägårdh, 1995.

sammanhållning utmärks alltså av det finns mycket sociala kontakter inom lokalsamhällen och familjer.⁸⁸ Det gäller i synnerhet på lokal nivå där starka, personliga band anses ge mest socialt stöd, men även svagare band inom större sociala nätverk kan betyda mycket för känslan av identitet, säkerhet och tillhörighet i ett område. Både personliga nätverk och organiserat föreningsliv främjar ömsesidigt förtroende och gemensamma normer, vilket gör det enklare att agera kollektivt för att lösa olika problem och dilemman i samhället.⁸⁹

Det civila samhället kan dels bidra till starkare gemenskap *inom* grupper av människor med liknande social, åldersmässig, kulturell, politisk och/eller religiös tillhörighet, men också till att knyta samman olika grupper och personer med olika bakgrunder.⁹⁰ Det kan betyda mycket för människor som annars riskerar att bli isolerade och hamna utanför samhället. Därmed kan sammanhållningen av samhället som helhet underlättas.⁹¹ Föreningslivet kan även ge kunskap och erfarenheter för den som vill engagera sig politiskt eller bilda opinion. Många ideella organisationer erbjuder också plattformar för människor att göra sin röst hörd i offentligheten och påverka samhällsutvecklingen, samtidigt som det inom civilsamhället görs många värdefulla insatser för utsatta medmänniskor inom och utanför Sverige. Dessutom finns det idéburna, icke-vinstdrivande organisationer som producerar välfärdstjänster, såsom utbildning, sjukvård och äldreomsorg. Allt detta bidrar till högre delaktighet i samhället.

För den sociala sammanhållningen är det civila samhället med andra ord viktigt. En viktig framtidsfråga ur det perspektivet handlar om vilka utmaningar som det civila samhället står inför. Tre möjliga utmaningar framstår som särskilt viktiga.⁹² Den första handlar om i vilken utsträckning som olika organisationer inom det civila samhället i framtiden kommer att kunna rekrytera och mobilisera människor till ett aktivt engagemang. Den andra handlar om att ge människor med olika social, ekonomisk och kulturell bakgrund tillfälle att träffas, lära känna varandra och umgås över gruppgränserna. Det sker i stor utsträckning i dagens svenska civilsamhälle, men det finns också tecken på bristande kontakter mellan olika delar av föreningslivet och på att föreningslivet i en del

⁸⁸ Kearns & Forrest, 2000, sid. 999-1000.

⁸⁹ Kearns & Forrest, 2000.

⁹⁰ Putnam, 2000.

⁹¹ Zimmer & Evers, 2010.

⁹² Se Harding, 2012, för en diskussion kring detta.

utsatta storstadsförorter är isolerat från samhället i övrigt. För att det civila samhället i framtiden ska bidra till sammanhållningen på den samhälleliga nivån är det viktigt att det bidrar till ökade kontakter inte bara inom grupper utan också mellan olika grupper.⁹³ Den tredje utmaningen handlar om ifall professionaliseringen inom olika organisationer i det civila samhället skulle fortsätta och medföra att behovet av och utrymmet för det ideella engagemanget krymper.

Familjer fyller flera viktiga funktioner för sina medlemmar.⁹⁴ Inom familjen kan människor förse med fysiskt omhändertagande, känslomässigt stöd, social gemenskap och uppfostran. Det framgår särskilt tydligt när sköra familjer sviktar och inte klarar av att ta hand om barn och andra familjemedlemmar som befinner sig i en beroendeställning. Familjelivet påverkar därmed hur väl samhället i stort fungerar, och familjelivets ramar betingas i sin tur av det större samhället.⁹⁵ Ett av samhällets uppdrag är att kompensera där familjer brister.

Också utvecklingen för människans nära relationer i framtiden har betydelse när det gäller att hålla ihop samhället i vardagen, men också för välbefinnandet, den rent fysiska hälsan och överlevnaden. Social isolering kan vara lika farligt för hälsan som välkända riskfaktorer som rökning och alkoholmissbruk, och farligare än exempelvis fetma och stillasittande.⁹⁶ När man har anknytning till en grupp och känner ansvar för andra människor ger det en känsla av syfte och mening, och det leder samtidigt till att man tar bättre hand om sig och tar färre risker.⁹⁷ Ett svenskt exempel på de nära relationernas hälsoeffekt är att nittonåringar med många och nära vänner drabbas mindre av psykisk ohälsa.⁹⁸ Inte minst är det viktigt med goda och varaktiga relationer i familjen.

Inför framtiden är det därför viktigt att de nära relationerna inom familjen och vänskapskretsen kan utvecklas på ett positivt sätt. I det perspektivet är det en utmaning att familjelivet och det sociala umgänget är utsatt för ökande press, vilket bland annat följer av ökad stress inom arbetslivet, ökade krav på flexibilitet och tillgänglighet, och att arbetspendlingen ökar. Tiden för relationerna till barnen påverkas av att det är småbarnsföräldrar som i störst

⁹³ Levay, 2013.

⁹⁴ Briar-Lawson et al., 2001, sid. 3.

⁹⁵ Briar-Lawson et al., 2001, sid. 1–19.

⁹⁶ Holt-Lunstad et al., 2010.

⁹⁷ CBC News, 2010.

⁹⁸ Edling & Rydgren, 2012.

utsträckning upplever att tidspressen har ökat, som ökat sin arbetstid mest de senaste decennierna och som i störst utsträckning långpendlar. Annat som påverkar – och påverkas av – de nära relationerna är ekonomisk och social utsatthet.

För framtiden blir det en utmaning att föräldrar i olika familjetyper kan upprätthålla goda relationer till sina barn och att föräldrar kan upprätthålla goda relationer till varandra – också efter en separation. Detta inte minst eftersom varaktiga och goda familjerelationer påverkas av, och i sin tur och påverkar, skillnader i ekonomi och utbildning.

Den sociala sammanhållningen och hållbarheten

Som det här kapitlet har diskuterat är känslan av en gemenskap som överskrider de skillnader som finns central för den sociala sammanhållningen, med vilket avses att samhället präglas av att människor känner tillit till varandra, av att de upplevda avstånden och konflikterna mellan grupper är små, av att toleransen för olikheter är hög, och av att känslan av tillhörighet, delad identitet och att man delar ett gemensamt öde är stark. Den sociala sammanhållningen är i sin tur central för att samhället i olika avseenden ska fungera.

En särskild svårighet när det gäller att analysera olika framtida utmaningar mot den sociala sammanhållningen är samtidigt att den handlar om både objektiva förhållanden och subjektiva upplevelser, parallellt med att olika länder har olika system för den sociala sammanhållningen. Ytterligare en svårighet bottnar i balansen mellan social sammanhållning, individuell frihet och pluralism. Människan har behov både av att höra till och följa sina egna vägar.⁹⁹ För lite sammanhållning kan leda till att samhället splittras upp efter olika skiljelinjer, men för mycket sammanhållning kan också bli likriktande och förkvävande.

Olika samhällen hittar olika sätt att balansera dessa motstridiga krafter och behov, samtidigt som det sker förändringar över tid. Det är därför fullt möjligt att de faktorer som har störst betydelse för den sociala sammanhållningen i Sverige idag inte kommer att vara desamma i framtiden. Samtidigt som objektiva förhållanden och olikheter mellan grupper har betydelse har subjektiva upplevelser det också, men vilka olikheter som uppfattas som

⁹⁹ Trägårdh & Berggren, 2006.

viktigast för upplevelsen av att tillhöra samma gemenskap kan skilja mellan såväl individer som över tid.

Som det här kapitlet har visat är den sociala sammanhållningen i Sverige stark idag. Samtidigt finns det många utmaningar kopplade till utanförskap, bristande kontakter och i vissa fall ökade skillnader mellan grupper, samt att många av de symboler, institutioner och upplevelser som förmår skapa gemensamma referensramar från olika delar av samhället har skiftat karaktär eller försvagats. Även om den sociala sammanhållningen på övergripande nivå är stark finns det också grupper som känner sig utanför samhället eller hotade av samhällsutvecklingen, och som präglas av misstro mot olika samhälleliga institutioner. Detta kan komma att växa till en större utmaning mot sammanhållningen i framtiden, särskilt om människor inte känner att de kan påverka sin egen situation.

Att hitta sätt att möta dessa olika framtida utmaningar för den sociala sammanhållningen är en viktig uppgift.

”Jag är beredd att ställa upp för Ronneby kommun om Ronneby kommun ställer upp för mig.”

Sarah Pedersen, Ronneby

9

Svenska framtidsutmaningar

9 Svenska framtidsutmaningar

”Sandviken borde även uppmuntra folk att sikta högre med sina drömmar. För ingenting är omöjligt bara man vill, och som jag tycker att det verkar så vill man liksom inte visa eller så skäms man för sina högre drömmar och tappar hoppet.”

Erik Sund, Sandviken, från projektet Framtidens Sverige

Inledning

Under de senaste hundra åren har Sverige gått från att vara ett fattigt land till att bli ett av de rikaste och mest utvecklade länderna i världen. I en lång rad olika internationella jämförelser kommer Sverige ut som ett ledande land. I en del av världen som på senare tid präglats av ekonomisk och politisk turbulens, oro och stagnation framstår Sverige och Norden som internationella föredömen.

Ibland präglas vår självbild av att Sverige är landet lagom, men som illustreras av bland annat internationella värderingsundersökningar avviker Sverige i viktiga avseenden från andra länder. I vilken utsträckning det som har gjort Sverige framgångsrikt och det som gör Sverige annorlunda än många andra länder hänger samman är en öppen fråga, men för förståelsen av var vi befinner oss idag och inför framtiden är det viktigt att se både vad som är Sveriges styrkor och svagheter och på vilka sätt Sverige liknar respektive skiljer sig från andra länder.

Samtidigt som det finns mycket att vara stolt över finns det också skäl att vara ödmjuk. De svenska framgångarna beror bland annat på att vi klarat oss undan krig, större samhällsmotsättningar och stora naturkatastrofer, och på lyckliga omständigheter. Det finns också många kvarvarande problem och brister i samhället som vi ännu inte lyckats lösa. Sverige brister, trots sin rikedom, i integration och det finns många människor som lever under knappa förhållanden och i socialt utanförskap. Barns upplevda välbefinnande står inte heller alltid i paritet med deras materiella standard. Ibland kvarstår problemen på grund av politiska motsättningar, ibland beroende på att det inte finns några enkla

eller självklara sätt att lösa dem, och ibland eftersom det är svårt att bestämma hur olika motstridiga intressen ska kunna vägas samman.

Historisk framgång är heller ingen garanti för framtida framgång. Vi lever i en turbulent värld där gränser betyder allt mindre, där länder är allt mer ömsesidigt beroende, där hastigheten i olika förändringar är snabbare än kanske någonsin förr, där den enormt växande mängden information gör det allt svårare att överblicka den och sortera vad som är mest relevant och bör prioriteras, och där den globala konkurrensen är hårdare än någonsin.

Sammantaget gör detta att vi inte vet hur långsiktigt robusta de svenska framgångarna är. Det finns alltid en risk att kraven på handling här och nu gör att alltför stor uppmärksamhet ägnas åt vad som uppfattas vara de mest akuta problemen, på bekostnad av djupare analyser av och diskussioner kring var vi befinner oss idag, vart vi är på väg, och vilka underliggande processer som i framtiden kan få stor betydelse. Det finns en risk att dagsaktuella konkreta problem tillåts överskugga de långsiktiga processerna och att nutiden tillåts överskugga framtiden på ett sätt som gör oss sämre rustade inför det som väntar.

Det var mot den bakgrunden som regeringen hösten 2011 tillsatte Framtidskommissionen med syfte att identifiera olika framtida samhällsutmaningar som Sverige med stor sannolikhet kommer att ställas inför. Arbetet har i huvudsak inriktats mot fyra områden: den demografiska utvecklingen; hållbar tillväxt; integration, jämställdhet, demokrati och deltagande; samt rättvisa och sammanhållning. På vart och ett av dessa områden har särskilda delutredningar genomförts och presenterats. Syftet med den här slutrapporten har varit att ge en beskrivning av ett urval av de viktiga framtidsutmaningar som Sverige står inför.

Att Framtidskommissionen har fokuserat på dessa områden ska inte tolkas som att det endast är på dessa områden vi står inför olika utmaningar eller som att andra områden är mindre viktiga. Inte minst under arbetets gång har vi mött människor med olika perspektiv och haft möjlighet att diskutera viktiga utmaningar som Sverige står inför även på andra områden. Samtidigt kan ingen utredning täcka alla områden. Avgränsningar är alltid nödvändiga.

Framtidskommissionens uppdrag har varit att identifiera framtida utmaningar, med sikte på 2020 och 2050. Det har inte varit att fokusera på dagsaktuella utmaningar. Det har inte heller varit att komma med förslag på hur de olika utmaningarna ska mötas.

Framtidskommissionen handlar varken om dagspolitik eller om lösningar. Den handlar om framtiden och vilka utmaningar Sverige står inför.

Genom att redan nu identifiera några av Sveriges långsiktiga utmaningar är förhoppningen att bidra till en mer framtidsinriktad debatt kring hur de olika utmaningarna ska kunna mötas och möjliggöra att i ett tidigt skede kunna fatta beslut som gör oss bättre rustade inför framtiden.

Den hållbara tillväxtens utmaningar

En av de långsiktigt viktigaste framtidsutmaningarna handlar om att åstadkomma en ekologiskt hållbar utveckling. Utmaningarna och hoten från utarmade ekosystem är stora. En stigande global medeltemperatur riskerar att leda till förändrade nederbörds-mönster, fortsatta avsmältningar av Arktis och landbaserade glaciärer, höjda havsnivåer, fler naturkatastrofer och fortsatt förlust av biologisk mångfald. I kombination med en växande världsbefolkning kommer det att innebära utmaningar när det gäller livsmedelsförsörjningen och tillgången till rent vatten, grundläggande sanitet och energi. Den ökande efterfrågan på olika ändliga resurser riskerar att leda till ökade konflikter och till ökad instabilitet i olika delar av världen.

De som riskerar att drabbas hårdast av såväl försämrad miljö som bristen på mat, rent vatten och konkurrens om andra viktiga naturresurser är befolkningarna i de länder som redan är fattigast och mest instabila. De förändrade livsmiljöerna som följer av naturkatastrofer och inverkan på ekosystemen kan också leda till stora folkomflyttningar, inte minst från områden som riskerar att drabbas av stigande havsnivåer och översvämningar. Även Sverige kan komma att drabbas, bland annat genom en risk för fler naturkatastrofer, höjda havsnivåer i framför allt de södra delarna av landet, förändrade växtvillkor och minskad biologisk mångfald. Det mesta talar nu för att världen går mot en framtid där den globala medeltemperaturen är åtminstone två grader högre än under förindustriell tid. En av de viktiga utmaningarna inför framtiden är därför att öka kunskapen om hur det kommer att påverka Sverige och världen och på vilka sätt Sverige som nation liksom svenska företag och medborgare kommer att behöva anpassa sig för ett varmare klimat. Vi behöver både minska den negativa miljö-

påverkan och anpassa oss till de förändringar som kommer att inträffa i framtiden som en konsekvens av redan gjorda utsläpp och försvagade ekosystem.

Om Sverige ensidigt valde att väsentligt skärpa miljökraven skulle det leda till ett försämrat västånd och att verksamheter som har negativ miljöpåverkan flyttade utomlands till länder där miljökraven är lägre. Det skulle inte leda till en bättre global miljö.

Den övergripande utmaningen handlar därför om att hitta vägar att åstadkomma en utveckling och en tillväxt som både ekologiskt och ekonomiskt är hållbar, och att göra det på ett sådant sätt att vi möter de lokala och nationella miljöproblemen samtidigt som vi bidrar till en bättre global miljö. Detta är också kärnan i det svenska generationsmålet: att till nästa generation lämna över ett samhälle där de största miljöproblemen är lösta, utan att orsaka ökade miljö- och hälsoproblem i andra länder.

En särskild utmaning i det perspektivet är att på ett internationellt plan fatta beslut om och genomföra åtgärder för att åstadkomma en sådan utveckling. Problemen är ofta globala men beslutsfattandet nationellt. Det kan försvåra det globala arbetet för en hållbar utveckling, samtidigt som globaliseringen också ger möjligheter att sprida en hållbar miljöpolitik till olika delar av världen.

En viktig fråga i det perspektivet är hur Sverige på bästa sätt kan bidra till en global utveckling mot ökad ekologisk hållbarhet. Sverige har lyckats bättre än många andra länder med att kombinera ekologisk och ekonomisk hållbarhet, men även verka för kraftfulla internationella bindande avtal. Samtidigt krävs ett näringslivsklimat i världsklass och en ledande position inom forskning och utveckling för att Sverige och svenska företag ska säkra fortsatt stark konkurrenskraft, bidra till nya lösningar och svara på miljö- och klimatutmaningarna.

En särskild utmaning handlar om att hitta bättre sätt att värdera och förvalta vårt naturkapital och de ekosystemtjänster som vi är beroende av. Det som uppfattas som gratis överkonsumeras ofta, och det gäller i hög grad naturresurser av olika slag.

Ett viktigt skäl till det är att värdet av naturtillgångarna inte synliggörs i tillräcklig utsträckning. Det är viktigt att människan brukar jordens resurser på ett sätt som inte riskerar att utarma ekosystemen och välfärden. Genom att inkludera kostnaden av negativ miljöpåverkan i priserna för varor och tjänster skulle de på ett bättre sätt reflektera de totala kostnaderna för samhället. Det är

ofta också det mest effektiva sättet att skapa incitament för företag och individer att agera på ett sätt som både kortsiktigt och långsiktigt – både ekologiskt och ekonomiskt – är rationellt.

Utmaningen här är åtminstone tvådelad. Dels handlar det om att hitta bättre sätt att mäta och värdera naturkapital och ekosystemtjänster, liksom mått på tillväxt som tar bättre hänsyn till det naturkapital som förbrukas och de miljömässiga kostnader som uppstår, och som antingen kan komplettera eller integreras med traditionell BNP. Dels handlar det om att åstadkomma samverkan mellan länder och med olika aktörer inom Sverige. Samverkan mellan länder behövs för att nå kraftfullare resultat och för att undvika att miljöstörande verksamhet flyttar till länder med lägre krav, samtidigt som samverkan med olika aktörer inom Sverige behövs för att skapa delaktighet och för att allas medverkan behövs för att framgångsrikt kunna åstadkomma förändring. I det första avseendet har EU spelat en stor roll, men fortfarande är samverkan kring miljöfrågor globalt alltför svag.

Varje land har ett ansvar för att lösa sina inhemska miljöproblem och att konstruktivt bidra till att hitta internationella lösningar. Problemen är stora, men öppnar också upp nya möjligheter för såväl nationer som företag och individer. Ett effektivare resursutnyttjande bidrar inte bara till ekologiska utan också till ekonomiska vinster.

Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att brist på ekonomisk tillväxt inte är någon räddning för miljön – det är en av de viktigaste förklaringarna till varför många länder inte har råd att satsa på att värna miljön. Det finns ett samband mellan en ekologiskt och en ekonomiskt långsiktigt hållbar utveckling. Hållbar utveckling förutsätter marknadsekonomi, men också mänskliga rättigheter och demokrati.

En viktig utmaning i det perspektivet handlar om hur Sverige ska kunna dra fördel av utvecklingen mot ett hållbart samhälle. Den ekologiskt hållbara utvecklingen måste gå hand i hand med en ekonomiskt hållbar utveckling. Målet är en hållbar tillväxt och att utvecklas mot en grön ekonomi – en ekonomi som förmår fortsätta generera resurser som ökar det ekonomiska välbefinnandet och det mänskliga välbefinnandet samtidigt som miljörisker och förbrukningen av naturkapital och ändliga naturresurser reduceras.

Den demografiska utvecklingens utmaningar

En av 1900-talets verkligt stora framgångar handlar om att vi lever och är friska allt längre. Det har öppnat upp nya möjligheter för människor att utvecklas, arbeta, förverkliga sina drömmar, umgås med sina nära och kära och se sina barn och barnbarn växa upp och utvecklas. Parallellt med det ökande välståndet har kampen för överlevnad i allt fler länder ersatts av en strävan att växa och utvecklas och förverkliga sina drömmar. De flesta bedömningar pekar också på att den ökade livslängden kommer att fortsätta under de kommande decennierna. Enligt vissa prognoser kan till och med runt hälften av dem som föds idag i länder som Sverige förväntas leva tills de blir 100 år.

Att vi lever allt längre för samtidigt med sig nya utmaningar, inte minst när det gäller välfärdssystemens och välfärd finansieringens hållbarhet. En del av utmaningen handlar om att andelen som är i det som traditionellt räknas som yrkesverksam ålder sjunker. Det leder till att allt färre ska försörja allt fler.

Den utmaningen förstärks av att tiden fram till dess att människor börjar yrkesarbeta har stigit under de senaste decennierna, inte enbart men delvis därför att allt fler går vidare till högre utbildning. Hitills räknas 20–65 år fortfarande som den yrkesverksamma åldern, men under de senaste decennierna har etableringsåldern på arbetsmarknaden stigit till 29 år. Om vi utgår från att etableringsåldern på arbetsmarknaden och pensionsåldern inte förändras, samtidigt som den genomsnittliga medellivslängden stiger uppemot 85–90 år, innebär det förenklat att vi går mot en framtid där ungefär en tredjedel av vårt liv ägnas åt att växa upp och utbilda oss, en tredjedel till att yrkesarbeta och en tredjedel till tiden efter pensionen.

En sjunkande andel av befolkningen i sysselsättning innebär ökade utmaningar att finansiera välfärden. Det gäller särskilt om den framtida kostnadsutvecklingen när det gäller olika välfärdstjänster skulle följa utvecklingen de senaste decennierna. Flera bedömningar indikerar att vi klarar de stigande kostnader som enbart härrör från den demografiska förändringen. Utmaningen är snarare att fortsätta öka standarden på välfärdstjänster. Enligt olika prognoser skulle det framtida gapet mellan kostnader och intäkter, för att fortsätta höja standarden i välfärden, kunna växa från allt mellan noll och 200 miljarder kronor – eller ännu mer.

Den åldrande befolkningen innebär också att kostnaderna för äldreomsorg och hälso- och sjukvård kan förväntas stiga, särskilt som ny teknologi i sjukvården ofta är kostnadsdrivande. Många äldre är allt friskare, men några kommer att drabbas av olika åldersrelaterade sjukdomar och antalet multisjuka kan komma att öka.

Den demografiska utvecklingen innebär också stora utmaningar när det gäller framtidens kompetensförsörjning. Under de kommande decennierna väntas stora pensionsavgångar, och det innebär inte bara att viktig kompetens och viktiga erfarenheter lämnar arbetsmarknaden. Det kommer också att innebära att fler behöver nyrekryteras till den offentliga sektorn, och särskilt inom sjukvården och äldreomsorgen där behoven kan förväntas öka. Utvecklingen kan också medföra svårigheter att nyrekrytera rätt kompetens i det privata näringslivet. Den ökade konkurrensen om arbetskraft kan också förväntas innebära flaskhalsar i ekonomin och en press uppåt på lönerna, vilket skulle bidra till ytterligare utmaningar för välfärdsfinansieringens hållbarhet.

Det förstärks av att det i regel är svårare att öka produktiviteten inom tjänstesektorn jämfört med inom varuproducerande sektorer. Det innebär att kostnaderna för tjänster i relation till kostnaderna på varor stiger, vilket är en särskild utmaning för tjänster som finansieras via skatter och där de ökade relativa kostnaderna inte kan kompenseras via höjda priser. När det sammanfaller med att behoven av välfärdstjänster ökar samtidigt som försörjningsbördan stiger blir utmaningarna för finansieringen av välfärden särskilt stora.

Parallellt med att befolkningen har blivit äldre och att allt färre ska försörja allt fler förutspås urbaniseringen fortsätta. En allt större andel bor i storstäder, förortskommuner och större städer. En allt mindre andel bor i små städer och på glesbygden. Skillnaderna mellan stad och land tenderar att bli större, inte bara när det gäller befolkningsstorlek utan också när det gäller utbildningsnivåer och skattekraft. Även om urbaniseringen skulle minska i omfattning innebär det ändå större påfrestningar för många mindre kommuner, främst i glesbygden. Det kanske tydligaste uttrycket för det handlar om den prognosticerade försörjningskvoten under de kommande decennierna. Redan idag är försörjningskvoten högre i glesbygdskommuner och mindre städer än i större städer och förortskommuner. Fram till 2050 beräknas enligt en prognos andelen kommuner som har en

försörjningskvot som överstiger 1 öka från 1 till 41 procent, och det är i första hand de mindre kommunerna och olika glesbygdskommuner som kommer att drabbas av detta.

Idag har vi ett skatteutjämningsystem som syftar till att utjämna strukturella kostnadsskillnader och skillnader i skattekraft mellan kommuner, men den demografiska utvecklingen och fortsatta urbaniseringen kommer att innebära nya utmaningar för hållbarheten i det systemet. Förutsättningarna, villkoren och de utmaningar man möter kommer att skilja sig allt mer mellan kommuner av olika typer och storlekar, vilket riskerar att fresta på den förståelse de har för varandras olika villkor. Utvecklingen reser också nya frågor om hur tillväxtkraft kan skapas i hela landet och hur en likvärdig tillgång till viktig samhällsservice i hela landet kan säkerställas.

I det sammanhanget kommer en särskild utmaning att handla om kompetensförsörjningen i många mindre städer och kommuner. De kommer inte bara möta ett växande behov av äldreomsorg och hälso- och sjukvård i takt med att andelen äldre växer, de kommer också att möta växande svårigheter att rekrytera kompetent personal om många yngre och välutbildade väljer att flytta. Det kommer innebära en stor utmaning för många kommuner att se till att det finns tillräckligt med kompetent personal till att utföra välfärdsjobben.

För att försörjningsbördan i framtiden ska kunna ligga kvar på ungefär samma nivå som idag skulle sysselsättningen enligt en bedömning behöva öka med cirka 600 000 personer. Det som i det perspektivet skulle ha störst betydelse vore om arbetslivet kunde förlängas genom att fler äldre arbetar längre. Att möjliggöra för fler äldre att arbeta längre är därför en viktig utmaning i sig. Att öka förvärvsfrekvensen bland utrikes födda skulle också ha stor betydelse. Det för oss vidare till migrationens och integrationens framtidsutmaningar.

Migrationens och integrationens utmaningar

Ända sedan tidernas begynnelse har människor rört sig mellan områden, regioner och olika delar av världen. Migration är en del av den mänskliga existensen och det är först under de senaste hundra åren som länder världen över sökt att reglera migrationen. Under vissa perioder har Sverige framför allt varit ett emigrationsland,

men under de senaste decennierna har Sverige kommit att bli ett invandringsland. Idag utgör andelen som är utrikes födda, eller har en eller två föräldrar som är det, cirka 26 procent av den svenska befolkningen. Andelen som är födda utomlands är 15 procent, och väntas öka till 18 procent under de kommande decennierna.

Forskning visar att migrationen bidrar till att förbättra för såväl migranterna själva som de ursprungliga hemländerna och de länder som migranterna söker sig till. Såväl ekonomiskt som socialt och kulturellt har migrationen till Sverige bidragit till att utveckla Sverige till ett på olika sätt bättre land, och det finns ingenting som talar för att det kommer att vara annorlunda i framtiden.

Utmaningen handlar därför inte om att migranter av olika skäl söker sig till Sverige. Utmaningen handlar om integrationen, inte minst på arbetsmarknaden. Ju bättre fungerande integration, desto bättre är det för såväl migranterna själva som för Sverige. En bättre fungerande integration skulle också kunna innebära mycket för att möta de demografiska utmaningarna

Den främsta utmaningen när det gäller integrationen på arbetsmarknaden är att det alltför ofta tar lång tid innan utrikes födda får sysselsättning, och inte minst bland kvinnor som kommer som anhöriga eller av flyktingskäl är sysselsättningen betydligt lägre än bland andra grupper. En annan grupp som har svårare att etablera sig på arbetsmarknaden är lågutbildade – samtidigt som sysselsättningen är lägre också bland högutbildade utrikes födda jämfört med högutbildade inrikes födda.

Samtidigt pekar prognoser på att det troligen kommer att bli svårare att locka arbetskraftsinvandrare i framtiden i takt med att den demografiska utvecklingen i andra länder gör att efterfrågan på och konkurrensen om attraktiv arbetskraft ökar.

Detta leder till flera utmaningar när det gäller den framtida integrationen på arbetsmarknaden. En av dem – som finns också idag – handlar om att generellt korta den tid det tar innan invandrare kommer i sysselsättning. Ibland kan det framstå som att många som migrerar till Sverige aldrig får jobb, men förr eller senare får nästan alla som invandrat på grund av arbete eller studier sysselsättning, medan andelen ligger runt 90 procent bland dem som kommit som anhöriga eller av flyktingskäl. Utmaningen handlar om att det alltför ofta tar alltför lång tid. Etableringstiden – vilket på många sätt också gäller den tid det tar för unga inrikes födda att etablera sig på arbetsmarknaden – är för lång.

En annan utmaning handlar om vad som kan göras för att sänka trösklarna in på arbetsmarknaden för dem som saknar högre utbildning. Det är en utmaning som kan förväntas bli större i takt med att kraven på kunskap och kompetens ökar i arbetslivet och om andelen lågutbildade immigranter skulle öka. Den utmaningen gäller inte bara lågutbildade immigranter, utan också inrikes födda som har svagare förankring på arbetsmarknaden och som saknar högre utbildning.

Samtidigt som sysselsättningen bland svenska kvinnor generellt hör till de högsta i världen är sysselsättningen bland kvinnliga immigranter lägre jämfört med såväl inrikes födda kvinnor som manliga immigranter. Att bryta det mönstret är en viktig utmaning både för integrationen och jämställdheten.

Samtidigt visar forskning att sysselsättningen är lägre också bland högutbildade immigranter än bland högutbildade inrikes födda, och att utrikes födda oftare än svenskar är överkvalificerade för sina yrken. Det visar att en annan utmaning handlar om att åstadkomma en bättre matchning och att bättre ta till vara kompetensen hos utrikes födda.

I det sammanhanget är diskrimineringen ett problem och en annan utmaning. Även om det finns många skäl till att sysselsättningen är lägre bland människor med utländsk bakgrund råder det ingen tvekan om att diskriminering är en viktig förklaring. Att minska denna diskriminering är centralt inte bara för att både samhället, arbetsgivarna och de enskilda individerna skulle tjäna på om allas kompetens bättre togs till vara, utan också för att diskriminering på grund av bland annat etnicitet strider mot lagen och demokratins värdegrund.

Flera av dessa utmaningar har vi redan idag, men en del kan förväntas bli större, förändras till sin karaktär eller tillkomma i framtiden. En växande utmaning kommer troligen att handla om dem som själva är födda i Sverige men som har en eller två föräldrar som är födda i länder utanför Europa. Idag är sysselsättningen bland dem 15–20 procentenheter lägre än bland dem vars båda föräldrar är födda i Sverige, och detta är samtidigt en växande grupp.

Det skulle också innebära en växande utmaning ifall fler av dem som söker sig till Sverige saknar utbildning – särskilt om trösklarna in på arbetsmarknaden fortsätter vara lika höga som idag. En utmaning som kommer att bli viktigare i framtiden är dels att förbättra introduktionen till det svenska samhället och språk-

undervisningen för immigranter från olika länder, dels att öka möjligheterna för immigranter att höja sin utbildningsnivå eller att validera sin utbildning.

En sista viktig framtidsutmaning handlar om attityderna till människor som kommer från andra länder. Även om vi idag inte kan veta hur människors åsikter om och attityder till människor från andra länder kommer att förändras i framtiden så kan vi konstatera att mycket tyder på att attityderna har blivit allt mer positiva på senare år. Ju mer öppet och tolerant Sverige är, desto mer välkomnade kommer immigranter att känna sig och desto bättre kommer förutsättningarna vara för en integration som går snabbare.

Ju bättre integrationen på arbetsmarknaden fungerar, desto bättre är förutsättningarna att möta de demografiska utmaningarna, och desto bättre är förutsättningarna för att ta till vara de mänskliga, ekonomiska, sociala och kulturella möjligheter som migrationen för med sig. Desto mindre är också risken för utanförskap och slitningar som kan inverka negativt på den sociala sammanhållningen.

Utmaningar för jämställdheten

Sverige är ett av världens mest jämställda länder, men trots det är Sverige ännu inte ett land där kvinnor och män har likvärdiga villkor i arbetslivet. Fortfarande kvarstår stora löneskillnader mellan kvinnor och män. Det är löneskillnader som, tillsammans med det faktum att kvinnor oftare arbetar deltid, innebär att kvinnors livslöner och pensioner i genomsnitt är betydligt lägre än mäns. Löneskillnaderna har i huvudsak två förklaringar. Kvinnor och män arbetar till viss del i olika yrken, och manliga yrken har högre löner än kvinnliga yrken med motsvarande kvalifikationer. Kvinnor har ofta ännu inte nått de allra högsta befattningarna där lönerna är som högst. En utjämning av livsinkomsterna mellan män och kvinnor skulle kräva att kvinnor fortsätter att söka sig in i mer vävlönade yrken och nå högre befattningar. Men det kan också kräva att vissa yrken, sådana som kräver en längre utbildning och där kvinnor idag dominerar som arbetstagare, uppvärderas.

Ökningen av sysselsättningen bland kvinnor har gått hand i hand med en ökning av kvinnors ohälsotal och sjukfrånvaro. Sedan början av 1980-talet har kvinnor haft högre sjukfrånvaro än män och skillnaden har ökat trendmässigt. Samma fenomen finns i andra nordeuropeiska länder. Det senaste decenniet har det gjorts viktiga insatser för att minska sjukfrånvaron, vilket också gett resultat. Att se till att kvinnor kan yrkesarbeta i samma utsträckning som män utan att detta sker till priset av hög ohälsa bland kvinnor är en av de stora framtidsutmaningarna för att skapa ett jämställt arbetsliv.

Ansvaret för barn och familj konkurrerar fortfarande med svenska kvinnors möjligheter att göra yrkeskarriär, på ett annat sätt än det gör för män. De stora skillnaderna mellan mäns och kvinnors inkomster uppstår i samband med familjebildningen. Svenska kvinnors och mäns löner och disponibla inkomster ökar i samma takt fram till den ålder när det första barnet vanligen föds. Att kvinnor har samma möjligheter som män att förena yrkesarbete med ansvaret för familj och barn är en viktig utmaning för framtiden.

En annan utmaning är att uppmuntra företagsamhet bland både kvinnor och män och ge goda förutsättningar för nya företag att startas och växa. Bara sex procent av de kvinnor som förvärvsarbetar driver egna företag jämfört med 15 procent bland männen. Att hitta sätt att hjälpa fler kvinnliga entreprenörer att driva sina företag vidare och få dem att växa är viktigt både för samhälls-ekonomi och för att stärka kvinnors ekonomiska självbestämmande och inflytande i näringslivet.

Redan i mitten av 1980-talet passerade kvinnorna männen i utbildningsnivå i den arbetsföra befolkningen. Sedan dess har gapet ökat. Inom 20 år kommer 60 procent av alla som har en högskoleutbildning att vara kvinnor. Pojkar har länge haft sämre resultat i grundskolan och betydligt fler pojkar än flickor hoppar av gymnasieskolan. Situationen är särskilt bekymmersam för pojkar med utländsk bakgrund. Vissa pojkars och unga mäns problem i skolan riskerar att skapa en växande grupp av män i utanförskap. Män som misslyckas i skolan och ratas på arbetsmarknaden löper också stor risk att ratas i familjebildningen och drabbas av sociala problem. Att hitta effektiva sätt att höja skolresultaten och minska avhoppet från gymnasieskolan bland de unga, främst pojkar, är därför en viktig utmaning för framtiden.

Den sociala sammanhållningens utmaningar

Under de senaste decennierna har Sverige förändrats på de flesta områden genom bland annat teknikutveckling, globalisering och individualisering. Heterogeniteten har ökat, samtidigt som många av de institutioner, symboler och upplevelser som förmår skapa gemensamma referensramar har försvagats eller skiftat karaktär. Detta har väckt en oro för att den sociala sammanhållningen kan vara på väg att undermineras.

Ytterst handlar social sammanhållning om i vilken grad människor känner gemenskap och tillit till varandra, av hur stora de upplevda avstånden och konflikterna mellan grupper är, av hur stor toleransen för olikheter är, och av hur stark känslan är av tillhörighet och att man delar ett gemensamt öde. Det handlar om hur stark känslan för det allmänna är, och hur den gestaltar sig. I det sammanhanget spelar både objektiva och subjektiva faktorer en stor roll. Även om det som i slutändan har störst betydelse är i vilken utsträckning människor upplever att man, trots skillnader i övrigt, tillhör samma gemenskap, så riskerar den upplevelsen att försvagas ifall de objektiva olikheterna mellan grupper växer.

Trots att Sverige i olika avseenden har blivit allt mer heterogent under de senaste decennierna visar analyserna att den sociala sammanhållningen i Sverige är fortsatt stark. De flesta människor litar på andra, relativt få känner sig utanför samhället, många är engagerade i det civila samhället, och toleransen mot grupper med annan kulturell, etnisk eller religiös bakgrund är relativt hög. Över lag är det också relativt få som uppfattar stora spänningar mellan grupper.

Det som inte minst tycks ha stor betydelse för den sociala sammanhållningen i Sverige är att det råder en hög grad av jämlikhet som bärs upp av generella välfärdssystem som utjämnar skillnader i livschanser, samtidigt som det finns utrymme och förutsättningar för individuell frihet. Så länge svenskar känner sig trygga, välfärdssystemen levererar och människor själva har frihet och möjligheter att söka förverkliga sina egna drömmar är toleransen för olikheter och tilliten till både systemen och andra människor stor.

Samtidigt finns det flera varningstecken som kan utvecklas till framtida utmaningar för den sociala sammanhållningen. Ett sådant varningstecken handlar om att relativt många upplever att det finns spänningar mellan människor med olika nationella, kulturella och

etniska bakgrunder. Det finns lite som tyder på att graden av etnisk eller kulturell mångfald i sig är ett problem för sammanhållningen, utan avgörande tycks i stället vara bristen på kontakt och umgänge mellan människor från olika grupper, språkliga barriärer, social utsatthet och utanförskap på arbetsmarknaden.

Ett vitalt civilt samhälle brukar betraktas såväl som ett tecken på att den sociala sammanhållningen är hög, som en i högsta grad bidragande orsak till densamma. Civilsamhället kan spela en nyckelroll både för att skapa gemenskap och sammanhållning mellan personer med liknande bakgrund och intressen – men också mellan personer från olika grupper i samhället. Det svenska civilsamhället befinner sig på flera sätt i omvandling, och en viktig fråga för framtiden blir sannolikt att skapa goda förutsättningar för föreningar och sammanslutningar att såväl binda samman mindre gemenskaper baserade på exempelvis en viss kulturell, religiös, geografisk eller annan identitet som att skapa bryggor mellan dem. Det är ett sätt att möta den brist på kontakt mellan olika grupper som kan komma att manifesteras ytterligare.

Sverige är ett av de ekonomiskt mest jämlika länderna i världen, men omvärldsfaktorer som globaliseringen, teknikutvecklingen, skiftet mot en mer kunskapsintensiv produktion och att kapitalinkomster blivit viktigare kan driva på i riktning mot ökad ekonomisk ojämlikhet.

För den sociala sammanhållningen är det viktigt både att det finns goda drivkrafter för utbildning och arbete, liksom för investeringar och entreprenörskap som kan bidra till ökad sysselsättning, och att människor upplever att samhället erbjuder likartade möjligheter för var och en att påverka sin situation.

Att öka sysselsättningen och minska trösklarna in till arbetsmarknaden för grupper som har svagast förankring är i det perspektivet mycket viktigt. Avgörande är också att den sociala rörligheten är hög. Både historiskt och idag har Sverige en hög social rörlighet – högre än i många andra länder – och det är en styrka. Det är viktigt att även i framtiden säkerställa att människor inte fastnar i utanförskap och att den sociala rörligheten fortsätter vara stor.

En framtida utmaning för den sociala sammanhållningen följer av medielandskapets förändringar. Samtidigt som det ökade medieutbudet på många sätt är positivt och har bidragit till att öka mångfalden riskerar utvecklingen av flera skäl att i framtiden försvaga den sociala sammanhållningen. Ett skäl är att allt färre tar

del av samma medier och ungefär samma nyheter, vilket leder till att offentligheten fragmenteras och att färre har gemensamma referensramar. Ett annat skäl är att skillnaden ökar mellan dem som konsumerar mycket nyheter om politik och samhälle och dem som inte gör det. Ett tredje skäl är att det har blivit enklare för människor att söka sig till nyhetskällor som drivs av olika agendor och som bekräftar de åsikter och verklighetsuppfattningar man redan har. Om medielandskapets förändringar gör att skillnaderna i grundläggande verklighetsuppfattningar ökar riskerar det att underminera den demokratiska dialogen och öka polariseringen.

Samtidigt som den sociala sammanhållningen i Sverige över lag är stark idag finns det grupper som känner sig utanför och på olika sätt orättvist behandlade. Detta är viktigt att se, och att minska såväl det ekonomiska som det sociala, kulturella och politiska utanförskapet kommer även i framtiden att vara en viktig utmaning. Ytterst handlar det om den sociala hållbarheten

De demokratiska utmaningarna

Snart är det hundra år sedan den allmänna och kvinnliga rösträtten infördes i Sverige, och Sverige är en stabil demokrati med ett högre valdeltagande än i de flesta andra länder. Det är därför lätt hänt att demokratin tas för given, och några omedelbara hot mot den svenska demokratin som styrelseskick är svåra att se både i nutiden och i den överblickbara framtiden.

Samtidigt handlar demokrati inte bara om att det finns ett antal institutioner och procedurer på plats. De grundläggande demokratiska institutionerna är en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för en väl fungerande demokrati. För att demokratin ska fungera väl och vara långsiktigt hållbar krävs också att vissa normer levs upp till och respekteras av såväl medborgarna som de politiska beslutsfattarna. Ibland brukar sådana normer kallas demokratiska värden, vilka innefattar respekt för människovärdets okränkbarhet, fri- och rättigheter för varje medborgare, och skydd för minoriteter, bland annat. Viktiga demokratiska värden är också en hög grad av politisk jämlikhet, ett brett politiskt deltagande, upplyst förståelse och en hög grad av representativitet.

Den svenska demokratin står inför flera framtidsutmaningar. En av dessa handlar om att allt färre engagerar sig i de politiska partierna. Detta innebär att rekryteringsbasen till framtida förtroendeuppdrag minskar, samtidigt som allt färre får egna erfarenheter av partipolitiskt arbete med allt vad det innebär för förståelsen av de utmaningar politiskt beslutsfattande innebär. En aktiv dialog mellan förtroendevalda och medborgare mellan valen vitaliserar demokratin och förbättrar insynen i det politiska beslutsfattandet.

En annan utmaning är att runt var sjätte förtroendevald under 2011 blev utsatta för hot, våld eller trakasserier. Det riskerar att försvåra den framtida rekryteringen av personer till förtroendeuppdrag. Det krävs även vaksamhet och ett aktivt demokratiarbete för att hindra att våldsbejakande extremism kan hota demokratin i framtiden.

En annan utmaning handlar om att beslutsprocesserna under de senaste decennierna har gått mot en allt högre komplexitet. Det viktigaste skälet till det är att många av de problem och utmaningar som Sverige står inför skär över gränser, dels mellan den lokala, regionala och nationella nivån, dels mellan Sverige och andra delar av världen. Samtidigt kommer det sannolikt att behövas mer snarare än mindre gränsöverskridande samverkan för att lösa problem i framtiden. Det riskerar att öka beslutsprocessernas komplexitet ytterligare.

Även om förtroendet för politiker de senaste åren har ökat något och det finns väl belagt att vallöften för det mesta uppfylls¹ innebär detta att framtiden kan föra med sig flera demokratiska utmaningar. En av dem är att det har blivit svårare att styra, men en annan och minst lika viktig är att det har blivit mindre tydligt vem eller vilka som bär ansvar för vad och därmed för medborgarna att utkräva ansvar på rätt nivå. Kombinationen av att det blir svårare att styra samhällsutvecklingen och att veta vem som bär ansvar för vad riskerar att leda till en ökad risk för folkligt missnöje och för populistiska rörelser som försöker exploatera detta missnöje, inte minst genom att komma med skenbart enkla lösningar som ställer grupper mot varandra.

Ytterligare en utmaning handlar om medieutvecklingen kopplad till den demokratiska normen om en hög grad av jämlikhet när det gäller politiskt deltagande och kunskaper om politik och samhälle.

¹ Naurin, 2011.

I takt med att medieutbudet har exploderat har det politiska intresset blivit viktigare för att förklara i vilken utsträckning människor följer nyheterna om politik och samhälle. För dem som är intresserade av politik och samhälle har det aldrig varit lika enkelt att ta del av medier som handlar om detta, och många har därför ökat sin nyhetskonsumtion. För dem som inte är intresserade av politik och samhälle har det aldrig varit enklare att undvika medier som handlar om detta, och det är också allt fler som mycket sällan eller aldrig tar del av nyhetsmedier. Samtidigt finns det samband mellan medieanvändning och politiskt deltagande. Ökade skillnader i medieanvändning riskerar därför att leda till både ökade kunskapsklyftor och ökade deltagandeklyftor, förutom att det riskerar att leda till färre gemensamma referensramar och ökade skillnader i verklighetsuppfattningar.

Även om det svenska valdeltagandet är högt och därför förhållandevis jämlikt finns det redan idag skillnader i valdeltagande, och ännu större skillnader när det gäller deltagande mellan valen. Generellt sett är det de grupper som i övriga avseenden har sämre tillgång till resurser – lågutbildade och lågavlönade – som deltar i mindre utsträckning. Ett starkt politiskt intresse kan kompensera för detta, och såväl partierna som det civila samhället kan bidra till att mobilisera det politiska deltagandet bland grupper som annars deltar i mindre utsträckning. Att bevara eller öka det politiska intresset, inte minst bland grupper som i andra avseenden är resurssvaga eller deltar i mindre utsträckning, är därför en annan viktig framtidsutmaning.

Det har sagts många gånger förr att demokratin aldrig kan tas för given och måste vinnas för varje ny generation. Det är sant. Idag kan det framstå som om demokratin är djupt rotad och står stark, men även demokratin står för viktiga framtidsutmaningar när det gäller bland annat den politiska jämlikheten, det politiska deltagandet, kunskaperna om politik och samhälle och graden av representativitet. Dessa och andra utmaningar måste mötas för att demokratin ska kunna vinnas för nya generationer och dess långsiktiga hållbarhet stärkas.

Framtidsutmaningar – och framtidshopp

Sverige står starkt – men står också inför en rad olika utmaningar i framtiden. Vid sidan av de framtidsutmaningar som har diskuterats i den här rapporten finns det viktiga framtidsutmaningar också på en rad andra områden, och det kommer med all sannolikhet att uppkomma både nya och nygamla utmaningar. Det finns också många utmaningar som behöver mötas kontinuerligt. Dit hör bland annat globaliseringen och dess konsekvenser, att följa med i teknikutvecklingen och se till att Sverige befinner sig i fronten, att värna näringslivsklimatet och entreprenörskapet så att Sverige och det svenska näringslivet är internationellt konkurrenskraftigt, att stärka utbildningen på alla dess nivåer och forskningen för att ge människor de bästa möjliga redskapen inför framtiden och för att Sverige ska kunna konkurrera internationellt, att se till att Sverige är ett land som är ännu mer innovativt, och att följa de politiska och säkerhetspolitiska förändringarna och förskjutningarna i såväl vårt närområde som i Europa och globalt. Många fler exempel skulle kunna tas. Den gemensamma nämnaren är att verkligheten hela tiden förändras, att vi aldrig kan se Sverige och den svenska utvecklingen isolerad från utvecklingen i andra länder, och att politiken därför hela tiden behöver utvecklas.

Samtidigt som vi står inför många och svåra utmaningar i framtiden finns det starka skäl att vara hoppfull. Det beror inte bara på att Sverige står starkt idag. Det beror också på att Sverige har flera karaktärsdrag som vi kanske inte alltid tänker på som nationella tillgångar, men som är det. Dit hör den svenska modellens strävan efter samverkan och en politisk debattkultur där faktabaserade argument väger tungt. Dit hör att vi har en hög grad av kollektivt ansvarstagande för välfärden och för att utjämna livschanser och samtidigt en omfattande individuell frihet. Dit hör en utbredd känsla för det allmänna och en hög grad av tillit. Dit hör att det i vårt samhälle finns en strävan efter och tro på jämlikhet och solidaritet med utsatta och en omfattande beredvillighet att göra en insats för att samhället ska bli bättre. Dit hör att vi har lyckats bättre än många andra att förena ekologisk hållbarhet med ekonomisk tillväxt och ett väl utbyggt välfärdssamhälle med ett starkt näringslivsklimat och ett starkt och livaktigt civilt samhälle. Dit hör att vi är ett land som präglas av mångfald och öppenhet för influenser, ny teknik och nya innovationer. Dit hör också att vi är ett land som har väl fungerande institutioner och en mycket låg

grad av korrupktion. Allt detta och mycket annat bidrar till att öka det svenska samhällets hållbarhet.

Till de nationella tillgångarna hör inte minst att vi har en välutbildad befolkning som präglas av en mycket hög grad av tillit, tolerans och öppenhet. Att bevara och utveckla tilliten, kreativiteten, toleransen och öppenheten är i sig en viktig uppgift. Detta är egenskaper som inte bara kommer att vara minst lika viktiga i framtiden som de är idag, utan som också gör att vi är hoppfulla om möjligheterna att hitta bra sätt att möta de framtidsutmaningar vi står inför.

”Just nu vet jag inte alls hur min framtid kommer se ut, och det tycker jag är skönt.”

Lydia Davidsson, Mora, från projektet Framtidens Sverige

Referenser

- Alm, Susanne & Palme, Joakim (2008). Inledning. I Alm, Susanne & Palme, Joakim (red.), *Fjorton perspektiv på framtiden* (sid. 1–6). Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Alm, Susanne, Palme, Joakim & Westholm, Erik (red.) (2012). *Att utforska framtiden. Valda perspektiv*. Stockholm: Dialogos.
- Alesina, Alberto, Baqir, Reza & Easterly, William (1997). *Public Goods and Ethnic Division*. NBER Working Paper No 6009. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Alesina, Alberto, Glaesner, Edward & Sacerdote, Bruce (2001). Why Doesn't the United States have a European-Style Welfare State? *Brookings Papers on Economic Activity*, 2001(2), 187–254.
- Alesina, Alberto & La Ferrara, Eliana (2002). Who Trusts Others? *Journal of Public Economics*, 85(2), 207–234.
- Anderson, Benedict (1992). *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Göteborg: Daidalos.
- Anderson, Chris (2012). *Makers. The New Industrial Revolution*. New York: Crown Business.
- Anderstig, Christer (2012). *Försörjningskvoten i olika delar av Sverige – scenarier till år 2050*. Underlagsrapport 8 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.
- Angelov, Nikolay, Johansson, Per, Lindahl, Erica & Lindström, Elly-Ann (2011). *Kvinnors och mäns sjukfrånvaro*. IFAU-rapport 2011:2. Uppsala: Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering.
- Arbetsförmedlingen (2010). *Generationsväxlingen på arbetsmarknaden – i riket och i ett regionalt perspektiv*. Stockholm: Arbetsförmedlingen.
- Arbetsförmedlingen (2012). *Arbetsmarknadsutsikterna våren 2012. Prognos för arbetsmarknaden 2012–2013*. Stockholm: Arbetsförmedlingen.

- Arbetsmiljöverket (2012). *Jobba längre – vad vet vi om äldre i arbetslivet?* Rapport 2012:10. Stockholm: Arbetsmiljöverket.
- Arena för Tillväxt & Sweco EcoFutures (2012). *Sveriges nya geografi*. Stockholm: Arena för Tillväxt & Sweco EcoFutures.
- Asp, Kent (1986). *Mäktiga massmedier. Studier i politisk opinionsbildning*. Stockholm: Akademikerlitteratur.
- Axelsson, Anders & Bergström Levander, Ingrid (2012). Stor utmaning på framtidens arbetsmarknad. *Välfärd* nummer 1, 2012, 8–9.
- Bartels, Larry (2008). *Unequal Democracy. The Political Economy of the New Gilded Age*. Princeton: Princeton University Press.
- Bartholomew, Doug (2012). *Additive Manufacturing Goes Mainstream*, Industry Week, Nedladdad från <http://www.industryweek.com/emerging-technologies/additive-manufacturing-goes-mainstream>, 2012-03-10.
- Batista, Edgard Antunes Dias (2012). *Etanolens hållbarhet – en litteraturöversikt*. Stockholm: Fores.
- Baumol, William J. (2012). *The Cost Disease. Why Computers Get Cheaper and Health Care Doesn't*. New Haven: Yale University Press.
- Beck, Ulrich & Beck-Gernsheim, Elisabeth (2002). *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Beck-Friis, Barbro (2013). Utmaning: Att möta framtidens vårdbehov. I Strömbäck, Jesper (red.), *Framtidsutmaningar: det nya Sverige* (sid. 263–274). Stockholm: 8tto.
- Benford, Gregory (2010). *The Wonderful Future That Never Was*. New York: Hearst Books.
- Bennulf, Martin & Hedberg, Per (1999). *Utanför demokratin. Om det minskade valdeltagandets sociala och politiska rötter*. SOU 1999:132. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars (2006). *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*. Stockholm: Norstedts.
- Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars (2012). Social Trust and Radical Individualism. The Paradox at the Heart of Nordic Capitalism. I *The Nordic Way. Equality, Individuality and Social Trust* (sid. 13–29). Stockholm: Swedish Institute.

- Bergh, Andreas (2009). *Den kapitalistiska välfärdsstaten*. Stockholm: Norstedts.
- Bergh, Andreas & Bjørnskov, Christian (2011). Historical Trust Levels Predict Currents Size of the Welfare State. *Kyklos*, 64(1), 1–19.
- Bergh, Andreas & Henrekson, Magnus (2012). *Varför går det bra för Sverige? Om sambanden mellan offentlig sektor, ekonomisk frihet och ekonomisk utveckling*. Stockholm: Fores.
- Bergh, Andreas, Nilsson, Therese & Waldenström, Daniel (2012). *Bli vi sjuka av inkomstskillnader? En introduktion till sambanden mellan inkomst, ojämlikhet och hälsa*. Lund: Studentlitteratur.
- Bergquist, Eva (2012). *Är framtiden kulturens re-renässans?* Underlagsrapport 1 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.
- Beugelsdijk, Sjoerd, de Goot, Henri L. F., van Schaik, Anton B. T. M. (2004). Trust and Economic Growth: A Robustness Analysis. *Oxford Economic Papers* 56(1), 118–134.
- Bjereld, Ulf & Demker, Marie (2008). *Kampen om kunskapen. Informationssamhällets politiska skiljelinjer*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg.
- Bjereld, Ulf, Demker, Marie & Ekengren, Ann-Marie (2005). Makt, identitet & modernitet. Individualisering och destabilisering i en globaliserad värld. I Bjereld, Ulf, Demker, Marie, Ekecrantz, Jan & Ekengren, Ann-Marie (red.), *Det hyperindividualiserade samhället?* (sid. 9–32). Umeå: Boréa.
- Björvatn, Kjetil, Norman, Victor & Orvedal, Linda (2008). *On the Road to Samarkand. Globalisation and the Swedish Economy*. Underlagsrapport 21 till Globaliseringsrådet. Stockholm: Regeringskansliet.
- Björklund, Anders & Jäntti, Markus (2011). *Inkomstfördelningen i Sverige*. Stockholm: SNS Förlag.
- Björklund, Anders, Lindahl, Lena & Lindquist, Matthew J. (2010). What More Than Parental Income, Education and Occupation? An Exploration of What Swedish Siblings Get from Their Parents. *The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy*, 10(1), 1–38.

- Björklund, Anders, Jäntti, Markus & Lindquist, Matthew J. (2009). Family Background and Income During the Rise of the Welfare State: Brother Correlations in Income for Swedish Men Born 1932-1968. *Journal of Public Economics*, 93, 671-680.
- Bjørnskov, Christian (2008). Social Trust and Fractionalization. A Possible Reinterpretation. *European Sociological Review*, 24(3): 271-283.
- Blanden, Jo (2009). *How Much Can We Learn from International Comparisons of Intergenerational Mobility?* CEE Discussion Paper 111. London: Centre for the Economics of Education, London School of Economics.
- Blix, Mårten (2013). *Vår demografiska utveckling. Delutredning från Framtidskommissionen*. Stockholm: Fritzes.
- Borg, Per (2009). *Den långsiktiga finansieringen – välfärdens klimatfråga?* Stockholm: Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi.
- Borgström, Håkan (2011). *Dokumentation från seminarium om svenskars attityder till välfärd*. Stockholm: Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS).
- Boulianne, Shelley (2009). Does Internet Use Affect Engagement? A Meta-Analysis of Research. *Political Communication*, 26(2), 193-211.
- Braunerhjelm, Pontus, Eklund, Klas & Henrekson, Magnus (2012). *Ett ramverk för innovationspolitiken: att göra Sverige mer entreprenöriellt?* Stockholm: Samhällsförlaget.
- Braunerhjelm, Pontus, von Greiff, Camilo & Svaleryd, Helena (2009). *Utvecklingskraft och omställningsförmåga. En globaliserad svensk ekonomi. Slutrapport från Globaliseringsrådets kansli*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Briar-Lawson, Katherine, Lawson, Hal., Hennon, Charles B., & Jones, Alan R. (2001). *Family-Centered Policies and Practices. International Implications*. New York: Columbia University Press.
- BRÅ (2009). *Våldsamt politisk extremism. Antidemokratiska grupperingar på yttersta höger- och vänsterkanten*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet och Säkerhetspolisen.

- BRÅ (2012). *Politikernas trygghetsundersökning 2012. Förtroendevaldas utsatthet och oro för hot, våld och trakasserier*. Rapport 2012:14. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Böhlmark, Anders & Holmlund, Helena (2012). *Lika möjligheter? Familjebakgrund och skolprestationer 1988–2010*. IFAU-Rapport 2012:14. Uppsala: Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering.
- Böhlmark, Anders & Lindahl, Mikael (2012). *Har den växande friskolesektorn varit bra för elevernas utbildningsresultat på kort och lång sikt?* IFAU-Rapport 2012:17. Uppsala: Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering.
- Cahuc, Pierre (2010). Employment legislation in Sweden. *Bilaga 6 till Långtidsutredningen 2011*. SOU 2010:93. Stockholm: Fritzes.
- Calmfors, Lars (2008). *Globalisering – hot eller räddning för jobben?* Underlagsrapport till Globaliseringsrådet. Stockholm: Regeringskansliet.
- Carlson, Benny, Magnusson, Karin & Rönqvist, Sofia (2012). *Somalier på arbetsmarknaden – har Sverige något att lära?* Underlagsrapport 2 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.
- Carlsson, Magnus (2011). Etnisk diskriminering i anställningssituationer. I Skedinger, Per & Carlsson, Magnus (red.), *Reglering eller diskriminering – vad hindrar etablering?* (sid. 39–62). Stockholm: Fores.
- Carlsson, Magnus (2010). Experimental Evidence of Discrimination in the Hiring of First- and Second-generation Immigrants. *Labour*, 24(3), 263–278.
- Carlsson, Magnus & Rooth, Dan-Olof (2007). Evidence of Ethnic Discrimination in the Swedish Labor Market Using Experimental Data. *Labour Economics*, 14, 716–729.
- Castells, Manuel (1998). *Informationsåldern. Ekonomi, samhälle och kultur. Band 1. Nätverkssamhällets framväxt*. Göteborg: Daidalos.
- Castells, Manuel (2000a). *Informationsåldern. Ekonomi, samhälle och kultur. Band 2. Identitetens makt*. Göteborg: Daidalos.
- Castells, Manuel (2000b). *Informationsåldern. Ekonomi, samhälle och kultur. Band 3. Milleniets slut*. Göteborg: Daidalos.
- Castells, Manuel (2009). *Communication Power*. New York: Oxford University Press.

- CBC News (2010). Relationships Linked to Life Span. *CBC News*, 27 juli 2010. Tillgänglig på: <http://www.cbc.ca/news/health/story/2010/07/27/con-relationship-study.html>
- CDIAC. *Carbon Dioxide Information Analysis Center*.
- Christensen, Kaare, Doblhammer, Gabriele, Rau, Roland & Vaupel, James W. (2009). Ageing populations: the challenges ahead. *Lancet*, 357, 1196–1208.
- CNA (2007). *National Security and the Threat of Climate Change*. Washington: CNA Corporation.
- Colletta, Nat J., Lim, Teck Ghee, Kelles-Viitanen, Anita (red.) (2001). *Social Cohesion and Conflict Prevention in Asia. Managing Diversity Through Development*. Washington, DC: World Bank.
- Commission on Integration and Cohesion (2007) *Our Shared Future*. Tillgänglig på: <http://image.guardian.co.uk/sys-files/Education/documents/2007/06/14/oursharedfuture.pdf>
- Cressey, Daniel (2009). Future Fish. *Nature*, 26 mars 2009.
- Crutzen, Paul J. (2002). *Geology of Mankind*. *Nature*, 415, 3 januari 2002.
- Dahl, Robert A. (1998). *On Democracy*. New Haven: Yale University Press.
- Dahl, Robert A. (2006). *On Political Equality*. New Haven: Yale University Press.
- Dalton, Russell J., and Wattenberg, Martin P. (red.) (2000). *Parties Without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies*. New York: Oxford University Press.
- Dalton, Russell J., Farrell, David M., & McAllister, Ian (2011). *Political Parties and Democratic Linkage. How Parties Organize Democracy*. New York: Oxford University Press.
- Delhey, Jan & Newton, Kenneth (2005). Predicting Cross-National Levels of Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism? *European Sociological Review* 21(4), 311–327.
- Delli Carpini, Michael X., & Keeter, Scott (1996). *What Americans Know About Politics and Why It Matters*. New Haven: Yale University Press.

- Demker, Marie (2012). Positiv attityd till invandring trots mobilisering av invandringsmotstånd. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red.), *I framtidens skugga* (sid. 95–105). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Denham, John (2001). *Building Cohesive Communities: A Report of the Ministerial Group on Public Order and Community Cohesion*. London: Home Office.
- De Tocqueville, Alexis (1997a). *Om demokratin i Amerika 1*. Stockholm: Atlantis.
- De Tocqueville, Alexis (1997b). *Om demokratin i Amerika 2*. Stockholm: Atlantis.
- Diamandis, Peter & Kotler, Steven (2012). *Abundance: The Future Is Better Than You Think*. New York: Free Press.
- Dimitrova, Daniela V., Shehata, Adam, Strömbäck, Jesper & Nord, Lars (2011). The Effects of Digital Media on Political Knowledge and Participation in Election Campaigns: Evidence from Panel Data. *Communication Research*, online early.
- Ds 2009:21. *Bortom krisen. Om ett framgångsrikt Sverige i den nya globala ekonomin. Globaliseringsrådets slutrapport*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Dutta, Soumitra & Benavente, Daniela (2011). Measuring Innovation Potential and Results: The Best Performing Economies. I Dutta, Soumitra (red.), *The Global Innovation Index 2011. Accelerating Growth and Development* (sid. 3–64). Fountainebleau: INSEAD.
- Dutta, Soumitra & Bilbao-Osorio, Benat (2012). *The Global Information Technology Report 2012. Living in a Hyperconnected World*. Geneve: World Economic Forum & INSEAD.
- Dutta, Soumitra, Mia, Irene & Geiger, Thierry (2011). The Network Readiness Index 2010–2011: Celebrating 10 Years of Assessing Networked Readiness. I Dutta, Soumitra & Mia, Irene (red.), *The Global Information Technology Report 2010–2011. Transformations 2.0* (sid. 3–32). Geneve: World Economic Forum.
- Easterly, William, Ritzen, Jozef & Woolcock, Michael (2006). Social Cohesion, institutions and Growth. *Economics and Politics*, 18(2), 103–120.

- Edling, Christofer & Rydgren, Jens (2012). De personliga nätverkens betydelse. *Framtider*, nr 2/2012, 37–30.
- Edling, Jan (2010). *Agenda för Sverige*. Stockholm: Ekerlids förlag.
- Ehn, Billy, Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (1993). *Försvenskningen av Sverige*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Ek, Bo Torbjörn & Nyberg, Micke (2012). *Kostar miljarder – nu ska stafettläkarna bort*, svt Nyheter, <http://www.svt.se/nyheter/regionalt/nordnytt/kostar-miljarder-nu-ska-stafettlakarna-bort>, 2012-06-06.
- Ekberg, Jan (2011). Will Future Immigration to Sweden Make It Easier to Finance the Welfare System? *European Journal of Population* 27(1), 103–124.
- Eklund, Klas (2009). *Vårt klimat. Ekonomi-Politik-Energi*. Stockholm: Norstedts.
- Eklund, Klas (2011a). *Grön kapitalism*. Stockholm: Bertil Ohlin-institutet.
- Eklund, Klas (2011b). *Kina – Den nygamla supermakten*. Stockholm: SNS Förlag.
- Eklund, Klas (2013). Utmaning: Mer dynamik, fler entreprenörer och fler jobb. I Strömbäck, Jesper (red.), *Framtidsutmaningar: det nya Sverige* (sid. 121-140). Stockholm: 8tto.
- Ekman, Joakim (2012). *Framtiden och samhällets grundläggande värden*. Underlagsrapport 6 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.
- Elvestad, Eiri & Blekesaune, Arild (2008). Newspaper Readers in Europe: A Multilevel Study of Individual and National Differences. *European Journal of Communication*, 23(4), 425–447.
- Ennart, Henrik (2013). *Åldrandets gåta. Vetenskapen som förlänger ditt liv*. Stockholm: Ordfront.
- Eriksson, Stefan (2010). *Utrikes födda på den svenska arbetsmarknaden. Bilaga 4 till Långtidsutredningen 2011. SOU 2010:88*. Stockholm: Fritzes.
- Erlingsson et al. (2012) Public Corruption in Swedish Municipalities – Trouble looming on the Horizon? Under publicering i *Local Government Studies*.
- Esaiasson, Peter & Westholm, Anders (red.) (2006). *Deltagandets mekanismer. Det politiska deltagandets orsaker och konsekvenser*. Malmö: Liber.

- Esping-Andersen, Gøsta (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Europeiska kommissionen (2010a). Meddelande från Kommissionen: *Europa 2020. En strategi för smart och hållbar tillväxt för alla*. Bryssel: Europeiska kommissionen.
- Europeiska kommissionen (2010b). *Special Eurobarometer 321. Poverty and Social Exclusion*. Bryssel: Europeiska kommissionen.
- Europeiska kommissionen (2012a). *Special Eurobarometer 391. Social Climate*. Bryssel: Europeiska kommissionen.
- Europeiska kommissionen (2012b). *Special Eurobarometer 380. Awareness of Home Affairs*. Bryssel: Europeiska kommissionen.
- Europeiska kommissionen (2012c). *Innovation Union Scoreboard 2011*. Bryssel: Europeiska kommissionen.
- Eurostat (2012). *Around 40% of the EU27 population live in urban regions...* Newsrelease 51/2012.
- Eveland, William P., Hayes, Andrew F., Shah, Dhavan & Kwak, Nojin (2005). Understanding the Relationship Between Communication and Political Knowledge: A Model Comparison Approach Using Panel Data. *Political Communication*, 22(4), 423–446.
- FAO (2012a). *State of the World's Forests 2012*. Rom: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- FAO (2012b). *The State of World Fisheries and Aquaculture 2012*. Rom: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- FAO (2011). *The State of the World's Land and Water Resources for Food and Agriculture. Managing Systems at Risk*. Summary Report. Rom: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- FAO (2009). *How to Feed the World in 2050*. Rom: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Farnsworth, Stephen J., & Lichter, S. Robert (2012). The Structure of Scientific Opinion on Climate Change. *International Journal of Public Opinion Research*, 24(1), 93–103.
- Fischer, Justina (2012). *The choice of domestic policies in a globalized world*, working paper no 2012/09.
- Florida, Richard (2012). *The Rise of the Creative Class Revisited*. New York: Basic Books.

- Foresight (2011a). *The Future of Food and Farming. Challenges and Choices for Global Sustainability*. London: The Government Office for Science.
- Foresight (2011b). *Migration and Global Environmental Change*. Final Projekt Report. London: The Government Office for Science.
- Fors, Filip (2012). *Nya mått på välfärd och livs kvalitet i samhället*. Underlagsrapport 4 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.
- Fraile, Marta (2011). Widening or Reducing the Knowledge Gap? Testing the Media Effects on Political Knowledge in Spain (2004–2006). *International Journal of Press/Politics*, 16(2), 163–184.
- Franklin, Mark N. (2004). *Voter Turnout and The Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies Since 1945*. New York: Cambridge University Press.
- Freedom House (2012a). *Freedom in the World 2012. The Arab Uprisings and Their Global Repercussions. Selected Data from Freedom House's Annual Survey of Political Rights*. Washington, DC: Freedom House.
- Freedom House (2012b). *Freedom of the Press 2012. Breakthroughs and Pushback in the Middle East. Selected Data from Freedom House's Annual Press Freedom Index*. Washington, DC: Freedom House.
- Friedman, George (2011). *The Next Decade. Where We've Been...and Where We're Going*. New York: Doubleday.
- Fukuyama, Francis (1992). *Historiens slut och den sista människan*. Stockholm: Norstedts.
- Fölster, Stefan & Renstig, Monica (2013). *Många invandrare ingen nackdel i kartläggning av "mänsklig utveckling" mellan svenska orter*. Stockholm: Reforminstitutet.
- Försäkringskassan (2012). *Sjukskrivningar i olika yrken under 2000-talet. Antal ersatta sjukskrivningsdagar per anställd år 2002-2010*. Socialförsäkringsrapport 2012:13. Stockholm: Försäkringskassan.

- Gaertner, Samuel L., Dovidio, John F., Anastasio, Phyllis A., Backhman, Betty A., & Rust, Mary C. (1993). The Common Ingroup Identity Model: Recategorization and the Reduction of Intergroup Bias. *European Review of Social Psychology* 4(1), 1–26.
- Gelin, Martin (2009). *Det amerikanska löftet. Barack Obamas väg till Vita Huset*. Stockholm: Atlas.
- Gerholm, Tor Ragnar (1999). *Futurum exaktum. Fortsatt teknisk utveckling. Spekulationer om problem som måste lösas före år 2000. Facit*. Stockholm: Brombergs.
- Ghemawat, Pankaj (2011). *World 3.0. Global Prosperity and How to Achieve It*. Boston: Harvard Business Review Press.
- Giddens, Anthony (2003). *En skenande värld. Hur globaliseringen är på väg att förändra våra liv*. Stockholm: SNS Förlag.
- Gilljam, Mikael (2003). Deltagardemokrati med förhinder. I Gilljam, Mikael & Hermansson, Jörgen (red.), *Demokratis mekanismer* (sid. 185–211). Malmö: Liber.
- Glenn, Jerome C., Gordon, Theodore J., & Florescu, Elizabeth (2011). *2011 State of the Future*. Washington: The Millenium Project.
- Goldin, Ian, Geoffrey, Cameron & Balarajan, Meera (2011). *Exceptional People. How Migration Shaped Our World and Will Define Our Future*. Princeton: Princeton University Press.
- Grabe, Maria Elizabeth, Kamhawi, Rasha & Yegiyan, Narine (2009). Informing Citizens: How People with Different Levels of Education Process Television, Newspaper, and Web News. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 53(1), 90–111.
- Green, Andy & Janmaat, Jan Germen (2011). *Regimes of Social Cohesion. Societies and the Crisis of Globalization*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Green, Andy, Janmaat, Jan Germen & Cheng, Helen (2011). Social Cohesion: Converging and Diverging trends. *National Institute Economic Review*, 215(1), R6–R22.
- Greve, Bent (2007). What Characterise the Nordic Welfare State Model. *Journal of Social Sciences*, 3(2), 43–51.
- Guha-Sapir, Debby, Vos, Femke, Below, Regina med Ponserre, Sylvain (2012). *Annual Disaster Statistical Review 2011: The Numbers and Trends*. Bryssel: CRED.

- Guha-Sapir, Debby, Hargitt, David & Hoyois, Philippe (2004). *Thirty Years of Natural Disasters 1974–2004: The Numbers*. Brussels: Presses universitaires de Louvain.
- Gullberg Brännström, Susanne (2012). *Utrikesfödda egenföretagare är mer välutbildade än inrikesfödda*, Statistiska centralbyrån, Nr 2012:91, 2012-06-29.
- Gustavsson, Magnus & Jordahl, Henrik (2008). Inequality and Trust in Sweden. Some Inequalities are More Harmful than Others. *Journal of Public Economics*, 92(1), 348–365.
- Gwartney, James, Lawson, Robert & Hall, Joshua (2012). *Economic Freedom of the World. 2012 Annual Report*. Vancouver: Fraser Institute.
- Göransson, Anita (red.) (2007). *Maktens kön: kvinnor och män i den svenska makteliten på 2000-talet*. Nora: Nya Doxa.
- Hallding, Karl, Eriksson, E. Anders, Mobjörk, Malin, Nilsson, Måns, Alfredsson, Eva, Skånberg, Kristina, Sonnsjö, Hannes, Benzie, Magnus, Carlsen, Henrik, Kemp-Benedict, Eric (2013). *Sweden in a World of Growing Uncertainties*. Underlagsrapport 10 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.
- Hallin, Daniel C. & Mancini, Paolo (2004). *Comparing Media Systems. Three Models of Media and Politics*. New York: Cambridge University Press.
- Halman, Loek, Inglehart, Ronald, Diez-Medrano, Jaime, Luijkx, Ruud, Moreno, Alejandro & Basáñez, Miguel (2008). *Changing Values and Beliefs in 85 Countries. Trends From the Values Surveys from 1981 to 2004*. Leiden: Brill.
- Harding, Tobias (2012). *Framtidens civilsambälle*. Underlagsrapport 3 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.
- Haugaard Nielsen, Rolf (2012). Från vetenskap till vardag: Genterapi. Superkuren är klar. *Illustrerad Vetenskap*, nr. 13, 28–31.
- Hausmann, Ricardo, Tyson, Laura D., Bekhouche, Yasmina & Zahidi, Saadia (2011). The Global Gender Gap Index 2011. I Hausmann, Ricardo, Tyson, Laurda D. & Zahidi, Saadia (red.), *The Global Gender Gap Report 2011* (sid. 3–77). Geneve: World Economic Forum.
- Held, David & McGrew, Anthony (2003). *Den omstridda globaliseringen*. Göteborg: Daidalos.

- Hemström, Örjan (2012). *Medellivslängden ökar stadigt*. Statistiska Centralbyrån, Nr 2012:101, 2012-10-03.
- Henricson, Ingvar & Lindblad, Hans (1995). *Tur och retur Amerika. Utvandrare som förändrade Sverige*. Stockholm: Fischer & Co.
- Hojem, Petter (2013). *På vägen till en grönare framtid – utmaningar och möjligheter. Delutredning från Framtidskommissionen*. Stockholm: Fritzes.
- Holmberg, Johannes (2012). *Tjänstebranscherna bidrar mest till Sveriges BNP*. Statistiska Centralbyrån, Nr 2012:88, 2012-06-15.
- Holmberg, Sören (1994). *Partierna tycker vi bäst om i valtider*. I Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (1994), *Vägval*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören & Oscarsson, Henrik (2004). *Väljare*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2010). *Nordiskt ljus*. I Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red.), *Nordiskt ljus* (sid. 9–33). Göteborg: SOM-institutet.
- Holt-Lunstad, Julianne, Smith, Timothy B. & Layton, J. Bradley (2010). Social Relationships and Mortality Risk: A Meta-analytical Review. *PLoS Med*, 7(7), 2–20.
- Hooghe, Marc, Reeskens, Tim, Stolle, Dietlind & Trappers, Ann (2009). Ethnic Diversity and Generalized Trust in Europe. A Cross-National Multilevel Study. *Comparative Political Studies*, 42(2): 198–223.
- Hylland Eriksen, Thomas (1993). *Etnicitet och nationalism*. Nora: Nya Doxa.
- IEA (2011). *World Energy Outlook 2011*. Paris: International Energy Agency.
- IEA (2012). *World Energy Outlook 2012*. Paris: International Energy Agency.
- Illustrerad Vetenskap, nummer 14, 2012.
- Inglehart, Ronald (2003). How Solid is Mass Support for Democracy – and How Can We Measure It? *PS: Political Science & Politics*, 36(1), 51–57.
- Inglehart, Ronald (1997). *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.

- Inglehart, Ronald & Welzel, Christian (2005). *Modernization, Cultural Change, and Democracy. The Human Development Sequence*. New York: Cambridge University Press.
- Inglehart, Ronald & Welzel, Christian (2010). Changing Mass Priorities: The Link between Modernization and Democracy. *Perspectives on Politics*, 8(2), 551–567.
- Inspektionen för socialförsäkringen (2012). *Långtidssjukfrånvaro hos föräldrar och deras barn*. Stockholm: Inspektionen för socialförsäkringen.
- Invest in Sweden (2009). *På andra sidan krisen. De utländska företagens syn på Sverige*. Stockholm: Invest in Sweden.
- IPCC (2007a). *Climate Change 2007: Synthesis Report*. Genève: Intergovernmental Panel of Climate Change.
- IPCC (2007b). *Climate Change 2007: The Physical Science Basis*. Genève: Intergovernmental Panel of Climate Change.
- IPCC (2012). *Managing the Risks of Extreme Events and Disasters to Advance Climate Change Adaptation. Special Report*. Genève: Intergovernmental Panel of Climate Change.
- Iyengar, Shanto (1991). *Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues*. Chicago: University of Chicago Press.
- Jamieson, Kathleen Hall & Cappella, Joseph N. (2008). *Echo Chamber. Rush Limbaugh and the Conservative Media Establishment*. New York: Oxford University Press.
- Jackson, Tim (2009). *Välfärd utan tillväxt. Så skapar vi ett hållbart samhälle*. Stockholm: Ordfront.
- Jacobsson, Kerstin (red.) (2010a). *Känslan för det allmänna. Medborgarnas relation till staten och varandra*. Umeå: Boréa förlag.
- Jacobsson, Kerstin (2010b). Känslan för det allmänna. I Jacobsson, Kerstin (red.), *Känslan för det allmänna. Medborgarnas relation till staten och varandra* (sid. 15–38). Umeå: Boréa.
- Jacobsson, Kerstin & Sandstedt, Eva (2010). Medborgerligt medvetande och social sammanhållning. I Jacobsson, Kerstin (red.), *Känslan för det allmänna. Medborgarnas relation till staten och varandra* (sid. 77–114). Umeå: Boréa.
- Jenson, Jane (2002). Identifying the Links: Social Cohesion and Culture. *Canadian Journal of Communication*, 27(2), 141–151.

- Johansson Heinö, Andreas (2012). *Gillar vi olika? Hur den svenska likhetsnormen hindrar integrationen*. Stockholm: Timbro.
- Johnson, Anders (2010). *Garpar, gipsskatter och svartskallar: Invandrarna som byggde Sverige*. Stockholm: SNS Förlag.
- Jonsson, Helena (2013). Utmaning: Att mätta uthålligt. I Strömbäck, Jesper (red.), *Framtidsutmaningar: det nya Sverige* (sid. 47–56). Stockholm: 8tto.
- Jonsson, Jan O, Mood, Carina & Bihagen, Erik (2010). Fattigdomens förändring, utbredning och dynamik. I Socialstyrelsen, *Social rapport 2010* (sid. 90–126). Stockholm: Socialstyrelsen.
- Jones, Tim & Dewing, Caroline (2011). *Future Agenda. The World in 2020*. Oxford: Infinite Ideas.
- Joyce, Patrick (2013). *Delaktighet i framtiden – utmaningar för jämställdhet, demokrati och integration. Delutredning från Framtidskommissionen*. Stockholm: Fritzes.
- Karlson, Nils & Skånberg, Ola (2012). *Matchning på den svenska arbetsmarknaden*. Underlagsrapport 9 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.
- Karlsson, Anders (2012a). *Unga bor i storstan – äldre i glesbygd*. Statistiska Centralbyrån, Nr 2012:25, 2012-05-24.
- Karlsson, Anders (2012b). *Allt färre bor i glesbygd*. Statistiska Centralbyrån, Nr 2012:77, 2012-05-24.
- Karlsten, Emanuel (2013). Utmaning: Integriteten och samhällsutvecklingen. I Strömbäck, Jesper (red.), *Framtidsutmaningar: det nya Sverige* (sid. 231–246). Stockholm: 8tto.
- Kearns, Ade & Forrest, Ray (2000). Social Cohesion and Multilevel Urban Governance. *Urban Studies*, 37(5-6), 995-1017.
- Klinthäll, Martin & Urban, Susanne (2010a). Kartläggning av företagande bland personer med utländsk bakgrund i Sverige. I *Möjligheternas marknad. En antologi om företagare med utländsk bakgrund*. Stockholm: Tillväxtverket.
- Klinthäll, Martin & Urban, Susanne (2010b). Köksingång till den svenska arbetsmarknaden? Om företagande bland personer med utländsk bakgrund. I Sandelind, Clara & Ådahl, Martin (red.), *Lyckad invandring. Tio svenska forskare om hur man når framgångar*. Stockholm: Fores.

- Knack, Stephen & Keefer, Philip (1997). Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1251–1288.
- Konjunkturinstitutet (2012). *Miljö, ekonomi och politik 2012*. Stockholm: Konjunkturinstitutet.
- Kovach, Bill & Rosenstiel, Tom (2010). *Blur. How to Know What's True in the Age of Information Overload*. New York: Bloomsbury.
- Krugman, Paul (2009). *In lecture, Krugman talks globalization, downturn*, The Michigan Daily, Olivia Carrino, 2009-10-02, <http://www.michigandaily.com/content/lecture-krugman-talks-globalization-downturn>.
- Kungliga statistiska centralbyrån (1914). *Statistisk årsbok för Sverige*. Stockholm: Kungliga statistiska centralbyrån.
- Kvarnback, Maria (2012). *500 texter om framtidens Sverige – från Trelleborg till Arjeplog*. Underlagsrapport 12 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.
- Lawrence, Robert Z., Doherty, Sean & Drzeniek Hanouz, Margareta (2012). Reducing Supply Chain Barriers: The Enabling Trade Index 2012. I Lawrence, Robert Z., Drzeniek Hanouz, Margareta & Doherty, Sean (red.), *The Global Enabling Trade Report 2012. Reducing Supply Chain Barriers* (sid. 3–33). Geneva: World Economic Forum.
- Le Grand, Carl, Szulkin, Ryszard, Tibajev, Andrey & Tählin, Michael (2013). *Vid arbetslivets gränser. Sysselsättning, matching, barriärer 1974–2010*. Underlagsrapport till den parlamentariska Socialförsäkringsutredningen (S 2010:04). Stockholm: Regeringskansliet.
- Leiner, Barry M., Cerf, Vinton G., Clark, David D., Kahn, Robert E., Kleinrock, Leonard, Lynch, Daniel C., Postel, Jon, Roberts, Larry G., & Wolff, Stephen (2012). *Brief History of the Internet*. <http://www.internet-society.org/internet/internet-51/history-internet/brief-history-internet/>.
- Letki, Natalia (2008). Does Diversity Erode Social Cohesion? Social Capital and Race in British Neighbourhoods. *Political Studies*, 56(1), 99–126.

- Levay, Charlotta (2013). *Framtida utmaningar för sammanhållning och rättvisa, Delutredning från Framtidskommissionen*. Stockholm: Fritzes.
- Lifvendahl, Tove (2011). *Från sagoland till framtidsland. Om svensk identitet, utveckling och emigration*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg.
- Lindbland, Frank & Lindgren, Carl (2010). *Välfärdslandets gåta. Varför mår inte barnen lika väl som de har det?* Ny och reviderad upplaga. Stockholm: Carlssons.
- Ljungar, Erik (2010). Samkänsla eller exkludering? Utlandsfödda svenskers perspektiv. I Jacobsson, Kerstin (red.), *Känslan för det allmänna. Medborgarnas relation till staten* (sid. 177–206). Umeå: Boréa.
- López-Claros, Augusto & Mata, Yasmina N. (2010). Policies and Institutions Underpinning Country Innovation: Results from the Innovation Capacity Index. I López-Claros, Augusto (red.), *The Innovation for Development Report 2010–2011. Innovation as a Driver of Productivity and Economic Growth* (sid. 3–63). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lundborg, Per (2012). *En ekonometrisk analys av minimilönernas effekter på flyktinginvandrades arbetslöshet*. Underlagsrapport till Konjunkturinstitutet. Stockholm: Stockholms universitet.
- Lundåsen, Susanne & Pettersson, Thorleif (2009). Att mäta tillit – teori och metodproblem. I Trägårdh, Lars (red.), *Tillit i det moderna Sverige* (sid. 112–146). Stockholm: SNS Förlag.
- Luskin, Robert C. (1990). Explaining Political Sophistication. *Political Behavior*, 12(4), 331–361.
- Löfström, Åsa (2012). *Betygsgapet mellan flickor och pojkar – konsekvenser för framtidens arbetsmarknad*. Underlagsrapport 11 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.
- Mahmood, Qaisar (2013). Utmaning: Att gå från en etnisk till en pluralistisk nationalism. I Strömbäck, Jesper (red.), *Framtidsutmaningar: det nya Sverige* (sid. 107–119). Stockholm: 8tto.
- Mahmood, Qaisar (2012). *Jakten på svenskheten*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Malthus, Thomas (1798). *An Essay on the Principle of Population*. Nedladdad från <http://www.esp.org>.

- Manpower (2006). *Older Worker Recruiting & Retention Survey. Global Results*. Milwaukee: Manpower.
- Markoff, John (2012a). *Skilled Work, Without the Worker*, The New York Times, Nedladdad från http://www.nytimes.com/2012/08/19/business/new-wave-of-adept-robots-is-changing-global-industry.html?_r=1&pagewanted=all, 2012-08-18.
- Markoff, John (2012b). *Cost of Gene Sequencing Falls, Raising Hopes for Medical Advances*, The New York Times, Nedladdad från <http://www.nytimes.com/2012/03/08/technology/cost-of-gene-sequencing-falls-raising-hopes-for-medical-advances.html?pagewanted=all>, 2012-03-07.
- Martin-Breen, Patrick & Anderies, J. Marty. (2011). *Resilience: A Literature Review*. New York: The Rockefeller Foundation.
- Martin Prosperity Institute (2011). *Creativity and Prosperity: The Global Creativity Index*. Toronto: Martin Prosperity Institute.
- Mattsson, Kristina (2011). *Landet utanför: ett reportage om Sverige bortom storstaden*. Stockholm: Leopard förlag.
- McCombs, Maxwell, Holberg, R. Lance, Kioussis, Spiro, & Wanta, Wayne. (2011). *The News and Public Opinion. Media Effects on Civic Life*. Cambridge: Polity.
- McCombs, Maxwell, Shaw, Donald L., & Weaver, David H. (red.) (1997). *Communication and Democracy. Exploring the Intellectual Frontiers in Agenda-Setting Theory*. Mahwah: Lawrence Earlbaum.
- McCue, TJ (2012). *Additive Manufacturing Will Change in the Next 5-10 Years*, Forbes, Nedladdad från <http://www.forbes.com/sites/tjmccue/2012/05/02/additive-manufacturing-will-change-in-the-next-5-10-years>, 2012-02-05.
- McKinsey (2009). *Charting Our Water Future. Economic Frameworks to Inform Decision-Making*.
- McPherson, Miller, Smith-Lovin, Lynn & Cook, James M. (2001). *Birds of a Feather: Homophily in Social Networks*. *Annual Review of Sociology*, 27, 415–444.
- McQuail, Denis (2003). *Media Accountability and Freedom of Publication*. Oxford: Oxford University Press.
- Mella, Orlando & Palm, Irving (2011). *Mångfaldsbarometern 2011*. Uppsala: Sociologiska institutionen, Uppsala Universitet.

- Mella, Orlando & Palm, Irving (2012). *Mångfaldsbarometern 2012*. Uppsala: Sociologiska institutionen, Uppsala Universitet.
- Mellergård, Pekka (2013). Utmaning: Religionen i morgondagens svenska samhälle. I Strömbäck, Jesper (red.), *Framtidsutmaningar: det nya Sverige* (sid. 87–106). Stockholm: 8tto.
- Micheletti, Michele (1994). *Det civila samhället och staten. Medborgarsammanslutningarnas roll i svensk politik*. Stockholm: Publica.
- Micheletti, Michele, Follesdal, Andras & Stolle, Dietlind (red.) (2004). *Politics, Products, and Markets. Exploring Political Consumerism Past and Present*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Millennium Ecosystem Assessment (2005). *Living Beyond Our Means. Natural Assets and Human Well-Being*. Statement from the Board.
- Miller, Saul L., & Maner, Jon K. (2010). Self-Protective Biases in Group Categorization: Threat Cues Shape the Psychological Boundary Between "Us" and "Them". *Journal of Personality and Social Psychology*, 99(1), 62–77.
- Mohammed, Shaheed Nick (2012). *The (Dis)information Age. The Persistence of Ignorance*. New York: Peter Lang.
- MSB (2012). *Samhället år 2032. Fem utmanande framtidsscenarier för samhällsskydd och beredskap*. Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.
- Mukherjee, Nisha & Kriekhaus, Jonathan (2011). Globalization and human well-being. *International Political Science Review*, 33(2), 150–170.
- Nadenau, Richard, Neville, Neil, Gidengil, Elisabeth & Blais, André (2008). Election Campaigns as Information Campaigns: Who Learns What and Does it Matter? *Political Communication*, 25(3), 229–248.
- Naturvårdsverket (2009). *Vad kan havet ge oss? Östersjöns och Västerhavets ekosystemtjänster*. Stockholm: Naturvårdsverket.
- Naturvårdsverket (2010). *Svensk miljö i ett europeiskt perspektiv. Några jämförelser i anslutning till EEA:s rapport The European Environment – State and Outlook 2010*. Stockholm: Naturvårdsverket.

- Naturvårdsverket (2012a). *Underlag till en svensk färdplan för ett Sverige utan klimatutsläpp 2050*. Stockholm: Naturvårdsverket.
- Naturvårdsverket (2012b). *Uppföljning av generationsmålet. Underlag till den fördjupade utvärderingen av miljömålen 2012*. Stockholm: Naturvårdsverket.
- Naturvårdsverket (2012c). *Steg på vägen. Fördjupad utvärdering av miljömålen 2012*. Stockholm: Naturvårdsverket.
- Naturvårdsverket (2012d). *Konsumtionsbaserade miljöindikatorer*. Stockholm: Naturvårdsverket.
- Naturvårdsverket (2012e). *Sammanställd information om Ekosystemtjänster*. Ärendenummer NV-00841-12. Stockholm: Naturvårdsverket.
- Naurin, Elin (2011). *Election Promises, Party Behaviour and Voter Perceptions*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- New England Journal of Medicine (2012). *Special Anniversary Articles*. Se <http://nejm200.nejm.org/explore/special-anniversary-articles/>.
- NIC (2012). *Global Trends 2030. Alternative Worlds*. Washington, DC: National Intelligence Council.
- Norberg, Johan & Segerfeldt, Fredrik (2012). *Migrationens kraft. Därför behöver vi öppna gränser*. Stockholm: Hydra förlag.
- Nordhaus, Ted, Shellenberger, Michael & Blomqvist, Linus (2012). *The Planetary Boundaries hypothesis. A review of the evidence*. Oakland, CA: The Breakthrough Institute.
- Nordmark, Eva (2013). Utmaning: Ett mänskligare och mer framgångsrikt arbetsliv. I Strömbäck, Jesper (red.), *Framtidsutmaningar: det nya Sverige* (sid. 141–156). Stockholm: 8tto.
- Nordström Skans, Oskar & Åslund Olof (2009). *Segregationen i storstäderna*. SNS Valfärdsrapport 2009. Stockholm SNS Förlag.
- OECD (2011a). *Divided We Stand. Why Inequality Keeps Rising*. Paris: The Organisation for Economic Co-operation and Development.
- OECD (2011b). *Mot grön tillväxt*. Sammanfattning på svenska. oecd.org/dataoecd/41/49/47984513.pdf.
- OECD (2011c). *Towards Green Growth*. Paris: The Organisation for Economic Co-operation and Development.

- OECD (2012a). *OECD Environmental Outlook to 2050. The Consequences of Inaction*. Paris: The Organisation for Economic Co-operation and Development.
- OECD (2012b). *How's Life? Measuring Well-Being*. Paris: The Organisation for Economic Co-operation and Development.
- OECD (2012c). *International Migration Outlook*. Paris: The Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Office of the Director of National Intelligence (2012). *Global Water Security*. Intelligence Community Assessment. ICA 2012-8. Washington, DC: Office of the Director of the National Intelligence.
- Ogunlesi, Tolu (2012). *Seven ways mobile phones have changed lives in Africa*, CNN, Nedladdad från <http://edition.cnn.com/2012/09/13/world/africa/mobile-phones-change-africa/index.html>, 2012-09-14.
- Olofsdotter Stensöta, Helena (2010). *Barns och ungdomars sociala välbefinnande. Institutioner, kulturer och samhället*. Vetenskapsrådets projektdatabas, diarienummer 2010–2304.
- Olofsdotter Stensöta, Helena (2011). The Politics of and Societies of Child and Youth Wellbeing: Is the Young Generation Lagging Behind? *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 113(1), 125–130.
- Oreskes, Naomi & Conway, Erik M. (2010). *Merchants of Doubt. How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming*. New York: Bloomsbury Press.
- Oscarsson, Henrik (2012). Värderingsförändringar i Sverige 1988–2011. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red.), *I framtidens skugga* (sid. 527–538). Göteborg: SOM-institutet.
- Oscarsson, Henrik & Holmberg, Sören (2008). *Regeringsskifte. Väljarna och valet 2006*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Oscarsson, Henrik & Holmberg, Sören (2011). *Åttapartivalet 2010: Almänna valen, Valundersökningen*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
- Oskarson, Maria (2010). Klass och attityder till politik. I Oskarson, Maria, Bengtsson, Mattias & Berglund, Tomas (red.), *En fråga om klass – levnadsförhållanden, livsstil, politik* (sid. 209–221). Malmö: Liber.

- Oskarson, Maria (2012). Innanförskap och utanförskap som politisk skiljelinje. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red.), *I framtidens skugga* (sid. 213–226). Göteborg: SOM-institutet.
- Oskarson, Maria (2013). Utmaning: Att undvika en två tredjedelsdemokrati. I Strömbäck, Jesper (red.), *Framtidsutmaningar: det nya Sverige* (sid. 69–86). Stockholm: 8tto.
- Oskarson, Maria & Rothstein, Bo (2012). Den sociala tilliten – håller vi på att tappa de unga? I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red.), *I framtidens skugga* (sid. 539–544). Göteborg: SOM-institutet.
- Oskarson, Maria, Bengtsson, Mattias & Berglund, Tomas (red.) (2010). *En fråga om klass – levnadsförhållanden, livsstil, politik*. Malmö: Liber.
- Palmgren, Gorm (2013). Vår tids största epidemi. *Illustrerad Vetenskap*, nummer 3, 2013.
- Pateman, Carole (1970). *Participation and Democratic Theory*. New York: Cambridge University Press.
- Pensionsmyndigheten (2012). *Skäl till att gå i pension eller inte*. Stockholm: Pensionsmyndigheten.
- Petersson, Olof, Holmberg, Sören, Lewin, Leif & Narud, Hanne Marthe (2002). *Demokrati utan ansvar*. Stockholm: SNS Förlag.
- Petersson, Olof, Hermansson, Jörgen, Micheletti, Michele & Westholm, Anders (1996). *Demokrati och ledarskap*. Stockholm: SNS Förlag.
- Petersson, Olof, Hermansson, Jörgen, Micheletti, Michele, Teorell, Jan & Westholm, Anders (1998). *Demokrati och medborgarskap*. Stockholm: SNS Förlag.
- Petersson, Olof, Hernes, Gudmund, Holmberg, Sören, Togeby, Lise & Wängnerud, Lena (2000). *Demokrati utan partier?* Stockholm: SNS Förlag.
- Petersson, Olof, Djerf-Pierre, Monika, Holmberg, Sören, Strömbäck, Jesper & Weibull, Lennart (2006). *Mediernas valmakt*. Stockholm: SNS Förlag.
- Petersson, Thorleif & Geyer, Kalle (1992). *Värderingsförändringar i Sverige. Den svenska modellen, individualismen och rättvisan*. Stockholm: Utbildningsförlaget Brevskolan.

- Pitkin, Hanna Fenichel (1967). *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press.
- Prior, Markus (2007). *Post-Broadcast Democracy. How Media Choice Increases Inequality in Political Involvement and Polarizes Elections*. New York: Cambridge University Press.
- Putnam, Robert D. (1993). *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, Robert D. (2000). *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, Robert (2007). E Pluribus Unum. Diversity and Community in the Twenty-first Century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30(2): 137–174.
- Randers, Jorgen (2012). *2052. A Global Forecast for the Next Forty Years*. White River Junction: Chelsea Green Publishing.
- Regeringen (2010). *Svenska miljömål – för ett effektivare miljöarbete. Regeringens proposition 2009/10:155*. Stockholm: Miljödepartementet.
- Regeringen (2011). *Proposition 2011/12:100 2012 års ekonomiska vårproposition. Bilaga 3. Fördelningspolitisk redogörelse*. Stockholm: Finansdepartementet.
- Regeringen (2012). *Proposition 2012/13:1 Budgetpropositionen för 2013. Bilaga 4. Ekonomisk jämställdhet mellan kvinnor och män*. Stockholm: Finansdepartementet.
- Reich, Robert (1994). *Arbetets marknad inför 2000-talet*. Stockholm: SNS Förlag.
- Ren21 (2012). *Renewables 2012. Global Status Report 2012*. Paris: Ren21, UNEP.
- Reporters Without Borders (2012). *World Press Freedom Index 2011–2012*. Paris: Reporters Without Borders.
- Ries, Tomas (2010). *The Global Security Environment 2030 and Military Missions*. Stockholm: Försvarshögskolan.
- Ritzen, Jo, Easterly, William & Woolcock, Michael (2000). *On "Good" Politicians and "Bad" Policies. Social Cohesion, Institutions, and Growth*. Policy Research Working Paper 2448. Washington, DC: World Bank.

- Rockström, Johan (2013). Utmaning: Omställningen till en hållbar utveckling. I Strömbäck, Jesper (red.), *Framtidsutmaningar: det nya Sverige* (sid. 25–46). Stockholm: 8tto.
- Rockström, Johan, Steffen, Will, Noone, Kevin, Persson, Åsa, Chapin, F. Stuart III, Lambin, Eric F., Lenton, Timothy M., Shceffer, Marten, Folke, Carl, Schellnhuber, Hans Joachim, Nykvist, Björn, de Wit, Cynthia A., Hughes, Terry, van der Leeuw, Sander, Rodhe, Henning, Sörlin, Sverker, Snyder, Peter K., Costanza, Robert, Svedin, Uno, Falkenmark, Malin, Karlberg, Louise, Corell, Robert W., Fabry, Victoria J., Hansen, James, Walker, Brian, Liverman, Diana, Richardson, Katherine, Crutzen, Paul & Foley, Jonathan A. (2009). A Safe Operating Space for Humanity. *Nature*, 461, 472–475.
- Rooth, Dan-Olof & Åslund, Olof (2006). *Utbildning och kunskaper I svenska. Framgångsfaktorer för invandrare*. Stockholm: SNS Förlag.
- Rooth, Dan-Olof & Strömblad, Per (2008). *Språk, krav och medborgarskap*. Underlagsrapport 14 till Globaliseringsrådet. Stockholm: Regeringskansliet.
- Rosenberg, Göran (2008). *Friare kan ingen vara. Den amerikanska idén från revolution till Reagan – och lite till*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Rothstein, Bo (1994). *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*. Stockholm: SNS Förlag.
- Rothstein, Bo (2002). Sweden: Social Capital in the Social Democratic State. I Putnam, Robert D. (red.), *Democracies in Flux. The Evolution of Social Capital in Contemporary Society* (sid. 289–331). New York: Oxford University Press.
- Rothstein, Bo (2003). *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS Förlag.
- Rothstein, Bo (2011). *The Quality of Government. Corruption, Social Trust, and Inequality in International Perspective*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rothstein, Bo (2013). Utmaning: De som inte har, inte älskar och inte är. I Strömbäck, Jesper (red.), *Framtidsutmaningar: det nya Sverige* (sid. 57–68). Stockholm: 8tto.
- Rothstein, Bo & Uslaner, Eric M. (2005). All for One: Equality, Corruption, and Social Trust. *World Politics* 58(1), 41–72.

- Rothstein, Bo, Esaiasson, Peter, Hermansson, Jörgen, Micheletti, Michele & Petersson, Olof (1995). *Demokrati som dialog*. Stockholm: SNS Förlag.
- Ryner, J. Magnus (2007) The Nordic Model. Does It Exist? Can It Survive? *New Political Economy*, 12(1), 61–70.
- Rädda Barnen (2012). *Barnfattigdomen i Sverige. Årsrapport 2012*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Saatchi, Mernosh & Sanandaji, Nima (2013). Utmaning: Att främja entreprenörskap. I Strömbäck, Jesper (red), *Framtidsutmaningar: det nya Sverige* (sid. 157–168). Stockholm: 8tto.
- Sala-I-Martin, Xavier, Bilbao-Osorio, Benat, Blanke, Jennifer, Drzeniek Hanouz, Margareta & Geiger, Thierry (2011). The Global Competitiveness Index 2011–2012: Setting the Foundations for Strong Productivity. I Schwab, Klaus (red.), *The Global Competitiveness Report 2011–2012* (sid. 3–49). Geneva: World Economic Forum.
- Save the Children (2012). *Nutrition in the First 1,000 Days. State of the World's Mothers 2012*. London: Save the Children.
- SCB (2009a). *Trender och prognoser 2008. Befolkningen, utbildningen, arbetsmarknaden med sikte på år 2030*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2009b). *Integration – utrikes födda på arbetsmarknaden*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2010). *Födda i Sverige – ändå olika? Betydelsen av föräldrarnas födelseland*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2012a). *Sveriges framtida befolkning 2012–2060*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2012b). *Statistisk årsbok för Sverige 2012*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2012c). *Trender och prognoser 2011. Befolkningen, utbildningen, arbetsmarknaden med sikte på år 2030*. Korrigerad version november 2012. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2012d). *Sysselsättningen 2030 – kan dagens försörjningsbörda bibehållas?* Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2012e). *Förtroendevalda i kommuner och landsting 2011*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2013). *Statistisk årsbok för Sverige 2013*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

- Schmid, Herman (2010). Staten, samhället och vägen till det allmänna. I Jacobsson, Kerstin (red.), *Känslan för det allmänna. Medborgarnas relation till staten och varandra* (sid. 39–76). Umeå: Boréa.
- Schön, Lennart (2012). *En modern svensk ekonomisk historia. Tillväxt och omvandling under två decennier*. Tredje upplagan. Stockholm: SNS förlag.
- Segendorf, Åsa Olli & Teljosuo, Tommi (2011). *Sysselsättning för invandrare – en ESO-rapport om arbetsmarknadsintegration*. Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, 2011:5. Stockholm: Fritzes.
- Shehata, Adam (2012). Medierna och makten över publiken. I Nord, Lars & Strömbäck, Jesper (red.), *Medierna och demokratin* (sid. 317–344). Lund: Studentlitteratur.
- Shehata, Adam & Strömbäck, Jesper (2011). A Matter of Context. A Comparative Study of Media Environments and News Consumption Gaps in Europe. *Political Communication* 28(1), 110–134.
- Shehata, Adam & Wadbring, Ingela (2012). Allt fler står utanför nyhetsvärlden. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red.), *I framtidens skugga* (sid. 373–386). Göteborg: SOM-institutet.
- Skedinger, Per (2008). *En exkluderande arbetsmarknadsmodell? Den svenska arbetsmarknadens trösklar i ett globalt perspektiv*. Underlagsrapport 24 till Globaliseringsrådet. Stockholm: Regeringskansliet.
- SKL (2010). *Framtidens utmaning. Välfärdens långsiktiga finansiering*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting.
- Skolverket (2012). *Likvärdig utbildning i svensk grundskola? En kvantitativ analys av likvärdighet över tid*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2004). *PISA 2003 – svenska femtonåringars kunskaper och attityder i ett internationellt perspektiv*. Stockholm: Skolverket.
- Snickars, Pelle & Strömbäck, Per (red.) (2012). *Myten om internet*. Stockholm: Volante.
- Socialdepartementet (2010). *Den ljusnande framtid är vård. Delresultat från LEV-projektet*. Stockholm: Socialdepartementet.

- SOU 1990:44. *Demokrati och makt i Sverige*. Maktutredningens huvudrapport. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1995:37. *Vårt dagliga blad – stöd till svensk dagspress*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2000:1. *En uthållig demokrati*. Slutbetänkande från Demokratiutredningen. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2007:60. *Sverige inför klimatförändringarna – hot och möjligheter*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2010:40. *Cirkulär migration och utveckling – kartläggning av cirkulära rörelsemönster och diskussion om hur migrationens utvecklingspotential kan främjas*. Delbetänkande av Kommittén för cirkulär migration och utveckling. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2010:88. *Vägen till arbete – Arbetsmarknadspolitik, utbildning och arbetsmarknadsintegration*. Bilaga 1–4 till Långtidsutredningen 2011. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2011:11. *Långtidsutredningen 2011*. Huvudbetänkande. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2012:28. *Längre liv, längre arbetsliv*. Förutsättningar och hinder för äldre att arbeta längre. Delbetänkande av Pensionsåldersutredningen. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2012:69. *Med rätt att delta*. Nyanlända kvinnor och anhöriginvandrare på arbetsmarknaden. Slutbetänkande från AKKA-utredningen. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2012:74. *Främlingsfienden inom oss*. Betänkande av utredningen om ett effektivare arbete mot främlingsfientlighet. Stockholm: Fritzes.
- Statskontoret (2000). *Sverige i världen – en utvärdering av svenskt deltagande i några internationella mellanstatliga organisationer*. Stockholm: Statskontoret.
- Statskontoret (2012) *Köpta relationer. Om korruption i det kommunala Sverige*. Stockholm: Statskontoret.
- Stern, Nicholas (2009). *A Blueprint for a Safer Planet. How to Manage Climate Change and Create a New Era of Progress and Prosperity*. London: The Bodley Head.
- Sternvik, Josefine & Wadbring, Ingela (2010). Nyhetsvanor – en klassfråga? I Oskarson, Maria, Bengtsson, Mattias & Berglund, Tomas (red.), *En fråga om klass – levnadsförhållanden, livsstil, politik* (sid. 158–168). Malmö: Liber.

- Stichnoth, Holger & Van der Straeten, Karine (2011). Ethnic Diversity, Public Spending, and Individual Support for the Welfare State. A Review of the Empirical Literature. *Journal of Economic Surveys*, under utgivning.
- Stolle, Dietlind, Soroka, Stuart & Johnston, Richard (2008). When Does Diversity Erode Trust? Neighborhood Diversity, Interpersonal Trust and the Mediating Effect of Social Interactions. *Political Studies*, 56(1), 57–75.
- Strömbäck, Jesper (2004). *Den medialiserade demokratin. Om journalistikens ideal, verklighet och makt*. Stockholm: SNS Förlag.
- Strömbäck, Jesper (2008). Four Phases of Mediatization: An Analysis of the Mediatization of Politics. *International Journal of Press/Politics* 13(3), 228–246.
- Strömbäck, Jesper (2009). *Makt, medier och samhälle. En introduktion till politisk kommunikation*. Stockholm: SNS Förlag.
- Strömbäck, Jesper (red.) (2013). *Framtidsutmaningar – det nya Sverige*. Stockholm: 8tto.
- Strömbäck, Jesper & Johansson, Bengt (2007). Electoral Cycles and the Mobilizing Effects of Elections: A Longitudinal Study of the Swedish Case. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 17(1), 79–99.
- Strömbäck, Jesper & Shehata, Adam (2010). Media Malaise or a Virtuous Circle? Exploring the Causal Relationships Between News Media Exposure, Political News Attention and Political Interest. *European Journal of Political Research* 49(5), 575–597.
- Strömbäck, Jesper, Djerf-Pierre, Monika and Shehata, Adam (2012). The Dynamics of Political Interest and News Media Consumption: A Longitudinal Perspective. *International Journal of Public Opinion Research*, online early.
- Sunstein, Cass R. (2007). *Republic.com 2.0*. Princeton: Princeton University Press.
- Svallfors, Stefan (2004). *Klasssamhällets kollektiva medvetande*. Umeå: Boréa.
- Svallfors, Stefan (2011). A Bedrock of Support? Trends in Welfare State Attitudes in Sweden, 1981–2010. *Social Policy & Administration*, 45(7), 806–825.

- Svanberg, Ingvar & Tydén, Mattias (2005). *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria*. Stockholm: Dialogos.
- Säkerhetspolisen (2010). *Våldsbejakande islamisk extremism i Sverige*. Stockholm: Säkerhetspolisen.
- Tallberg, Jonas, Aylott, Nicholas, Bergström, Carl Fredrik, Vifell, Åsa Casula & Palme, Joakim (2010). *Europeiseringen av Sverige*. Stockholm: SNS Förlag.
- Tallberg, Jonas, Beach, Derek, Naurin, Daniel & Tilikainen, Teija (2011). *Makten i Europa*. Stockholm: SNS Förlag.
- Taleb, Nassim Nicholas (2010). *The Black Swan. The Impact of the Highly Improbable*. Andra upplagan. New York: Random House.
- TEEB (2008). *The Economics of Ecosystems and Biodiversity: Mainstreaming the Economics of Nature: An Interim Report*. Geneve: TEEB.
- TEEB (2010). *The Economics of Ecosystems and Biodiversity: Mainstreaming the Economics of Nature: A Synthesis of the approach, conclusions and recommendations of TEEB*. Geneve: TEEB.
- Teknisk Framsyn (2000). *Det framsynta samhället. En syntesrapport från Teknisk Framsyn*. Stockholm: Teknisk Framsyn.
- The Economist, 2–8 februari, 2013.
- The Economist, 21–27 april, 2012.
- The Economist, 4–10 augusti, 2012.
- The Economist, 1–7 december, 2012.
- The Economist, 19–25 januari, 2013.
- The Economist Intelligence Unit (2011). *Democracy index 2011. Democracy Under Stress*. London: The Economist Intelligence Unit.
- Tillväxtanalys (2012). *Utländska företag 2011*. Östersund: Tillväxtanalys.
- Tillväxtverket (2010). *Utlandsföddas företagande i Sverige. Fakta och statistik*. Stockholm: Tillväxtverket.
- Time Magazine, 27 augusti 2012. The Wireless Issue.
- Time Magasinze, 17 september, 2012.
- TNG (2011). *Seniorbarometern riket. Höst 2011*. Stockholm: TNG.

- Transparency International (2011). *Corruption Perceptions Index 2011*. Berlin: Transparency International.
- Trägårdh, Lars (1995). Svenskhet och civilitet: Om dygd, kärlek och oberoende i svensk politisk kultur. I Trägårdh, Lars (red.), *Civilt samhälle kontra offentlig sektor* (sid. 11–34). Stockholm: SNS förlag.
- Trägårdh, Lars (red.) (2009). *Tillit i det moderna Sverige*. Stockholm: SNS Förlag.
- Trägårdh, Lars (2013). Utmaning: Individens ställning i det framtida välfärdssamhället. I Strömbäck, Jesper (red.), *Framtidsutmaningar: det nya Sverige* (sid. 247–262). Stockholm: 8tto.
- UIA (2012). *Yearbook of International Organizations*, upplaga 49. Brussels: Union of International Associations.
- UN (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. New York: United Nations.
- UN (2006). *Trends in Total Migration Stock: The 2005 Revision*. New York: United Nations.
- UN (2007). *World Population Prospects. 2006 Revision*. New York: United Nations.
- UN (2010a). *2009 Statistical Yearbook: Fifty Fourth Issue*. New York: United Nations
- UN (2010b). *World Population Ageing Report 2009*. New York: United Nations.
- UN (2012a). *Resilient People, Resilient Planet: A Future Worth Choosing. United Nations Secretary-General's High-level Panel on Global Sustainability*. New York: United Nations.
- UN (2012b). *Millennium Development Goals Report 2012*. New York: United Nations.
- UNDP (2011). *Human Development Report 2011. Sustainability and Equity: A Better Future for All*. New York: United Nations Development Program.
- UNEP (2012). *Global Environment Outlook: Environment for the Future We Want*. Naoribi: United Nations Environment Program.
- UNU-IHDP & UNEP (2012). *Inclusive Wealth Report 2012. Measuring Progress Toward Sustainability*. New York: Cambridge University Press.

- Uslaner, Eric M. (2008). Where You Stand Depends Upon Where Your Grandparents Sat. The Inheritability of Generalized Trust. *Public Opinion Quarterly*, 72(4), 725–740.
- Uslaner, Eric M. (2010). Trust and the Economic Crisis of 2008. *Corporate Reputation Review*, 13 (2), 110–123.
- Uslaner, Erik M. (2011). Trust, Diversity, and Segregation in the United States and the United Kingdom. *Comparative Sociology*, 10(2), 221-247.
- van Biezen, Ingrid, Mair, Peter & Poguntke, Thomas (2012). Going, Going... Gone? The Decline of Party Membership in Contemporary Europe. *European Journal of Political Research*, 51(1), 24–56.
- Världsnaturfonden (2011). *Sammanfattning av Världsnaturfonden WWFs Living Planet Report 2010*. Solna: Världsnaturfonden WWF.
- Wadensjö, Eskil (2012). *Framtidens migration*. Underlagsrapport 5 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.
- Wattenberg, Martin P. (2002). *Where Have All the Voters Gone?* Boston: Harvard University Press.
- Watts, Duncan J. (2011). *Everything Is Obvious*: *Once You Know The Answer. How Common Sense Fails Us*. New York: Crown.
- WAVES (2012). *Moving Beyond GDP. How to factor natural capital into economic decision making*. Washington: WAVES, the World Bank.
- Wei, Lu & Hindman, Douglas Blanks (2011). Does the Digital Divide Matter More? Comparing the Effects of New Media and Old Media on the Education-Based Knowledge Gap. *Mass Communication and Society*, 14(2), 216–235.
- Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (2012). I framtidens skugga. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red.), *I framtidens skugga* (sid. 11–40). Göteborg: SOM-institutet.
- Wetterberg, Gunnar (2011). *Kurvans kraft. En bok om befolkningsfrågan*. Stockholm: Weyler.
- Wijkman, Anders & Rockström, Johan (2011). *Den stora förnekelsen*. Stockholm: Medströms förlag.
- Wilkinson, Richard & Pickett, Kate (2010). *The Spirit Level. Why Greater Equality Makes Societies Stronger*. New York: Bloomsbury Press.

- World Bank (2006). *Global Economic Prospects. Economic Implications of Remittances and Migration*. Washington DC: The World Bank.
- World Bank (2011). *Migration and Remittances. Factbook 2011*. Second Edition. Washington DC: The World Bank.
- World Bank (2012). *Turn Down the Heat. Why a 4° Warmer World Must be Avoided*. Washington, DC: The World Bank.
- World Bank & the International Finance Corporation (2012). *Doing Business in a More Transparent World. Comparing Regulation for Domestic Firms in 183 Economies*. Washington, DC: The World Bank.
- World Economic Forum (2013). *Global Risks 2013. Eighth Edition*. Geneva: World Economic Forum.
- WHO (2012). *World Health Statistics 2012*. Geneva: World Health Organization.
- World Values Survey 1980–2008. Official Aggregate v.20090901, 2009*. World Values Survey Association (www.worldvaluessurvey.org). Aggregate File Producer: ASEP/JDS, Madrid. [http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSIntegratedEVSWVS.jsp?](http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSIntegratedEVSWVS.jsp)
- Yzerbyt, Vincent, Dumont, Muriel, Wigboldus & Gordjin, Ernestine (2003). I Feel for Us: The Impact of Categorization and Identification on Emotion and Action Tendencies. *British Journal of Social Psychology*, 42, 533–549.
- Zack, Paul J. & Knack, Stephen (2001). Trust and Growth. *The Economic Journal*, 111, 295–321.
- Zakaria, Fareed (2011). *The Post-American World. Release 2.0*. New York: W. W. Norton & Company.
- Zimmer, Annette & Evers, Adalbert (2010). How Do Third Sector Organizations Deal with Change? Perspectives from Five Countries in Three Policy Fields. I Evers, Adalbert & Zimmer, Annette (red.). *Third Sector Organizations Facing Turbulent Environments. Sports, Culture and Social Services in Five European Countries* (sid. 7–21). Baden-Baden: Nomos Verlag.
- Zukin, Cliff, Keeeter, Scott, Andolina, Molly, Jenkins, Krista & Delli Carpini, Michael X. (2006). *A New Engagement? Political Participation, Civic Life, and the Changing American Citizen*. Oxford: Oxford University Press.

Presentation av Framtidskommissionen och dess arbete

Framtidskommissionen utsågs av regeringen i november 2011. Syftet med Framtidskommissionen har varit att identifiera viktiga samhällsutmaningar som Sverige står inför på längre sikt. Ordförande för Framtidskommissionen har varit statsminister Fredrik Reinfeldt, medan professor Jesper Strömbäck har varit huvudsekreterare och kanslichef. Ledamöter i Framtidskommissionen har varit:

- * Jan Björklund, utbildningsminister och vice statsminister
- * Göran Hägglund, socialminister
- * Annie Lööf, näringsminister
- * Viveca Ax:son Johnson, styrelseordförande Nordstjernan
- * Klas Eklund, seniorekonom på SEB och adjungerad professor
- * Helena Jonsson, ordförande i LRF
- * Eva Nordmark, ordförande i TCO
- * Mernosh Saatchi, vd för Humblestorm
- * Johan Rockström, professor i naturresurshushållning
- * Lars Trägårdh, professor i historia
- * Pekka Mellergård, docent i neurokirurgi och överläkare
- * Stina Westerberg, generaldirektör vid Statens musikverk.

I arbetet med att identifiera olika utmaningar som Sverige står inför i framtiden har Framtidskommissionen haft åtta sammanträden, ordnat 40 öppna möten, seminarier och workshoppar i olika delar av landet, publicerat tolv underlagsrapporter och en debattantologi samt genomfört fyra delutredningar (se nedan). Därutöver har ledamöter av

Framtidskommissionen och dess sekretariat deltagit i en lång rad andra seminarier och möten med olika myndigheter, organisationer, företag och enskilda forskare. I ett särskilt delprojekt – ”Framtidens Sverige” – bjöd Framtidskommissionen in Sveriges samtliga kommuner och landsting och ett urval gymnasieklasser runt om i landet att skicka in sina tankar och visioner för framtiden, och dessa publicerades på framtidenssverige.se. Framtidskommissionen har också genomfört en särskild bloggstaffett och öppnat upp hemsidan framtidskommissionen.se för gästskribenter, samt varit aktiv på ett urval sociala medier. Allt detta har syftat till att göra processen så öppen och inbjudande som möjligt och att bidra till en mer framtidsinriktad debatt i olika delar av landet.

Delutredningar

Inom ramen för Framtidskommissionen har fyra delutredningar genomförts, vilka har fokuserat på (1) den demografiska utvecklingen, (2) integration, jämställdhet, demokrati och delaktighet, (3) hållbar tillväxt i globaliseringens tid, samt (4) rättvisa och sammanhållning. De är:

Hojem, Petter (2013). *På vägen till en grönare framtid – utmaningar och möjligheter*. DS 2013:1. Stockholm: Fritzes.

Joyce, Patrick (2013). *Delaktighet i framtiden – utmaningar för jämställdhet, demokrati och integration*. DS 2013:2. Stockholm: Fritzes.

Levay, Charlotta (2013). *Framtida utmaningar för sammanhållning och rättvisa*. DS 2013:3. Stockholm: Fritzes.

Blix, Märten (2013). *Framtidens välfärd och den åldrande befolkningen*. DS 2013:8. Stockholm: Fritzes.

Underlagsrapporter

För att bidra med underlag till Framtidskommissionens fyra delutredningar och slutrapport, och som ett bidrag till en mer framtidsinriktad debatt, har tolv underlagsrapporter beställts och presenterats. De är:

Bergquist, Eva (2012). *Är framtiden kulturens re-renässans?* Underlagsrapport 1 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.

Carlsson, Benny, Magnusson, Karin & Rönnqvist, Sofia (2012). *Somalier på arbetsmarknaden – har Sverige något att lära?* Underlagsrapport 2 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.

Harding, Tobias (2012). *Framtidens civilsamhälle*. Underlagsrapport 3 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.

Fors, Filip (2012). *Nya mått på välfärd och livs kvalitet i samhället*. Underlagsrapport 4 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.

Wadensjö, Eskil (2012). *Framtidens migration*. Underlagsrapport 5 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.

Ekman, Joakim (2012). *Framtiden och samhällets grundläggande värden*. Underlagsrapport 6 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.

Beck-Friis, Ulrika (2012). *Arbetslusten tillbaka – röster om att växla karriär*. Underlagsrapport 7 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.

Anderstig, Christer (2012). *Försörjningskvoten i olika delar av Sverige – scenarier till år 2050*. Underlagsrapport 8 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.

Karlson, Nils & Skånberg, Ola (2012). *Matchning på den svenska arbetsmarknaden*. Underlagsrapport 9 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.

Halling, Karl, Eriksson, E. Anders, Mobjörk, Malin, Nilsson, Måns, Alfredsson, Eva, Skånberg, Kristina, Sonnsjö, Hannes, Benzie, Magnus, Carlsen, Henrik, Kemp-Benedict, Eric (2013). *Sweden in a*

World of Growing Uncertainties. Underlagsrapport 10 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.

Löfström, Åsa (2012). *Betygsgapet mellan flickor och pojkar – konsekvenser för framtidens arbetsmarknad.* Underlagsrapport 11 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.

Kvarnbäck, Maria (2012). *500 texter om framtidens Sverige – från Trelleborg till Arjeplog.* Underlagsrapport 12 till Framtidskommissionen. Stockholm: Fritzes.

Framtidskommissionens kansli

I Framtidskommissionens kansli har, under hela eller delar av dess arbete, följande personer ingått: Jesper Strömbäck, kanslichef och huvudsekreterare, Mårten Blix, Petter Hojem, Patrick Joyce och Charlotta Levay, ämnessakkunniga och ansvariga för olika delutredningar, Inga-Lill Åberg, projektansvarig och administratör, Tobias Nilsson, kommunikatör, Khadija Morabet och Sanna Nilsson, assistenter, Karin Ewelönn, forskningsassistent och Åsa Ström Hildestrand, projektledare.

Departementsserien 2013

Kronologisk förteckning

1. På vägen till en grönare framtid – utmaningar och möjligheter.
Delutredning från Framtidskommissionen. SB.
2. Delaktighet i framtiden – utmaningar för jämställdhet, demokrati och integration.
Delutredning från Framtidskommissionen. SB.
3. Framtida utmaningar för sammanhållning och rättvisa.
Delutredning från Framtidskommissionen. SB.
4. Fysioterapeut
– ny skyddad yrkestitel för sjukgymnaster. S.
5. Permanent utvidgad målgrupp för etableringslagen. A.
6. Utbildningar för nyanlända elever. Mottagande och skolgång. U.
7. Om katastrofmedicin som en del av svenska insatser utomlands m.m. S.
8. Framtidens välfärd och den åldrande befolkningen.
Delutredning från Framtidskommissionen. SB.
9. Lätt byte. Enklare att välja ny leverantör av elektroniska kommunikationstjänster. N.
10. Domstolsdatalag. Ju.
11. Ändringar i bestämmelser om straff och administrativa sanktioner vid fiske. L.
12. Marknadskontroll av varor och annan närliggande tillsyn. UD.
13. Regionalt utvecklingsansvar i Västernorrlands län och Norrbottens län. S.
14. Regionalt utvecklingsansvar i Örebro län och Gävleborgs län. S.
15. Gemensamt konsumentskydd i EU. Ju.
16. Prospektansvar. Fi.
17. Straffavgift vid bristande kreditprövning. Ju.
18. Genomförande av Europaparlamentets och rådets direktiv om rätten till information vid straffrättsliga förfaranden. Ju.
19. Svenska framtidsutmaningar.
Slutrapport från regeringens Framtidskommission. SB.

Departementsserien 2013

Systematisk förteckning

Statsrådsberedningen

På vägen till en grönare framtid – utmaningar och möjligheter.

Delutredning från Framtidskommissionen. [1]

Delaktighet i framtiden – utmaningar för jämställdhet, demokrati och integration.

Delutredning från Framtidskommissionen. [2]

Framtida utmaningar för sammanhållning och rättvisa.

Delutredning från Framtidskommissionen. [3]

Framtidens välfärd och den åldrande befolkningen.

Delutredning från Framtidskommissionen. [8]

Svenska framtidsutmaningar.

Slutrapport från regeringens Framtidskommission. [19]

Justitiedepartementet

Domstolsdatalag. [10]

Gemensamt konsumentskydd i EU. [15]

Straffavgift vid bristande kreditprövning. [17]

Genomförande av Europaparlamentets och rådets direktiv om rätten till information vid straffrättsliga förfaranden. [18]

Utrikesdepartementet

Marknadskontroll av varor och annan närliggande tillsyn. [12]

Socialdepartementet

Fysioterapeut

– ny skyddad yrkestitel för sjukgymnaster. [4]

Om katastrofmedicin som en del av svenska insatser utomlands m.m. [7]

Regionalt utvecklingsansvar i Västernorrlands län och Norrbottens län. [13]

Regionalt utvecklingsansvar i Örebro län och Gävleborgs län. [14]

Finansdepartementet

Prospektansvar. [16]

Utbildningsdepartementet

Utbildningar för nyanlända elever. Mottagande och skolgång. [6]

Landsbygdssdepartementet

Ändringar i bestämmelser om straff och administrativa sanktioner vid fiske. [11]

Näringsdepartementet

Lätt byte. Enklare att välja ny leverantör av elektroniska kommunikationstjänster. [9]

Arbetsmarknadsdepartementet

Permanent utvidgad målgrupp för etableringslagen. [5]

Svenska framtidsutmaningar

SLUTRAPPORT FRÅN REGERINGENS FRAMTIDSKOMMISSION

De senaste hundra åren har Sverige gått från att vara ett fattigt land till att bli ett av de rikaste och mest utvecklade i världen. Men historisk framgång är ingen garanti för framtida framgång. Sverige och världen förändras ständigt, samtidigt som den globala konkurrensen på olika områden är mycket hård. För att Sverige ska kunna vara framgångsrikt även i framtiden och bli ett ännu bättre land att leva i ställs därför stora krav – inte minst på att analysera samhällsförändringar och de utmaningar och möjligheter de för med sig.

Mot den bakgrunden tillsatte regeringen hösten 2011 Framtidskommissionen. Syftet har varit att analysera olika utmaningar som Sverige står inför på längre sikt. I denna slutrapport ges en bred beskrivning av olika framtida utmaningar som Sverige står inför, med särskilt fokus på framtidsutmaningar kopplade till hållbar tillväxt, demografisk utveckling, integration på arbetsmarknaden, demokrati, jämställdhet och social sammanhållning.

Fritzes

ett Wolters Kluwer-företag

106 47 Stockholm Tel 08-598 191 90 Fax 08-598 191 91 order.fritzes@nj.se www.fritzes.se

ISBN 978-91-38-23915-5